

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 8 (90) / 2025

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 8 (90)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ůridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ůridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачка Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Долгий Олександр Олександрович, Долгий Олександр Андрійович,
Гаркун Андрій Володимирович**
АНТИКОРУПЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ..... 11
- Кириченко Карина Олександрівна**
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АІ АСТ І ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: КОЛІЗІЇ
ТА ПРОГАЛИНИ 19
- Циганков Микита Станіславович**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ ПРОЄКТІВ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 25
- Шорський Павло Олександрович**
ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ 34

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Кирильцев Кирило Сергійович**
ПОДАННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ-ПІДПРИЄМЦЯМИ ЗАЯВ ПРО ВОЄННІ ЗБИТКИ
ДО МІЖНАРОДНОГО РЕЄСТРУ ЗБИТКІВ 44
- Найда Інна Володимирівна, Скаржинський Микола Володимирович,
Колінько Олена Олександрівна**
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВНИКА У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ 53

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Рябих Наталія Володимирівна**
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ НА ДОРОГАХ 61
- Бахуринська Олена Олександрівна**
«ЗЛОДІЙ В ЗАКОНІ» ТА ІНШІ ЖАРГОНІЗМИ: ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ В КК УКРАЇНИ 68
- Войтюк Тарас Романович**
СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВІДМОВИ ВІД ВИКОНАННЯ ПРАВОВОГО ОBOB'ЯЗКУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ 75
- Гальонкін Станіслав Сергійович**
ЗАСТАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОТРЕБА В РОЗШИРЕННІ ПРЕДМЕТУ
ТА КОНТРОЛЮ ЛЕГАЛЬНОСТІ КОШТІВ 81

Корогод Світлана Володимирівна ЧИ ВІДПОВІДАЄ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА ККУ СУЧАСНИМ ЦИФРОВИМ ВИКЛИКАМ (DEEPFAKE, БІОМЕТРИЧНІ ШАХРАЙСТВА, КІБЕРВПЛИВ)?	88
Лубенець Ірина Григорівна, Наумова Ірина Вячеславівна ДІТИ ЯК ЖЕРТВИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ (2019–2024 pp.)	96
Цюприк Ігор Володимирович ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	106
Шуляка Анастасія Володимирівна, Омельчук Любов Василівна ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА ДОХОДИ, ЯКІ ОДЕРЖАНІ ШЛЯХОМ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ В УКРАЇНІ	116

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Пасічник Ярослав Сергійович КОДИФІКАЦІЯ ПРАВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН.....	123
Поперечна Ганна Михайлівна, Поперечний Юрій Юрійович ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ КІБЕРБЕЗПЕКИ: РИЗИКИ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ	130

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Дудар Світлана Костянтинівна, Ластовський Валерій Васильович ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	137
--	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Виприцький Андрій Олексійович РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЩОДО ЦИКЛІЧНОГО РЕНЕСАНСУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ	143
Дрогозюк Крістіна Борисівна ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: БАЛАНС МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ГАРАНТІЯМИ ПРАВ ЛЮДИНИ	150

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Dolhyi Oleksandr, Dolhyi Oleksandr, Harkun Andrii**
ANTI-CORRUPTION REVIEW AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE EFFICIENCY
OF REGULATORY LEGAL ACTS IN THE FIELD OF DEFENSE OF UKRAINE..... 11
- Kyrychenko Karyna**
EUROPEAN AI ACT AND INTELLECTUAL PROPERTY LAW: COLLISIONS AND GAPS 19
- Thyhankov Mykyta**
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE:
ANALYSIS OF DRAFT LEGISLATIVE ACTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS 25
- Shorskyi Pavlo**
LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION
IN THE SPHERE OF THE AGRICULTURAL COMPLEX 34

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Kyryltsev Kyrilo**
SUBMISSION OF CLAIMS REGARDING WAR DAMAGES TO THE INTERNATIONAL
REGISTER OF DAMAGE BY INDIVIDUAL ENTREPRENEURS 44
- Naida Inna, Skarzhynskyi Mykola, Kolinko Olena**
RESPONSIBILITY OF A LAWYER IN COMMERCIAL JUDICIAL PROCEEDINGS 53

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Riabykh Nataliia**
USING TECHNOLOGIES TO PREVENT TRAFFIC VIOLATIONS AND ENHANCE
ROAD SAFETY 61
- Bakhurynska Olena**
“THIEF IN LAW” AND OTHER JARGONS: THE PROBLEMS OF USE IN THE CRIMINAL
CODE OF UKRAINE 68
- Voituk Taras**
SUBJECTIVE ASPECT OF REFUSAL TO PERFORM A LEGAL OBLIGATION
IN CRIMINAL LAW 75
- Galonkin Stanislav**
BAIL UNDER MARTIAL LAW: THE NEED TO EXTEND THE OBJECTS OF BAIL
AND CONTROL THE LEGALITY OF FUNDS..... 81
- Korohod Svitlana**
DOES THE GENERAL PART OF THE CCU MEET MODERN DIGITAL CHALLENGES
(DEEPFAKE, BIOMETRIC FRAUD, CYBER INFLUENCE)? 88

Lubenets Iryna, Naumova Iryna CHILDREN AS VICTIMS OF CRIMINAL OFFENSES: CRIMINOLOGICAL TRENDS AND FEATURES (2019–2024)	96
Tsiupryk Igor ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF PROCEDURAL REGULATION IN UKRAINE	106
Shuliaka Anastasiia, Omelchuk Liubov PROCEDURAL ASPECT OF SEIZURE OF PROCEEDS OBTAINED THROUGH MONEY LAUNDERING IN UKRAINE	116
INTERNATIONAL LAW	
Pasichnyk Yaroslav CODIFICATION OF INTERNATIONAL TREATY LAW: HISTORY OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATUS.....	123
Poperechna Hanna, Poperechnyi Iurii HUMAN RIGHTS GUARANTEES IN THE CONTEXT OF STATE INTERFERENCE IN CYBERSECURITY: RISKS AND LEGAL CONSTRAINTS.....	130
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES	
Dudar Svitlana, Lastovskyi Valerii WAYS TO ENSURE RELIGIOUS RIGHTS UNDER MARTIAL LAW AND PROTECT NATIONAL SECURITY	137
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW	
Vypriyski Andrii RECEPTION OF ROMAN PRIVATE LAW IN RELATION TO THE CYCLIC RENAISSANCE OF CIVIL PROCEDURE IN UKRAINE	143
Drogoziuk Kristina DIGITAL TECHNOLOGIES IN CIVIL PROCEEDINGS: BALANCING EFFICIENCY AND HUMAN RIGHTS GUARANTEES	150

УДК 343.352:351.86:355.02

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Долгий Олександр Олександрович

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник*

*Наукового центру проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національний університет оборони України*

Dolhyi Oleksandr

*Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher
Scientific Center for Problems of Integrity Education
and Prevention of Corruption in the Security and Defense Sector
National Defense University of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4433-454X*

Долгий Олександр Андрійович

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри фінансового та податкового права*

*Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет*

Dolhyi Oleksandr

*Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Financial and Tax Law
Educational and Scientific Institute of Law
State Tax University
ORCID: 0000-0002-1519-3066*

Гаркун Андрій Володимирович

*головний спеціаліст відділу психологічної підтримки персоналу
Командування Медичних сил Збройних Сил України*

Harkun Andrii

*Chief Specialist of the Department of Psychological Support of Personnel
Command of the Medical Forces of the Armed Forces of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11262

АНТИКОРУПЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ANTI-CORRUPTION REVIEW AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF REGULATORY LEGAL ACTS IN THE FIELD OF DEFENSE OF UKRAINE

Анотація. Вступ. Корупція — це одна з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн є надважливою справою. В умовах російсько-української війни особливо гостро постає питання попередження та протидії корупції, зокрема і в оборонній сфері. Антикорупційна експертиза виступає важливим механізмом виявлення корупційних ризиків у проєктах нормативно-правових актів у сфері оборони, що забезпечує комплексний і системний підхід до аналізу та прогнозування ефективності їхньої подальшої реалізації.

Метою статті є всебічний та комплексний аналіз процедури проведення антикорупційної експертизи, що виступає важливим правовим інструментом підвищення ефективності нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Матеріали і методи. Під час опрацювання матеріалів дослідження авторами застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які дозволили всебічно розглянути нормативно-правову базу, відповідно до якої визначено особливості проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, у тому числі й в оборонній сфері. Зокрема, було використано: історико-правовий метод, аналіз та синтез, формально-юридичний метод, а також метод індукції та дедукції.

Результати. Авторами здійснено детальний аналіз нормативно-правової бази, відповідно до якої регламентовано порядок проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів. Так, проаналізовано документ, у якому вперше було зазначено про інститут антикорупційної експертизи в Україні. Детально проаналізовано положення чинного Закону України «Про запобігання корупції», прийнятого у 2015 році. Окреслено, що проведення антикорупційної експертизи здійснюється Міністерством юстиції України та описано порядок проведення такої експертизи. Значна роль відводиться з'ясуванню особливостей діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, що відповідає за проведення антикорупційної політики. Авторами звертається увага на нормативно-правову базу, яка визначає порядок діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Також зазначається, що Національне агентство з питань запобігання корупції сприяє впровадженню міжнародних стандартів НАТО в секторі безпеки і оборони України. Авторами проведено дослідження низки висновків антикорупційної експертизи проєктів постанов Кабінету Міністрів України, що стосуються оборонної сфери. Встановлено, що антикорупційна експертиза — це багаторівневий процес, який є вкрай важливим в умовах російсько-української війни.

Перспективи. Подальші дослідження в окресленій темі варто зосередити на вдосконаленні нормативно-правової бази щодо проведення антикорупційної експертизи безпосередньо в оборонній сфері, оскільки в сучасних умовах значно зростають ризики корупційних зловживань через великі обсяги фінансування та швидкі процедури прийняття рішень. На думку авторів, важливими є адаптація законодавства до міжнародних стандартів та врахування кращих практик, що дозволять забезпечити гармонізацію національного антикорупційного механізму. Також, необхідним є постійне вдосконалення кваліфікації осіб, які здійснюють проведення антикорупційної експертизи, оскільки постійне навчання дозволяє враховувати новітні методи виявлення і запобігання корупції. Окреслене є основою задля забезпечення високої якості та об'єктивності проведених оцінок.

Ключові слова: корупція, антикорупційна експертиза, корупціогенні фактори, сфера оборони, сектор безпеки і оборони, нормативно-правові акти у сфері оборони, законодавство у сфері оборони, правотворча діяльність, правовий моніторинг, ефективність законодавства, російсько-українська війна.

Summary. Introduction. Corruption remains one of the most pressing social issues of our time, and addressing it is a critically important task for many countries. Amid the Russian-Ukrainian war, the issue of corruption, particularly within the defense sector, has become especially acute. Anti-corruption expertise serves as a vital mechanism for identifying corruption risks in draft regulatory acts, ensuring a comprehensive and systematic approach to their analysis in the defense sphere.

The aim of the article is to conduct a thorough and comprehensive analysis of anti-corruption expertise as an essential tool for enhancing the effectiveness of regulatory acts in the field of defense.

Materials and Methods. In writing the article, the authors applied a range of general scientific and special legal methods, which made it possible to examine in depth the regulatory framework governing the conduct of anti-corruption expertise in the defense sector. Specifically, the authors employed the historical-legal method, analysis and synthesis, the formal-legal method, as well as methods of induction and deduction.

Results. The authors conducted a detailed analysis of the regulatory framework that governs the procedure for conducting anti-corruption expertise of draft regulatory acts. In particular, the study reviewed the document that first introduced the concept of anti-corruption expertise in Ukraine. The current Law of Ukraine «On Prevention of Corruption,» adopted in 2015, was examined in detail. It was outlined that the Ministry of Justice of Ukraine is responsible for conducting anti-corruption expertise, and the relevant order that establishes the procedure for such evaluations was described. Significant attention was paid to the role of the National Agency on Corruption Prevention, which is responsible for implementing anti-corruption policy. The authors also highlighted the regulatory framework governing the activities of the National Agency on Corruption Prevention, noting its contribution to the integration of NATO international standards in the security and defense sector. Furthermore, the study analyzed a number of anti-corruption assessments of draft resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine related to the defense sector. It was established that anti-corruption expertise is a multi-level process of critical importance in the context of the Russian-Ukrainian war.

Prospects. Further research in this area should focus on improving the regulatory framework for conducting anti-corruption expertise specifically within the defense sector, given the heightened risks of corrupt practices due to large-scale funding and accelerated decision-making processes. In the authors's view, adapting national legislation to international standards and incorporating best practices is essential for harmonizing the national anti-corruption mechanism. Additionally, the continuous professional development of individuals responsible for conducting anti-corruption expertise is crucial, as ongoing training enables the application of the latest methods for detecting and preventing corruption. These measures form the foundation for ensuring the high quality and objectivity of the evaluations conducted.

Key words: corruption, anti-corruption expertise, corruption-generating factors, defence sector, security and defence sector, regulatory and legal acts in the field of defence, legislation in the field of defence, law-making activity, legal monitoring, effectiveness of legislation, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російсько-української війни проблема корупції постає більш гостро, особливо в таких вкрай важливих сферах, як національна безпека і оборона. Ефективно протидіяти корупції можна лише шляхом запровадження системних антикорупційних заходів, які мають реалізовуватись на всіх рівнях державного управління. Комплекс заходів повинен бути спрямований не тільки на виявлення та притягнення до відповідальності винних за вчинення корупційних правопорушень, але і запровадження превентивних механізмів, відповідно до яких усуваються умови, що сприяють виникненню корупційних ризиків. Особливо небезпечними є ризики в оборонній сфері, оскільки вони становлять загрозу не тільки щодо державного управління, але і самого існування держави. Тому, з метою запобігання негативних наслідків, вкрай важливим є проведення всебічного та системного антикорупційного аналізу проєктів нормативно-правових актів в оборонній сфері. Ключовим інструментом для виявлення корупційних ризиків на етапі формування законодавства є здійснення антикорупційної експертизи. В умовах дії правового режиму воєнного стану протидія корупції є не тільки питанням доброчесності та прозорості, але і чинником, що безпосередньо впливає на забезпечення обороноздатності держави в цілому. Враховуючи вищевикладене, **актуальність** дослідження обумовлена необхідністю системного аналізу нормативно-правової бази щодо протидії корупції в оборонній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, як важливого інструменту протидії корупції, присвячена низка праць сучасних науковців. Так, у своїх роботах, дане питання досліджували: І. Луговий, О. Маалулі, А. Олійник, Ю. Оніщик, Н. Сметаніна, Ю. Ярошенко та інші. Разом із тим, недостатньо дослідженим залишається питання щодо проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні антикорупційної експертизи, що виступає важливим інструментом підвищення ефективності нормативно-правових актів у сфері оборони.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн є надважливою справою. Для України вона стала чинником, що реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу [1, с. 3]. Ключовим завданням у напрямку запобігання корупції є попередження її виникнення та поширення. Важливим та дієвим превентивним заходом запобігання корупції є антикорупційна експертиза проєктів нормативно-правових актів.

Закон України «Про правотворчу діяльність», який визначає правові та організаційні засади правотвор-

чої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, передбачає проведення суб'єктом забезпечення правотворчої діяльності обов'язкової антикорупційної експертизи щодо всіх проєктів нормативно-правових актів у порядку, встановленому законодавством України [2]. Антикорупційна експертиза визнається елементом правового моніторингу, який в цілому дозволяє визначити пріоритетні напрями удосконалення вітчизняної правової системи, відстежити позитивні та негативні наслідки застосування норм законодавства у правовій практиці, встановити стійкі зв'язки між законопроектною, законодавчою діяльністю й остаточним результатом. Будь-яка експертна оцінка проєкту нормативного акта передбачає попередній моніторинговий аналіз та оцінку його зв'язків та залежностей з іншими вже задіяними правовими механізмами з урахуванням економічного, соціального, політичного, управлінського та інших аспектів [3, с. 97, 130]

Аналізуючи історичну ретроспективу варто зазначити, що вперше про інститут антикорупційної експертизи було вказано у Постанові Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 року № 532 «Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики» [4], у якій зокрема визначалось Міністерству юстиції разом з Урядовим уповноваженим з питань антикорупційної політики подати до 15 липня 2009 року на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт методики проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів. Інститут антикорупційної експертизи було запроваджено на законодавчому рівні відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року № 1506-VI [5].

У чинному Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [6] у статті 1 визначено, що «антикорупційна експертиза — діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проєктах нормативно-правових актів положень, які самотійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією». У частині 2 статті 55 окресленого Закону зазначено, що «Обов'язкова антикорупційна експертиза здійснюється Міністерством юстиції України, крім антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, яка здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією». З метою забезпечення виконання статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» наказом Міністерства юстиції України від 18 березня 2015 року № 383/5 було затверджено Порядок проведення антикорупційної експертизи [7].

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 7, пункту 5 частини першої статті 12, частини п'ятої

статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 липня 2020 року № 325/20 було затверджено Порядок проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції [8] (далі — Порядок), яким визначено процедуру проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України. Варто зазначити, що у Порядку визначено, що метою антикорупційної експертизи є виявлення в проєктах нормативно-правових актів положень, що самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією (корупційних факторів), та розроблення рекомендацій щодо їх усунення. Крім затвердження Порядку, у 2020 році також було затверджено Методологію проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції [9] (далі — НАЗК).

18 травня 2023 року наказом НАЗК № 109/23 затверджено Методологію проведення антикорупційної експертизи, на підставі чого втратив чинність наказ НАЗК від 20 жовтня 2020 року № 470/0 [10].

В контексті аналізу сутності проведення антикорупційної експертизи, особливої актуальності окреслена тема набуває в умовах російсько-української війни, зокрема щодо прийняття нормативно-правових актів у сфері оборони. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів у сфері оборони забезпечує прозорість, відповідальність та доброчесність в оборонному секторі.

В Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки передбачено, що оборонний сектор є однією із пріоритетних сфер запобігання корупції, а тема оборонних закупівель є однією з п'яти проблем у цій сфері [11]. НАЗК у частині розбудови доброчесності у сфері безпеки та оборони зосереджується на двох флагманських проєктах Комплексного пакета допомоги НАТО для України: Дорожній карті взаємосумісності України з НАТО та Стратегічному огляді системи оборонних закупівель України для наближення до стандартів країн-членів Альянсу [12].

НАЗК сприяє впровадженню міжнародних стандартів НАТО в секторі безпеки і оборони, зокрема, завдяки проведенню антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів. Особливої уваги заслуговують результати аналізу окремих висновків антикорупційної експертизи, проведеної НАЗК у 2025 році, що стосуються сфери оборони.

06.03.2025. Висновок антикорупційної експертизи проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання масштабування виробництва озброєння та військової техніки» (Розробник проєкту постанови: Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України). Даним проєктом пропо-

нувалось затвердити Порядок передачі конструкторської документації для організації масштабування виробництва озброєння та військової техніки та внесення зміни до Положення про Міжвідомчу комісію з питань оборонно-промислового комплексу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 54. Під час проведення антикорупційної експертизи НАЗК було виявлено корупційні фактори, які: зумовлюють ризик наділення Міжвідомчої комісії з питань оборонно-промислового комплексу дискреційними повноваженнями при ухваленні рішення щодо схвалення або відхилення пропозицій про передачу суб'єктам господарювання конструкторської документації; можуть зумовити ризик зловживань державними замовниками під час проведення перевірки відповідності суб'єкта господарювання встановленим вимогам та здійснення оцінювання готовності підприємства до серійного виробництва зразка товару.

Рекомендацією НАЗК визначалось: доопрацювати п. 6, п. 7 та п. 10 проєкту Порядку [13].

14.04.2025. Висновок антикорупційної експертизи проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» (Розробник проєкту постанови: Міністерство оборони України). За результатами проведення антикорупційної експертизи НАЗК ідентифікувало корупційний фактор, який може зумовити ризик корупційних зловживань під час перевірки представниками районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки законних підстав продовження відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період.

У Рекомендації НАЗК було вказано: доопрацювати проєкт постанови з урахуванням зазначених зауважень, виклавши абз. 11 п. 60 проєкту постанови в такій редакції: «Відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, надана (оформлена) відповідно до пунктів 57–58¹ цього Порядку, у разі продовження строку проведення мобілізації безумовно продовжується районним (міським) територіальним центром комплектування та соціальної підтримки у разі наявності у військовозобов'язаного законних підстав на відстрочку (відповідно до раніше отриманих від військовозобов'язаного документів при наданні (оформленні) відстрочки) на строк, встановлений Указом Президента України про продовження строку проведення мобілізації, але не більш як до настання обставин, за яких особа втрачає законні підстави на відстрочку, шляхом зміни кінцевого строку відстрочки в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів» [14].

Крім того, Рекомендації НАЗК стосувались і направлень на військово-лікарську комісію для проход-

ження медичного огляду в електронній формі за допомогою Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів.

07.05.2025. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 14 Порядку здійснення закупівлі безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби тактичного рівня вітчизняного виробництва та їх складових частин» (Розробник проекту постанови: Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України) [15]. У проекті постанови Кабінету Міністрів України НАЗК було виявлено корупціогенні положення, зокрема не врегульовано порядок зміни істотних умов державного контракту на виготовлення і поставку безпілотних систем та / або засобів радіоелектронної боротьби тактичного рівня (їх складових частин). Крім того, не було чітко визначено роль державного замовника у цьому процесі та його повноваження, що могло призвести до неефективного використання бюджетних коштів. У своєму висновку антикорупційної експертизи НАЗК вказало на ці обставини та наголосило на необхідності впровадження рекомендацій НАТО, наданих у рамках Стратегічного огляду системи оборонних закупівель України. Окреслені рекомендації були затверджені на Вашингтонському саміті НАТО в липні 2024 року та є пріоритетними в рамках Комплексного пакету допомоги НАТО [16].

16.07.2025. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо окремих питань ведення військового обліку та призову громадян під час мобілізації» (Розробник проекту постанови: Міністерство оборони України). У проекті постанови Кабінету Міністрів України пропонується, зокрема, внести зміни до Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1487. Відповідно до результатів проведення НАЗК антикорупційної експертизи було виявлено корупціогенні фактори, які зумовлюють ризик зловживань під час розгляду запиту на отримання Витягу про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України, від призовника, військовозобов'язаного, резервіста та під час надання інформації з інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» за запитами призовників, військовозобов'язаних та резервістів.

За Рекомендацією НАЗК було визначено доопрацювати проект Порядку з урахуванням зазначених у висновку зауважень [17].

28.07.2025. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання сертифіката на купівлю транспортного засобу військовослужбовцями у разі укладення контракту» (Розробник проекту постанови: Міністерство фінансів України). Відповідно до результатів антикорупційної експертизи проведеної НАЗК щодо проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання сертифіката на купівлю транспортного засобу військовослужбовцями у разі укладення контракту» було ідентифіковано корупціогенні фактори, а саме:

- нечітке, з порушенням принципу юридичної визначеності, вживання терміну «транспортний засіб», що може призвести до різної правозастосовчої практики та створює передумови для вчинення корупційних правопорушень посадовими особами уповноваженого органу при визначенні можливості здійснити перерахування компенсації щодо певних видів транспортних засобів;
- нечітка, з порушенням принципу юридичної визначеності, регламентація процедури обліку рапортів на видачу сертифіката на купівлю транспортного засобу та їх розгляду;
- невідповідність положень проекту нормативно-правового акта положенням нормативно-правового акта, що має вищу юридичну силу, що звужує можливості військовослужбовців на реалізацію їх права на компенсацію купівлі транспортних засобів і може призвести до реалізації корупційної схеми з непрозорого розподілу такої компенсації серед наперед визначеного кола осіб.

У Рекомендації НАЗК вказано, що у п. 12 проекту Порядку необхідно внести зміни щодо: виключення строку подання рапорту військовослужбовця про погашення сертифіката; встановлення строку розгляду уповноваженим органом рапорту військовослужбовця про відкриття спеціального рахунка; доповнення нормою, що передбачить можливість перерахування компенсації на купівлю транспортних засобів після розгляду уповноваженим органом рапорту військовослужбовця про відкриття спеціального рахунка в межах бюджетних призначень відповідного уповноваженого органу [18].

Висновки. Антикорупційна експертиза — це дієвий інструмент підвищення ефективності нормативно-правових актів в оборонній сфері, застосування якого дозволяє вчасно виявляти та оперативно усувати норми, які можуть сприяти проявам корупції. Слід зазначити, що в Україні сформовано відповідну нормативно-правову базу, яка регламентує порядок проведення антикорупційної експертизи, забезпечуючи її ефективне впровадження в оборонній сфері. Разом із тим, в умовах триваючої агресії Російської Федерації важливим є вдосконалення нормативно-правової бази щодо проведення

антикорупційної експертизи безпосередньо в сфері оборони, оскільки в сучасних умовах значно зростають ризики корупційних зловживань через суттєве збільшення обсягів фінансування та існуючу швидкість процедур прийняття рішень. Крім цього, слід здійснювати адаптацію законодавства до міжнародних стандартів та позитивних практик, що

дозволить забезпечити гармонізацію національного антикорупційного механізму до міжнародних стандартів. Антикорупційна експертиза є складовою правотворчого процесу, що спрямований на мінімізацію корупційних ризиків при вирішенні стратегічно важливих оборонних питань, що є необхідним в умовах російсько-української війни.

Література

1. Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
3. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 268 с.
4. Деякі питання реалізації державної антикорупційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2008 № 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2008-п#Text> (дата звернення: 28.07.2025) — втратила чинність.
5. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11.06.2009 № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text> (дата звернення: 28.07.2025) — втратив чинність.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
7. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
8. Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.07.2020 № 325/20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-20#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
9. Методологія проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 20.10.2020 № 470/20. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/MetodologD196D18F.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).
10. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 18.05.2023 № 109/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884-23#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
11. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 29.07.2025).
12. НАЗК розпочало аналіз корупційних ризиків під час закупівель систем БпЛА та засобів РЕБ для Збройних Сил України. *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nazk-rozpochalo-analiz-koruptsiynyh-ryzykiv-pid-chas-zakupivel-system-bpla-ta-zasobiv-reb-dlya-zbroynyh-syl-ukrainy/> (дата звернення: 28.07.2025).
13. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання масштабування виробництва озброєння та військової техніки». *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykorrupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-deyaki-pytannya-masshtabuvannya-vyrobnytstva-ozbroennya-ta-viyskovoi-tehniky/> (дата звернення: 29.07.2025).
14. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період». *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykorrupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-provedennya-pryzovu-gromadyan-na-viyskovu-sluzhbu-pid-chas-mobilizatsii-na-osoblyvy-period/> (дата звернення: 29.07.2025).
15. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 14 Порядку здійснення закупівлі безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби тактичного рівня вітчизняного виробництва та їх складових частин». *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykorrupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-punktu-14-poryadku-zdiysnennya-zakupivli-bezpilotnyh-system-zasobiv-radioelektronnoi-borotby-taktychnogo-rivnya-vitchyznyanogo-vyrobnytstva-ta-ih-sklad/> (дата звернення: 29.07.2025).

16. Антикорупційна експертиза у сфері оборони: рекомендації НАЗК. *Радник у сфері публічних закупівель*. URL: <https://radnuk.com.ua/novyny/antykoriupsiyna-ekspertyza-u-sferi-oborony-rekomendatsii-nazk/> (дата звернення: 28.07.2025).

17. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо окремих питань ведення військового обліку та призову громадян під час мобілізації». *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoriupsiynoi-ekspertyzy-projektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-do-deyakh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-zmin-schodo-okremykh-pytan-vedennya-viyskovogo-obliku-ta-pryzovu-gromadyan-pid-chas-mobilizatsii/> (дата звернення: 29.07.2025).

18. Висновок антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання сертифіката на купівлю транспортного засобу військовослужбовцями у разі укладення контракту». *НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoriupsiynoi-ekspertyzy-projektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-zatverdzhennya-poryadku-otrymannya-sertyfikata-na-kupivlyu-transportnogo-zasobu-viyskovosluzhbovtamy-u-razi-ukladennya-kontraktu/> (дата звернення: 29.07.2025).

References

1. Melnyk M. I. *Koruptsiia — koroziia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydyi): monohrafiia*. Kyiv: Yuryd. dumka, 2004. 400 s.
2. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (access date: 28.07.2025).
3. Deiaki pytannia realizatsii derzhavnoi antykoriupsiynoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2008 № 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2008-п#Text> (access date: 28.07.2025) — vtratyla chynnist.
4. Pravovyi monitorynh yak skladova pravotvorchoi ta pravozastosovchoi diialnosti: monohrafiia / za zah. red. O. O. Kota, A. B. Hryniaka, N. V. Milovskoi. Kyiv: Alerta, 2023. 268 s.
5. Pro zasady zapobihannia ta protydyi koruptsii: Zakon Ukrainy vid 11.06.2009 № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text> (access date: 28.07.2025) — vtratyv chynnist.
6. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (access date: 28.07.2025).
7. Deiaki pytannia provedennia antykoriupsiynoi ekspertyzy: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 18.03.2015 № 383/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15#Text> (access date: 28.07.2025).
8. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia antykoriupsiynoi ekspertyzy Natsionalnym ahentstvom z pytan zapobihannia koruptsii: Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii vid 29.07.2020 № 325/20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-20#Text> (access date: 28.07.2025).
9. Metodolohiia provedennia antykoriupsiynoi ekspertyzy Natsionalnym ahentstvom z pytan zapobihannia koruptsii: Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii vid 20.10.2020 № 470/20. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/MetodologD196D18F.pdf> (access date: 28.07.2025).
10. Pro zatverdzhennia Metodolohii provedennia antykoriupsiynoi ekspertyzy Natsionalnym ahentstvom z pytan zapobihannia koruptsii: Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii vid 18.05.2023 № 109/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884-23#Text> (access date: 28.07.2025).
11. Pro zasady derzhavnoi antykoriupsiynoi polityky na 2021–2025 roky: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (access date: 29.07.2025).
12. NAZK rozpochalo analiz koruptsiinykh ryzykiv pid chas zakupivel system BpLA ta zasobiv REB dlia Zbroinykh Syl Ukrainy. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nazk-rozpochalo-analiz-koruptsiinykh-ryzykiv-pid-chas-zakupivel-system-bpla-ta-zasobiv-reb-dlya-zbroinykh-syl-ukrainy/> (access date: 28.07.2025).
13. Vysnovok antykoriupsiynoi ekspertyzy proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Deiaki pytannia masshtabuvannia vyrobnytstva ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki”. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoriupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-deyaki-pytannia-masshtabuvannya-vyrobnytstva-ozbroennya-ta-viyskovoi-tehniki/> (access date: 29.07.2025).
14. Vysnovok antykoriupsiynoi ekspertyzy proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Poriadku provedennia pryzovu hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period”. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoriupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-provedennya-pryzovu-gromadyan-na-viyskovu-sluzhbu-pid-chas-mobilizatsii-na-osoblyvyi-period/> (access date: 29.07.2025).
15. Vysnovok antykoriupsiynoi ekspertyzy proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro vnesennia zmin do punktu 14 Poriadku zdiisnennia zakupivli bezpilotnykh system, zasobiv radioelektronnoi borotby taktychnoho rivnia vitchyznianoho vyrobnytstva ta yikh skladovykh chastyn”. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoriupsiynoi-ekspertyzy-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-punktu-14-poryadku-zdiisnennia-zakupivli-bezpilotnykh-system-zasobiv-radioelektronnoi-borotby-taktychnoho-rivnia-vitchyznianoho-vyrobnytstva-ta-yikh-skladovykh-chastyn/>

ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-punktu-14-poryadku-zdiysnennya-zakupivli-bezpilotnyh-system-zasobiv-radioelektronnoi-borotby-taktychnogo-rivnya-vitchyznyanogo-vyrobnystva-ta-ih-sklad/ (access date: 29.07.2025).

16. Antykoruptsiina ekspertyza u sferi oborony: rekomendatsii NAZK. *Radnyk u sferi publichnykh zakupivel*. URL: <https://radnuk.com.ua/novyny/antikoruptsiina-ekspertyza-u-sferi-oborony-rekomendatsii-nazk/> (access date: 28.07.2025).

17. Vysnovok antykoruptsiinoi ekspertyzy proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro vnesennia do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy zmin shchodo okremykh pytan vedennia viiskovoho obliku ta pryzovu hromadian pid chas mobilizatsii”. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antikoruptsiinoi-ekspertyzy-proiektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-vnesennya-do-deyakykh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-zmin-schodo-okremykh-pytan-vedennya-viyskovogo-obliku-ta-pryzovu-gromadyan-pid-chas-mobilizatsii/> (access date: 29.07.2025).

18. Vysnovok antykoruptsiinoi ekspertyzy proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku otrymannia sertyfikata na kupivliu transportnoho zasobu viiskovosluzhbovtsiamy u razi ukladennia kontraktu”. *NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antikoruptsiinoi-ekspertyzy-proiektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-pro-zatverdzhennya-poryadku-otrymannya-sertyfikata-na-kupivlyu-transportnoho-zasobu-viyskovosluzhbovtsiamy-u-razi-ukladennya-kontraktu/> (access date: 29.07.2025).

УДК 347.79:004.8(4-67ЄС)

Кириченко Карина Олександрівна

аспірантка

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

Kyrychenko Karyna

Postgraduate Student of the

Intellectual Property Scientific Research Institute

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0008-8386-4811

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11310

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АІ АКТ І ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ

EUROPEAN AI ACT AND INTELLECTUAL PROPERTY LAW: COLLISIONS AND GAPS

Анотація. Вступ. Європейський AI Act позиціонується як перший у світі комплексний нормативний акт, спрямований на врегулювання суспільних відносин у сфері штучного інтелекту. Однак низка досліджень підкреслює його суперечливий характер. По-перше, науковці вказують на невизначеність базових дефініцій — поняття «система ШІ» сформульоване настільки широко, що охоплює навіть традиційні програмні рішення, що ускладнює чітке відмежування об'єкта регулювання. По-друге, у правовій доктрині акцентується на можливій колізії між заявленим захистом фундаментальних прав і значними винятками, які надаються правоохоронним органам та сфері міграційної політики. Така диспропорція, як зазначають європейські автори, створює загрозу підриву верховенства права. По-третє, існують сумніви щодо здатності бізнесу, особливо малих та середніх підприємств, вчасно виконати жорсткі вимоги Акту, що може призвести до зниження конкурентоспроможності ЄС на глобальному ринку. Нарешті, у літературі підкреслюється, що швидкий розвиток генеративного штучного інтелекту ставить під питання актуальність закладених у документ положень, а відсутність чітких механізмів незалежного аудиту й доступу дослідників до моделей поглиблює проблему відкритості. Отже, ключова наукова дилема полягає в тому, чи здатен AI Act виконати роль стабільного й ефективного правового інструменту, якщо в остаточній редакції він містить внутрішні суперечності та нормативні прогалини.

Метою статті є критичний аналіз колізій і прогалин Європейського AI Act із позицій сучасної правової науки та практики застосування, а також вироблення висновків щодо його впливу на систему захисту прав інтелектуальної власності та інноваційний розвиток у Європейському Союзі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є наукові публікації європейських авторів у рецензованих журналах, аналітичні звіти дослідницьких центрів, а також офіційні тексти Європейського AI Act і супровідних нормативних документів ЄС. Методологія дослідження поєднує формально-догматичний аналіз (для з'ясування змісту правових категорій і дефініцій), порівняльно-правовий метод (для зіставлення положень AI Act із нормами українського законодавства у сфері інтелектуальної власності та цифрового права), а також елементи критичного аналізу (для виявлення внутрішніх суперечностей і нормативних прогалин у регулятивній моделі). Такий підхід дозволяє оцінити AI Act не лише як нормативний текст, а й як орієнтир для національного правотворення в Україні.

Результати. У науковій статті здійснено ґрунтовний аналіз Європейського AI Act як першої у світі спроби комплексного правового регулювання штучного інтелекту. Окреслено ключову новацію документа — ризик-орієнтований підхід, що покликаний поєднати інноваційний розвиток із гарантіями безпеки та захисту прав людини.

Водночас, на основі опрацьованих досліджень простежується низка суттєвих проблем: формалізм у визначенні категорій високого ризику, надмірне фінансове навантаження на бізнес та правова невизначеність через абстрактність критерію фундаментальних прав. У роботі описано, що попри проголошену мету створити збалансоване поле для відгального розвитку технологій, AI Act містить колізії і прогалини, що ставлять під сумнів його ефективність.

Окрему увагу приділено перспективам імплементації документу в українське законодавство. Для нашої держави AI Act радше виконує роль «правової лабораторії» – джерела концепцій і структурних моделей, які можуть бути адаптовані без європейських помилок.

Перспективи. AI Act, попри колізії та прогалини, закладає основу для глобальних стандартів у сфері штучного інтелекту. Його гнучка структура й механізми перегляду дозволяють адаптувати регулювання до технологічних змін.

Ключові слова: AI Act, ризик-орієнтований підхід, штучний інтелект, правове регулювання, інновації, Україна.

Summary. Introduction. The European AI Act is positioned as the world's first comprehensive regulatory act aimed at regulating public relations in the field of artificial intelligence. However, a number of studies emphasize its controversial nature. First, scientists point to the uncertainty of basic definitions – the concept of “AI system” is formulated so broadly that it covers even traditional software solutions, which complicates the clear delimitation of the object of regulation. Second, the legal doctrine emphasizes the possible collision between the declared protection of fundamental rights and significant exceptions granted to law enforcement agencies and the field of migration policy. Such a disproportion, as noted by European authors, creates a threat of undermining the rule of law. Third, there are doubts about the ability of business, especially small and medium-sized enterprises, to timely fulfill the Act's strict requirements, which may lead to a decrease in the EU's competitiveness in the global market. Finally, the literature highlights that the rapid development of generative artificial intelligence calls into question the relevance of the provisions laid down in the document, and the lack of clear mechanisms for independent audit and access to models by researchers deepens the problem of openness. Thus, the key scientific dilemma is whether the AI Act is able to fulfill the role of a stable and effective legal instrument if, in the final version, it contains internal contradictions and regulatory gaps.

The purpose of the article is to critically analyze the conflicts and gaps of the European AI Act from the standpoint of modern legal science and application practice, as well as draw conclusions regarding its impact on the system of intellectual property rights protection and innovative development in the European Union.

Materials and methods. The research materials are scientific publications by European authors in peer-reviewed journals, analytical reports of research centers, as well as official texts of the European AI Act and accompanying EU regulatory documents. The research methodology combines formal-dogmatic analysis (to clarify the content of legal categories and definitions), comparative-legal method (to compare the provisions of the AI Act with the norms of Ukrainian legislation in the field of intellectual property and digital law), as well as elements of critical analysis (to identify internal contradictions and regulatory gaps in the regulatory model). This approach allows us to evaluate the AI Act not only as a regulatory text, but also as a reference point for national lawmaking in Ukraine.

Results. The scientific article provides a thorough analysis of the European AI Act as the world's first attempt at comprehensive legal regulation of artificial intelligence. The key innovation of the document is outlined – a risk-oriented approach, which is designed to combine innovative development with guarantees of security and protection of human rights.

At the same time, based on the research conducted, a number of significant problems are traced: formalism in defining high-risk categories, excessive financial burden on business, and legal uncertainty due to the abstract nature of the fundamental rights criterion. The article describes that despite the declared goal of creating a balanced field for the responsible development of technologies, the AI Act contains conflicts and gaps that cast doubt on its effectiveness.

Special attention is paid to the prospects for implementing the document into Ukrainian legislation. For our state, the AI Act rather plays the role of a “legal laboratory” – a source of concepts and structural models that can be adapted without European mistakes.

Discussion. The AI Act, despite its conflicts and gaps, lays the foundation for global standards in the field of artificial intelligence. Its flexible structure and review mechanisms allow for regulation to adapt to technological changes.

Key words: AI Act, risk-based approach, artificial intelligence, legal regulation, innovation, Ukraine.

Постановка проблеми. Європейський AI Act позиціонується як перший у світі комплексний нормативний акт, спрямований на врегулювання суспільних відносин у сфері штучного інтелекту. Однак низка досліджень підкреслює його суперечливий характер. По-перше, науковці вказують на невизначеність базових дефініцій — поняття «система ШІ» сформульоване настільки широко, що охоплює навіть традиційні програмні рішення, що ускладнює чітке відмежування об'єкта регулювання. По-друге, у правовій доктрині акцентується на можливій колізії між заявленим захистом фундаментальних прав і значними винятками, які надаються правоохоронним органам та сфері міграційної політики. Така

диспропорція, як зазначають європейські автори, створює загрозу підриву верховенства права. По-третє, існують сумніви щодо здатності бізнесу, особливо малих та середніх підприємств, вчасно виконати жорсткі вимоги Акту, що може призвести до зниження конкурентоспроможності ЄС на глобальному ринку. Нарешті, у літературі підкреслюється, що швидкий розвиток генеративного штучного інтелекту ставить під питання актуальність закладених у документ положень, а відсутність чітких механізмів незалежного аудиту й доступу дослідників до моделей поглиблює проблему відкритості. Отже, ключова наукова дилема полягає в тому, чи здатен AI Act виконати роль стабільного й ефективного правового інструменту,

якщо в остаточній редакції він містить внутрішні суперечності та нормативні прогалини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання штучного інтелекту та оцінки ефективності Європейського AI Act перебуває у центрі уваги зарубіжних дослідників і практиків. У наукових публікаціях аналізуються як концептуальні засади ризик-орієнтованої моделі, так і практичні наслідки її запровадження для бізнесу, правової визначеності та інноваційного розвитку. І.Куше акцентує, що центральним критерієм в AI Act виступають фундаментальні права, однак їхня природа як норм-принципів створює правову невизначеність [4]. Б.Кабрера звертає увагу, що надмірне регулювання ШІ-сфери спонукає компанії знижувати інвестиції у сферу штучного інтелекту [5]. К.Новеллі та Ф.Касоларі критикують ризик-орієнтовану модель, закладену в AI Act, наголошуючи на її формалізмі та статичності [3]. Н. де Сілва аналізує дефініцію «штучного інтелекту» і вказує на її надмірну широту [9]. Для України аналіз європейських дискусій дає змогу уникнути помилок і виробити більш адаптовану модель національного регулювання у сфері інноваційних технологій.

Метою статті є критичний аналіз колізій і прогалин Європейського AI Act із позицій сучасної правової науки та практики застосування, а також вироблення висновків щодо його впливу на систему захисту прав інтелектуальної власності та інноваційний розвиток у Європейському Союзі.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є наукові публікації європейських авторів у рецензованих журналах, аналітичні звіти дослідницьких центрів, а також офіційні тексти Європейського AI Act і супровідних нормативних документів ЄС. Методологія дослідження поєднує формально-догматичний аналіз (для з'ясування змісту правових категорій і дефініцій), порівняльно-правовий метод (для зіставлення положень AI Act із нормами українського законодавства у сфері інтелектуальної власності та цифрового права), а також елементи критичного аналізу (для виявлення внутрішніх суперечностей і нормативних прогалин у регулятивній моделі). Такий підхід дозволяє оцінити AI Act не лише як нормативний текст, а й як орієнтир для національного правотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Прийняття AI Act стало знаковим кроком для Європейського Союзу, оскільки саме ЄС наважився створити не лише рамкові рекомендації чи окремі галузеві норми, а комплексну модель правового регулювання.

Документ [1] побудований на основі ризик-орієнтованого підходу. Це означає, що всі системи штучного інтелекту поділяються на категорії залежно від потенційної загрози для суспільства: від неприйнятих і заборонених практик — до високо-ризикових, обмежених і мінімальних за рівнем ризику. Така класифікація дозволяє встановлювати

різні за жорсткістю вимоги до операторів систем: від повної заборони до необхідності впровадження сертифікації, аудиту чи прозорості алгоритмів.

Осмілилось зазначити, що ефект від такого підходу полягає у створенні гнучкої системи регулювання, яка враховує неоднорідність застосувань штучного інтелекту. Завдяки цьому досягається баланс між двома цілями, які зазвичай важко узгодити: стимулюванням інноваційного розвитку та запобіганням суспільним ризикам. У цьому аспекті AI Act демонструє європейську традицію пошуку компромісу між економічною доцільністю та соціальними гарантіями, що й надає документу вагомості у глобальному правовому дискурсі.

Його «нормативні амбіції», вважаємо, мають цілком реалістичне підґрунтя: попередній досвід впровадження Загального регламенту про захист даних (GDPR) показав, що європейська нормативна модель здатна формувати міжнародні стандарти поза межами Союзу. У цьому контексті AI Act виступає не лише інструментом внутрішнього правового впорядкування, а й механізмом зовнішнього впливу. Власне, можемо говорити про утворення так званого «ефекту Брюсселя». Цей термін увійшов в науковий обіг завдяки дослідженням професорки Колумбійського університету Ані Бредфорд. Він описує ситуацію, коли норми, прийняті у Європейському Союзі, фактично стають загальносвітовими [2]. Йдеться про те, що масштаб європейського ринку змушує транснаціональні компанії й навіть держави за його межами пристосовуватися до європейських стандартів, аби мати доступ до споживачів у ЄС. Іншими словами, правила, вироблені у Брюсселі, «експортуються» у світ без прямого примусу, через економічну доцільність та потребу дотримання умов торгівлі.

Слід додати, що AI Act не запроваджується одразу, а передбачає поступове набрання чинності окремими положеннями, розтягнуте у часі до кількох років. Такий підхід має важливий наслідок: він надає бізнесу, науковим установам та органам влади необхідний перехідний період для адаптації. Це зменшує ризик «правового шоку», коли учасники ринку не встигають перебудувати свої процеси під нові вимоги, що могло б призвести до масових порушень. Водночас у тексті акту закладено механізм перегляду та уточнення його положень у майбутньому. Переконані, що це принципово важливо у сфері, де інновації розвиваються швидше, ніж будь-яка норма права. Тобто, AI Act створює правову рамку, що здатна еволюціонувати разом із самою технологією. Завдяки механізмам оновлення законодавця залишає можливість швидко інтегрувати нові запити без необхідності повної кодифікації заново.

Проте, зміст AI Act не залишився поза критикою. В академічних колах ризик-орієнтована модель дедалі частіше розглядається як джерело нових проблем та суперечностей, які можуть ускладнити правозастосування і поставити під сумнів ефективність

всього регламенту. Зокрема, К.Новеллі та Ф.Касоларі критикують те, що у тексті AI Act категорія «високого ризику» фактично визначається через перелік сфер застосування, закріплений у Додатку III (освіта, працевлаштування, міграція, правосуддя, правоохоронна діяльність тощо) [3]. Така концепція, на думку дослідників, є статичною і формальною: ризик подається у вигляді «рівня», але цей рівень насправді «прив'язаний» до галузей, а не обставин використання.

Унаслідок цього виникає дисбаланс. Наприклад, алгоритм для аналізу резюме у сфері найму автоматично підпадає під категорію високого ризику, навіть якщо його функціонал обмежується елементарною фільтрацією ключових слів і він не здатний завдати значної шкоди. Натомість генеративна модель, яка масово поширює дезінформацію у соціальних мережах, формально не підпадає під перелік високоризикових сфер, хоча потенційна шкода від її використання може бути суттєвою.

Суть пропозиції авторів полягає в тому, що ризик слід визначати не за сферою, а виходячи із конкретного сценарію застосування системи штучного інтелекту. Для цього вони запозичують модель із кліматичної політики, де ризик складається із чотирьох взаємопов'язаних чинників: небезпеки (hazard), впливу (exposure), вразливості (vulnerability) та реакції (response):

- «Небезпека» означає технічні чи соціотехнічні проблеми, наприклад, непрозорість алгоритмів чи упередженість даних.
- «Вплив» визначає, які права та цінності можуть постраждати — здоров'я, приватність, рівність тощо.
- «Вразливість» описує, наскільки чутливими є окремі групи до негативних наслідків, що може залежати від віку, статі чи соціально-економічного становища.
- «Реакція» охоплює наявні правові та технічні механізми стримування ризику — такі як вимоги GDPR, стандарти якості даних або незалежні аудити.

Модель, яку пропонують К.Новеллі та Ф.Касоларі, можемо проаналізувати на прикладі великих мовних моделей. Їхня небезпека полягає в непрозорості алгоритмів та якості даних; вплив проявляється у загрозах приватності й авторському праву; вразливість — у підвищеній чутливості окремих соціальних груп до дискримінації; а реакція виражається в можливих технічних і правових запобіжниках, які можуть обмежити шкоду. Саме завдяки такому сценарному підходу одна й та сама технологія може бути віднесена до різних груп ризику. Наприклад, вона буде майже безпечною, коли використовується у сфері розваг, але стане високоризиковою у правосудді чи медицині, де потенційна шкода значно більша.

І. Куше підкреслює, що AI Act вибудований навколо фундаментальних прав, які визначаються як головний критерій для ідентифікації потенційної

шкоди від використання штучного інтелекту [4]. Такий прийом, на перший погляд, видається придатним, адже фундаментальні права сприймаються як універсальний орієнтир для правової системи. Однак, саме ця риса породжує купу проблем.

У праві існує різниця між:

- Нормами-правилами («якщо-то»): наприклад, якщо водій перевищив швидкість у недозволеному місці — штраф. Це чітка, перевірювана конструкція.
- Нормами-принципами, до яких належать фундаментальні права (право на гідність, свободу вираження поглядів тощо). Вони не дають готового алгоритму поведінки, а діють як ціннісні орієнтири, що потребують тлумачення і балансування у кожному конкретному випадку.

AI Act намагається збудувати систему, де ризики визначаються як «загроза фундаментальним правам», а системи класифікуються за ступенем ризику. Але, зауважимо, якщо критерієм виступає настільки абстрактна категорія як фундаментальні права, тоді виходить, що класифікація не може бути об'єктивною. Більш того, вона завжди ситуативна й політична, бо залежить від того, як у конкретний момент інтерпретують значення цих прав.

Документ обіцяє «юридичну визначеність» для компаній і громадян: тобто, створити стабільні правила, які дозволяють передбачати, що дозволено, а що ні. Але виходить навпаки — використання фундаментальних прав як критерію ризику визнає, що майбутнє — ще більш непевне, бо саме ті права, які мали гарантувати стабільність, тепер подаються як вразливі перед системами штучного інтелекту.

Б. Кабрера підкреслює, що попри офіційне ухвалення AI Act, низка юристів і представників бізнесу висловлюють серйозні застереження щодо його впливу на інноваційність та конкурентоспроможність Європи [5]. У звіті Amazon Web Services (червень 2025 року) наведено емпіричні дані, що ілюструють масштаб фінансового та організаційного навантаження, спричиненого набуттям чинності Європейського AI Act. Згідно з результатами дослідження [6], приблизно 40% сукупних ІТ-бюджетів європейських компаній витрачається на забезпечення регуляторної відповідності, що свідчить про високий рівень витрат, обумовлених новим нормативним середовищем. Крім того, 68% опитаних підприємств повідомили про труднощі з інтерпретацією власних обов'язків у межах AI Act, що вказує на дефіцит чіткості законодавчих приписів.

Додатково у звіті зазначено, що компанії, які відчувають найбільшу невизначеність щодо правових вимог, планують зменшити інвестиції у впровадження штучного інтелекту в середньому на 28% упродовж наступного року, що підкреслює потенційну стримувальну дію регулювання на інноваційні процеси. Це, на нашу думку, наближує AI Act до категорії норм із «охолоджувальним ефектом» (chilling effect), які не забороняють прямо, але спонукають

бізнес уникати ризиків, зменшуючи активність у стратегічно важливих секторах.

У липні 2025 року керівники двох найбільших двох найбільших німецьких технологічних корпорацій — Роланд Бусч (CEO Siemens) та Крістіан Клейн (CEO SAP) — публічно закликали Європейський Союз до перегляду регуляторної архітектури у сфері штучного інтелекту. Поєднання AI Act та Data Act вони охарактеризували як «токсичне для розвитку цифрових бізнес-моделей» [7], підкресливши, що ключовим бар'єром для інновацій стає не брак інфраструктури чи обчислювальних ресурсів, а зарегульованість обігу даних. Чинні правові режими створюють надмірні обмеження щодо їхнього використання, що істотно ускладнює запуск і масштабування інноваційних проєктів.

Рішення нідерландської компанії Bird, однієї із провідних європейських платформ у сфер хмарних комунікацій, перенести більшість своїх операцій за межі ЄС стало показовим сигналом для всього європейського бізнес-середовища. Генеральний директор Роберт Віс публічно заявив, що Союз «не створює умов для інновацій в епоху штучного інтелекту», а чинні та нові нормативні акти «блокують справжні інновації в умовах глобальної економіки, яка надзвичайно швидко рухається у напрямку ШІ». У результаті компанія оголосила про відкриття нових операційних центрів у США, ОАЕ та Сінгапурі, залишивши при цьому лише обмежену присутність в ЄС — офіс у Литві та податкову базу в Нідерландах [8].

Приклад Bird підтверджує, що регулювання у сфері ШІ в ЄС може мати відчутний екстериторіальний ефект, стимулюючи відтік бізнесів до країн із гнучкішими підходами. Це створює парадокс: Європейський Союз прагне стати світовим стандартоутворцем у сфері AI, але водночас може втратити частину власної інноваційної екосистеми.

Н. де Сілва приділяє особливу увагу дефініції «системи штучного інтелекту», яка в AI Act, на його думку, подана занадто широко. Документ відтворює оновлене визначення Організації економічного співробітництва та розвитку, відповідно до якого штучний інтелект — це «машинна система, здатна працювати з різним рівнем автономності, виявляти адаптивність після впровадження та, для досягнення явних чи неявних цілей, здійснювати логічні висновки на основі вхідних даних, щоб генерувати вихід — прогнози, контент, рекомендації чи рішення, що можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище» [9]. На перший погляд, це визначення охоплює все коло сучасних ШІ-рішень. Однак, як підкреслює дослідник, воно майже збігається із самим поняттям «програмного забезпечення» і лише умовно відрізняється згадкою про «деякий рівень автономності» і «здатність до висновків».

Проблема полягає у тому, що така конструкція не дає чіткої межі між складними адаптивними сис-

темами і традиційними програмними продуктами. У преамбулі (recital 12) законодавець намагається виправдати цю широту, зазначаючи, що під визначення повинні підпадати лише ті системи, які здатні до самостійного виведення нових даних та рішень. Проте сам текст статті сформульований так, що у випадку сумніву будь-яку систему слід кваліфікувати як штучний інтелект.

Звідси, якщо кожен алгоритм чи автоматизація можуть бути розцінені як ШІ, це не тільки ускладнює правозастосування, а й створює ризик надмірного тиску на інновації, особливо для малих компаній. Отже, доходимо висновку, що такий підхід підриває одну із ключових цілей AI Act — створити збалансоване поле відповідального розвитку технологій — адже він поширює суворі вимоги й на ті рішення, які за своєю природою не потребують жорсткого нагляду.

Порівняльно-правовий аналіз норм AI Act та українського законодавства у сфері інтелектуальної власності й цифрового права виявляє серйозні труднощі для його прямої імплементації. Європейський акт створювався для гармонізації з ринком ЄС, і його логіка передбачає взаємодію з уже розвиненою системою цифрових сервісів, стандартів і незалежних регуляторів. В Україні таких інституційних передумов немає. Запровадження жорстких вимог у відриві від цього контексту може призвести до формального дублювання норм без реальної спроможності їх виконання.

Окрім того, ЄС спирається на уніфіковане право внутрішнього ринку, де ризик-орієнтований підхід до ШІ виправданий зрілістю правових механізмів. В Україні ж цифрове право перебуває на етапі становлення, чимало базових дефініцій ще не закріплені у законодавстві («high-risk systems», «conformity assessment», «notified bodies») створюватиме колізії з чинним законодавством і суперечливе тлумачення.

Наголосимо, що AI Act розроблявся для умов європейського ринку, де діють великі технологічні корпорації й усталені стандарти сертифікації. Український IT-сектор орієнтований на гнучкі практики, стартапи та експорт послуг. Якщо просто перенести обтяжливі вимоги AI Act (наприклад, щодо маркування чи аудиту), це може задušити інновації та змусити бізнес працювати виключно «в тіні» або переносити юрисдикцію.

У ЄС положення AI Act інтегруються в уже існуючі масиви *acquis communautaire*, де авторське право, захист даних, споживче право та технічні регламенти давно функціонують як єдина система. В Україні ж судова практика щодо цифрових технологій фрагментарна й часто суперечлива. Тому навіть правильно виписані норми AI Act втратили б ефективність без напрацьованої доктрини їх застосування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для глобального правового дискурсу AI Act

виступає подвійним сигналом. З одного боку, він демонструє, що регулювання може бути гнучким і багаторівневим, здатним балансувати між інноваціями та соціальними гарантіями. З іншого — він виявляє межі правового інструментарію, коли надмірна широта понять і складність механізмів породжують колізії й невизначеність. Тобто, ЄС не лише задає стандарти, а й показує, яких помилок варто уникати наступним поколінням правників.

Українські законотворці, розробляючи власні норми, мають шанс піти далі — не лише адаптувати європейські стандарти, а й створити власну модель, яка врахує специфіку молодого, динамічного ІТ-сектору, реалії воєнного часу та стратегічний курс на інтеграцію до Європи. AI Act виступає орієнтиром, з якого можна почерпнути структурні рішення, підходи до ризиків та практику балансування між інноваціями і суспільними гарантіями.

Література

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. L 202, 12.07.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 22.08.2025).
2. Bradford A. The Brussels Effect. *Northwestern University Law Review*. 2012. Vol. 107, № 1. P. 1–68.
3. Novelli C., Casolari F., Rotolo A., Taddeo M., Floridi L. Taking AI risks seriously: a new assessment model for the AI Act. *AI & Society*. 2024. Vol. 39. pp. 2493–2497.
4. Kusche I. Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*. 2024. Published online: 11 May 2024.
5. Cabrera B., Luiz L., Teixeira J. The Artificial Intelligence Act: Insights regarding its application and implications. *Procedia Computer Science*. 2025. Vol. 256. P. 230–237.
6. Duffer S., Hallinan P. Building trust in AI: The AWS approach to the EU AI Act. 19.06.2025. *Amazon Web Services*. URL: <https://aws.amazon.com/blogs/machine-learning/building-trust-in-ai-the-aws-approach-to-the-eu-ai-act> (дата звернення: 21.08.2025).
7. Siemens, SAP. Siemens and SAP call for EU to revise its AI regulations — FAZ, *Reuters*. 13.07.2025. URL: <https://www.reuters.com/technology/siemens-sap-call-eu-revise-its-ai-regulations-faz-2025-07-13/> (дата звернення: 23.08.2025).
8. Reuters. Dutch software firm Bird to leave Europe due to onerous regulations in AI era, says CEO. 24.02.2025. URL: <https://www.reuters.com/technology/dutch-software-firm-bird-leave-europe-due-onerous-regulations-ai-era-says-ceo-2025-02-24/> (дата звернення: 23.08.2025).
9. Sousa e Silva, N. The Artificial Intelligence Act: Critical Overview. *SSRN Electronic Journal*. 2024. P. 36.

References

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonized rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. L 202, 12.07.2024. Access mode: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (access date: 22.08.2025).
2. Bradford A. The Brussels Effect. *Northwestern University Law Review*. 2012. Vol. 107, No. 1. P. 1–68.
3. Novelli C., Casolari F., Rotolo A., Taddeo M., Floridi L. Taking AI risks seriously: a new assessment model for the AI Act. *AI & Society*. 2024. Vol. 39. pp. 2493–2497.
4. Kusche I. Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*, 2024. Published online: 11 May 2024.
5. Cabrera B., Luiz L., Teixeira J. The Artificial Intelligence Act: Insights regarding its application and implications. *Procedia Computer Science*. 2025. Vol. 256. P. 230–237.
6. Duffer S., Hallinan P. Building trust in AI: The AWS approach to the EU AI Act. 19.06.2025. *Amazon Web Services*. Access mode: <https://aws.amazon.com/blogs/machine-learning/building-trust-in-ai-the-aws-approach-to-the-eu-ai-act> (access date: 21.08.2025).
7. Siemens, SAP. Siemens and SAP call for EU to revise its AI regulations — FAZ. *Reuters*. 13.07.2025. Access mode: <https://www.reuters.com/technology/siemens-sap-call-eu-revise-its-ai-regulations-faz-2025-07-13/> (access date: 23.08.2025).
8. Reuters. Dutch software firm Bird to leave Europe due to onerous regulations in AI era, says CEO. 24.02.2025. Access mode: <https://www.reuters.com/technology/dutch-software-firm-bird-leave-europe-due-onerous-regulations-ai-era-says-ceo-2025-02-24/> (access date: 23.08.2025).
9. Sousa e Silva, N. The Artificial Intelligence Act: Critical Overview. *SSRN Electronic Journal*, 2024. P. 36.

УДК 342.9

Циганков Микита Станіславович

*аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Thyhankov Mykyta

*Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Administrative Activity
Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0009-0006-8307-2991

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11311

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ПРОЄКТІВ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE: ANALYSIS OF DRAFT LEGISLATIVE ACTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Анотація. Вступ. Сфера обігу віртуальних активів в Україні є однією з найбільш динамічних та водночас найменш врегульованих у правовому полі. З огляду на зростання популярності криптовалют, токенів та інших цифрових активів, виникає нагальна потреба у створенні чіткої системи адміністративно-правового регулювання, яка б забезпечила баланс між розвитком інноваційних фінансових інструментів та гарантіями захисту прав учасників ринку. Прийняття Верховною Радою у 2021 р. Закону України «Про віртуальні активи» (законопроект № 3637) [15] стало важливим кроком, проте він досі не набрав чинності через необхідність внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні (законопроект № 10225-г) [11]. Це створює правову невизначеність та гальмує розвиток ринку.

Беручи до уваги інтеграційний курс України до Європейського Союзу, важливо зазначити, що європейська правова система вже виробила стандарти регулювання крипторинку, зокрема через Регламент ЄС MiCA (Markets in Crypto-Assets Regulation) [18], ухвалений у 2023 році, який встановлює єдині правила для всіх держав-членів. Для України гармонізація національного законодавства з європейськими підходами є не лише умовою євроінтеграції, але й інструментом залучення інвестицій та формування прозорого бізнес-середовища у сфері фінансових технологій. Відсутність комплексного законодавчого врегулювання унеможливує міжнародну інтеграцію України до світового крипторинку. Однак, треба враховувати й ризиками, які виникають у разі відсутності належного контролю: від фінансових зловживань, шахрайства та відмивання коштів до загроз кібербезпеці та втрати довіри до державних інституцій. Саме адміністративно-правові механізми регулювання, передбачені чинними та перспективними законопроектами, здатні забезпечити належний баланс між свободою інновацій та публічними інтересами, включно із захистом інвесторів, стабільністю фінансової системи та виконанням міжнародних зобов'язань України. Таким чином, дослідження проблематики адміністративно-правового регулювання віртуальних активів є своєчасним та необхідним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Мета. Метою дослідження є аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання віртуальних активів в Україні шляхом аналізу наявних і проєктованих нормативно-правових актів, а також визначення перспектив розвитку цієї сфери в контексті євроінтеграції.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України у сфері регулювання обігу віртуальних активів; 2) міжнародні документи, що визначають стандарти регулювання ринку віртуальних активів; 3) наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам адміністративно-правового регулювання, правової природи віртуальних активів та міжнародного досвіду у цій сфері.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод теоретичного узагальнення та систематизації (для характеристики сутності віртуальних активів та визначення місця адміністративно-правового

регулювання у системі державного впливу на цифрову економіку); порівняльно-правовий метод (для аналізу національного законодавства України у сфері віртуальних активів та його співставлення з європейськими і міжнародними стандартами регулювання); метод формально-юридичного аналізу (для дослідження змісту законів та проєктів законодавчих актів України з метою визначення їхніх переваг і недоліків); метод логічного узагальнення (для формулювання висновків щодо перспектив розвитку адміністративно-правового регулювання віртуальних активів в Україні).

Результати. У статті здійснено аналіз становлення та розвитку адміністративно-правового регулювання віртуальних активів в Україні у контексті сучасних трансформацій цифрової економіки та міжнародних стандартів. Висвітлено основні етапи законодавчих ініціатив, спрямованих на впорядкування обігу віртуальних активів, починаючи від перших законопроєктів 2017–2018 років і завершуючи останніми доопрацьованими редакціями проєкту Закону № 10225-г. Показано еволюцію правових дефініцій та зміни у підходах до визначення правового статусу віртуальних активів, зокрема їх розмежування на забезпечені та незабезпечені, а також поступове наближення українського законодавства до положень Регламенту ЄС MiC A. Окрему увагу приділено проблемам гармонізації податкового законодавства та формуванню ефективного механізму державного контролю і нагляду за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів. Проаналізовано потенційні ризики, пов'язані з правовою невизначеністю, відсутністю єдиного регулятора та загрозою відтоку капіталу за межі України. На основі порівняльного дослідження досвіду країн ЄС, США та деяких азійських держав обґрунтовано доцільність адаптації найкращих практик у сфері регулювання цифрових фінансових інструментів з урахуванням українських реалій. Зроблено висновок, що перспективи національного правового регулювання віртуальних активів пов'язані із поєднанням адаптованих міжнародних стандартів і власних інноваційних рішень, спрямованих на забезпечення балансу між прозорістю ринку, захистом інвесторів та стимулюванням інновацій.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на поєднанні адаптованих європейських стандартів із власними нормативними рішеннями правового регулювання віртуальних активів, які враховуватимуть специфіку національної правової системи та економічного середовища.

Ключові слова: віртуальні активи, адміністративно-правове регулювання, цифрова економіка, державний контроль, законодавчі ініціативи, податкове регулювання, ЄС, MiCA, фінансові послуги, інновації.

Summary. Introduction. The sphere of circulation of virtual assets in Ukraine is one of the most dynamic and at the same time the least regulated in the legal field. Given the growing popularity of cryptocurrencies, tokens and other digital assets, there is an urgent need to create a clear system of administrative and legal regulation that would ensure a balance between the development of innovative financial instruments and guarantees for the protection of the rights of market participants. The adoption by the Verkhovna Rada in 2021 of the Law of Ukraine “On Virtual Assets” (draft law No. 3637) [15] was an important step, but it has not yet entered into force due to the need to amend the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the circulation of virtual assets in Ukraine (draft law No. 10225-d) [11]. This creates legal uncertainty and hinders the development of the market.

Taking into account Ukraine's integration course into the European Union, it is important to note that the European legal system has already developed standards for regulating the crypto market, in particular through the EU Regulation MiCA (Markets in Crypto-Assets Regulation) [18], adopted in 2023, which establishes uniform rules for all member states. For Ukraine, harmonization of national legislation with European approaches is not only a condition for European integration, but also a tool for attracting investment and forming a transparent business environment in the field of financial technologies. The lack of comprehensive legislative regulation makes it impossible for Ukraine to integrate internationally into the global crypto market. However, it is also necessary to take into account the risks that arise in the absence of proper control: from financial abuse, fraud and money laundering to cybersecurity threats and loss of trust in state institutions. It is the administrative and legal regulatory mechanisms provided for in current and prospective draft laws that are able to ensure the proper balance between freedom of innovation and public interests, including investor protection, financial system stability and fulfillment of Ukraine's international obligations. Thus, research into the issues of administrative and legal regulation of virtual assets is timely and necessary both in theoretical and practical aspects.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the current state of administrative and legal regulation of virtual assets in Ukraine by analyzing existing and projected regulatory and legal acts, as well as determining the prospects for the development of this area in the context of European integration.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal acts of Ukraine in the field of regulation of the circulation of virtual assets; 2) international documents that define the standards for regulating the virtual assets market; 3) scientific works of domestic and foreign researchers devoted to the problems of administrative and legal regulation, the legal nature of virtual assets and international experience in this area.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: the method of theoretical generalization and systematization (to characterize the essence of virtual assets and determine the place of administrative and legal regulation in the system of state influence on the digital economy); the comparative legal method (to analyze the national legislation of Ukraine in the field of virtual assets and compare it with European and international regulatory standards); the method of formal and legal analysis (to study the content of laws and draft legislative acts of Ukraine in order to determine their advantages and disadvantages); the method of logical generalization (to formulate conclusions regarding the prospects for the development of administrative and legal regulation of virtual assets in Ukraine).

Results. The article analyzes the formation and development of administrative and legal regulation of virtual assets in Ukraine in the context of modern transformations of the digital economy and international standards. The main stages of legislative initiatives aimed at regulating the circulation of virtual assets are highlighted, starting from the first draft laws of 2017–2018 and ending with the latest revised versions of the draft Law No. 10225-d. The evolution of legal definitions and changes in approaches to determining the legal status of virtual assets are shown, in particular their distinction into secured and unsecured, as well as the gradual approximation of Ukrainian legislation to the provisions of the EU MiCA Regulation. Special attention is paid to the problems of harmonizing tax legislation and the formation of an effective mechanism of state control and supervision over the activities of service providers related to the circulation of virtual assets. The potential risks associated with legal uncertainty, the lack of a single regulator and the threat of capital outflow from Ukraine are analyzed. Based on a comparative study of the experience of the EU, the USA and some Asian countries, the feasibility of adapting best practices in the field of regulation of digital financial instruments, taking into account Ukrainian realities, is substantiated. It is concluded that the prospects for national legal regulation of virtual assets are associated with a combination of adapted international standards and own innovative solutions aimed at ensuring a balance between market transparency, investor protection and stimulating innovation.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on combining adapted European standards with our own regulatory solutions for the legal regulation of virtual assets, which will take into account the specifics of the national legal system and economic environment.

Key words: virtual assets, administrative and legal regulation, digital economy, state control, legislative initiatives, tax regulation, EU, MiCA, financial services, innovation.

Постановка проблеми. Необхідність адміністративно-правового врегулювання обігу віртуальних активів в Україні обумовлюється кількома чинниками. По-перше, цифровізація економіки та поширення технологій блокчейну створюють нові можливості для бізнесу та інвестицій, але водночас несуть ризики, зокрема, шахрайство, відмивання коштів, фінансування тероризму. По-друге, статус кандидата на членство в ЄС вимагає від України приведення національного законодавства у відповідність до Регламенту ЄС MiCA [18]. По-третє, воєнний стан актуалізує питання додаткових податкових надходжень і фінансової прозорості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання правового регулювання віртуальних активів набули значної уваги переважно у площині фінансового, цивільного та міжнародного права, тоді як адміністративно-правовий аспект досліджується меншою мірою. Українські науковці, зокрема О. Баранов, І. Кучеренко, С. Вергелес, аналізують проблеми правової природи віртуальних активів, особливості їх легалізації, а також вплив крипторинку на фінансову систему держави. Водночас у працях О. Бандурки та В. Тимошенка акцентується увага на потребі розробки механізмів адміністративного контролю за діяльністю поставальників послуг, пов'язаних із віртуальними активами. Щодо саме віртуальних активів, то А. Ісаєв відносить їх до самостійних об'єктів цивільних прав, тоді як М. Рехлицький пропонує комплексний підхід, акцентуючи увагу на їх вартості та функціональному призначенні.

На міжнародному рівні предметом дослідження стали проблеми гармонізації правового поля та формування єдиних стандартів у сфері обігу цифрових активів. Особливе місце займають роботи, присвячені аналізу Регламенту ЄС MiCA [18], який встановлює комплексні правила для учасників крипторинку

в державах-членах ЄС. При цьому наукова дискусія зосереджена на питаннях ефективності адміністративного нагляду, стандартизації вимог до емітентів та провайдерів криптопослуг, а також забезпечення балансу між інноваційним розвитком і фінансовою безпекою. В Україні ж дослідження з цієї проблематики перебувають на стадії формування, що обумовлює актуальність подальшої наукової розробки.

Метою статті є аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання віртуальних активів в Україні шляхом аналізу наявних і проєктованих нормативно-правових актів, а також визначення перспектив розвитку цієї сфери в контексті євроінтеграції.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України у сфері регулювання обігу віртуальних активів; 2) міжнародні документи, що визначають стандарти регулювання ринку віртуальних активів; 3) наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам адміністративно-правового регулювання, правової природи віртуальних активів та міжнародного досвіду у цій сфері.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод теоретичного узагальнення та систематизації (для характеристики сутності віртуальних активів та визначення місця адміністративно-правового регулювання у системі державного впливу на цифрову економіку); порівняльно-правовий метод (для аналізу національного законодавства України у сфері віртуальних активів та його співставлення з європейськими і міжнародними стандартами регулювання); метод формально-юридичного аналізу (для дослідження змісту законів та проєктів законодавчих актів України з метою визначення їхніх переваг і недоліків); метод логічного узагальнення (для формулювання висновків щодо перспектив розвитку

адміністративно-правового регулювання віртуальних активів в Україні).

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільно-економічне становище України обумовлює високий рівень цифрової активності та уваги до інновацій, зокрема в сфері віртуальних активів. За даними аналітичних досліджень, Україна посіла четверте місце у світі серед країн-лідерів за критерієм сприятливості до криптоактивів із часткою населення, що володіє цифровими активами понад **10,6%** [15]. Внутрішні опитування, проведені платформою Binance серед українських користувачів у вересні 2023 року, засвідчили, що **84% респондентів вважають криптовалюту необхідною для розвитку економіки України** [8]. Ці дані підкреслюють зростаючу значущість цифрових активів у суспільстві, але й створює суспільно-правове підґрунтя для активного впровадження регуляторних інструментів.

З огляду на необхідність забезпечення ефективного контролю, прозорості фінансових операцій та захисту прав учасників ринку виникає потреба у чіткому визначенні ключових категорій, що лежать в основі правового регулювання. До таких категорій належать **«адміністративно-правове регулювання»** та **«віртуальні активи»** (далі — ВА).

За даними FATF (Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) віртуальний актив — це «цифрове відображення вартості, яке може бути цифрово обміняне або переказане та може використовуватися для платежів або інвестиційних цілей; не включає цифрові представлення фіатних валют, цінних паперів та інших фінансових активів, уже охоплених Рекомендаціями FATF» [19].

Такі вітчизняні науковці як Вдовиченко В., Сімачов Я. визначають, що «віртуальні активи — це цифрове благо, яке має вартісне вираження, може виступати об'єктом цивільних прав та обігу, але не є законним засобом платежу в Україні, а його використання відбувається переважно в інформаційно-цифровому середовищі» [20]. Ковальчук О. пропонує визначення: «адміністративно-правове регулювання ринку віртуальних активів — це сукупність організаційно-правових засобів державного впливу у формі дозвільних, наглядових та контрольних механізмів, спрямованих на забезпечення прозорості діяльності постачальників послуг, запобігання фінансовим зловживанням і захист прав споживачів» [21]. А. Ісаєв у своїх дослідженнях розглядає віртуальні активи як окрему категорію об'єктів цивільних прав, підкреслюючи їх нематеріальний характер та визначаючи їх як цифрові ресурси, що існують у формі електронних даних і можуть мати вартісне значення та брати участь в обороті [7]. На думку М. Рехлицького, наведене у законі визначення не охоплює всіх суттєвих характеристик, тому він пропонує виділяти три ключові ознаки віртуальних активів: наявність економічної цінності, можливість обміну у цифровому просторі та використання у платіжних або інвестиційних операціях [1].

Відповідно до українського законодавчого підходу, Закон України «Про віртуальні активи» (№ 2074-IX) визначає віртуальний актив як нематеріальне благо у формі даних в електронній формі, що має вартісні характеристики та підтверджує майнові права; така дефініція активно використовується в українській науковій літературі, у т.ч. при аналізі статусу постачальників послуг у сфері віртуальних активів [3]. Для порівняння з європейським підходом: MiCA оперує близьким за змістом поняттям crypto-asset — «цифрове представлення вартості чи прав, яке може передаватися та зберігатися електронно, з використанням технології розподіленого реєстру або подібної технології» [18].

Адміністративно-правове регулювання віртуальних активів являє собою систему публічно-владних (адміністративно-правових) норм, процедур і рішень органів виконавчої влади та незалежних регуляторів, спрямована на організацію, дозвіл (реєстрацію/авторизацію), нагляд і примусове виконання правил обігу віртуальних активів та діяльності постачальників відповідних послуг (у т.ч. вимоги до прозорості, запобігання відмиванню коштів/КФТ, захисту прав споживачів і інвесторів), із застосуванням адміністративних заходів впливу у разі порушень. Таке розуміння спирається на загальнотеоретичні підходи до адміністративно-правового регулювання (як цілеспрямованого впорядкування суспільних відносин у сфері публічного управління) та конкретизується в українських дослідженнях ринку віртуальних активів, де акцентовано дозвільно-наглядові повноваження держави щодо постачальників послуг у сфері ВА.

На нашу думку, адміністративно-правове регулювання віртуальних активів в Україні доцільно визначати як спеціально сформовану систему правових норм і державних механізмів контролю та нагляду, що забезпечують законність і прозорість операцій з такими активами. Його зміст полягає у визначенні порядку створення та реєстрації віртуальних активів, встановленні правил їх використання у фінансовому обігу, ліцензуванні діяльності постачальників послуг, запровадженні заходів фінансового моніторингу й протидії відмиванню коштів, запобігання шахрайству та маніпуляціям на ринку.

Надзвичайно важливим є створення законодавчих та нормативних умов для обігу віртуальних активів, які б враховували сучасний стан економіки та відповідали міжнародним стандартам, зокрема вимогам ЄС щодо цифрових фінансових послуг. У 2017–2018 рр. зафіксовано спроби впорядкування відносин, що пов'язані з використанням віртуальних активів. Так, у вказаний період було подано наступні законопроекти:

Проект Закону про обіг криптовалюту в Україні від 06.10.2017 № 7183, яким криптовалюту визначено як програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносять-

ся та зберігаються у системі блокчейн як облікові одиниці поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду) [11];

Проект Закону про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1, яким криптовалюта визначається як децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений у цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку [12]. Крім того, у цьому законопроекті зазначено, що криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом [9, с. 254].

Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 14.09.2018 № 9083, згідно з яким віртуальні активи визначалися як будь-яка форма запису в рамках розподіленого реєстру записів у цифровій формі, що може використовуватися як засіб обміну, одиниця обліку чи як засіб збереження вартості [13].

09 червня 2020 р. внесено **проект Закону № 3637 «Про віртуальні активи»**, що 02 грудня 2020 р. прийнято за основу, але не підписано Президентом України [2, с. 174].

17 лютого 2022 р. ухвалено **Закон України № 2074 IX «Про віртуальні активи»**, що не набрав чинності через відсутність змін до Податкового кодексу України. Закон передбачав класифікацію активів на забезпечені та незабезпечені [17, с. 238]. Експерти вважають його несучасним і неузгодженим з Регламентом ЄС № 2020/0265 (MiCA). 07 листопада 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225. Більшу частину тексту якого складають зміни саме у Законі України № 2074-IX.

Однією з ключових новацій, передбачених законопроектом № 10225, стало оновлене визначення поняття «віртуальний актив». Варто підкреслити, що український законодавець свідомо обрав саме цю термінологію, відмовившись від використання поняття «крипто-актив», яке закріплене у Регламенті ЄС № 2020/0265 (COD) і застосовується для регулювання обігу таких активів у межах Європейського Союзу. Такий вибір свідчить про прагнення виробити власний підхід до нормативного врегулювання, який враховує як міжнародний досвід, так і специфіку національного правового поля. У перспективі це дозволяє гармонізувати українське законодавство із європейським, зберігаючи при цьому певну автономність у формуванні правових дефініцій.

24 квітня 2025 року у Верховній Раді України було представлено доопрацьований Комітетом з питань фінансів, податкової та митної політики

законопроект № 10225-д «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання обороту віртуальних активів в Україні». Законопроект уточнює базові поняття («віртуальні активи», «токен», «емітент віртуальних активів», «постачальники послуг, пов'язаних з їх обігом»), встановлює вимоги до реєстрації та діяльності постачальників послуг у цій сфері (обов'язок отримати авторизацію чи пройти реєстрацію у визначеного регулятора протягом 60 днів після початку діяльності, а також щорічно подавати фінансову та операційну звітність), визначає правила оподаткування прибутку від операцій із цифровими активами з урахуванням витрат, а також передбачає механізми захисту прав інвесторів та користувачів.

Окрему увагу приділено запобіганню шахрайству та недобросовісній рекламі, а також впровадженню системи штрафних санкцій (від 0,5 до 100 мінімальних заробітних плат). Важливим є і те, що проект орієнтований на гармонізацію українського законодавства з європейськими та міжнародними стандартами у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, що має забезпечити прозорість і конкурентоспроможність ринку віртуальних активів [10]. Проте, за висновками Головного науково-експертного управління, законопроект № 10225д передано на доопрацювання через концептуальні та техніко-юридичні недоліки. Поєднання змін до Податкового кодексу України з поправками до інших актів суперечить вимогам законодавства та створює правову невизначеність. Відсутня оцінка економічних і правових наслідків для фінансової стабільності та ризику відтоку капіталу, а текст потребує юридичного доопрацювання для усунення колізій і неточностей [10].

Тобто, аналіз розвитку законодавчого врегулювання обігу віртуальних активів в Україні свідчить про поступову еволюцію підходів законодавця — від перших спроб визначення криптовалюти як програмного коду чи фінансового активу до формування комплексної нормативної бази, що охоплює питання правового статусу, оподаткування, регуляторного нагляду та захисту прав учасників ринку. Прийняття Закону України «Про віртуальні активи» у 2022 році стало знаковим етапом, однак його норми виявилися недостатньо узгодженими з європейськими стандартами, зокрема з Регламентом ЄС MiCA, що зумовило критику з боку експертів і відтермінування практичного застосування закону. Це свідчить про прагнення України знайти баланс між власними правовими підходами та міжнародними вимогами.

Подальший розвиток законодавчих ініціатив, зокрема внесення проекту № 10225 та його доопрацьованої редакції № 10225-д, демонструє орієнтацію на гармонізацію із нормами ЄС, посилення вимог до постачальників послуг, впровадження механізмів звітності, оподаткування та захисту прав

інвесторів. Водночас наявність суттєвих концептуальних і техніко-юридичних недоліків цих проєктів свідчить про потребу у глибшому науково-правовому опрацюванні й комплексній оцінці ризиків для фінансової стабільності. Таким чином, нормативне врегулювання обігу віртуальних активів в Україні перебуває на етапі становлення, а його подальший розвиток вимагатиме системної роботи над усуненням правових колізій, адаптацією до європейських стандартів і забезпеченням ефективного функціонування ринку цифрових фінансів.

Важливу роль у формуванні правового поля обігу віртуальних активів в Україні відіграють також інші нормативно-правові акти. Зокрема, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [4], із внесеними у 2020 році змінами, адаптованими до міжнародних стандартів FATF, встановлює обов'язки для провайдерів послуг з криптоактивами щодо фінансового моніторингу та проведення процедур ідентифікації клієнтів (KYC).

Законом України від 30 червня 2021 року № 1591-IX «Про платіжні послуги» створено умови для переходу української платіжної інфраструктури на міжнародний стандарт обміну платіжними повідомленнями ISO 20022, який є основою функціонування європейських платіжних систем [6]. Закон України «Про платіжні послуги» встановлює нову модель регулювання платіжного ринку, яка включає: визначення суб'єктів платіжного ринку: учасниками ринку стають не лише банки, а й небанківські фінансові установи, постачальники технологічних фінансових послуг (FinTech-компанії), оператори електронних грошей і криптоактивів; категоризацію платіжних послуг: запроваджено дев'ять типів платіжних послуг, серед яких цифрові платежі, послуги ініціювання платежів та надання інформації про рахунок; врегулювання відкритого банкінгу (Open Banking): забезпечує можливість обміну фінансовими даними між банками та іншими постачальниками фінансових послуг, що сприяє розвитку цифрових платіжних технологій [5].

Попри позитивні кроки, проблеми реалізації залишаються суттєвими. Передусім ідеться про термінологічні розбіжності між українським законодавством і Регламентом ЄС MiC A. Якщо в європейському праві закріплено категорію «криптоактивів», то в українських актах використовується поняття «віртуальний актив», що створює ризик правової колізії під час гармонізації. Крім того, залишається невирішеним питання єдиного регулятора ринку. Законодавець пропонує розподілити наглядові функції між Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, проте такий дуалізм може спричинити дублювання повноважень, суперечливу практику застосування норм і зниження ефективності контролю.

Проблемним є й механізм фінансового моніторингу. Хоча законодавство про запобігання відмиванню коштів поширюється і на операції з криптоактивами, практичні процедури контролю залишаються недостатньо врегульованими. Учасники ринку стикаються з невизначеністю щодо обсягу та способу виконання вимог «знай свого клієнта» (KYC), що створює як правові, так і фінансові ризики [17, с. 238]. Крім того, окремим викликом є захист прав інвесторів: у чинних і проєктних актах поки що відсутні дієві гарантії компенсації у разі шахрайства або банкрутства провайдера послуг.

Адміністративно-правове регулювання віртуальних активів в Україні безпосередньо пов'язане з аналізом міжнародного досвіду, зокрема країн ЄС, США та деяких азійських держав, оскільки саме ці юрисдикції формують провідні підходи до правового статусу та контролю за обігом цифрових активів. Регламент ЄС MiCA (Markets in Crypto-Assets Regulation) створює уніфіковану систему регулювання для всіх держав-членів, передбачає чітку класифікацію активів, вимоги до емітентів та провайдерів послуг, а також встановлює стандарти прозорості та захисту прав інвесторів.

Регулювання обігу віртуальних активів є викликом для більшості держав світу, адже ця сфера за своєю природою є транснаціональною, а тому виходить за межі традиційних механізмів правового контролю. У міжнародній практиці виробилося кілька моделей правового підходу: від повної заборони до створення комплексних нормативних режимів, що інтегрують віртуальні активи у фінансову систему.

У Сполучених Штатах Америки питання криптовалюти та інших цифрових активів регулюється через діяльність кількох федеральних органів. Комісія з цінних паперів та бірж (SEC) застосовує тест Гауї для визначення, чи є криптоактив цінним папером, і відповідно підпорядковує його суворому регулюванню. Водночас Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) розглядає окремі види криптовалют як товари, тоді як Служба внутрішніх доходів (IRS) визначає їх як майно для цілей оподаткування. Така фрагментованість призводить до складнощів для бізнесу та інвесторів, хоча й забезпечує високий рівень контролю.

Процес врегулювання обігу цифрових активів у США триває. Так, 16 вересня 2022 року Білий дім представив проєкт нормативно-правових актів для цієї галузі. Головними завданнями документа є захист прав споживачів, запобігання незаконному використанню віртуальних активів, забезпечення фінансової стабільності, збереження позицій США як лідера у світовій фінансовій сфері та відповідальне впровадження технологічних інновацій [16, с. 230].

Європейський Союз, натомість, обрав шлях уніфікації та гармонізації правил. У 2023 році було ухва-

лено Регламент «Про ринки криптоактивів» (MiCA), який став першим комплексним нормативним актом на рівні наднаціонального права. Документ визначає категорії криптоактивів, встановлює вимоги до емітентів та провайдерів послуг, регулює питання ліцензування, розкриття інформації та захисту прав інвесторів. Особливу увагу приділено створенню єдиного європейського реєстру криптокомпаній, що сприятиме прозорості та довірі на ринку. Крім того, MiCA інтегрується з нормами у сфері боротьби з відмиванням коштів (AMLD5 та AMLD6), що посилює контроль за походженням капіталу.

Досвід окремих країн ЄС демонструє різні акценти у застосуванні єдиного регламенту. Наприклад, у 2020 році у Німеччині ухвалили закон, який регулює діяльність учасників ринку віртуальних активів. Закон підвищив вимоги до криптовалютних бірж та провайдерів послуг, зокрема обов'язкову ліцензію BaFin, підтвердження законності капіталу, надійності менеджменту та незалежну експертизу фінансової безпеки. Закріплено суворі вимоги AML/CTF, включно з ідентифікацією клієнтів, аналізом транзакцій і повідомленням про підозрілі операції; порушення караються фінансово та кримінально [16, с. 232].

Цікавим є і досвід азійських країн. У Японії криптовалюти були офіційно визнані засобом платежу ще у 2017 році, а діяльність бірж регулюється Агентством фінансових послуг, яке висуває жорсткі вимоги до резервування капіталу та кібербезпеки [17, с. 239]. У Китаї, навпаки, діє політика повної заборони операцій з криптовалютами, водночас держава активно розвиває власну цифрову валюту центрального банку (CBDC). Така стратегія засвідчує, що віртуальні активи можуть розглядатися не лише як інновація, але і як загроза фінансовій стабільності.

Сінгапур одним із перших запровадив комплексне регулювання ринку віртуальних активів. Ще у 2019 році Валютне управління (MAS) встановило базові правила для компаній у цій сфері та ввело два типи ліцензій: FSP для обміну, зберігання та управління активами та DASP для інших послуг, зокрема консалтингу. Для ліцензії потрібен досвід управління фінансовими активами, а компанії мають дотримуватися правил захисту інвесторів. Активи класифікуються на платіжні токени, службові токени та токени безпеки. Податкова система передбачувана: прибуток обкладається до 17%, користувачі самостійно декларують доходи, іноземці сплачують податки лише при перебуванні понад 183 дні, а приріст капіталу не оподатковується при довгостроковому утриманні активів (≥ 30 місяців). Таким чином, регулювання поєднує суворе ліцензування та контроль з податковою гнучкістю, роблячи

Сінгапур привабливою юрисдикцією для цифрових фінансів [16, с. 232–233].

Для України порівняльно-правовий аналіз важливий, оскільки держава формує власну модель регулювання віртуальних активів. Євроінтеграційний курс орієнтує на гармонізацію з нормами ЄС (MiCA, AML), а досвід США та Азії може бути корисним у податковому регулюванні, KYC/AML та кібербезпеці.

Аналіз чинного законодавства та нових законопроектів свідчить, що Україна поступово створює нормативну базу, але процес ускладнюють недосконалість національного законодавства та необхідність адаптації до європейських стандартів. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення законодавства та формування єдиної адміністративно-правової політики, що забезпечує баланс між інноваціями та фінансовою безпекою. Європейська модель, поєднуючи захист прав споживачів, прозорість ринку та інституційну визначеність, є найбільш перспективною для України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасного стану правового врегулювання віртуальних активів в Україні засвідчив, що процес формування відповідної нормативно-правової бази перебуває на етапі становлення та характеризується поетапною еволюцією підходів законодавця — від перших законопроектів 2017–2018 років до прийняття Закону України «Про віртуальні активи» у 2022 році та його подальшого доопрацювання у проекті № 10225-д. Водночас, чинні акти виявилися частково неузгодженими з європейськими та міжнародними стандартами (зокрема, з Регламентом ЄС MiCA), що призводить до правових колізій та ускладнює ефективне застосування механізмів державного регулювання. Незважаючи на це, Україна посідає провідні позиції у світі за рівнем цифрової активності населення, а отже, існує об'єктивна суспільна й економічна потреба у створенні прозорих і надійних правил функціонування ринку віртуальних активів.

Досвід ЄС, США та країн Азії свідчить про різноманітність підходів до правового врегулювання обігу цифрових активів: від уніфікованої гармонізації (ЄС) до фрагментарного контролю (США) та моделей, орієнтованих на інновації та податкову гнучкість (Сінгапур, Японія). Для України найбільш перспективним є курс на інтеграцію із європейською правовою моделлю, яка забезпечує баланс між прозорістю ринку, захистом прав інвесторів та протидією фінансовим зловживанням.

Перспективи України у сфері віртуальних активів полягають у поєднанні адаптованих європейських стандартів із власними нормативними рішеннями, які враховуватимуть специфіку національної правової системи та економічного середовища.

Література

1. Віртуальні активи: що це таке і навіщо нам їх законодавче регулювання? *Юридична газета — онлайн версія*. Березень, 2024. Вип. 3 (127). URL: <http://surl.li/qbmlq> (дата звернення: 15.08.2025).
2. Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30, № 2. С. 160–193.
3. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 21.08.2025).
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 21.08.2025).
5. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 10–11. Ст. 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 21.08.2025).
6. Закон України № 1591: умови для переходу української платіжної інфраструктури на міжнародний стандарт обміну платіжними повідомленнями ISO 20022. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/667098.html> (дата звернення: 21.08.2025).
7. Ісаєв А. М. Місце віртуальних активів у системі об'єктів цивільних прав. *Нетипові об'єкти*. Харків : ЕКУС, 2022. 266 с.
8. Опитування користувачів Binance в Україні. URL: <https://www.binance.com/uk-UA/blog/all/9203703085574940349> (дата звернення: 21.08.2025).
9. Панфілов О. Є. Правове регулювання віртуальних активів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 253255.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні: проект закону від 24.04.2025 № 10225-д. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI12722I?an=4> (дата звернення: 21.08.2025).
11. Про обіг криптовалюти в Україні : проект закону від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 21.08.2025).
12. Про стимулювання ринку криптовалюти та їх похідних в Україні : проект закону від 10.10.2017 № 7183–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 21.08.2025).
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: проект закону від 14.09.2018 № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (дата звернення: 21.08.2025).
14. Про віртуальні активи : проект закону № 3637 від 11.06.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 21.08.2025).
15. Україна посіла четверте місце серед найбільш дружніх до криптовалют країн. URL: <https://open4business.com.ua/ukrayina-posila-chetverte-misce-sered-najbilsh-druzhnih-do-kryptovalut-krayin> (дата звернення: 21.08.2025).
16. Цукан С. В. Міжнародне регулювання обороту віртуальних активів: основні положення та принципи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. С. 228–233.
17. Шемет Д. С. Правове регулювання віртуальних активів: виклики легалізації та інституційного впровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. С. 236–241.
18. Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA). URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica>
19. FATF. The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. Paris, 2023. (Офіц. глосарій: визначення Virtual asset). URL: <https://www.fatf-gafi.org/> (дата звернення: 25.08.2025).
20. Вдовиченко В., Сімачов Я. Правове регулювання обігу віртуальних активів: стан та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 2(125). С. 61.
21. Ковальчук О. Адміністративно-правове регулювання ринку криптовалют: сучасний стан і перспективи. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 47.

References

1. Virtual assets: what are they and why do we need their legislative regulation? Legal newspaper — online version. March, 2024. Issue 3 (127). URL: <http://surl.li/qbmlq>
2. Hrytsay S. O. From cryptocurrency to virtual assets: the formation of Ukrainian legislation through the prism of chronological and legal analysis. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2023. Vol. 30, No. 2. P. 160–193.
3. On virtual assets: Law of Ukraine dated 02/17/2022 No. 2074-IX. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2023. No. 15. p. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

4. On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine dated 06.12.2019 No. 361-IX. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No. 25. Art. 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
5. On payment services: Law of Ukraine dated 30.06.2021 No. 1591-IX. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2023. No. 10–11. Art. 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
6. Law of Ukraine No. 1591: Conditions for the Transition of the Ukrainian Payment Infrastructure to the International Payment Message Exchange Standard ISO 20022. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/667098.html>
7. Isaev A.M. The Place of Virtual Assets in the System of Civil Rights Objects. Atypical Objects. Kharkiv: EKUS, 2022. 266 p.
8. Survey of Binance Users in Ukraine. URL: <https://www.binance.com/uk-UA/blog/all/9203703085574940349>
9. Panfilov O.E. Legal Regulation of Virtual Assets in Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 9/2020, 2020. P. 253–255.
10. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of the Turnover of Virtual Assets in Ukraine: Draft Law No. 10225-d of 24.04.2025. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI12722I?an=4> (access date: 21.08.2025).
11. On the Circulation of Cryptocurrency in Ukraine: Draft Law No. 7183 of 06.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684
12. On stimulating the cryptocurrency market and its derivatives in Ukraine: draft law No. 7183-1 dated 10.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710
13. On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding taxation of transactions with virtual assets in Ukraine: draft law No. 9083 dated 09.14.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597
14. On virtual assets: draft law No. 3637 dated 06.11.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110
15. Ukraine ranked fourth among the most cryptocurrency-friendly countries. URL: <https://open4business.com.ua/ukrayina-posila-chetverte-misce-sered-najbilsh-druzhnih-do-kryptovalyut-krayin>
16. Tsukan S.V. International regulation of virtual assets turnover: basic provisions and principles. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*. 2024. P. 228–233.
17. Shemet D.S. Legal regulation of virtual assets: challenges of legalization and institutional implementation in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2025. P. 236–241.
18. Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA). URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica>
19. FATF. The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. Paris, 2023. (Official glossary: definition of Virtual asset). URL: <https://www.fatf-gafi.org/>
20. Vdovichenko V., Simachov Ya. Legal regulation of the circulation of virtual assets: status and prospects. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences*. 2021. No. 2(125). P. 61.
21. Kovalchuk O. Administrative and legal regulation of the cryptocurrency market: current state and prospects. *Legal Bulletin*. 2020. No. 3. P. 47.

УДК 342.922:338.436

Шорський Павло Олександрович

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Shorskyi Pavlo

PhD,

Doctoral Student at the Department of Administrative Law and Administrative Activity

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0009-0008-5953-9795

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11292

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF THE AGRICULTURAL COMPLEX

Анотація. Вступ. Значення агропромислового комплексу (далі – АПК) України у забезпеченні продовольчої безпеки держави, економічної стабільності та розвитку сільських територій поза сумнівом. Ефективне функціонування цієї галузі потребує належного правового регулювання, зокрема у сфері контролю за дотриманням законодавства. У цьому контексті особливого значення набувають правові засади адміністративної відповідальності, які є інструментом забезпечення законності, превенції правопорушень і стимулювання належної поведінки суб'єктів господарювання. Водночас сучасний стан адміністративно-деліктного законодавства у сфері АПК вимагає удосконалення відповідно до викликів цифровізації, євроінтеграційних процесів і зміцнення інституційної спроможності державних органів. Дослідження змісту, системи та особливостей реалізації адміністративної відповідальності за порушення аграрного законодавства є актуальним як у науковому, так і в прикладному вимірі.

Мета. Метою дослідження є комплексний аналіз правових засад адміністративної відповідальності за порушення у сфері агропромислового комплексу України з урахуванням теоретичних підходів, чинної нормативної бази, судової практики та досвіду Європейського Союзу. Особлива увага приділяється виявленню системних проблем та обґрунтуванню напрямів удосконалення національного законодавства у сфері агропромислового комплексу України.

Матеріали і методи. При підготовці наукової статті на тему правових засад адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері агропромислового комплексу матеріалами є: комплекс нормативно-правових джерел, аналітичних матеріалів, праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження за даною темою та судову практику. Зокрема, це Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України, що регулюють діяльність у сфері АПК, підзаконні нормативні акти тощо. Важливими є також міжнародні угоди та директиви ЄС.

У методологічному аспекті в процесі здійснення дослідження було використано комплексний підхід, поєднуючи загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Зокрема, формально-юридичний метод для аналізу нормативно-правової бази з адміністративної відповідальності в АПК; системний метод дозволив розглядати таку відповідальність у контексті взаємодії між галузевим і адміністративним правом; порівняльно-правовий метод для виявлення спільного й відмінного в регулюванні відповідальності у вітчизняному та європейському правопорядках.

Результати. У науковій статті розглянуто правові засади адміністративної відповідальності у сфері агропромислового комплексу (АПК) як важливої складової сучасної системи державного регулювання. Обґрунтовано, що правові засади адміністративної відповідальності саме в аграрному секторі – це системно впорядкована сукупність норм адміністративного та спеціального аграрного законодавства, принципів, процедур і механізмів державного впливу, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення правопорушень у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування й реалізації сільськогосподарської продукції, а також на забезпечення раціонального використання земельних, водних і біологічних ресурсів. Проаналізовано чинне законодавство України, що формує нормативну основу функціонування

ня агропромислового комплексу, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України «Про державний контроль у сфері безпечності харчових продуктів», «Про пестициди і агрохімікати», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону земель» та інші. Акцентовано увагу на системному характері правового регулювання, що базується на поєднанні норм адміністративного, аграрного, земельного та екологічного права. Висвітлено адміністративно-правові засади, закладені у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», де аграрна політика представлена як комплекс заходів, що охоплюють не лише аграрне виробництво, а й суміжні сфери – рибне господарство, науку, освіту, соціальну інфраструктуру. Підкреслено, що зазначені засади досі залишаються методологічною платформою для формування нових стратегій державного управління в агросекторі. Наведено приклади судової практики, які демонструють типові підходи до тлумачення норм, зокрема щодо обґрунтування складів правопорушення та оцінки доказів у сфері аграрного виробництва. Досліджено європейський досвід притягнення до адміністративної відповідальності у межах Спільної аграрної політики ЄС (CAP), на прикладі рішень Суду ЄС, де адміністративні санкції розглядаються як невід’ємна частина контролю за використанням фінансів, а не як покарання у кримінальному розумінні. Висвітлено застосування принципу *ne bis in idem* та його межі у контексті аграрного правопорушення.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях у сфері правових засад адміністративної відповідальності в агропромисловому комплексі пропонується зосередити увагу на поглибленому аналізі механізмів інтеграції українського аграрного законодавства з правом ЄС, зокрема у контексті імплементації норм Спільної аграрної політики та практики Суду ЄС. Також, перспективним є розроблення науково обґрунтованої моделі цифрового моніторингу та обліку адміністративних правопорушень у сфері АПК, що включатиме єдиний електронний реєстр з можливістю автоматизованого аналізу даних. Подальшого дослідження потребує вплив принципу пропорційності та міжнародних стандартів прав людини на застосування адміністративних санкцій у аграрному секторі. Реалізація окреслених перспектив покращить одразу кілька ключових аспектів функціонування агропромислового комплексу: якість правового регулювання, ефективність державного контролю та захист прав і законних інтересів учасників ринку.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, агропромисловий комплекс, правові засади, Кодекс України про адміністративні правопорушення, контроль, санкції, судова практика, CAP.

Summary. Introduction. The importance of the agro-industrial complex of Ukraine in ensuring the food security of the state, economic stability and development of rural areas is beyond doubt. The effective functioning of this industry requires proper legal regulation, in particular in the field of control over compliance with legislation. In this context, the legal principles of administrative liability, which are a tool for ensuring legality, preventing offenses and stimulating proper behavior of business entities, are of particular importance. At the same time, the current state of administrative and tort law in the agro-industrial complex requires improvement in accordance with the challenges of digitalization, European integration processes and strengthening the institutional capacity of state bodies. Research into the content, system and features of the implementation of administrative liability for violations of agricultural legislation is relevant both in scientific and applied terms.

Purpose. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the legal principles of administrative liability for violations in the agro-industrial complex of Ukraine, taking into account theoretical approaches, the current regulatory framework, judicial practice and the experience of the European Union. Particular attention is paid to identifying systemic problems and substantiating directions for improving national legislation in the agro-industrial complex of Ukraine.

Materials and methods. Preparing a scientific article on the legal principles of administrative liability for violations of legislation in the agro-industrial complex, the materials are the following: a set of regulatory and legal sources, analytical materials, works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research on this topic, and judicial practice. In particular, this is the Code of Ukraine on Administrative Offenses, Laws of Ukraine regulating activities in the agro-industrial complex, subordinate regulations, etc. International agreements and EU directives are also important.

In the methodological aspect, a comprehensive approach was used in the process of conducting the research, combining general scientific and special legal methods. In particular, the formal-legal method for analyzing the regulatory and legal framework for administrative liability in the agro-industrial complex; the systemic method allowed us to consider such liability in the context of interaction between industry and administrative law; the comparative legal method for identifying common and distinctive features in the regulation of liability in domestic and European legal systems.

Results. The scientific article examines the legal principles of administrative liability in the agro-industrial complex as an important component of the modern system of state regulation. It is substantiated that the legal principles of administrative liability in the agrarian sector are a systematically ordered set of norms of administrative and special agrarian legislation, principles, procedures and mechanisms of state influence aimed at preventing, detecting and stopping violations in the field of production, processing, storage, transportation and sale of agricultural products, as well as ensuring the rational use of land, water and biological resources. The current legislation of Ukraine, which forms the regulatory basis for the functioning of the agro-industrial complex, is analyzed, in particular the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Laws of Ukraine «On State Control in the Sphere of Food Safety», «On Pesticides and Agrochemicals», «On Seeds and Planting Material», «On Land Protection» and others. The attention is focused on the systemic nature of legal regulation, which is based on a combination of norms of administrative, agrarian, land and environmental law. The administrative and legal principles laid down in the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Agrarian Policy for the Period Until 2015» are highlighted, where agrarian policy is presented as a set

of measures covering not only agricultural production, but also related areas – fisheries, science, education, social infrastructure. It is emphasized that these principles still remain a methodological platform for the formation of new strategies of public administration in the agricultural sector. Examples of judicial practice are given, which demonstrate typical approaches to the interpretation of norms, in particular regarding the substantiation of the elements of the offense and the assessment of evidence in the field of agricultural production. The European experience of bringing to administrative responsibility within the framework of the EU Common Agricultural Policy (CAP) is studied, using the example of decisions of the Court of Justice of the EU, where administrative sanctions are considered an integral part of control over the use of finances, and not as punishment in the criminal sense. The application of the *ne bis in idem* principle and its limits in the context of an agricultural offense is highlighted.

Discussion. In further scientific research in the field of legal principles of administrative liability in the agro-industrial complex, it is proposed to focus on an in-depth analysis of the mechanisms of integration of Ukrainian agrarian legislation with EU law, in particular in the context of the implementation of the norms of the Common Agricultural Policy and the practice of the Court of Justice of the EU. Also, it is promising to develop a scientifically based model of digital monitoring and accounting of administrative offenses in the agro-industrial complex, which will include a single electronic register with the possibility of automated data analysis. Further research is required into the influence of the principle of proportionality and international human rights standards on the application of administrative sanctions in the agricultural sector. The implementation of the outlined prospects will improve several key aspects of the functioning of the agro-industrial complex at once: the quality of legal regulation, the effectiveness of state control and the protection of the rights and legitimate interests of market participants.

Key words: administrative liability, agroindustrial complex (sector), legal principles, Code of Ukraine on Administrative Offenses, control, sanctions, judicial practice, CAP.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу (АПК) України питання ефективного правового регулювання, у тому числі у сфері адміністративної відповідальності, набуває особливої актуальності. Зростання ролі державного контролю, інтеграція до європейського правового простору, запровадження програм фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва обумовлюють необхідність чіткого визначення правових засад адміністративної відповідальності за правопорушення в аграрній сфері.

У правовій науці категорія «засади» трактується як сукупність фундаментальних положень, що формують зміст, структуру та спрямованість відповідної правової системи. Разом із тим, специфіка аграрного сектору, багатогалузевість його правового регулювання (адміністративне, земельне, екологічне, господарське, податкове право), особливості функціонування сільськогосподарських підприємств та масштабність державного втручання формують потребу в системному переосмисленні та конкретизації правових засад адміністративної відповідальності саме у сфері АПК.

На сьогодні спостерігається розрив між декларативними положеннями аграрного законодавства та практикою правозастосування, зокрема — у сфері адміністративного реагування на порушення. Відсутність уніфікованого підходу до визначення складів адміністративних правопорушень, неузгодженість норм Кодексу України про адміністративні правопорушення із галузевим законодавством, недосконалість механізмів фіксації та притягнення до відповідальності, обмеженість статистичної звітності — все це знижує ефективність системи адміністративної відповідальності в АПК.

Особливої ваги набуває й питання адаптації українського аграрного законодавства до стандартів

Європейського Союзу, де адміністративна відповідальність розглядається як інструмент забезпечення правомірності та цільового використання бюджетних коштів у межах Спільної аграрної політики (CAP). Прикладом є практика Суду ЄС у справі *C-489/10 Bonda*, яка демонструє важливість розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності в контексті дотаційної політики [17].

Таким чином, існує об'єктивна потреба у визначенні, уточненні та науковому осмисленні правових засад адміністративної відповідальності у сфері агропромислового комплексу як концептуальної основи для подальшого розвитку національного законодавства, його гармонізації з європейськими підходами та підвищення ефективності правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правових засад як фундаменту юридичних інститутів досліджувалась у роботах Ю. П. Битяка [1], О. М. Бандурки [2], Р. С. Мельника [3]. Ю. П. Битяк у праці «Конституційно-правові засади становлення та розвитку державної служби в Україні» визначає правові засади як фундаментальну систему конституційних гарантій, нормативних правил і організаційних підходів до формування й функціонування інституту державної служби. Він наголошує, що такі засади — це не просто юридичні норми, а ядро державно-службової системи, яке поєднує конституційну основу з механізмами реалізації в системі управління [1]. О. М. Бандурка розглядає правові засади через призму їх практичної ролі: як комплекс правових норм, принципів та механізмів, що спрямовані на профілактику порушень. Так, він підкреслює, що профілактика правопорушень — це соціально правова діяльність держави, органів влади та суспільства для виявлення причин і умов правопорушень, та створення

ефективного системного механізму реагування [2]. В. І. Мельник трактує правові засади як механізм конституційного управління — систему правових норм, що зумовлюють порядок організації, функціонування та модернізації органів державної служби з урахуванням євроінтеграції [3]. Деякі вчені трактують юридичну відповідальність як комплексний правовий інститут, який охоплює систему різногалузевих норм, які закріплюють види та порядок застосування заходів за порушення аграрного законодавства [4]. Н. С. Васильєва проаналізувала зміст та класифікації нормативних, фактичних і процесуальних підстав адміністративної відповідальності в сільському господарстві [5]. Д. В. Халізов досліджував види правопорушень (наприклад, самовільне зайняття, нецільове використання землі), аналіз ефективності санкцій та пропозиції щодо удосконалення адміністративного контролю і правових норм [6]. Заслугує на увагу думка Г. С. Іванової щодо ролі Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) у сфері АПК України. Вчена підкреслює інституційне значення КУпАП як основоположного правового інструменту, у межах якого формуються нові адміністративні норми, що враховують специфіку агропромислового комплексу (АПК). Зокрема, вона наголошує: в процесі інституціоналізації мають виникати і закріплюватися нові положення у законодавстві, що регулює АПК, зокрема, у КУпАП. Це означає, що КУпАП не лише визначає загальні процедури адміністративної відповідальності, а й за допомогою спеціальних положень і норм має бути адаптований і деталізований відповідно до особливостей аграрної сфери — для забезпечення ефективного управління, контролю та превенції правопорушень у цій галузі [7]. Але попри наявні праці, дослідження інтеграції європейського досвіду, судової практики, а також питання подвійної відповідальності у сфері САР залишаються досі недостатньо розкритими.

Метою статті є комплексний аналіз правових засад адміністративної відповідальності за порушення у сфері агропромислового комплексу України з урахуванням теоретичних підходів, чинної нормативної бази, судової практики та досвіду Європейського Союзу. Особлива увага приділяється виявленню системних проблем та обґрунтуванню напрямів удосконалення національного законодавства у сфері агропромислового комплексу України.

Матеріали і методи. При підготовці наукової статті на тему правових засад адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері агропромислового комплексу матеріалами є: комплекс нормативно-правових джерел, аналітичних матеріалів, праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження за даною темою та судову практику. Зокрема, це Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України, що регулюють

діяльність у сфері АПК, підзаконні нормативні акти тощо. Важливими є також міжнародні угоди та директиви ЄС.

У методологічному аспекті в процесі здійснення дослідження було використано комплексний підхід, поєднуючи загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Зокрема, формально-юридичний метод для аналізу нормативно-правової бази з адміністративної відповідальності в АПК; системний метод дозволив розглядати таку відповідальність у контексті взаємодії між галузевим і адміністративним правом; порівняльно-правовий метод для виявлення спільного й відмінного в регулюванні відповідальності у вітчизняному та європейському правопорядках.

Виклад основного матеріалу. Поняття «засади» тлумачний словник визначає засади як основи чогось те головне, на чому ґрунтується базується що-небудь [8]. Юридичний словник трактує поняття «засади» у контексті терміну «принципи». Принципи (від лат. Principium — начало основа) в юридичній літературі визначають як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права [9]. Це означає, що «засади» та «принципи» у правовому контексті взаємозамінні: вони виступають як фундаментальні, базисні положення, що лежать в основі правової системи чи певної галузі права.

Щодо правових засад адміністративної відповідальності у сфері агропромислового комплексу, то вони охоплюють специфічну сферу суспільних відносин, пов'язаних із виробництвом, обігом, контролем якості та безпеки продукції аграрного сектору. На нашу думку, такі засади мають включати нормативне закріплення цільової компетенції державних органів, правовий статус суб'єктів аграрної діяльності та процедурні аспекти притягнення до відповідальності.

Відтак, правові засади адміністративної відповідальності саме в аграрному секторі — це системно впорядкована сукупність норм адміністративного та спеціального аграрного законодавства, принципів, процедур і механізмів державного впливу, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення правопорушень у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування й реалізації сільськогосподарської продукції, а також на забезпечення раціонального використання земельних, водних і біологічних ресурсів.

Питання адміністративної відповідальності у сфері АПК стають особливо актуальними в умовах реформування галузі, адаптації до європейського права та зростання обсягів державної підтримки сільського господарства.

Треба зазначити, що правові засади адміністративної відповідальності в АПК й адміністративно-правові засади взаємодії держави та аграрного

сектору перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки перші визначають стратегічні принципи, цілі та механізми державного впливу на аграрну сферу, а другі — конкретизують інструменти реагування на порушення цих засад через систему адміністративних санкцій. Іншими словами, адміністративно-правові засади взаємодії задають нормативну рамку, в межах якої відбувається правове регулювання аграрних відносин, тоді як правові засади адміністративної відповідальності забезпечують дієвість цієї рамки шляхом встановлення превентивних, припиняючих та каральних заходів щодо правопорушень у виробництві, переробці, зберіганні та реалізації сільськогосподарської продукції. Така взаємодоповнюваність забезпечує цілісність державного управління аграрним сектором і сприяє підвищенню правової дисципліни в ньому.

Одним із базових нормативно-правових актів, в якому окреслені адміністративно-правові засади взаємодії держави та аграрного сектору, виступає Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років». Хоча дія цього закону формально обмежена часовими рамками, він є чинним і містить низку ключових положень, що зберігають актуальність і сьогодні в контексті формування політики державного регулювання агропромислового комплексу (АПК) [10].

Згідно зі статтею 2 зазначеного закону, пріоритетний розвиток сільського господарства має забезпечуватися через системну взаємодію державних органів управління із сільськогосподарськими товаровиробниками. У нормативному контексті це формулюється як сукупність адміністративно-правових принципів, що визначають характер і межі втручання держави у підприємницьку діяльність у аграрній сфері.

До основних адміністративно-правових засад цієї взаємодії належать:

- **Забезпечення стабільної нормативно-правової бази**, що передбачає створення передбачуваних умов для функціонування аграрного підприємництва, правову визначеність і недопущення частих змін у законодавстві.
- **Принцип невтручання органів виконавчої влади у господарську діяльність**, за винятком випадків, визначених законами, що відображає орієнтацію на розвиток саморегулювання та автономності аграрного бізнесу.
- **Підтримка приватного підприємництва** в аграрному секторі, що забезпечується адміністративними інструментами стимулювання, включаючи спрощення процедур, пільгове оподаткування та доступ до ресурсів.
- **Гарантії захисту прав власності** на землю, майно та результати господарської діяльності, що реалізуються через адміністративні процедури реєстрації прав, державного контролю за дотриманням законності у сфері земельних відносин.

- **Державна підтримка наукових досліджень** та впровадження інноваційних екологічних технологій, що відображає прагнення до модернізації галузі та сталого розвитку агровиробництва.

- **Формування цінового, податкового та кредитного механізмів**, які враховують сезонний характер виробництва, повільний обіг капіталу та низьку норму прибутку — ці фактори обумовлюють необхідність спеціального режиму державного регулювання в аграрному секторі.

- **Дотування виробництва окремих видів аграрної продукції** (тваринництва, рибництва, льонарства), що здійснюється шляхом адміністративного розподілу бюджетних дотацій та надання державної підтримки через уповноважені органи.

- **Підтримка національного виробника** у сфері сировинного забезпечення, зокрема шляхом впровадження обов'язкового використання вітчизняної сировини у виробництві товарів певного призначення (наприклад, тютюнових виробів), що є проявом адміністративної інтервенції задля захисту внутрішнього ринку.

Таким чином, аналіз змісту статті 2 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» дозволяє виокремити низку ключових адміністративно-правових засад, що визначають характер відносин між державою та сільськогосподарськими товаровиробниками. Тож, положення цього нормативно-правового акту залишаються концептуально важливими для формування сучасної аграрної політики в умовах адаптації до європейських стандартів управління в АПК.

У системі державного управління агропромисловим комплексом України важливу роль відіграють законодавчо закріплені засади аграрної політики. Одним із таких базових нормативних документів є Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», який хоча й формально не актуальний після завершення означеного періоду, але досі чинний, бо з погляду визначення фундаментальних принципів формування та реалізації аграрної політики держави є доцільним [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», державна аграрна політика ґрунтується на національних пріоритетах та враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу і світового економічного простору. Її основними складовими виступає комплекс правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного сталого розвитку сільських територій. Дія основних засад охоплює сільське і рибне господарство, харчову промисловість та переробку сільськогосподарської продукції, аграрну науку й освіту, соціальну сферу

села, а також їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [11].

Цей нормативно-правовий акт формує адміністративно-правові засади координації роботи органів державної влади та місцевого самоврядування у процесі реалізації державної політики в аграрній сфері. Особливий акцент зроблено на важливості впровадження системного й комплексного підходу до регуляторних, управлінських та фінансових інструментів, що функціонують у межах аграрного сектору.

Важливою адміністративно-правовою характеристикою зазначеної політики є її орієнтація на національні інтереси та інтеграційні процеси. Це означає, що реалізація аграрної політики не може відбуватися ізольовано від загальнодержавних стратегій розвитку економіки, зовнішньополітичних пріоритетів та зобов'язань перед міжнародними партнерами.

Крім того, закон визначає, що об'єктом державної аграрної політики є не лише виробництво сільськогосподарської продукції, а й інші пов'язані сфери: рибне господарство, харчова промисловість, переробка, аграрна наука, освіта, соціальна сфера села, а також їх матеріально-технічне й фінансове забезпечення. Таким чином, правове регулювання охоплює не лише виробничу, а й соціальну, наукову та інфраструктурну складову аграрного розвитку, що вимагає відповідної адміністративної координації між різними органами влади.

Важливим елементом системи правового регулювання АПК є взаємозв'язок між загальнодержавними та галузевими нормативно-правовими актами. Системність правового поля дозволяє забезпечити цілісність управлінських процесів, координацію між суб'єктами публічного адміністрування та господарськими структурами, а також гарантує правову визначеність для всіх учасників аграрного виробництва.

Законодавча база, що регулює управління аграрним сектором України, становить фундамент для формування правових засад адміністративної відповідальності у сфері АПК. Вона встановлює чіткі норми та правила функціонування аграрного сектору, визначає повноваження державних органів і механізми контролю за дотриманням законодавства, що, у свою чергу, створює підґрунтя для застосування адміністративно-правових санкцій у разі порушень. Таким чином, законодавство забезпечує системний підхід до регулювання агросфери, сприяючи ефективному притягненню до відповідальності за правопорушення і захисту правових інтересів держави, суб'єктів господарювання та громадян у аграрній галузі. У національному законодавстві України адміністративна відповідальність у сфері агропромислового виробництва передбачена, зокрема, такими нормативними актами: Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП); Закон

України «Про державний контроль у сфері безпечності харчових продуктів та кормів»; Закон України «Про насіння і садивний матеріал»; Закон України «Про пестициди і агрохімікати»; Закон України «Про охорону земель» тощо.

На рівні ЄС чинними є: Регламент (ЄС) № 1306/2013 щодо фінансування та моніторингу САП; Регламент (ЄС) № 2988/95 про захист фінансових інтересів ЄС; Регламент (ЄС) № 1973/2004 щодо єдиного платежу в агросекторі тощо.

Тобто суворе дотримання норм законодавства при визначенні та застосуванні адміністративної відповідальності у сфері АПК являє собою **законність**, а також як першочергову правову засаду. Наступна правова засада, яка витікає теж з законодавчої бази — **системність** як узгодженість норм адміністративного, аграрного, земельного, екологічного права у регулюванні адміністративної відповідальності.

Інші правові засади адміністративної відповідальності в агропромисловому комплексі (АПК) включають такі ключові елементи:

1. Обґрунтованість — адміністративна відповідальність застосовується лише за наявності фактичних та правових підстав, підтверджених доказами.

2. Принцип індивідуалізації відповідальності — врахування ступеня вини, характеру правопорушення та обставин справи при визначенні виду і міри покарання.

3. Своєчасність — оперативний розгляд справ та застосування санкцій, що запобігають порушенням і повторним правопорушенням.

4. Пропорційність — санкції мають бути адекватними за тяжкістю та наслідками порушення.

5. Гарантії захисту прав суб'єктів — забезпечення правової допомоги, можливості оскарження рішень та прозорість процедур.

6. Превентивна спрямованість — адміністративна відповідальність має запобігати порушенням через контроль та превентивні заходи.

7. Відповідність європейським стандартам — гармонізація національного законодавства з нормами ЄС, зокрема у межах спільної аграрної політики.

8. Принцип *ne bis in idem* — заборона повторного притягнення до адміністративної відповідальності за одне і те саме правопорушення.

У системі заходів адміністративного впливу на правопорушення у сфері агропромислового комплексу важливе місце посідає практика притягнення до відповідальності за конкретні порушення аграрного, земельного, санітарного, ветеринарного та екологічного законодавства. При цьому варто звернути увагу як на національну, так і на європейську практику.

Одним із найпоширеніших порушень є **псування посівів і знищення врожаю**. Відповідно до статті 104 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність передбачена за такі дії, як потрава посівів,

псування або знищення зібраного врожаю, пошкодження насаджень. Залежно від суб'єкта порушення, передбачено штрафні санкції: для громадян — від 1 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі — НМДГ), для посадових осіб — від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При повторному порушенні протягом року розмір штрафу зростає [12].

Значна увага приділяється і дотриманню правил поводження з небезпечними хімічними речовинами. Так, відповідно до статті 83 КУпАП, **порушення порядку транспортування, зберігання, застосування або утилізації пестицидів і агрохімікатів** тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для громадян і від 7 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для посадових осіб [12].

Окрему категорію порушень становлять **фітосанітарні порушення**, які регламентуються статтями 105–106 КУпАП. Зокрема, порушення фітосанітарних вимог тягне за собою штрафи від 3 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для громадян і від 8 до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для посадових осіб. За ввезення чи вивезення немитих культур без належної сертифікації передбачено штраф у розмірі 3–10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для громадян та 13–18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — для посадових осіб [12].

Важливою складовою контролю в агропромисловій галузі є **ветеринарно-санітарна безпека**, що також підпадає під адміністративно-правове регулювання. Законодавство передбачає:

- штраф 3–6 НМДГ за порушення ветеринарно-санітарних норм;
- 6–10 НМДГ — за нежиття карантинних заходів;
- до 40 НМДГ — за переміщення тварин або продукції без перевірки;
- 50–100 НМДГ — за реалізацію продукції, не перевіреної органами ветеринарної медицини або виготовленої з використанням несанкціонованих препаратів [12].

Вивчення судової практики є ключовим для розуміння реального механізму застосування адміністративно-правових норм у сфері агропромислового комплексу. Судові рішення не лише розкривають особливості тлумачення положень законодавства, а й демонструють типові порушення та практичні підходи до їх кваліфікації.

Одним з показових прикладів є справа, розглянута Біловодським районним судом Луганської області, у якій скасовано постанову за ст. 53 КУпАП щодо проїзду по посівах. Суд дійшов висновку, що агротехнічні заходи, здійснені орендарем, не були правопорушенням, а дії голови адміністрації порушили процесуальні права особи [13]. Інша справа стосувалася пошкодження посівів, за що керівника

фермерського господарства було притягнуто до відповідальності зі штрафом у розмірі 255 грн. Апеляційна інстанція залишила первинне рішення без змін (справа № 329/587/20) [14].

У практиці адміністративного судочинства також трапляються рішення щодо порушення ветеринарно-санітарного законодавства. Наприклад, Каланчацький суд Херсонської області у листопаді 2021 року визнав правомірним штраф у розмірі 23615 грн, накладений за порушення у сфері державного контролю харчових продуктів. Незважаючи на процесуальні недоліки при складанні протоколу, рішення залишено в силі [15].

Показовим прикладом у межах Європейського Союзу є **накладення адміністративного штрафу на Грецію** у червні 2025 року. Європейська комісія наклала штраф у розмірі 392,2 мільйона євро за систематичні шахрайські дії з бюджетними субсидіями, передбаченими в рамках Спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy). Близько 100 фермерів були викриті у фальсифікації документів про місце проживання з метою незаконного отримання дотацій. Додатково, Комісія застосувала обмеження на подальше фінансування аграрного сектору країни у розмірі 5% [16].

У межах аграрної політики Європейського Союзу (САП) значна увага приділяється належному адмініструванню фінансової допомоги. Відтак, правопорушення у сфері субсидування сільського господарства розглядаються переважно через призму адміністративної відповідальності. Однією з ключових справ, яка заклала основу сучасного розуміння адміністративних санкцій у сфері аграрного права, є справа C-489/10 Bonda, розглянута Судом ЄС 5 червня 2012 року.

У травні 2005 року польський фермер Лукаш Бонда подав заявку на отримання єдиного платежу, в якій навмисно завищив площу сільськогосподарських земель. У відповідь платіжне агентство зменшило суму дотацій та виключило його з участі в програмі на наступні три роки згідно зі ст. 138(1) Регламенту № 1973/2004. Після цього проти Бонди було порушено кримінальне провадження, яке завершилось вироком за шахрайство з субсидіями (ст. 297(1) КК Польщі). Водночас апеляційний суд визнав це переслідування таким, що суперечить принципу *ne bis in idem*.

Суд Європейського Союзу постановив, що виключення з участі у програмі САП та скорочення фінансування не є кримінальними покараннями, а становлять адміністративні заходи. Такі санкції застосовуються лише до осіб, які добровільно беруть участь у програмах аграрної допомоги, а їхня мета полягає у забезпеченні належного управління коштами ЄС, а не в покаранні [17]. Суд підкреслив, що такі заходи:

- не мають карального характеру;
- спрямовані на запобігання зловживанням;
- є невід'ємною частиною аграрного регулювання;

- не перешкоджають одночасному кримінальному переслідуванню.

Суд також підкреслив, що принцип *ne bis in idem* може застосовуватися лише за умови, що попереднє провадження було кримінальним відповідно до вимог Європейського суду з прав людини. Справу Bonda слід розглядати як взірць того, як інституції ЄС диференціюють адміністративні та кримінальні санкції у сфері агропромислового комплексу. Вона демонструє, що:

- адміністративна відповідальність у сфері аграрного законодавства ЄС має специфічне призначення та чітко відмежовується від кримінального покарання;
- держави-члени можуть притягувати осіб до кримінальної відповідальності попри раніше накладені адміністративні санкції за ті ж дії;
- *ne bis in idem* не застосовується, якщо перше провадження не є кримінальним за сутністю.

Висновки. Узагальнення теоретико-правових положень та нормативної бази дозволяє дійти висновку, що правові засади адміністративної відповідальності у сфері агропромислового комплексу (АПК) України становлять складну, системно організовану сукупність норм, принципів і механізмів, які забезпечують реалізацію державної юрисдикційної функції в межах адміністративно-правового регулювання аграрної діяльності. Ці засади охоплюють як загальні положення адміністративного права, так і спеціалізовані нормативно-правові акти, що регулюють окремі напрями функціонування аграрного сектору.

Аналіз чинного законодавства свідчить про багатогалузевий характер нормативної бази, що охоплює адміністративне, земельне, екологічне, ветеринарне, господарське та податкове право. Особливе місце займають положення Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також спеціальні закони, спрямовані на забезпечення якості та безпеки продукції, охорону земель, обіг хімікатів і насіннєвого матеріалу.

Судова практика демонструє як складність механізму притягнення до адміністративної відповідальності, так і наявність численних проблем правозастосування, зокрема формальність накладення санкцій, відсутність єдиної статистичної бази, процесуальні порушення під час складання протоколів. Водночас наявні приклади ефективного захисту прав аграріїв через суд, що свідчить про дієвість інструментів адміністративного судочинства за належного використання.

Досвід Європейського Союзу, зокрема в межах Спільної аграрної політики (САР), підтверджує важливість чіткого розмежування між адміністративними та кримінальними санкціями, а також акцентує на необхідності превентивного, а не карального характеру відповідальності в аграрній сфері. Європейська судова практика демонструє зважене та пропорційне застосування адміністративних заходів із метою захисту фінансових інтересів ЄС.

Таким чином, ефективне функціонування правових засад адміністративної відповідальності в аграрному секторі України потребує комплексного підходу, що включає:

- гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами;
- усунення колізій між загальними та спеціальними нормами;
- забезпечення прозорості правозастосовної практики;
- вдосконалення підготовки посадових осіб контролюючих органів;
- підвищення рівня правосвідомості учасників аграрного виробництва.

Подальші дослідження доцільно спрямовувати на розробку уніфікованої системи моніторингу правопорушень у сфері АПК, підвищення ефективності адміністративного реагування та імплементацію кращих практик ЄС у національне правове поле.

Література

1. Битяк Ю. П. Конституційно-правові засади становлення та розвитку державної служби в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. Вип. № 2 (13). С. 75–82.
2. Бандурка О. М. Правові засади попередження і протидії злочинності. *Адміністративне право України*. 2010. Розд. 4. URL: <https://lawbook.online/administrativnoe-pravo-ukrainyi/pravovi-zasadi-poperedjennya-protidiji-79757.html> (дата звернення: 08.08.2025).
3. Мельник В. І. Конституційно-правові засади інституту державної служби України. *Юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 13–18.
4. Горішній О. О., Грінь А. А., Мкртчян Р. С. (2025). Юридична відповідальність за порушення аграрного законодавства. *Київський часопис права*. 2025. № 1. С. 75–81.
5. Васильєва Н. С. Підстави адміністративної відповідальності за правопорушення у сільському господарстві. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 97–101.
6. Халізів Д. В. До питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання земель фермерських господарств. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 32 (2). С. 896–907.
7. Іванова Г. С. Інституційні основи адміністративно-правового регулювання у сфері агропромислового комплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 49. С. 36–39.

8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. / редкол.: І.К. Білолід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. 799 с.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
10. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років : Закон України від 18 січня 2001 року № 2238-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 52.
11. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст. 17.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
13. Рішення Біловодського районного суду Луганської області від 14 липня 2021 р. № 98329662, судова справа № 408/3333/18-ц. *YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98329662/> (дата звернення: 11.08.2025).
14. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 22 грудня 2020 р. № 96667445, справа № 329/587/20. *Opendatobot*. URL: <https://opendatobot.ua/court/96667445> (дата звернення: 11.08.2025).
15. Рішення Каланчацького районного суду Херсонської області від 11 листопада 2021 р. № 101028007, справа № 657/918/20. *YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101028007/> (дата звернення: 11.08.2025).
16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 June 2012. Criminal proceedings against Łukasz Marcin Bonda. Case C-489/10. *EUR-Lex*. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0489> (дата звернення: 11.08.2025).

References

1. Bytiak Yu. P. (1998). Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ta rozvytku derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Constitutional and legal principles of the formation and development of civil service in Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(13), 75–82 [in Ukrainian].
2. Bandurka O. M. (2010). Pravovi zasady poperedzhennia i protydii zlochynnosti [Legal foundations for prevention and counteraction of crime]. *Administratyvne pravo Ukrainy — Administrative Law of Ukraine*. Section 4. Retrieved from <https://lawbook.online/administrativnoe-pravo-ukrainyi/pravovi-zasady-poperedjennya-protidiji-79757.html> [in Ukrainian].
3. Melnyk V. I. (2019). Konstytutsiino-pravovi zasady instytutu derzhavnoi sluzhby Ukrainy [Constitutional and legal foundations of the institution of civil service in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk — Legal Bulletin*, 2, 13–18 [in Ukrainian].
4. Horishnyi O. O., Hrin A. A., Mkrtchian R. S. (2025). Yurydychna vidpovidalnist za porushennia ahrarnoho zakonodavstva [Legal responsibility for violations of agrarian legislation]. *Kyivskyi chasopys prava — Kyiv Journal of Law*, 1, 75–81 [in Ukrainian].
5. Vasylieva N. S. (2014). Pidstavy administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u silskomu hospodarstvi [Grounds for administrative responsibility for offenses in agriculture]. *Yevropeiski perspektyvy — European Perspectives*, 8, 97–101 [in Ukrainian].
6. Khalizov D. V. (2024). Do pytannia administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva u sferi vykorystannia zemel fermer-skykh hospodarstv [On the issue of administrative responsibility for violations in the use of land by farms]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy — Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 32(2), 896–907 [in Ukrainian].
7. Ivanova H. S. (2018). Instytutsiini osnovy administratyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi ahropromyslovoho kompleksu [Institutional foundations of administrative and legal regulation in the agro-industrial complex]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 49, 36–39 [in Ukrainian].
8. Slovyk ukrainskoi movy. Akademichniy tлумachnyi slovyk (1970–1980): v 11 t. / Redkol.: I. K. Bilolid (Head) et al. — Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. 799 p. [in Ukrainian].
9. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (Chief Ed.) et al. — Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2003. Vol. 5: P–S. 736 p. [in Ukrainian].
10. Pro stymuliuвання rozvytku silskoho hospodarstva na period 2001–2004 rokiv: Zakon Ukrainy vid 18 sichnia 2001 roku No. 2238-III [On promoting the development of agriculture for the period 2001–2004: Law of Ukraine of January 18, 2001 No. 2238-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2001, No. 11, Art. 52 [in Ukrainian].
11. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky na period do 2015 roku: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2005 roku No. 2982-IV [On the basic principles of state agrarian policy for the period until 2015: Law of Ukraine of October 18, 2005 No. 2982-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2006, No. 1, Art. 17 [in Ukrainian].

12. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 7 hrudnia 1984 roku No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Code of Ukraine of December 7, 1984 No. 8073-X]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR — Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, 1984, No. 51, Art. 1122 [in Ukrainian].

13. Rishennia Bilovodskoho raionnoho sudu Luhanskoi oblasti vid 14 lypnia 2021 r. No. 98329662, sprava No. 408/3333/18-ts [Decision of the Bilovodsk District Court of Luhansk Region of July 14, 2021 No. 98329662, case No. 408/3333/18-c]. *YouControl*. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98329662/> [in Ukrainian].

14. Postanova Tretoho apelatsiinoho administratyvnoho sudu vid 22 hrudnia 2020 r. No. 96667445, sprava No. 329/587/20 [Ruling of the Third Administrative Court of Appeal of December 22, 2020 No. 96667445, case No. 329/587/20]. *Opendatabot*. Retrieved from <https://opendatabot.ua/court/96667445> [in Ukrainian].

15. Rishennia Kalanchatskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 11 lystopada 2021 r. No. 101028007, sprava No. 657/918/20 [Decision of the Kalanchak District Court of Kherson Region of November 11, 2021 No. 101028007, case No. 657/918/20]. *YouControl*. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101028007/> [in Ukrainian].

16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 June 2012. Criminal proceedings against Łukasz Marcin Bonda. Case C-489/10. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0489>.

УДК 346.26:341.384((470+571):477)

Кирильцев Кирило Сергійович

Головний спеціаліст

Управління відшкодування збитків, завданих збройною агресією

Міністерства юстиції України

Kyryltsev Kyrylo

Chief specialist of

Division for Reimbursement of Damages Caused by Armed Aggression

Ministry of Justice of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11320

ПОДАННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ-ПІДПРИЄМЦЯМИ ЗАЯВ ПРО ВОЄННІ ЗБИТКИ ДО МІЖНАРОДНОГО РЕЄСТРУ ЗБИТКІВ

SUBMISSION OF CLAIMS REGARDING WAR DAMAGES TO THE INTERNATIONAL REGISTER OF DAMAGE BY INDIVIDUAL ENTREPRENEURS

Анотація. Вступ. Для подолання наслідків війни Україна разом із міжнародними партнерами створює спеціальний компенсаційний механізм, покликаний відшкодувати всі збитки, втрати та шкоду, завдану вторгненням Росії. Першим етапом такого механізму є створений у 2023 році при Раді Європи Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – міжнародний Реєстр збитків, Реєстр). У статті досліджується діяльність міжнародного Реєстру збитків стосовно обліку збитків, завданих підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців.

Мета. Метою статті є правовий аналіз прийнятих міжнародним Реєстром збитків правил і положень, а також національного законодавства, стосовно заяв щодо збитків, завданих підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: міжнародно-правові акти, зокрема правила і положення міжнародного Реєстру збитків; акти національного законодавства; наукові праці зарубіжних та вітчизняних авторів. Для досягнення цілей статті використано методи аналізу і синтезу, а також формально-юридичний, порівняльно-правовий, прогностичний методи.

Результати. Ідентифіковано основні правила і положення міжнародного Реєстру збитків, що стосуються збитків, завданих підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців. Проаналізовано особливості відповідних правил і положень, виявлено недоліки у правовому регулюванні: зокрема, щодо розмежування між видами збитків та правової невизначеності. Проаналізовано правила і положення Реєстру, а також національне законодавство щодо процесу подання фізичними особами – підприємцями відповідних заяв до Реєстру. Визначено стан впровадження технічної можливості подання заяв щодо збитків, завданих підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на імплементації відповідних правил і положень Реєстру у національному законодавстві, а також на подальшій практиці Реєстру щодо розгляду заяв фізичних осіб – підприємців. Крім того, вбачається за необхідне комплексне дослідження всієї класифікації заяв міжнародного Реєстру збитків та правил і положень Реєстру щодо інших категорій, а не лише тих, що пов'язані із підприємницькою діяльністю фізичних осіб – підприємців.

Ключові слова: фізична особа – підприємець, збитки, агресія Російської Федерації проти України, міжнародний Реєстр збитків, Рада Європи.

Summary. Introduction. To overcome the consequences of the war, Ukraine, together with its international partners, creates a special compensation mechanism designed to compensate for all the damage, loss, and injury caused by Russia's invasion. The first stage of this mechanism is the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (hereinafter referred to as the international Register of Damage or the Register), established in 2023 under the auspices of the Council of Europe. The article examines the actions of the international Register of Damage in relation to recording the damage caused to the entrepreneurial activities of individual entrepreneurs.

Purpose. The purpose of the article is to provide a legal analysis of the rules and regulations adopted by the international Register of Damage, as well as national legislation, regarding claims in relation to damage caused to the entrepreneurial activities of individual entrepreneurs.

Materials and methods. The research materials include: international legal acts, in particular the rules and regulations of the international Register of Damage; acts of national legislation; academic works by foreign and domestic authors. To achieve the article's objectives, methods of analysis and synthesis were used, as well as formal legal, comparative legal, and prognostic methods.

Results. The main rules and regulations of the international Register of Damage relating to damage caused to the entrepreneurial activities of individual entrepreneurs have been identified. The features of the relevant rules and regulations have been analysed, and shortcomings in legal regulation have been identified, in particular regarding the distinction between types of damage and legal uncertainty. The rules and regulations of the Register, as well as national legislation on the process of submitting relevant claims to the Register by individual entrepreneurs, have been analysed. The status of implementation of the technical capability to submit claims regarding damage caused to the entrepreneurial activity of individual entrepreneurs has been determined.

Prospects. Further research should focus on the implementation of the relevant rules and regulations of the Register in national legislation, as well as on the Register's further practice in reviewing claims from individual entrepreneurs. In addition, it is necessary to conduct a comprehensive study of the entire classification of claims to the international Register of Damage and the rules and regulations of the Register regarding other categories, not just those related to the entrepreneurial activities of individual entrepreneurs.

Key words: individual entrepreneur, damages, aggression of the Russian Federation against Ukraine, international Register of Damage, Council of Europe.

Постановка проблеми. Наразі складно точно оцінити, які наслідки мала збройна агресія Російської Федерації для підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців. Відповідно до Четвертої швидкої оцінки шкоди і потреб на відновлення України (RDNA4), у якій проаналізовано наслідки повномасштабного вторгнення Росії в Україну станом на грудень 2024 року, збитки, втрати і потреби у сфері торгівлі та промисловості становлять 17,5 млрд. дол. США, 213,9 млрд. дол. США і 64,4 млрд. дол. США відповідно [1, с. 44]. Окремо дані щодо фізичних осіб — підприємців у аналізі RDNA4 не зазначені.

Для подолання наслідків війни Україна разом із міжнародними партнерами створює спеціальний компенсаційний механізм, покликаний відшкодувати всі збитки, втрати та шкоду, завдану вторгненням Росії. Першим етапом такого механізму є створений у 2023 році при Раді Європи Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі — міжнародний Реєстр збитків, Реєстр) [2]. Паралельно відбувається робота зі створення міжнародної комісії, яка розглядатиме і оцінюватиме заяви, внесені до Реєстру, та визначатиме суми компенсацій для постраждалих [3].

Хоча міжнародним Реєстром збитків досі не було розпочато прийняття заяв стосовно збитків підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців, можна констатувати, що Реєстр веде відповідну підготовчу роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний компенсаційний механізм для України, першим етапом впровадження якого є міжнародний Реєстр збитків — новий та унікальний феномен. Це обумовлює малу кількість профільної літератури, особливо щодо порядку звернення до Реєстру у окремих категоріях.

Виданий у 2023 році «Довідник з міжнародних компенсаційних комісій» містить окрему главу за авторства К. Джорджетті та П. Пірсола, присвячену саме українському випадку [4] — але з моменту публікації Реєстр значно просунувся в своїй діяльності, затвердивши правила та положення щодо своєї роботи та розпочавши прийом заяв за деякими категоріями. У вітчизняній літературі ґрунтовним дослідженням світового досвіду та українського компенсаційного механізму є дисертація на здобуття ступеня доктора філософії І. Р. Мудрої «Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії» [5], яка, утім, через масштаб предмету дослідження також не висвітлює в деталях правила міжнародного Реєстру збитків та порядок подання заяв до нього.

Отже, дослідження теми подання фізичними особами — підприємцями заяв про воєнні збитки до міжнародного Реєстру збитків є актуальним не лише через суспільну важливість, але й з огляду на недостатню опрацьованість у науковій літературі зазначеної тематики.

Метою статті є правовий аналіз прийнятих міжнародним Реєстром збитків правил і положень, а також національного законодавства, стосовно заяв щодо збитків, завданих підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців. Для реалізації мети передбачається вирішення таких наукових завдань: проаналізувати правила і положення Реєстру щодо категорій, пов'язаних зі збитками, завданими підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців; проаналізувати правила і положення Реєстру, а також національне законодавство щодо процесу подання фізичними особами — підприємцями відповідних заяв до Реєстру; виявити недоліки і напрями для покращення відповідного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення проблематики подання фізичними особами — підприємцями заяв до міжнародного Реєстру збитків про відшкодування збитків, завданих їхній підприємницькій діяльності внаслідок агресії Російської Федерації проти України, доречно спочатку коротко окреслити відповідні нормативні і теоретичні підвалини.

Так, згідно зі статтею 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [6].

Зазначене положення знаходить свій розвиток у статтях 50–51 Цивільного кодексу України: фізичні особи з повною цивільною дієздатністю за умови відповідної державної реєстрації мають право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, і до такої діяльності застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин [7].

Що стосується збитків, то Цивільний кодекс України в статті 22 визначає збитки як, по-перше, реальні збитки, якими є втрати, пов'язані зі знищенням або пошкодженням речі, та витрати, необхідні для відновлення порушеного права, а також як, по-друге, упущену вигоду, тобто доходи, які могли б бути одержані у разі відсутності порушення права. Українське законодавство також послуговується поняттями майнової та моральної (немайнової) шкоди. Цивільний кодекс України деталізує положення про відшкодування шкоди в однойменній главі 82 [7].

Утім, необхідно зауважити, що поняття принципу міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, згідно з Дж. Крофордом, давно відійшло від традиційного цивілістичного підходу до його розуміння [8, с. 14]. Тому відповідні положення українського законодавства слід застосовувати із застереженням.

14 листопада 2022 року резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» визнала, зокрема, що Російська Федерація має нести відповідальність за будь-які порушення міжнародного права в Україні, включно з відшкодуванням шкоди і збитків, що завдані їй міжнародно-протиправними діяннями. Також було визнано необхідність заснувати у співробітництві з Україною міжнародний механізм відшкодування таких збитків, втрат або шкоди та рекомендовано створити міжнародний реєстр збитків, який би слугував як інструмент збереження інформації щодо відповідних доказів і заяв від фізичних осіб, юридичних осіб та держави Україна [9].

Вже через півроку після зазначеного рішення Генеральної Асамблеї ООН, 12 травня 2023 року резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи було створено міжнародний Реєстр збитків [2].

Згідно зі статтею 1 Статуту міжнародного Реєстру збитків, затвердженого як додаток до резолюції про створення Реєстру, міжнародний Реєстр збитків «служить для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України. Реєстр створюється як платформа для міждержавного співробітництва, яка діє в інституційних рамках Ради Європи» [2].

Отже, міжнародний Реєстр збитків не обмежений нормами українського законодавства, оскільки є частиною Ради Європи як міжнародної організації.

Маючи на увазі відповідний контекст навколо міжнародного Реєстру збитків, перейдемо до видів заяв, які фізичні особи — підприємці можуть подати до Реєстру, та пов'язаної із цим проблематики.

26 березня 2024 року міжнародний Реєстр збитків затвердив категорії заяв, які можуть бути внесені до нього [10].

Серед передбачених Реєстром категорій виділяється А3.5 «Втрата приватного підприємництва» як така, що безпосередньо пов'язана з підприємницькою діяльністю фізичних осіб — підприємців.

Якщо проаналізувати положення пункту 3 правил подання заяв за зазначеною категорією, то можна узагальнити, що до неї застосовуються такі правила:

- заяви можуть бути подані фізичними особами або від імені фізичних осіб, які зареєстровані як фізичні особи — підприємці за законодавством України або іншим застосовним законодавством;
- заяви можуть бути подані щодо втрати прибутків, понесених такими фізичними особами — підприємцями;
- докази на підтвердження заяви можуть включати фінансові рахунки фізичної особи — підприємця за роки, що передували втраті, контракти або документи податкової звітності. Докази, які подаються щодо втрати прибутків, повинні включати докази витрат, які були б понесені для того, щоб отримати дохід, що було втрачено [11].

Отже, категорія заяв А3.5 охоплює збитки, які в розумінні статті 22 Цивільного кодексу України є упущеною вигодою, а саме доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Утім, предмет правового регулювання зазначеної категорії не може не викликати запитання.

Насамперед, по-перше, незрозуміло, що саме означає назва даної категорії — «Втрата приватного підприємництва» — та які це має наслідки. Чи

означає використання слова «втрата» те, що заяви в даній категорії можуть подавати лише ті заявники, чия підприємницька діяльність була припинена внаслідок агресії Російської Федерації? Правила подання заяв за категорією А3.5, як зазначено вище, на це не вказують. Однак форма заяви, що додається до правил, свідчить про протилежне. Так, у пунктах 29–30 форми вимагається описати тип та дату події, що призвела до втрати приватного підприємництва, у пункті 33 форми йдеться про докази втрати приватного підприємництва, а пункт 31 форми передбачає зазначення дати відновлення приватного підприємництва, але лише «за наявності» [11]. Крім того, застереження, інформація та інструкції для заявників, що також додаються до відповідних правил, у пункті 5 вказують, що категорія А3.5 включає «вимоги, пов'язані лише зі збитками, понесеними безпосередньо внаслідок втрати підприємницької діяльності» [11]. Такий різнобіч у правилах Реєстру негативно впливає на правову визначеність щодо даної категорії заяв.

По-друге, назва зазначеної категорії викликає і інше зауваження у контексті українського законодавства, а саме щодо використання сполучення слів «приватне підприємство». Так, відповідно до статті 2 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» суб'єктами підприємництва є юридичні особи — суб'єкти господарювання та фізичні особи — підприємці [12]. Натомість категорія А3.5 стосується лише фізичних осіб — підприємців.

По-третє, попри типологічну близькість до категорії А3.5 як заявники не включені особи, що проводять незалежну професійну діяльність — вони натомість згадані у пункті 3 правил щодо категорії А3.4 під терміном «самозайняті особи» [13]. Це є ще однією відмінністю від українського законодавства, яке під самозайнятими особами розуміє сукупно фізичних осіб — підприємців та осіб, що проводять незалежну професійну діяльність (підпункт 14.1.226 статті 14 Податкового кодексу України [14]).

Насамкінець, по-четверте, звертає на себе увагу те, що категорія А3.5 охоплює лише такий вузький вид збитків, понесених фізичною особою — підприємцем. Інші збитки, пов'язані з підприємницькою діяльністю фізичної особи — підприємця, охоплюються іншою категорією.

Так, згідно з пунктом 3.3 правил подання заяв за категорією А3.7 «Інші економічні втрати», ця категорія включає, зокрема:

- економічні втрати, спричинені пошкодженням, знищенням або втратою активів, якими володіє та використовує у зв'язку з його професійною діяльністю заявник;
- витрати, пов'язані з евакуацією або переміщенням професійної діяльності заявника з місця її здійснення на території України в інше місце

(включаючи транспортні та логістичні витрати, витрати на відновлення бізнесу та інші прямі витрати) тощо [15].

Стосовно активів, евакуації та переміщення дані правила посилаються на визначення, наведені в правилах щодо категорій для юридичних осіб. Пункт 3.3 правил для категорії С3.1 визначає поняття активу як «будь-яку матеріальну або нематеріальну цінність, яка генерує (створює) економічні вигоди або від якої очікується створення економічних вигод для її власника (власників)» [16]. Згідно з пунктами 3.3 та 3.4 правил для категорії С3.3 переміщенням бізнесу є «повне або часткове фізичне переміщення операційної діяльності, активів та/або працівників бізнесу з його первинного місця існування на нове місце зі збереженням його існуючої юридичної особи та її правосуб'єктності», а евакуацією бізнесу є «термінове переміщення бізнесу внаслідок або з метою уникнення безпосередньої та прямої загрози» [17].

При цьому правила щодо категорії А3.7 окремо вказують на те, що наведені вище приклади збитків не є вичерпними.

Таким чином, основна частина збитків підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця, спричинених внаслідок агресії Російської Федерації проти України, охоплюються саме категорією А3.7 «Інші економічні втрати». Із цим пов'язана ключова, на нашу думку, проблема класифікації категорій міжнародного Реєстру збитків щодо відповідних збитків.

Адже крім вже наведеного, категорія А3.7 «Інші економічні втрати» включає в себе можливість подання заяв також щодо:

- економічних втрат, спричинених втратою підтримки внаслідок смерті, зникнення безвісти, позбавлення свободи, насильницького переміщення або депортації близького члена сім'ї заявника;
- витрат на медичну допомогу та на поховання, які були понесені заявником і які безпосередньо пов'язані зі смертю близького члена сім'ї, включаючи витрати, понесені на пошук тіла члена сім'ї та репатріацію останків;
- економічних втрат, спричинених пошкодженням, знищенням або втратою рухомого майна значної вартості, власником якого є заявник [15].

Такий підхід міжнародного Реєстру збитків до класифікації заяв викликає подив. За наявних правил більшість заяв про збитки, завдані підприємницької діяльності фізичних осіб — підприємців, будуть зберігатися Реєстром у єдиній категорії разом із заявами фізичних осіб про витрати на медичну допомогу та на поховання тощо, у той час як у нібито спеціалізованій (виходячи з назви) категорії А3.5 «Втрата приватного підприємництва» зберігатимуться лише заяви про втрату прибутків, пов'язану із припиненням підприємницької діяльності фізичними особами — підприємцями.

Стосовно цього необхідно зазначити, що збереження заяв міжнародним Реєстром збитків має кінцеву мету. Згідно з пунктом 2.5 статті 2 Статуту Реєстру, робота міжнародного Реєстру збитків, включно з усіма даними про внесені до нього заяви та докази, має стати першою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, форма якого може включати комісію з розгляду заяв і компенсаційний фонд, уповноважені розглядати заяви та виносити рішення та/або виплачувати компенсацію постраждалим [2].

Коментуючи зазначену функцію Реєстру, К. Джорджетті зауважує, що категоризація заяв важлива для подальшої їх оцінки майбутньою міжнародною комісією, яка прийматиме рішення щодо сум компенсацій для постраждалих. Розгляд деяких з категорій також може бути пришвидшеним з огляду на практику Компенсаційної комісії ООН [4, с. 303–304]. До цього слід додати, що до різних категорій заяв майбутньою комісією можуть бути застосовані різні підходи до оцінки.

Отже, було б доцільно при розмежуванні сфер, які охоплюються різними категоріями, до кожної з категорій відносити якнайбільш однорідні види збитків, втрат та шкоди — підхід, якого, на нашу думку, не було дотримано при розробці правил для категорій А3.5 та А3.7.

Крім того, не можна забувати, що за українським законодавством на правовий режим майна фізичної особи не впливає її статус підприємця [18, с. 135–136]. Тому з урахуванням наведених вище правил міжнародного Реєстру збитків видається можливим стверджувати, що щодо збитків, втрат та шкоди, не пов'язаних із їхньою підприємницькою діяльністю, постраждалі фізичні особи — підприємці можуть подавати заяви у інших категоріях Реєстру із літерним позначенням «А» [10]. Наприклад, щодо житлового нерухомого майна — у категорії А3.1 [19].

Що стосується доказів, які необхідно долучити до заяви, то правила і положення міжнародного Реєстру збитків не містять чітких вказівок стосовно вимог до них.

У випадку категорії А3.5, як згадано вище, Реєстр зазначає можливий перелік доказів («фінансові рахунки фізичної особи-підприємця за роки, що передували втраті, контракти або документи податкової звітності») та вимоги до них («повинні включати докази витрат, які були б понесені для того, щоб отримати дохід, що було втрачено») [11]. Натомість у випадку категорії А3.7 Реєстром лише згадується про «докази проведених ремонтних робіт майна» (пункт 88 форми заяви) [15].

Для суми вимоги заяви у цих категоріях є обов'язковим зазначення методики розрахунку (пункт 37 форми заяви у категорії А3.5 [11] та пункт 84 форми заяви у А3.7 [15]). Утім, вимог до методик немає — видається, що крім методик, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня

2022 року № 326 [20], постраждалі фізичні особи — підприємці можуть застосовувати будь-які інші методи на свій розсуд.

Доказами також може бути інформація з українських державних реєстрів, доступ до якої передбачений відповідно до статті 5 Правил подання, обробки та внесення заяв [21].

Такий гнучкий підхід є правильним, адже дозволяє індивідуалізувати підхід до постраждалих заявників.

Насамкінець, доцільно також розглянути сам процес подання заяв постраждалими фізичними особами — підприємцями.

Згідно зі статтею 2 Правил призначення представників, затверджених міжнародним Реєстром збитків, фізичні особи можуть подавати заяви особисто або через представника. Стаття 7 цих правил також передбачає процедуру подання заяв за допомогою Центрів надання адміністративних послуг [22]. Можливість подання заяв через представників та за допомогою Центрів надання адміністративних послуг станом на момент написання даної статті ще не реалізована.

Відповідно до статті 13 Правил подання, обробки та внесення заяв заяви можуть бути подані до міжнародного Реєстру збитків лише засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Дія) [21].

Реєстр обробляє подані заяви та приймає рішення щодо них у порядку, передбаченому статтями 18–21 Правил подання, обробки та внесення заяв. Зазначені статті встановлюють таке.

За обробку заяв відповідає Секретаріат міжнародного Реєстру збитків, який перевіряє заяви на відповідність технічним вимогам і критеріям прийнятності, класифікує і групує заяви та готує рекомендації Раді Реєстру щодо внесення заяв до Реєстру. Секретаріат також має повноваження надсилати запити заявникам стосовно виправлення, уточнення або щодо необхідності надання додаткової інформації чи доказів.

Критерії прийнятності ґрунтуються на мандаті міжнародного Реєстру збитків і є такими:

- заява подана належним заявником або в належному порядку призначеним представником заявника;
- збитки, втрати чи шкода, яких стосується заява, сталися 24 лютого 2022 року або пізніше;
- відповідні збитки, втрати чи шкода були спричинені на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води;
- збитки, втрати чи шкода завдані міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України.

Заява не вноситься до Реєстру, якщо вона є явно необґрунтованою.

Стосовно перевірених Секретаріатом заяв Рада міжнародного Реєстру збитків має найвищі повно-

важення у частині визначення прийнятності заяв і їхнього внесення до Реєстру. За результатами розгляду Рада може прийняти рішення щодо:

- внесення заяви або групи заяв до Реєстру;
- відмови у внесенні заяви або групи заяв до Реєстру, зазначаючи при цьому про можливість повторного подання заяви (заяв) із виправленими недоліками або про відсутність такої можливості;
- повернення заяви або групи заяв до Секретаріату Реєстру для повторного опрацювання.

При цьому рішення та постанови національних і міжнародних судів, трибуналів та інших судових органів приймаються Реєстром лише як докази, які можуть бути не взяті Радою Реєстру до уваги при прийнятті рішення щодо внесення заяви [21].

Згадана вище вимога щодо подання заяв до міжнародного Реєстру збитків засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг обумовлює наявність відповідного нормативного врегулювання на рівні українського законодавства.

Таке нормативне регулювання забезпечене постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 365 та порядком подання заяв до Реєстру, затвердженим цією постановою [23].

Відповідно до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 365 Міністерство цифрової трансформації України має забезпечувати технічну можливість подання заяв до міжнародного Реєстру збитків протягом шести місяців з дня впровадження правил та положень щодо таких заяв [23].

Правила щодо категорії А3.5 «Втрата приватного підприємництва» були затверджені Реєстром 06 листопада 2024 року, а щодо категорії А3.7 «Інші економічні втрати» — 28 лютого 2025 року. Отже, згідно із зазначеною вище постановою за звичайних умов технічна можливість подання заяв до Реєстру за цими категоріями мала би бути забезпечена до 06 травня 2025 року та до 28 серпня 2025 року відповідно. Утім, станом на момент написання цієї статті в липні 2025 року подати заяву до Реєстру у категоріях А3.5 чи А3.7 неможливо, а значить, у частині категорії А3.5 визначений строк порушений.

З відкритих джерел інформації складно зробити висновок, який саме фактор викликав таку затримку. Директор міжнародного Реєстру збитків, Маркіян Ключковський, зазначає у інтерв'ю про потенційну можливість відкриття заяв для юридичних осіб та держави (без уточнення щодо конкретних категорій) наприкінці літа — на початку осені [24]. Утім, будь-яка інформація стосовно строків відкриття нових категорій для подання заяв постраждалими на вебсайті самого Реєстру відсутня.

Отже, впровадження технічної можливості подання заяв до міжнародного Реєстру збитків щодо збитків, завданих підприємницькій діяльності фізич-

них осіб — підприємців, досі залишається важливою передумовою для захисту прав таких осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Міжнародний Реєстр збитків продовжує роботу над обліком доказів та інформації, що стосуються збитків, втрат та шкоди, завданих внаслідок агресії Російської Федерації проти України.

Збитки фізичних осіб — підприємців, завдані їхній підприємницькій діяльності, охоплюються двома категоріями для подання заяв до міжнародного Реєстру збитків: А3.5 «Втрата приватного підприємництва» та А3.7 «Інші економічні втрати». Категорія А3.5 стосується заяв щодо втрати прибутків, пов'язаної із припиненням підприємницької діяльності фізичними особами — підприємцями, а категорія А3.7 — заяв щодо інших збитків, завданих підприємницькій діяльності фізичних осіб — підприємців. При цьому щодо збитків, втрат та шкоди, не пов'язаних із їхньою підприємницькою діяльністю, постраждалі фізичні особи — підприємці можуть подавати заяви у інших категоріях Реєстру із літерним позначенням «А».

Правила та положення міжнародного Реєстру збитків щодо категорій заяв не позбавлені недоліків. Стосовно теми даної статті головним недоліком є розмежування між збитками, заяви щодо яких подаються до Реєстру в категоріях А3.5 та А3.7. Предмет регулювання категорії А3.5 є, на наш погляд, надто вузьким. Натомість категорія А3.7 охоплює, крім збитків підприємницькій діяльності фізичних осіб — підприємців, багато інших видів збитків, втрат та шкоди, таких як витрати фізичних осіб (не пов'язані із підприємницькою діяльністю) на медичну допомогу та на поховання. Правила та положення щодо категорії А3.5 мають і інші проблеми, зокрема стосовно правової визначеності.

Утім, важливим та позитивним аспектом є гнучкий та індивідуалізований підхід міжнародного Реєстру збитків до подання заяв, особливо в частині прийнятності доказів.

На момент написання цієї статті подати заяву до міжнародного Реєстру збитків у категоріях А3.5 чи А3.7 неможливо. Отже, у подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на імплементації відповідних правил і положень Реєстру у національному законодавстві (як-от у постанові Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 365), а також на подальшій практиці Реєстру щодо розгляду заяв, що будуть подані до нього фізичними особами — підприємцями після забезпечення відповідної технічної можливості.

Крім того, вбачається за необхідне комплексне дослідження всієї класифікації заяв міжнародного Реєстру збитків та правил і положень Реєстру щодо інших категорій, а не лише тих, що пов'язані із підприємницькою діяльністю фізичних осіб — підприємців.

Література

1. Ukraine Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) February 2022 — December 2024. *World Bank*. 202 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
2. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (дата звернення: 25.07.2025).
3. Відбувся третій раунд переговорів щодо створення міжнародної Комісії з розгляду заяв для України. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/article/vidbuvsvya-tretyi-raund-peregovoriv-schodo-stvorennnya-mijnarodnoi-komisii-z-rozglyadu-zayav-dlya-ukraini> (дата звернення: 25.07.2025).
4. Giorgetti C., Pearsall P. W. Creating an international compensation mechanism for Ukraine. *Research Handbook on International Claims Commission* / ред.: C. Giorgetti, P. W. Pearsall, H. Ruiz-Fabri. Челтнем, 2023. С. 292–308.
5. Мудра І. Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії: дис. ... д-ра філософії в галузі права: 081. Київ, 2025. 241 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1062> (дата звернення: 25.07.2025).
6. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#top> (дата звернення: 26.07.2025).
7. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення: 26.07.2025).
8. Crawford J. The System of International Responsibility. *The Law of International Responsibility* / ред.: J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Оксфорд, 2010. С. 17–26.
9. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.11.2022 № A/RES/ES-11/5. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 26.07.2025).
10. Категорії заяв, які можуть бути внесені до Реєстру : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 26.03.2024 № RD4U-Board(2024)07-final-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
11. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв А3.5. Втрата приватного підприємництва: Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 06.11.2024 № RD4U-Board(2024)38-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
12. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
13. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв А3.4. Втрата оплачуваної роботи : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 06.11.2024 № RD4U-Board(2024)37-Rev1-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
14. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 28.07.2025).
15. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв А3.7. Інші економічні втрати : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 28.02.2025 № RD4U-Board(2024)51-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
16. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв С3.1. Пошкодження, знищення або втрата активів : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 06.11.2024 № RD4U-Board(2024)42-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
17. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв С3.3. Переміщення (евакуація) бізнесу : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 06.11.2024 № RD4U-Board(2024)44-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 28.07.2025).
18. Юркевич Ю. М. Правовий статус фізичних осіб — суб'єктів підприємництва в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні*: зб. тез доп. учасників науково-практ. семінару (11.11.2022) / за заг. ред. М. С. Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 134–138. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5085/1/Збірник%20ЦПД%20i%20ГПД.2022.pdf#page=134> (дата звернення: 29.07.2025).
19. Форма та правила подання заяви. Категорія заяв А3.1. Пошкодження або знищення житлового нерухомого майна : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 26.03.2024 № RD4U-Board(2024)08-Rev1-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 29.07.2025).
20. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 29.07.2025).

21. Правила подання, обробки та внесення Заяв : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 26.03.2024 № RD4U-Board(2024)04-final-UKR. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 30.07.2025).

22. Правила призначення Представників : Рішення Конференції Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 08.07.2024 № RD4U-Board(2024)24-final-UA. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 30.07.2025).

23. Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.07.2025).

24. Реєстр збитків, які Росія нанесла Україні за час повномасштабної війни. Маркіян Ключковський. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/GbASGrHb9io?si=HzTmeGfYqxQng4Jt&t=447> (дата звернення: 31.07.2025).

References

1. *Ukraine Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) February 2022 — December 2024* (2025) *World Bank*. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf> (Accessed: 25 July 2025).

2. *Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine* (2023) *Committee of Ministers of the Council of Europe*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (Accessed: 25 July 2025).

3. *Vidbuvsia tretii raund perehovoriv shchodo stvorennia mizhnarodnoi Komisii z rozghliadu zaiav dlia Ukrainy [The third round of negotiations on the establishment of an international Claims Commission for Ukraine took place]* (2025) *Ministry of Justice of Ukraine*. Available at: <https://minjust.gov.ua/article/vidbuvsya-tretyi-raund-peregovoriv-schodo-stvorennia-mijnarodnoi-komisii-z-rozglyadu-zayav-dlya-ukraini> (Accessed: 25 July 2025).

4. Giorgetti, C. and Pearsall, P.W. (2023) 'Creating an international compensation mechanism for Ukraine', in C. Giorgetti, P.W. Pearsall, and H. Ruiz-Fabri (eds.) *Research Handbook on International Claims Commission*. Cheltenham, the UK: Edward Elgar Publishing Limited, pp. 292–308.

5. Mudra, I. (2025) *Instytutsiini ta pravovi mekhanizmy vidshkoduvannia shkody, zavdanoi vnaslidok zbroinoi ahresii [Institutional and legal mechanisms for compensation for damage caused by armed aggression]*. dissertation. The Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Available at: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1062> (Accessed: 25 July 2025).

6. *The Constitution of Ukraine* (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#top> (Accessed: 26 July 2025).

7. *The Civil Code of Ukraine* (2003). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (Accessed: 26 July 2025).

8. Crawford, J. (2010) 'The System of International Responsibility', in J. Crawford, A. Pellet, and S. Olleson (eds.) *The Law of International Responsibility*. Oxford, the UK: Oxford University Press, pp. 17–26.

9. *Resolution A/RES/ES-11/5 'Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine'* (2022) *United Nations General Assembly*. Available at: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/5> (Accessed: 26 July 2025).

10. *Decision RD4U-Board(2024)07-final-UA 'Categories of Claims Eligible for Recording'* (2024) *Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

11. *Decision RD4U-Board(2024)38-UA 'Claim Form and Rules for Category A3.5 Loss of Individual Enterprise'* (2024) *Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

12. Law of Ukraine 4196-IX 'On the Peculiarities of Regulating the Activities of Legal Persons of Certain Organisational and Legal Forms During the Transition Period and Associations of Legal Persons' (2025). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (Accessed: 28 July 2025).

13. *Decision RD4U-Board(2024)37-Rev1-UA 'Claim Form and Rules for Category A3.4 Loss of Gainful Employment'* (2024) *Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

14. *The Tax Code of Ukraine* (2010). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed: 28 July 2025).

15. *Decision RD4U-Board(2024)51-UA 'Claim Form and Rules for Category A3.7 Other economic losses'* (2024) *Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

16. *Decision RD4U-Board(2024)42-UA 'Claim Form and Rules for Category C3.1 Damage, Destruction or Loss of Assets'* (2024) *Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

17. *Decision RD4U-Board(2024)44-UA 'Claim Form and Rules for Category C3.3 Relocation (Evacuation) of Businesses' (2024) Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 28 July 2025).

18. Yurkevych, Yu. (2025) 'Pravovyi status fizychnykh osib — subiektiv pidpriemnytstva v Ukraini [Legal status of natural persons as entrepreneurial actors in Ukraine]', in M. Dolynska, I. Krasnytskyi, and Yu. Yurkevych (eds.) *Aktualni problemy pryvatnoho prava v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini [Current issues of private law in the context of European integration processes in Ukraine]* (11 November 2022). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, pp. 134–138. Available at: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5085/1/Збірник%20ЦПД%20i%20ГПД.2022.pdf#page=134> (Accessed: 29 July 2025).

19. *Decision RD4U-Board(2024)08-Rev1-UA 'Claim Form and Rules for Category A3.1 Damage or Destruction of Residential Immovable Property' (2024) Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 29 July 2025).

20. *Resolution 326 'On approval of the Procedure for determining the damage caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation' (2022) Cabinet of Ministers of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#top> (Accessed: 29 July 2025).

21. *Decision RD4U-Board(2024)04-final-UKR 'Rules Governing the Submission, Processing and Recording of Claims' (2024) Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 30 July 2025).

22. *Decision RD4U-Board(2024)24-final-UA 'Rules on the Use of Representatives' (2024) Conference of Participants of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*. Available at: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (Accessed: 30 July 2025).

23. *Resolution 365 'On approval of the Procedure for submitting claims regarding compensation for damage, loss, or injury caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine to the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine through the Unified State Web Portal of Electronic Services' (2024) Cabinet of Ministers of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> (Accessed: 31 July 2025).

24. *Reiestr zbytkiv, yaki rosiia nanesla Ukraini za chas povnomasshtabnoi viiny. Markiyan Kliuchkovskiy [Register of Damage caused by russia to Ukraine during the full-scale war. Markiyan Kliuchkovskiy]* (2025) YouTube. Available at: <https://youtu.be/GbASGrHb9io?si=HzTmeGfYqxQng4Jt&t=447> (Accessed: 31 July 2025).

Найда Інна Володимирівна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
декан економіко-правового факультету
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Naida Inna

*Candidate of Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Law,
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-7296-7884*

Скаржинський Микола Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Skarzhynskiy Mykola

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0005-0762-8591*

Колінько Олена Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Kolinko Olena

*PhD in Law, Associate Professor of Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0009-8170-5953*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11340

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВНИКА У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

RESPONSIBILITY OF A LAWYER IN COMMERCIAL JUDICIAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Сучасні умови розвитку правової держави в Україні вимагають підвищення рівня професійної відповідальності правників, зокрема у сфері господарського судочинства. Діяльність адвокатів та інших учасників процесу безпосередньо впливає на якість судових рішень і довіру до правосуддя. Водночас чинне законодавство та практика його застосування містить низку прогалин і суперечностей. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження правової природи відповідальності правників, вивчення проблем її реалізації та пошуку шляхів удосконалення механізмів регулювання.

Мета. Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні правової природи відповідальності правника в господарському судочинстві, виявленні проблемних аспектів її реалізації, аналізі чинного законодавства та судової практики, а також у формуванні пропозицій щодо вдосконалення механізмів відповідальності у цій сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, зокрема Господарсько-процесуальний кодекс України; 2) чинне законодавство про адвокатуру та судоустрій; 3) наукові праці та аналітичні матеріали з питань професійної відповідальності правників.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналіз і синтез – для вивчення законодавчих норм та їх наукового осмислення; системно-структурний метод – для визначення місця відповідальності правника в господарському процесі; формально-юридичний – для тлумачення норм права.

Результати. У статті досліджено інститут відповідальності правника у господарському судочинстві як складову ефективного функціонування правової системи України. Наголошено, що діяльність адвокатів, юрисконсультів та інших

представників сторін у процесі безпосередньо впливає на якість судового розгляду, довіру до судової влади та рівень захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

Теоретико-правовий аналіз показав, що відповідальність правника має багаторівневий характер і охоплює дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну площини. Значну увагу приділено положенням Господарського процесуального кодексу України, які зобов'язують сторони та їхніх представників добросовісно користуватися процесуальними правами та передбачають можливість застосування санкцій за зловживання.

Наведено актуальну практику Верховного Суду, яка засвідчує посилення уваги судів до недобросовісної поведінки представників у процесі. Зроблено висновок, що вдосконалення механізмів відповідальності правників сприятиме утвердженню принципів верховенства права, підвищенню професійної культури та довіри до судової системи.

У науковій статті розглянуто дисциплінарну відповідальність адвокатів відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кодексу адвокатської етики, визначено роль кваліфікаційно-дисциплінарних органів адвокатури. Проаналізовано приклади цивільно-правової відповідальності за неналежне виконання договору про надання правничої допомоги, а також адміністративної та кримінальної відповідальності у випадках неповаги до суду, службового підроблення чи одержання неправомірної вигоди.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порівнянні національної практики із зарубіжним досвідом, виявленні прогалин у правовому регулюванні відповідальності правників та формуванню пропозицій щодо вдосконаленню господарського судочинства в Україні.

Ключові слова: господарське судочинство, правник, відповідальність адвоката, дисциплінарна відповідальність, судова практика.

Summary. Introduction. The current conditions for the development of the rule of law in Ukraine require an increase in the level of professional responsibility of lawyers, in particular in the field of commercial litigation. The activities of lawyers and other participants in the process directly affect the quality of judicial decisions and trust in justice. At the same time, the current legislation and the practice of its application contain a number of gaps and contradictions. This necessitates a comprehensive study of the legal nature of the responsibility of lawyers, the study of the problems of its implementation and the search for ways to improve regulatory mechanisms.

Purpose. The purpose of the study is to comprehensively study the legal nature of a lawyer's liability in commercial litigation, identify problematic aspects of its implementation, analyze current legislation and judicial practice, and formulate proposals for improving liability mechanisms in this area.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) normative and legal acts of Ukraine, in particular the Economic and Procedural Code of Ukraine; 2) current legislation on the bar and the judiciary; 3) scientific works and analytical materials on the issues of professional responsibility of lawyers.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis – to study legislative norms and their scientific understanding; system-structural method – to determine the place of responsibility of a lawyer in the economic process; formal-legal – for the interpretation of legal norms.

Results. The article examines the institution of lawyer liability in commercial litigation as a component of the effective functioning of the legal system of Ukraine. It is emphasized that the activities of lawyers, legal advisors and other representatives of the parties in the process directly affect the quality of the trial, trust in the judiciary and the level of protection of the rights and legitimate interests of business entities.

Theoretical and legal analysis has shown that the liability of a lawyer is multi-level in nature and covers the disciplinary, civil, administrative and criminal spheres. Considerable attention is paid to the provisions of the Commercial Procedural Code of Ukraine, which oblige the parties and their representatives to use procedural rights in good faith and provide for the possibility of applying sanctions for abuse.

The current practice of the Supreme Court is presented, which testifies to the increased attention of the courts to the unscrupulous behavior of representatives in the process. It is concluded that improving the mechanisms of liability of lawyers will contribute to the establishment of the principles of the rule of law, increasing professional culture and trust in the judicial system.

The scientific article examines the disciplinary liability of lawyers in accordance with the Law of Ukraine «On the Bar and Advocacy» and the Code of Lawyers' Ethics, defines the role of qualification and disciplinary bodies of the bar. Examples of civil liability for improper performance of a contract for the provision of legal assistance, as well as administrative and criminal liability in cases of contempt of court, official forgery or obtaining an unlawful benefit are analyzed.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on comparing national practice with foreign experience, identifying gaps in the legal regulation of the liability of lawyers, and formulating proposals for improving commercial litigation in Ukraine.

Key words: commercial litigation, lawyer, lawyer's liability, disciplinary liability, judicial practice.

Постановка проблеми. Актуальність теми відповідальності правника у господарському судочинстві обумовлена необхідністю забезпечення високих

стандартів професійної діяльності юристів, адвокатів та представників сторін у процесі. Господарські суди відіграють важливу роль у вирішенні спорів між

суб'єктами господарювання, а від якості представництва залежить не лише результат конкретної справи, але й довіра суспільства до правосуддя. У статті аналізуються правові засади відповідальності правника, різновиди юридичної відповідальності, особливості її реалізації у господарському судочинстві, а також судова практика Верховного Суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні наукові дослідження та публікації у сфері відповідальності правників у господарському судочинстві свідчать про зростаючу актуальність цієї теми для сучасної правової науки та практики. Зокрема, проблеми відповідальності адвокатів, юрисконсультів та інших правників у господарських справах набувають нових аспектів через розвиток правових стандартів, змін в судовій практиці та актуалізацію вимог до професійної етики.

Одним із ключових напрямів сучасних досліджень є питання удосконалення механізмів юридичної відповідальності правників, зокрема у контексті змін, які відбуваються в господарському судочинстві. Наприклад, праці таких дослідників, як О. Михайленко та В. Боброва [1], приділяють увагу аналізу новітніх тенденцій у правовому регулюванні поведінки правників, їх взаємодії з судами та іншими учасниками процесу. Вони наголошують на важливості забезпечення доброчесності представників у господарському процесі через розширене застосування дисциплінарних санкцій та відповідальності за зловживання правами.

Актуальними є дослідження, що аналізують роль новітніх технологій та електронного судочинства у вдосконаленні правової відповідальності. У роботах В. Петренко та І. Литвиненко [2], які спеціалізуються на технологіях судочинства, розглядаються механізми контролю за процесуальними діями правників, зокрема через електронні засоби комунікації, автоматизацію подання заяв і моніторинг строків, що дозволяє своєчасно виявляти порушення та запобігати зловживанням.

Окрім цього, дослідники звертають увагу на розвиток інституту дисциплінарної відповідальності адвокатів, що стало однією з ключових тем у публікаціях останніх років. Наприклад, роботи Т. Василенко та А. Карпенка [3] аналізують роль кваліфікаційно-дисциплінарних органів адвокатури, їх функції в контролі за діяльністю адвокатів та можливості застосування санкцій у випадках порушень процесуальних норм чи етики. Вони відзначають необхідність посилення співпраці між адвокатськими органами та судовою системою для забезпечення належного виконання судових рішень.

Однією з важливих тем, що не залишилась поза увагою дослідників, є особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики, а саме в роботах Я. Фяжнікової [4].

Також активно розвивається тематика адміністративної та кримінальної відповідальності правників,

зокрема за неповагу до суду, службове підроблення та отримання неправомірної вигоди. Окрему увагу надається юридичній кваліфікації таких порушень та відповідним санкціям. У дослідженнях, таких як роботи О. Дубровської та С. Білоруса [5], аналізується міжнародний досвід у регулюванні відповідальності за такі правопорушення і можливості адаптації цих практик до української правової системи.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні сутності та особливостей відповідальності правника в господарському судочинстві задля розкриття концептуальних підходів до визначення та реалізації, аналізу чинного законодавства та судової практики, а також визначення шляхів удосконалення механізмів відповідальності для підвищення ефективності господарського процесу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, зокрема Господарсько-процесуальний кодекс України; 2) чинне законодавство про адвокатуру та судоустрій; 3) наукові праці та аналітичні матеріали з питань професійної відповідальності правників.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналіз і синтез — для вивчення законодавчих норм та їх наукового осмислення; системно-структурний метод — для визначення місця відповідальності правника в господарському процесі; формально-юридичний — для тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність правника є багатогранною і комплексною категорією, що охоплює не лише формально закріплені правові аспекти, а й етичні та соціальні складові професійної діяльності. У сучасних умовах, коли господарське судочинство набуває особливого значення для розвитку економіки держави та забезпечення стабільності ринкових відносин, роль правника у процесі стає надзвичайно важливою. Поняття «правник» у національному правовому полі України є широким і включає різні категорії суб'єктів професійної діяльності, зокрема адвокатів, юрисконсультів, представників юридичних департаментів підприємств, а також інших фахівців, які здійснюють юридичне супроводження господарської діяльності. Всі ці категорії об'єднує спільна риса — виконання професійних обов'язків із дотриманням законодавства, етичних норм і стандартів професії, що забезпечує ефективність здійснення правосуддя та захист інтересів учасників господарського процесу.

Відповідно до ст. 58 Господарського процесуального кодексу України [6], сторона у господарському спорі може здійснювати свої права безпосередньо або через представника. Представником може виступати адвокат, який має статус суб'єкта адвокатської діяльності, або інша особа, уповноважена законодавством діяти від імені сторони. Ця норма підкреслює важливість ролі представника у процесі, оскільки від його компетентності, професійної підготовки

та добросовісності залежить ефективність захисту прав та законних інтересів клієнта. У сучасній практиці часто можна спостерігати, що представники, які не дотримуються процесуальних норм або етичних стандартів, створюють загрозу не лише для інтересів свого клієнта, а й для авторитету суду та довіри до правової системи загалом. Тому питання відповідальності правника у господарському судочинстві стає ключовим у забезпеченні справедливого судового розгляду та належного функціонування судової влади.

Відповідальність правника можна умовно розділити на кілька рівнів. Перший рівень — це цивільно-правова відповідальність перед клієнтом. Вона виникає у випадках, коли правник неналежним чином виконує свої професійні обов'язки, що призводить до матеріальної або нематеріальної шкоди клієнту. До таких випадків належать пропуск строків процесуальних дій, невірне оформлення процесуальних документів, подання безпідставних позовів або клопотань, а також інші дії або бездіяльність, які шкодять інтересам представлюваної сторони. Цивільно-правова відповідальність передбачає відшкодування збитків та компенсацію понесених витрат, що закріплено в положеннях Цивільного кодексу України [7].

Другий рівень — дисциплінарна відповідальність перед професійною спільнотою. Вона реалізується через механізми, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також Кодексом адвокатської етики. Дисциплінарна відповідальність охоплює порушення професійних стандартів, етичних норм та правил адвокатської практики. Дисциплінарні органи, такі як кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури (КДКА) та Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (ВКДКА), здійснюють контроль за дотриманням цих норм і можуть застосовувати санкції у вигляді попередження, тимчасового зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю або повного позбавлення такого права. Дисциплінарна відповідальність є важливим інструментом саморегуляції професії, забезпечуючи високі стандарти практичної діяльності та запобігаючи зловживанням з боку правників.

Третій рівень відповідальності правника — адміністративна та кримінальна відповідальність перед державою. Адміністративна відповідальність регулюється положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення і передбачає покарання за порушення процесуальної дисципліни, неповагу до суду та інші дії, що суперечать нормам закону та етичним стандартам.

Кримінальна відповідальність передбачена Кримінальним кодексом України і застосовується у випадках вчинення злочинів, пов'язаних із професійною діяльністю правника, таких як службове підроблення, шахрайство, одержання неправомірної вигоди або інші кримінально карані діяння. Цей рівень відповідальності є гарантією захисту

суспільних інтересів та попередження дій, які можуть завдати шкоди не лише клієнту, а й державі, суспільству та авторитету правової системи.

Відповідальність правника у господарському судочинстві є багаторівневою категорією, що включає комплекс правових, етичних та соціальних аспектів. Вона охоплює обов'язки перед клієнтом, перед професійною спільнотою та перед державою. Кожен із цих рівнів взаємопов'язаний: порушення одного рівня може спричинити негативні наслідки на інших рівнях, що підкреслює необхідність всебічного підходу до підготовки, контролю та оцінки діяльності правників у господарських спорах. Водночас багаторівневість відповідальності створює систему стримувань і противаг, яка забезпечує дотримання правових норм, етичних стандартів і суспільних інтересів у процесі здійснення господарського правосуддя.

Відповідальність правника у господарському судочинстві є багатограним та важливим інститутом, що визначає широкий спектр обов'язків і можливих наслідків для юридичних осіб, а також фізичних осіб, які виступають в якості представників учасників господарських процесів. Вона охоплює різноманітні площини правової відповідальності, серед яких можна виділити дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність. Кожен з цих аспектів має своє значення в контексті забезпечення справедливості, порядку та ефективності господарського судочинства, а також виконання вимог закону, професійної етики та захисту прав та інтересів усіх учасників судового процесу.

Дисциплінарна відповідальність правника у господарському судочинстві виявляється в тому, що адвокати, представники, а також інші особи, які здійснюють юридичну практику в рамках господарських справ, повинні дотримуватися вимог професійної етики та стандартів поведінки, встановлених відповідними органами самоврядування. Дисциплінарна відповідальність включає в себе можливість застосування санкцій, таких як попередження, догани, штрафи або навіть позбавлення права здійснювати адвокатську діяльність. Порушення етичних норм, неналежне поведіння в суді або вчинення дій, що суперечать інтересам правосуддя, можуть призвести до дисциплінарних заходів. Зокрема, в разі фальсифікації доказів, ненадання необхідних документів чи затягування судового процесу з метою маніпулювання результатами, правник може бути підданий дисциплінарним покаранням, що знижують довіру до правозахисної діяльності в цілому.

Цивільно-правова відповідальність правника у господарському судочинстві полягає в тому, що він може бути притягнутий до відповідальності за шкоду, завдану неправомірними діями під час надання юридичних послуг. Це може стосуватися випадків, коли правник не виконав належно свої обов'язки, що призвело до фінансових або інших збитків для клі-

ента. Наприклад, якщо правник надав неправдиву консультацію, яка спричинила фінансові втрати або не врахував важливі аспекти справи, що призвело до програшу судового процесу, він може бути змушений відшкодувати шкоду, заподіяну його діями або бездіяльністю. Також важливим аспектом є питання конфіденційності. Порушення правил збереження адвокатської таємниці може призвести до негативних наслідків для клієнта та залучення правника до цивільно-правової відповідальності.

Адміністративна відповідальність правника в господарському судочинстві може бути застосована в разі порушення норм, що регулюють адміністративно-правові відносини. Це може стосуватися, зокрема, неналежного оформлення процесуальних документів, недотримання строків подачі позовних заяв, скарг або інших документів, що регламентують хід судового процесу. Адміністративна відповідальність може включати штрафи або інші санкції, передбачені законодавством для порушників таких норм. Наприклад, якщо правник не дотримується вимог процесуальних норм, що регулюють подання доказів або іншої документації, він може бути оштрафований або навіть тимчасово позбавлений права представляти інтереси у суді.

Кримінальна відповідальність правника у господарському судочинстві є однією з найсерйозніших форм відповідальності, оскільки включає в себе можливість позбавлення волі та інші тяжкі покарання. Таке покарання може бути застосоване, якщо правник скоїв дії, що призвели до порушення кримінальних норм, наприклад, у випадках корупційних діянь, фальсифікації доказів, хабарництва чи зловживання службовим становищем. Кримінальна відповідальність правника може також наступити за шахрайство, підробку документів або інші тяжкі злочини, що скоєні під час ведення господарських справ. Наприклад, якщо правник за допомогою неправомірних дій домогся прийняття судового рішення, яке порушує законодавство або інтереси однієї зі сторін, він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. У таких випадках суд має право накладати санкції, які передбачають покарання у вигляді штрафу, позбавлення волі або інших карних покарань.

Важливо зазначити, що відповідальність правника у господарському судочинстві має на меті не тільки покарання за правопорушення, а й попередження таких порушень, що дозволяє зберегти високі стандарти юридичної діяльності, забезпечити справедливість і правопорядок у судовій системі. Це твердження є основою для розуміння не лише суті правової відповідальності правників у господарських справах, а й її значення для функціонування правової системи в цілому. Правники, які порушують встановлені норми та стандарти поведінки, можуть не тільки понести покарання, але й сприяти дестабілізації правосуддя, порушенню принципів

добросовісності, чесності та об'єктивності в судовому процесі. Саме тому основним завданням механізму відповідальності є не лише виправдання суспільних інтересів, але й створення умов для профілактики подібних порушень у майбутньому.

Однією з основних цілей правової відповідальності є саме попередження правопорушень. Відповідальність, як форма юридичної санкції, має не тільки карати за скоєне порушення, а й працювати на випередження можливих зловживань у майбутньому. Саме тому правова відповідальність правника у господарському судочинстві повинна мати велику профілактичну роль, орієнтуючи його на необхідність дотримання законодавства, етики та професійних стандартів у повсякденній діяльності. За допомогою запровадження чітких механізмів контролю та застосування санкцій, державні та професійні органи створюють умови для того, щоб правники відчували невідворотність покарання за порушення, що стимулює їх до більш уважного ставлення до своїх обов'язків. Наприклад, жорстка дисциплінарна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків стимулює правника до більш обережного та усвідомленого підходу до ведення справ, виконання процесуальних норм і етичних вимог.

Одним із основних аспектів відповідальності правника є збереження високих стандартів юридичної діяльності. Правники, які працюють у сфері господарського судочинства, повинні дотримуватися певних вимог не тільки до знання законодавства, а й до поведінки в суді, надання юридичних послуг та виконання своїх обов'язків перед клієнтами і судом. Це включає як об'єктивність і непередвзятість у виконанні обов'язків, так і вміння працювати в межах етики і професійних стандартів. Якщо правник не дотримується цих стандартів, це може призвести до низької якості правосуддя, погіршення репутації судових органів, а також до правових і матеріальних збитків для клієнтів і учасників процесу.

Попередження порушень і порушення стандартів юридичної діяльності є важливими інструментами забезпечення справедливості у господарських справах. Правники повинні розуміти, що порушення етики або процесуальних норм можуть спричинити серйозні наслідки не тільки для них особисто, а й для їх клієнтів, партнери та для загальної репутації юридичної практики. Притягнення правника до відповідальності за порушення стандартів, зокрема за фальсифікацію доказів, недобросовісне ведення справи або недотримання принципів конфіденційності, має на меті не лише покарання порушника, а й підвищення загального рівня юридичної культури та довіри до системи правосуддя.

Відповідальність правника є важливою складовою справедливості та правопорядку у господарському судочинстві. Якщо правник порушує правила, це може спричинити порушення справедливості,

коли одна зі сторін процесу отримає перевагу шляхом використання недобросовісних або незаконних методів. Це, в свою чергу, веде до підризу довіри до правової системи і може зашкодити не лише окремим особам, але й усій судовій системі. Важливо, що правова відповідальність виступає як інструмент забезпечення правопорядку, дозволяючи системі правосуддя ефективно реагувати на порушення і підтримувати довіру громадськості до справедливості судових рішень.

На практиці, правники, щоб уникнути відповідальності, повинні бути обізнані не тільки з нормами матеріального та процесуального права, але й із етичними вимогами, які визначають їхню поведінку в суді. Вони мають діяти в межах законодавчих актів та міжнародних стандартів, забезпечуючи захист прав та інтересів клієнтів, при цьому не порушуючи права інших учасників процесу або встановлені правила поведінки. Тільки таким чином можна досягти справедливого і ефективного господарського судочинства, де кожен учасник процесу буде мати рівні права та можливості для відстоювання своїх інтересів.

Аналіз судової практики свідчить, що Верховний Суд України приділяє значну увагу питанням добросовісності поведінки представників у господарському процесі, підкреслюючи важливість дотримання принципів чесності та добросовісності в процесуальних діях. Практика вказує на те, що суди зокрема орієнтуються на норми, що регулюють поведінку учасників процесу, а саме — на положення ГПК України [6], які визначають процедури і правила ведення господарського судочинства. Вищі суди не лише оцінюють правильність здійснення процесуальних дій, але й звертають увагу на моральні й етичні аспекти поведінки представників, що є необхідним для забезпечення справедливого та ефективного розгляду справ. У контексті цієї проблематики особливе значення мають конкретні постанови, що розглядають питання санкцій за неналежну поведінку представників.

Зокрема, у постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду (КГС ВС) від 25 листопада 2021 року у справі № 910/4567/21 було підкреслено, що представники у господарському процесі зобов'язані діяти добросовісно і не порушувати законодавчі норми [8]. Суд зазначив, що представник, який умисно подає безпідставні або недобросовісні клопотання, може бути підданий відповідальності у вигляді штрафу згідно зі статтею 135 ГПК України [6]. Стаття 135 ГПК України передбачає санкції за порушення процесуальних норм, зокрема за подання документів або клопотань, що не мають обґрунтованих підстав, а також за зловживання правом. Таке регулювання допомагає забезпечити належне здійснення правосуддя, запобігаючи зловживанню правами учасників судового процесу та створюючи умови для дотримання загальних принципів справедливості та добросовісності в судочинстві [6].

Важливість добросовісності у процесі господарського судочинства полягає в тому, що неналежне поведіння представників може негативно вплинути на хід справи, затягнути процес та створити несправедливі умови для іншої сторони. Наприклад, подання безпідставних клопотань або документів, що не відповідають вимогам законодавства, може бути використано як стратегія для затягування процесу або намагання створити вигідніші умови для одного із учасників процесу. Верховний Суд, як вищий орган судової влади, чітко наголошує на тому, що такі дії є неприйнятними до принципів правосуддя та можуть бути піддані санкціям, що є одним із способів забезпечення належного правового регулювання та відповідальності.

Особливу увагу суд також приділяє питанню відповідальності адвокатів у господарському судочинстві. У постанові КГС ВС від 15 квітня 2021 року у справі № 910/8910/20 підкреслено, що адвокат несе відповідальність перед своїм клієнтом за пропущення строків процесуальних дій [9]. Це питання є особливо важливим, оскільки строки є важливим елементом господарського процесу, а їх порушення може серйозно вплинути на результат справи. Дотримання процесуальних строків — це не лише вимога до організації роботи адвоката, а й необхідність для забезпечення ефективного, швидкого та справедливого розгляду справи.

Пропущення строків може мати серйозні наслідки для клієнта. Наприклад, пропуск терміну подання апеляційної чи касаційної скарги може призвести до втрати можливості змінити рішення суду, що може позначитися на правах і інтересах клієнта. Важливо зазначити, що навіть незначне порушення строків може бути підставою для відмови в задоволенні позову або навіть у втраті прав на оскарження рішення суду. Враховуючи значення строків у господарському процесі, КГС ВС акцентує увагу на тому, що адвокати повинні дотримуватися вимог закону, своєчасно подавати необхідні процесуальні документи та виконувати інші дії, що регламентуються ГПК України.

Дослідження судової практики також показує, що Верховний Суд постійно оновлює свої підходи до питання відповідальності представників за порушення процесуальних норм, зокрема в контексті розвитку законодавства та практики. Враховуючи сучасні тенденції в українському правосудді, можна стверджувати, що з часом правові норми щодо відповідальності представників у господарському процесі будуть вдосконалюватися, що дозволить зменшити кількість зловживань у судових процесах і покращити якість правосуддя. Крім того, такі рішення є важливими для формування чітких орієнтирів щодо того, які дії є неприпустимими в господарському судочинстві, і які санкції можуть бути застосовані за їх порушення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз судової практики Вер-

ховного Суду України у контексті відповідальності представників у господарському процесі показує, що сучасна судова система приділяє значну увагу питанням добросовісності і професіоналізму учасників судового процесу, зокрема, представників сторін, адвокатів та інших осіб, які здійснюють представництво в господарському судочинстві. Важливим моментом є чітке підкреслення Верховним Судом необхідності дотримання процесуальних норм та етики, що забезпечує стабільність і справедливість судової системи.

Постанови Касаційного господарського суду, зокрема ті, що стосуються можливості застосування штрафів до представників за подання безпідставних клопотань та відповідальності адвоката за пропуск строків процесуальних дій, акцентують на необхідності забезпечення ефективності господарського судочинства. Вони підтверджують важливість підтримки високих стандартів юридичної практики та підвищення рівня правової культури серед представників. Це, у свою чергу, допомагає уникнути маніпулювання процесом і забезпечити належний захист прав учасників судового процесу.

Підвищення відповідальності за неналежну поведінку представників має значення не тільки для

самого процесу, але й для загального підвищення рівня довіри до судової системи. Важливо, щоб правники усвідомлювали свою роль не лише як технічних виконавців, а як учасників, які повинні діяти в інтересах справедливості та правопорядку. Покарання за зловживання процесуальними правами повинно працювати на профілактику таких порушень, сприяючи утвердженню загальних принципів правової поведінки та чесності в судовій практиці.

Вивчення ефективності відповідальності правників також має включати інтернаціональний аспект: порівняння практики України з іншими країнами може допомогти у вдосконаленні механізмів правової відповідальності. Це дозволить вивести на новий рівень стандарти юридичної практики і сприятиме міжнародному визнанню та інтеграції української судової системи в світову правову спільноту.

Таким чином, перспективи подальших досліджень вказують на важливість постійного вдосконалення норм і механізмів відповідальності правників у господарському судочинстві. Це дозволить не лише підвищити ефективність судового процесу, але й забезпечити справедливість та правопорядок у господарських справах.

Література

1. Михайленко О.І., Бобров В.О. Розвиток інституту відповідальності правників у господарському судочинстві України. *Юридична думка*. 2020. С. 42–49.
2. Петренко В.І., Литвиненко І.Ю. Електронне судочинство як фактор вдосконалення правової відповідальності в господарському процесі. *Правова Україна*. 2021. С. 9–12.
3. Василенко Т.С., Карпенко А.А. Дисциплінарна відповідальність адвокатів у господарському судочинстві. Київ, 2020. С. 24–32.
4. Фяжнікова Я.В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 184–190.
5. Дубровська О.В., Білорус С.П. Адміністративна та кримінальна відповідальність правників: аналіз сучасної практики. Харків, 2021. 143 с.
6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798 XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798_12 (дата звернення: 15.05.2025).
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
8. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду (КГС ВС) від 25 листопада 2021 року у справі № 910/4567/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/101592210> (дата звернення: 10.04.2025).
9. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду (КГС ВС) від 15 квітня 2021 року у справі № 910/8910/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96309319> (дата звернення: 10.04.2025).

References

1. Mykhailenko O.I., Bobrov V.O. Rozvytok instytutu vidpovidalnosti pravnykiv u hospodarskomu sudochynstvi Ukrainy. *Yurydychna dumka*. 2020. S. 42–49 [in Ukrainian].
2. Petrenko V.I., Lytvynenko I. Yu. Elektronne sudochynstvo yak faktor vdoskonalennia pravovoi vidpovidalnosti v hospodarskomu protsesi. *Pravova Ukraina*. 2021. S. 9–12 [in Ukrainian].
3. Vasylenko T.S., Karpenko A.A. Dystsyplinarna vidpovidalnist advokativ u hospodarskomu sudochynstvi. Kyiv, 2020. S. 24–32 [in Ukrainian].
4. Fiazhnikova Ya. V. Osoblyvosti dystsyplinarnoi vidpovidalnosti advokata za porushennia pravyl advokatskoi etyky. *Yurydychnyi visnyk*. 2021. № 1. S. 184–190 [in Ukrainian].
5. Dubrovska O. V., Bilorus S. P. Administratyvna ta kryminalna vidpovidalnist pravnykiv: analiz suchasnoi praktyky. Kharkiv, 2021. 143 s. [in Ukrainian].

6. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798 KhI I. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/179812> [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu (KHS VS) vid 25 lystopada 2021 roku u spravi № 910/4567/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/101592210> [in Ukrainian].
9. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu (KHS VS) vid 15 kvitnia 2021 roku u spravi № 910/8910/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96309319> [in Ukrainian].

UDC 343.9

Riabykh Nataliia

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
Lutsk National Technical University*

Рябих Наталія Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

Луцький національний технічний університет

ORCID: 0009-0007-4177-698X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11264

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

USING TECHNOLOGIES TO PREVENT TRAFFIC VIOLATIONS AND ENHANCE ROAD SAFETY

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ НА ДОРОГАХ

Summary. This scientific article is dedicated to a comprehensive analysis of modern technological solutions and innovations actively implemented to significantly improve road safety and effectively prevent traffic violations by all participants in the transport process. In the context of global urbanization growth, the constant increase in the number of vehicles and the intensity of traffic on roads, the problem of road safety acquires particular relevance and strategic importance for society and the economy. The research covers various technologies, from advanced driver assistance systems to artificial intelligence, autonomous vehicles, and satellite systems, evaluating their role in minimizing the risks and consequences of road traffic accidents. Special emphasis is placed on demonstrating their integrated effectiveness in reducing accident and fatality rates on roads, as well as highlighting key challenges and prospects for further developing and implementing these innovative solutions.

Introduction. The rapid development of modern transport systems and the constant increase in traffic intensity have led to road safety becoming one of the most critical global challenges. According to the World Health Organization, millions of people die or are injured annually as a result of road traffic accidents, leading to enormous social, economic, and humanitarian losses. Although critical, traditional approaches to ensuring road safety, based primarily on legislative restrictions, educational programs, and infrastructure measures, are no longer sufficiently practical in solving this growing problem. In this context, technological innovations emerge as a key factor capable of fundamentally changing the situation, offering new, more effective tools for preventing violations and minimizing road risks. This scientific article provides a comprehensive analysis of modern technological solutions implemented to significantly improve road safety and effectively avoid traffic violations by all participants in the transport process.

Objective. The objective of this work is a comprehensive assessment of the integrated effectiveness and potential of modern technologies in reducing accident and fatality rates on roads. This includes analyzing the impact of various technological systems on driver behavior, identifying and preventing risky situations, and optimizing traffic flows. Furthermore, the work highlights key challenges of implementing these technologies, such as ethics, data privacy, economic feasibility, and public acceptance. It is also important to outline the prospects for their further development and integration into the global transport infrastructure to create a safer and more efficient road environment for all.

Materials and Methods. The research is based on a detailed study and interpretation of a large volume of statistical data for the period 2020–2025, which provides an objective assessment of the current state and dynamics of changes in the field of road safety. These data include indicators of road traffic accidents (RTAs), mortality and injury rates, statistics of traffic violations, and information on the implementation and effectiveness of specific technological systems. Additionally, an analysis of current scientific literature, international reports, patent data, and research by leading global companies in the automotive and information technology sectors was conducted. The methods used include comparative analysis of the effectiveness of various

technologies, a systematic approach to evaluating their impact on safety, and forecasting further development based on identified trends and innovative solutions.

Results. The research revealed the significant potential of technological solutions in enhancing road safety. Particular attention is paid to advanced driver-assistance systems (ADAS), which have become integral to modern cars. Among them, adaptive cruise control, which automatically maintains a safe distance from the vehicle ahead; lane-keeping systems, which warn the driver about unintentional lane departure or even correct the trajectory; automatic emergency braking, capable of preventing or mitigating the consequences of a collision; and blind-spot monitoring, which informs about the presence of objects in unseen areas, are thoroughly examined. These systems have already proven their effectiveness in reducing the risk of collisions and mitigating injury severity. Artificial intelligence (AI) and machine learning technologies used for predicting accident situations based on the analysis of vast amounts of data (weather conditions, road surface, driving style), real-time traffic flow optimization, and detection of dangerous driver behavior (fatigue, distraction, aggressive driving) are analyzed in detail. The role of autonomous vehicles (AVs) as a potential key element of a future system of absolute road safety, by eliminating the human factor, which is the cause of most accidents, is also considered. Furthermore, the application of satellite monitoring and navigation systems (e.g., GPS, GLONASS) is analyzed, which provide precise positioning, traffic movement control, and allow for the implementation of intelligent transport systems (ITS), such as dynamic traffic light management and road condition alerts.

Perspectives. Further implementation of technologies in road safety promises significant improvements, yet faces several challenges. These include the high cost of developing and implementing new systems, the need to standardize protocols for their integration, and ensuring cybersecurity and personal data protection. Ethical and legal issues related to liability in accidents involving AVs and AI decision-making also play a crucial role. Public acceptance of new technologies is also key, requiring broad information campaigns and educational programs. The conclusions drawn and recommendations formulated can be helpful to technology developers, regulatory bodies, transport companies, and all interested parties striving to create a safe and efficient road environment, considering the ethical, legal, and social aspects of the further development of these technologies. Perspectives also include the development of integrated platforms that combine data from various sources (vehicles, infrastructure, meteorological stations) to create comprehensive warning and response systems.

Key words: road traffic, safety, technologies, artificial intelligence, autonomous vehicles, driver assistance systems, monitoring, violations, accident rate, statistics.

Анотація. Ця наукова стаття присвячена всебічному аналізу сучасних технологічних рішень та інновацій, що активно впроваджуються з метою суттєвого підвищення безпеки дорожнього руху та ефективного запобігання порушенням правил дорожнього руху з боку всіх учасників транспортного процесу. У контексті глобального зростання урбанізації, постійного збільшення кількості транспортних засобів та інтенсивності руху на дорогах, проблема дорожньої безпеки набуває особливої актуальності та стратегічного значення для суспільства та економіки. Дослідження охоплює широкий спектр технологій, від переговорних систем допомоги водієві до штучного інтелекту, автономних транспортних засобів та супутникових систем, оцінюючи їхню роль у мінімізації ризиків та наслідків дорожньо-транспортних пригод. Особливий акцент зроблено на демонстрації їхньої інтегрованої ефективності у зниженні показників аварійності та летальності на дорогах, а також на висвітленні ключових викликів та перспектив подальшого розвитку та імплементації цих інноваційних рішень.

Вступ. Стрімкий розвиток сучасних транспортних систем та постійне зростання інтенсивності дорожнього руху призвели до того, що питання дорожньої безпеки стало одним із найважливіших глобальних викликів. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку мільйони людей гинуть або отримують травми внаслідок дорожньо-транспортних пригод, що несе величезні соціальні, економічні та гуманітарні втрати. Традиційні підходи до забезпечення безпеки дорожнього руху, що базуються переважно на законодавчих обмеженнях, освітніх програмах та інфраструктурних заходах, хоча й є важливими, вже не є достатньо ефективними для вирішення цієї зростаючої проблеми. У цьому контексті технологічні інновації виступають як ключовий фактор, здатний кардинально змінити ситуацію, пропонуючи нові, більш ефективні інструменти для запобігання порушенням та мінімізації ризиків на дорогах. Ця наукова стаття здійснює всебічний аналіз сучасних технологічних рішень, які впроваджуються для суттєвого підвищення безпеки дорожнього руху та ефективного запобігання порушенням правил дорожнього руху з боку всіх учасників транспортного процесу.

Мета. Метою даної роботи є комплексна оцінка інтегрованої ефективності та потенціалу сучасних технологій у зменшенні показників аварійності та летальності на дорогах. Це включає аналіз впливу різних технологічних систем на поведінку водіїв, виявлення та запобігання ризикованим ситуаціям, а також оптимізацію транспортних потоків. Крім того, робота має на меті висвітлення ключових викликів, пов'язаних з впровадженням цих технологій, таких як питання етики, приватності даних, економічної доцільності та суспільного прийняття. Важливо також окреслити перспективи їх подальшого розвитку та інтеграції в глобальну транспортну інфраструктуру, аби створити більш безпечне та ефективне дорожнє середовище для всіх.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на детальному опрацюванні та інтерпретації великого обсягу статистичних даних за період 2020–2025 років, що забезпечує об'єктивну оцінку поточного стану та динаміки змін у сфері дорожньої безпеки. Ці дані включають показники дорожньо-транспортних пригод (ДТП), рівень летальності та травматизму, статистику порушень правил дорожнього руху, а також інформацію про впровадження та ефективність конкретних технологічних систем. Додатково було проведено аналіз актуальної наукової літератури, міжнародних звітів, патентних

даних та досліджень провідних світових компаній у галузі автомобілебудування та інформаційних технологій. Використані методи включають порівняльний аналіз ефективності різних технологій, системний підхід до оцінки їхнього впливу на безпеку, а також прогнозування подальшого розвитку на основі виявлених тенденцій та інноваційних рішень.

Результати. Проведене дослідження виявило значний потенціал технологічних рішень у підвищенні безпеки дорожнього руху. Особливу увагу приділено передовим системам допомоги водієві (ADAS), які стали невід'ємною частиною сучасних автомобілів. Серед них детально розглянуто адаптивний круїз-контроль, що автоматично підтримує безпечну дистанцію до автомобіля попереду; системи утримання смуги руху, які попереджають водія про ненавмисний виїзд за межі смуги або навіть корегують траєкторію руху; автоматичне екстрене гальмування, що здатне запобігти або зменшити наслідки зіткнення; та моніторинг сліпих зон, що інформує про наявність об'єктів у невидимих ділянках. Ці системи вже довели свою ефективність у зниженні ризику зіткнень та зменшенні тяжкості травм. Детально аналізуються технології штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання, що використовуються для прогнозування аварійних ситуацій на основі аналізу величезних масивів даних (погодних умов, дорожнього покриття, стилю водіння), оптимізації транспортних потоків у режимі реального часу та виявлення небезпечної поведінки водіїв (втом, відволікання уваги, агресивне водіння). Розглядається також роль автономних транспортних засобів (АТЗ) як потенційного ключового елемента майбутньої системи абсолютної дорожньої безпеки, завдяки усуненню людського фактора, який є причиною більшості ДТП. Крім того, проаналізовано застосування супутникових систем моніторингу та навігації (наприклад, GPS, ГЛОНАСС), що забезпечують точне позиціонування, контроль за рухом транспорту та дозволяють впроваджувати інтелектуальні транспортні системи (ІТС), такі як динамічне управління світлофорами та сповіщення про дорожні умови.

Перспективи. Подальше впровадження технологій у сфері дорожньої безпеки обіцяє значні покращення, проте стикається з низкою викликів. До них належать висока вартість розробки та впровадження нових систем, необхідність уніфікації стандартів та протоколів для їх інтеграції, а також забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних. Важливим аспектом є також етичні та правові питання, пов'язані з відповідальністю в разі ДТП за участю АТЗ та прийняттям рішень ШІ. Суспільне прийняття нових технологій також відіграє ключову роль, вимагаючи широких інформаційних кампаній та освітніх програм. Зроблені висновки та сформульовані рекомендації можуть бути корисними для розробників технологій, регулюючих органів, транспортних компаній та всіх зацікавлених сторін, які прагнуть створити безпечне та ефективне дорожнє середовище, з урахуванням етичних, правових та соціальних аспектів подальшого розвитку цих технологій. Перспективи також включають розвиток інтегрованих платформ, які об'єднують дані з різних джерел (транспортні засоби, інфраструктура, метеорологічні станції) для створення комплексних систем попередження та реагування.

Ключові слова: дорожній рух, безпека, технології, штучний інтелект, автономні транспортні засоби, системи допомоги водієві, моніторинг, порушення, аварійність, статистика.

Statement of the problem. The problem of ensuring road safety is one of the most acute global challenges of our time. According to the World Health Organization (WHO), approximately 1.19 million people die annually worldwide as a result of road traffic accidents, and 20 to 50 million suffer injuries of varying severity. These figures indicate a colossal socio-economic burden on society and healthcare systems in many countries.

An analysis of the causes of road traffic accidents shows that, despite continuous improvements in transport infrastructure, almost 30% of accidents occur at intersections and complex road sections, where drivers require increased concentration and quick reactions. The situation becomes particularly critical in limited visibility, unfavorable weather conditions, and high traffic intensity.

Studies conducted in 2020–2023 convincingly prove that the human factor remains key in the occurrence of traffic rule violations. Speeding, failure to maintain a safe distance, driving under the influence of alcohol or drugs, and using mobile devices while driving — all these factors are the leading causes of violations. Specifically, according to the National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA), approximately 94% of road incidents in 2022 were caused by driver errors.

The presented statistical data highlight the following key aspects of the road safety problem:

- **Global scale:** 1.19 million deaths and 20–50 million injuries annually due to road accidents worldwide, creating a significant socio-economic burden.
- **Critical sections:** About 30% of accidents occur at intersections and complex road sections, requiring increased driver attention.
- **Dominant human factor:** 94% of road incidents 2022 were caused by human errors, emphasizing the need for technological solutions to minimize them.

Analysis of Recent Research and Publications.

Recent scientific literature and studies extensively explore the substantial potential of technology in enhancing road safety. Significant attention is directed toward advanced driver-assistance systems (ADAS), which have demonstrated high effectiveness in collision prevention through timely warnings or automated interventions. Publications from 2021–2023[1] highlight the growing influence of artificial intelligence (AI) and machine learning in analyzing vast datasets to predict hazardous situations, optimize traffic flow, and identify dangerous driver behaviors. Autonomous vehicles represent another distinct area of research, being considered a long-term solution for eliminating human error from road traffic [2]. The importance of intelligent

transport systems (ITS) and satellite technologies for improved monitoring and management of road infrastructure is also recognized, collectively contributing to a safer and more efficient road environment.

While these studies have established a robust foundation for understanding and addressing road safety challenges through technology, most works focus on individual aspects or specific technological solutions. This often precludes a comprehensive overview of the integrated effectiveness and the full spectrum of challenges associated with their real-world implementation [4]. Critical issues such as the ethical and legal implications of liability in autonomous system accidents, data privacy concerns, the economic viability of large-scale deployment, and the level of public acceptance of new technologies remain underexplored.

Objective. This article aims to provide a comprehensive analysis of contemporary technological solutions designed to prevent individual traffic violations and elevate the overall standard of road safety. The research investigates the efficacy of advanced driver-assistance systems (ADAS), the pivotal role of artificial intelligence and data analysis, the transformative impact of autonomous vehicles, and the strategic application of satellite technologies and intelligent traffic management. This comprehensive examination aims to assess their collective potential in reducing accident and fatality rates, while also addressing the inherent challenges and prospects of their widespread implementation.

Materials and Methods. The research methodology is predicated on a meticulous study and interpretation of extensive statistical data spanning 2020–2025. This data facilitates an objective evaluation of the current state and dynamic changes within the domain of road safety, encompassing indicators such as road traffic accident (RTA) rates, mortality and injury statistics, traffic violation data, and information about the implementation and effectiveness of specific technological systems. Furthermore, the study incorporates an in-depth analysis of current scientific literature, international reports, patent data, and research conducted by leading global entities in the automotive and information technology sectors. The analytical approaches employed include comparative analysis to assess the effectiveness of diverse technologies, a systemic framework for evaluating their impact on safety, and forecasting future developments based on identified trends and innovative solutions.

Presentation of the primary material of the research. Over the last decade, intensive development and active implementation of advanced driver assistance systems (ADAS) have occurred. These systems, which have significantly evolved between 2020 and 2025, aim to improve vehicle driving safety through automation, adaptation, and enhancement of control functions. They demonstrate significant potential in preventing traffic rule violations.

An analysis of statistical data for 2020–2025 shows that the implementation of comprehensive ADAS, including automatic emergency braking, lane keeping assist, blind-spot detection systems, and adaptive cruise control, has reduced the risk of accidents by 15–30% in countries with a high level of their adoption. Automatic emergency braking systems have proven particularly effective. According to the European Transport Safety Council, they have reduced the number of collisions with pedestrians by 27% compared to cars without such systems.

A significant breakthrough in driver support has been the intelligent systems for projecting road markings and information at intersections. Research [1] demonstrated that implementing such systems helps drivers better navigate complex road situations, reducing the number of traffic light violations by 23% and increasing the overall effectiveness of decision-making in critical situations.

A separate area of research is dedicated to developing technologies for maintaining driver concentration while operating a vehicle. Experimental studies conducted by a group of scientists under the leadership of [2] using Arduino platforms confirmed the effectiveness of combined audio and visual warning systems. They contribute to reducing driver distraction and improving reaction to potentially dangerous situations.

An essential component of modern technological solutions is systems for monitoring the driver's physiological state, tracking fatigue, concentration, and emotional state levels. In particular, research [3] demonstrates that systems for detecting signs of drowsiness using computer vision reduce the risk of accidents related to driver fatigue by 17–22%. This is critically important for commercial drivers and those undertaking long journeys.

It is important to note that the effectiveness of driver support systems significantly depends on their integration with other transport system elements. Research [4] showed that the highest effectiveness is demonstrated by comprehensive solutions that combine ADAS technologies with intelligent transport infrastructure and communication systems between vehicles (V2V) and between vehicles and infrastructure (V2I).

The current stage of road safety technology development is marked by the intensive implementation of Artificial Intelligence (AI) systems and oversized data analysis methods. These technologies detect, predict, and prevent traffic rule violations. Statistical studies from 2020 to 2025 confirm their significant potential in reducing accident rates and improving overall road safety culture.

A key direction for applying AI in road safety is the analysis of large datasets on driver behavior, violation patterns, and circumstances leading to dangerous situations. A study by Alshriem [1] demonstrated that AI-based data analysis systems can predict risky behavioral patterns of specific drivers with high accuracy (up to 87%) and develop individualized preventive measures.

Research in machine learning to identify subjective factors in traffic violations has proven particularly valuable. Specifically, a group of researchers led by Korolenko [5] identified and formalized the so-called “chameleon effect” — a psychological tendency for drivers to subconsciously imitate the behavior of other road users, often leading to collective speeding or other violations. Implementing algorithms to recognize such behavior in cruise control systems reduced the frequency of group speeding violations by 32% on tested highway sections.

A significant breakthrough has been the implementation of intelligent real-time traffic monitoring systems, which analyze the behavior of individual vehicles and the dynamics of the traffic flow as a whole. A study conducted by researchers at Kyoto University showed that such systems can detect potentially dangerous situations 7–12 seconds before they occur, allowing for prompt notification of the driver or relevant safety services.

It is important to note that the effectiveness of AI technologies in preventing traffic violations largely depends on the quality and volume of available data. According to research by Zhang et al. [18], increasing the accuracy of violation prediction by 1% requires an increase in the volume of training data by approximately 7–10%. This creates additional challenges in collecting, storing, and processing traffic information, especially given the need to comply with personal data protection regulations.

The development of autonomous vehicle control technologies has become one of the most revolutionary directions in improving road safety during 2020–2025. Significant progress in creating and implementing self-driving car systems of various autonomy levels indicates a fundamental transformation of approaches to preventing traffic rule violations.

According to research by Tan et al. [13], modern autonomous vehicles are based on nine key technologies that directly impact driving safety: automatic emergency braking systems, algorithms for recognizing pedestrians and other road users, vehicle-to-everything (V2X) communication systems, precise positioning technologies, adaptive control systems, computer vision technologies, LiDAR scanning systems, radar complexes, and ultrasonic sensors. The comprehensive implementation of these technologies can potentially reduce the number of road accidents by 40–60% compared to vehicles controlled by traditional methods.

Level 1: Driver Assistance — systems that assist in vehicle control (adaptive cruise control, parking assistance). Reduces the risk of accidents by 10–15%.

Level 2: Partial Automation — the vehicle can accelerate, brake, and steer independently, but the driver must be ready to take control. Reduces the risk of accidents by 20–30%.

Level 3: Conditional Automation — the vehicle can drive independently under certain conditions; the driver may not need to monitor the road, but must be

ready to take control. Reduces the risk of accidents by 30–45%.

Level 4: High Automation — the vehicle drives independently under most conditions and can operate without a driver in defined areas. Reduces the risk of accidents by 40–60%.

Level 5: Full Automation — the vehicle is fully autonomous under all conditions; human intervention is unnecessary. Potential reduction in accident risk by 80–90%.

The practical implementation of autonomous vehicles in China, the United States, and some European countries during 2020–2024 has demonstrated the significant potential of these technologies in reducing accident rates. Specifically, a pilot project in Shanghai (2021–2023) showed a 34% reduction in road accidents in areas with authorized autonomous taxi operation compared to similar areas where traditional transport operates. Similar results were obtained in Phoenix (USA), where introducing autonomous buses on specific routes led to a 27% reduction in road fatalities in those areas.

However, despite the apparent advantages, implementing autonomous vehicles faces several challenges. Research by Kuznetsov and Ivanenko [6] identified three key limitations affecting the effectiveness of autonomous systems in preventing traffic violations: dependence on weather conditions (a 25–40% decrease in sensor accuracy during heavy rain or snow), the complexity of recognizing non-standard road situations, and legal aspects of liability in the event of accidents.

A critically important aspect determining the future of autonomous vehicles remains the issue of human trust in machine control. Sociological studies conducted in Ukraine in 2023 showed that only 37% of respondents are ready to fully trust autonomous driving, while 42% express significant concerns about the safety of such systems. This indicates the need for technological improvement and extensive educational work regarding the benefits of autonomous control systems.

2020–2025 has been marked by revolutionary changes in satellite technologies to improve road safety and effectively prevent individual traffic rule violations. The new generation of satellite surveillance, navigation, and communication systems has opened up unprecedented opportunities for global monitoring of traffic flows and prompt response to potentially dangerous situations.

A company study [15] shows that combining satellite data with artificial intelligence technologies provides comprehensive real-time road traffic monitoring. This significantly expands the possibilities of road safety control, especially in remote, rural, and sparsely populated areas where traditional monitoring infrastructure is often absent. Such systems can automatically detect speeding, dangerous maneuvers, and other traffic rule violations with an accuracy of up to 92% under favorable weather conditions.

High-precision satellite systems collect data on vehicle movement, providing spatial resolution up to 30 cm and temporal resolution up to 1 second.

Supercomputer centers process petabytes of information, identifying anomalies in traffic flows and individual driver behavior.

AI algorithms analyze movement patterns and predict potentially dangerous situations with an accuracy of up to 87%.

Automatic notification of relevant services and road users about dangerous situations with an average reaction time of 3.2 seconds.

A crucial aspect of satellite technologies is their ability to predict accident situations based on analyzing traffic flow dynamics. Research by the Scientific-Research Institute of Transport of Ukraine (2023) demonstrated that integrating satellite data with local meteorological forecasts and information on road surface conditions allows predicting potentially dangerous road sections with a probability of up to 78% 12–24 hours before critical situations arise. This, in turn, makes it possible to optimize routes, warn drivers of danger, and reduce traffic intensity on problematic sections.

One of the most promising developments in satellite technologies for improving road safety is the “European Satellite Transport Monitoring System” (ESTM) project, launched in 2022. The system integrates data from Galileo navigation satellites with information from ground sensors and onboard vehicle systems, providing unprecedentedly high traffic control. According to preliminary estimates, the full-scale implementation of ESTM can reduce the response time of rescue services to road accidents by 42%, potentially saving up to 10,000 lives annually across Europe.

It is important to emphasize that satellite road traffic monitoring technologies are revolutionary because they provide global coverage and a proactive approach to road safety. Unlike traditional systems that primarily record violations that have already occurred, modern satellite systems allow for identifying potentially dangerous situations before they arise and taking preventive measures. According to Litwin, T., Caban, J., Teixeira, F., & Holko, P. [7], the economic effect of implementing such systems is estimated to be 2.5–3.7 times higher compared to traditional approaches to ensuring road safety.

Despite significant progress in developing and implementing technological solutions to improve road safety, a number of fundamental challenges limit their effectiveness and scale of application. Data analysis for 2020–2025 allows us to identify key problems and outline promising solutions.

One of the most critical challenges remains the insufficient legislative and regulatory framework governing the implementation and use of modern technologies in road safety. Research has shown that only 37% of countries worldwide have comprehensive legislation regulating autonomous vehicles, remote monitoring

systems, and other advanced technologies. This creates legal uncertainty and slows down the technological transformation of transport infrastructure.

Only 37% of countries have comprehensive legislation to regulate new transport technologies. This requires harmonizing international norms and developing unified safety standards for the global implementation of innovations.

In low and middle-income countries, only 5–15% of vehicles have access to modern safety systems, compared to 60–75% in developed countries. Global initiatives are needed to overcome this technological gap.

Up to 67% of drivers turn off assistance systems due to a misunderstanding of their function or discomfort. This requires the development of comprehensive educational programs and improving the human-machine interaction interface.

Approximately 78% of roads worldwide do not meet the minimum requirements for the effective functioning of modern safety systems. This is a critically important problem that requires modernization of road infrastructure and the creation of “smart roads.”

Another critical problem is the uneven access to modern road safety technologies. According to 2024 data, in low and middle-income countries, only 5–15% of vehicles have access to modern safety systems, compared to 60–75% in developed countries. Such a disparity deepens global inequality in road safety and requires coordinated international efforts to overcome it.

The human factor also remains a significant challenge in implementing safety technologies. Research has shown that up to 67% of drivers periodically or permanently turn off driver assistance systems due to misunderstanding their function, perceiving the systems as intrusive, or feeling discomfort. This highlights the need not only for technological improvement of systems but also for developing effective strategies for their integration, considering human psychology.

Conclusions. The analysis of the current state and prospects of applying technologies to prevent individual traffic rule violations and enhance road safety during the period 2020–2025 allows for the formulation of the following key conclusions:

As confirmed by statistics, technologies play a crucial role in preventing traffic violations and improving road safety. The effectiveness of modern systems is impressive: Advanced Driver-Assistance Systems (ADAS) reduce the risk of accidents by 15–30%; autonomous vehicles can potentially cut the number of road accidents by 40–60%; satellite monitoring technologies predict emergencies with a probability of up to 78%. These data unequivocally demonstrate the high effectiveness of technological solutions in enhancing road safety.

Secondly, there is a clear trend towards integrating various technological systems into unified safety complexes. The most effective solutions combine driver assistance systems, artificial intelligence, elements of autonomous control, and communication technologies.

This synergistic approach minimizes the impact of the human factor and significantly increases the overall level of road safety.

Thirdly, despite technological progress, several challenges that limit the scale and effectiveness of implementing innovative solutions remain. Key among these are an insufficient legislative framework, uneven global access to technologies, problems with driver adaptation to new systems, and infrastructural limitations. Overcoming these challenges requires a comprehensive approach that combines technological innovations with improved regulatory frameworks, educational initiatives, and modernization of road infrastructure.

Fourthly, artificial intelligence and data analysis technologies demonstrate significant potential in individualizing approaches to preventing traffic violations. The ability of AI systems to detect and analyze the behavioral patterns of specific drivers opens up oppor-

tunities for developing personalized safety strategies that consider the individual characteristics of each road user.

Finally, predictive models developed by leading scientific institutions and international organizations indicate that by 2030, technologies, particularly artificial intelligence systems and autonomous vehicles, can potentially reduce road fatalities by 50% provided their widespread implementation and proper adaptation. Achieving this ambitious goal will require coordinated efforts from all stakeholders: governments, car manufacturers, technology companies, scientific institutions, and public organizations.

Thus, using technologies to prevent individual traffic rule violations and enhance road safety is an auspicious direction that is already showing significant results and has the potential for an even more substantial impact on global road safety shortly.

References

1. Alshriem, A. (2020). Using Artificial Intelligence Technologies to Predict Driver Behavior and Prevent Traffic Violations. *International Journal of Transportation Studies*, 45(3), 178–195.
2. Ashwini, B., Kumar, R., & Srivastava, L. (2020). Development and Testing of Driver Attention Monitoring Systems Based on Arduino Platforms. *Road Safety Technologies*, 12(2), 56–72.
3. European Transport Safety Council. (2022). Effectiveness of Automatic Emergency Braking Systems: Statistical Data Analysis 2020–2022. Brussels: ETSC.
4. Kovalchuk, V. M., & Ponomarenko, O. S. (2023). Driver Drowsiness Detection Systems: Computer Vision Technologies and Their Effectiveness. *Bulletin of NTU “KhPI”*, 89(4), 123–137.
5. Korolenko, A. V. (2022). “Chameleon Effect” in Road Traffic: Psychological Mechanisms and Technological Countermeasures. *Ukrainian Psychological Journal*, 17(2), 45–59.
6. Kuznetsov, I. P., & Ivanenko, S. M. (2024). Limitations of Autonomous Vehicles: Analysis of Technological and Legal Aspects. *Jurisprudence and Engineering*, 28(1), 112–128.
7. Litwin, T., Caban, J., Teixeira, F., & Holko, P. (2020). Intelligent Road Marking and Information Projection Systems at Intersections: Impact on Driver Behavior. *Transport Technologies*, 37(4), 412–430.
8. International Road Safety Association. (2022). Integration of Driver Assistance Systems with Intelligent Transport Infrastructure: Global Practices and Prospects. Geneva: IRSA.
9. International Road Union. (2023). Global Road Infrastructure Status: Compliance with Modern Safety System Requirements. Paris: IRU.
10. International Transport Forum. (2023). Legislative Regulation of Road Safety Technology Implementation: A Global Review. Paris: ITF.
11. Scientific Research Institute of Transport of Ukraine. (2023). Integration of Satellite Data with Local Meteorological Forecasts to Improve Road Safety. Kyiv: SRITU.
12. National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA). (2022). Statistical Analysis of Causes of Road Traffic Accidents 2020–2022. Washington: NHTSA.
13. Tan, H., Liu, J., Wu, Z., & Williams, R. (2023). Key Technologies of Autonomous Vehicles and Their Impact on Road Safety. *Automotive Innovations*, 15(2), 201–218.
14. Dnipro University of Transport. (2022). Perception of Driver Assistance Systems: Analysis of Behavioral Patterns and Reasons for System Deactivation. Dnipro: DUT.
15. Valerann. (2024). Using Satellite Data for Road Traffic Monitoring: Technological Solutions and Prospects. London: Valerann.
16. World Economic Forum. (2024). Global Inequality in Access to Road Safety Technologies: Challenges and Solutions. Davos: WEF.
17. World Health Organization. (2023). Global Status Report on Road Safety 2023. Geneva: WHO.
18. Zhang, K., Li, P., Wang, M., & Rodriguez, S. (2023). Dependence of AI Prediction Effectiveness on Training Data Volume in Road Safety. *Data Engineering*, 56(3), 345–360.

УДК 343.3:343.9

Бахуринська Олена Олександрівна

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Bakhurynska Olena

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Associate Professor at the Department of Criminal Law Politics and Criminal Law
Educational and scientific institute of law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-1470-5250

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11266

«ЗЛОДІЙ В ЗАКОНІ» ТА ІНШІ ЖАРГОНІЗМИ: ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ В КК УКРАЇНИ

“THIEF IN LAW” AND OTHER JARGONS: THE PROBLEMS OF USE IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Анотація. Вступ. До деяких статей чинного КК України включені терміни, які відносять до жаргонних, зокрема: термін «сходка» (ст. 2552) та «вор в законі» («злогій в законі») (ст.ст. 255, 2551, 2553). Такий крок законодавця був розкритикований. Багато науковців звертають увагу на неприпустимість використання жаргонної лексики кримінальної субкультури (особливо російськомовної) у нормативно-правових актах, у тому числі й у КК України. Водночас висловлюються й інші наукові позиції, зокрема щодо можливості використання кримінального жаргону у тексті КК України за умови виконання низки вимог.

Мета дослідження – пошук та аналіз правових та криминологічних аргументів допустимості та доцільності вживання у тексті КК України жаргонної лексики, а саме таких лексем кримінального аргю, як «злогій в законі», «сходка».

Матеріали і методи. Основою для наукового дослідження стали чинний КК України, проект КК України, рішення Європейського Суду з прав людини, а також наукові праці вітчизняних учених у галузі кримінального права, криминології, соціології, філології та лінгвістики. У ході дослідження застосовувалися метод правової герменевтики, методи системного та структурного аналізу, формальної логіки, аналізу судових рішень.

Результати. За результатами дослідження виявлено, що використання лексичних одиниць кримінального жаргону у тексті чинного КК України є винятковим явищем. Прихильники вживання у кримінальному законодавстві жаргону вважають, що жаргонізми виправдані за відсутності аналогів, спроможних передати зміст конкретного поняття. Включення законодавцем жаргонних слів «злогій у законі», «сходка» до КК України можна пояснити як правовими, так і криминологічними причинами. Серед них: (а) потреба визначення кримінально-правових підстав відповідальності лідерів кримінального середовища; (в) позитивний зарубіжний досвід боротьби з організованою злочинністю; (с) віднесення явищ «злогіїв у законі», «сходки» тощо до усталених та соціально визнаних інституційних індикаторів організованої та професійної злочинності, що не потребують додаткового законодавчого уточнення. З метою дотримання вимог до мови закону та принципу юридичної визначеності законодавець повинен аргументовано та зважено обирати лексичні форми і забезпечувати їх тлумачення.

Перспективи. У перспективі пропонується продовжувати теоретичні дослідження проблем, пов'язаних з наявністю та включенням жаргонної та іншої сленгової лексики до текстів нормативно-правових актів та актів кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальний жаргон (аргю), «злогій в законі», «сходка» (як злочинне зібрання), кримінальна субкультура, організована злочинність, кримінальне законодавство.

Summary. Introduction. Some articles of the current Criminal Code of Ukraine include terms that are considered jargons, in particular: the terms “shodka” (as a criminal gathering) (Article 2552) and “thief in law” (Articles 255, 2551, 2553). This step of the legislator was criticized. Many scientists draw attention to the inadmissibility of using the jargon vocabulary of the criminal subculture (especially the russian-language one) in legal acts, including the Criminal Code of Ukraine. At the same time, other

scientific positions are expressed, in particular, regarding the possibility of using criminal argot in the text of the Criminal Code of Ukraine, provided that several requirements are met.

Purpose. The purpose of the article is to study and analyze legal and criminological arguments for the admissibility and appropriateness of using jargon vocabulary in the text of the Criminal Code of Ukraine, particularly regarding such criminal jargon terms as “thief in law” and “shodka” (a criminal gathering).

Materials and methods. The scientific research was based on the current Criminal Code of Ukraine and Draft Criminal Code of Ukraine, judgment of the European Court of Human Rights decisions of the European Court of Human Rights, as well as scientific works of domestic scientists in the field of criminal law, criminology, sociology, philology, and linguistics. The study applied the method of legal hermeneutics and methods of system and structural analysis, of formal logic, and analysis of court documents.

Results. The results of the study revealed that the use of lexical units of criminal jargon in the text of the current Criminal Code of Ukraine is an exceptional phenomenon. Supporters of the use of jargon in criminal legislation believe that jargonisms are justified in the absence of analogues capable of conveying the meaning of a specific concept. The inclusion of jargon words “thief in law”, “shodka” by the legislator in the Criminal Code of Ukraine can be explained by both legal and criminological reasons. Among them: (a) determining the criminal legal grounds for the responsibility of leaders of the criminal environment; (b) positive foreign experience in combating organized crime; (c) attributing the phenomena of “thieves in law”, “shodka”, etc. to established and socially accepted institutional indicators of organized and professional crime that do not require additional legislative clarification. To comply with the requirements for the language of the law and the principle of legal certainty, the legislator must choose lexical forms in a reasoned and balanced manner and ensure their interpretation.

Prospects. In the future, it is proposed to continue theoretical research into problems related to the presence and inclusion of slang vocabulary in the texts of legislative acts and criminal justice acts.

Key words: criminal jargon (argot), “thief in law”, “shodka” (as a criminal gathering), criminal subculture, organized crime, criminal legislation.

Постановка проблеми. Для КК України в цілому використання жаргонізмів не є характерним. Разом з тим, до деяких статей чинного КК були включені терміни, які відносять до жаргонних, зокрема: термін «сходка» — у ст. 255 у її першій редакції (як уточнення поняття «зустріч представників злочинних організацій або організованих груп»). З прийняттям ЗУ № 671-IX від 4.06.2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» до окремих статей розділу IX Особливої частини КК було включено новий жаргонний вислів «вор в законі» (ст.ст. 255, 255¹, 255³), а термін «сходка» наразі передбачений у ст. 255² КК як уточнюючий для поняття «злочинне зібрання». Особливо «скандальним» виявилось введення у нормативний обіг лексеми «вор в законі» як елементу жаргонної лексики та ще й в її російськомовній версії (в подальшому у цій публікації вживатиметься словосполучення «зłodий в законі»). Такий крок законодавця піддався нищівній критиці з боку науковців, багато з яких серед обґрунтованих зауважень щодо серйозних вад юридичних конструкцій статей 255, 255¹–255³, 256 КК та невизначеності змісту вживаних у них понять також звертають увагу на неприпустимість використання жаргонізмів у нормативно-правових актах, у тому числі й КК України. Однак, висловлюються й інші наукові позиції, зокрема щодо *можливості вживання у тексті КК України жаргону кримінальної субкультури за умови дотримання низки вимог.*

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженню окремих аспектів проблеми змісту поняття «зłodий в законі» та використання його у нормах, передбачених статтями 255, 255¹, 255³

КК України, присвячено чимало праць, серед яких варто назвати сучасні доробки А.Вознюка [1; 2], О. Дудорова [4], Р. Мовчана [4], О.Кваші [5], А. Нікітіна [6], О.Околіта [2], Д.Виговського [7] та багатьох інших правників.

Згідно з узагальненими аргументами дослідників, налаштованих проти використання в КК України жаргонізму «зłodий в законі», буквальне тлумачення цього терміну нівелює саме значення слова «закон»; він відображає систему цінностей злочинців та сприяє популяризації як статусу «зłodія в законі», так і зłodійського жаргону; впровадження в офіційний юридичний обіг злочинного жаргону є фактично впровадженням в офіційну правову мову елементів злочинної субкультури, а також свідчить про її легітимізацію; створено прецедент для подальшого внесення в КК України інших жаргонізмів злочинного середовища, тощо [2, с. 186]. Водночас окремі автори, погоджуючись з неоднозначністю проблеми вживання жаргонізмів у нормативних текстах, на обґрунтування доцільності і виправданості такого вживання зазначають, що незважаючи на негативність «забруднення» ділової та літературної української мови жаргоном кримінальної субкультури, до його поширення треба підходити зважено і різносторонньо (Д.Виговський) [6, с. 297]. Доповнення КК України положенням про «зłodія в законі» має певні переваги — його наявність сприяє дотриманню принципу правової визначеності, оскільки полегшується ідентифікація певної особи як суб'єкта підвищеного злочинного впливу, а також має певний запобіжний ефект (А.Вознюк) [1, с. 35].

Метою дослідження є пошук та аналіз правових та кримінологічних аргументів допустимості

та доцільності вживання у тексті КК України жаргонної лексики, зокрема таких лексем кримінального аргю, як «зłodий в законі», «сходка».

Виклад основного матеріалу. Словосполучення «зłodий в законі» (як і слово «сходка») є лексичною одиницею, належною до окремого виду жаргонної лексики — кримінального жаргону (арго). За визначенням О. Селіванової аргю — це соціальний різновид мовлення, лексикон відносно замкнених професійних (ремесників, торговців) і соціальних груп (сезонних робітників), у тому числі декласованих (зłodіїв, злочинців, жебраків, картярів тощо), призначений для конспіративних потреб відокремлення групи від суспільного загалу, а також для збереження таємниць ремесла, роду занять, власної безпеки тощо [7, с. 35].

Заклавши на нормативному рівні «примус» до застосування специфічних термінів обмеженого використання, передбачених ст.ст. 255, 255¹–255³ КК, законодавець створив, на справедливе твердження фахівців, ряд правозастосовних проблем не тільки змістовного (кваліфікаційного), а й термінологічного (лексичного) характеру. Проблема поглиблюється й тим, що кримінальний жаргон має певне проникнення та адаптацію і до юридичної мови правозастосовців, насамперед у системі кримінальної юстиції, у зв'язку зі специфікою професійної правозастосовної діяльності. Про це свідчать матеріали слідчої та судової практики у кримінальних справах про звинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 255, 255¹–255³ КК України. У текстах численних процесуальних актів, крім нормативно закріплених, вживається цілий ряд інших усталених лексем кримінального аргю, в т.ч. в російськомовних варіантах, наприклад: «вор», «смотрящий», «положенець», «бродяга», «блатний», «зłodийський общак», «воровський общак», «грів», «стрілка», «кримінальні авторитети», «по поняттях» тощо (подається це в лапках чи без них, з додаванням «так званий», з уточнюючими поясненнями або без таких) [див. зокрема 8; 9]. З іншого боку, окремі учасники кримінальних проваджень звертають увагу на неприпустимість формулювання обвинувачення з використанням слів кримінального жаргону, які, не маючи офіційного визначення, кладуться в основу правової кваліфікації. Так, у кримінальному провадженні у справі про обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 255–1, ч. 3 ст. 307 КК України, захисник у клопотанні про повернення обвинувального акту прокуророві серед інших аргументів зазначив, що обвинувальний акт містить жаргонні, незрозумілі та образливі вислови та прізвиська, що є неприпустимим в офіційних документах і порушує основоположні конституційні права людини і громадянина: «...висунуте його підзахисному обвинувачення є неконкретизованим, в обвинувальному акті останнього названо «бродягою», звинувачено в участі у якихось «зłodийських общаках», у життю «по поняттях»

і «неписаних законах»...». Ухвалою Тростянецького районного суду Вінницької області обвинувальний акт було повернуто прокурору [10].

Слідуючи загальному стандарту викладу нормативного тексту, згідно з яким стиль акту має відповідати вимогам офіційності, експресивної нейтральності, стандартності, стереотипності і формалізації, ясності, максимальної точності, повноти, зв'язності і логічної послідовності [11, с. 522], використання в офіційних текстах лексики обмеженого вжитку (вульгаризмів, жаргонізмів, архаїзмів тощо) є недоцільним, nereкомендованим, а у випадку жаргону кримінальної субкультури — неприпустимим. Такий підхід цілком природний, оскільки, окрім порушення нейтральності нормативного стилю, такі лексеми, як правило, мають неточний, неконкретний зміст, що тягне за собою проблеми зрозумілості, доступності, недвозначності при застосуванні відповідного нормативного акту.

Втім, у наукових джерелах наводяться аргументи та пояснення, які б могли виправдати законодавче рішення ввести в офіційний текст КК України елементи кримінального жаргону. Так, Д.Виговський, досліджуючи проблему вживання специфічних слів і зворотів із лексикону носіїв кримінальної субкультури у тексті КК України, ставить запитання: чи припустимим є використання у нормах статей КК України жаргонізмів, які не можуть вважатись належними до ділової та літературної української мови? Враховуючи наявність процесу «просякнення» офіційної й загальноприйнятої культури псевдозаконами кримінальної субкультури, поширеність її специфічного жаргону, науковець вважає безпідставними побоювання, що вживання найбільш поширених жаргонізмів із лексики носіїв кримінальної субкультури, може викликати складнощі в розумінні, а відтак — тлумаченні тієї чи іншої норми кримінального права. Однак питання про припустиме використання таких термінів з погляду морально-етичних позицій, спрямованих на недопущення «забруднення» української мови різноманітними жаргонізмами, є неоднозначним [6, с. 229]. Найкращим варіантом під час створення нової норми кримінального права Д.Виговський вважає використання термінів із лексики, не пов'язаної з специфічними зворотами, поширеними в середовищі професійних злочинців. Але окремі соціолектизми кримінальної субкультури, як-то: «зłodий у законі», «сходка», неможливо замінити аналогами з літературної чи ділової української мови, без істотної втрати їх змісту. Тому, незважаючи на уявну очевидність негативного сприйняття зазначених термінів, на думку вченого, в цьому випадку необхідно підходити з позиції корисності чи шкідливості використання в тексті закону того чи іншого соціолектизму кримінальної субкультури і дотримуватися наступних вимог: 1) вони не можуть містити нецензурну і образливу лексику; 2) аналоги таких термінів у діловій та літературній

українській мові відсутні, замінити вказані соціолектизми без втрати їх змісту не видається можливим; 3) їх застосування повинно нести соціальну користь, полегшуючи точну кваліфікацію протиправного діяння, відтак — допомагати загалом у справі протидії злочинності та окремим її виявам [6, с. 300–303].

Висловлена Д. Виговським позиція щодо доцільності використання у законі соціолектизмів кримінальної субкультури за відсутності аналогів з літературної чи ділової української мови, здатних передати зміст певної жаргонної лексеми, є зрозумілою, зважаючи на стійкість та відомість в Україні такого, зокрема, кримінального феномену як «злочин в законі». Однак у юридичній літературі наголошується, що введення поняття «злочин в законі» не було особливо необхідним, оскільки законодавець вже визначив таку особу одним із різновидів суб'єкта підвищеного злочинного впливу як більш загального поняття [2, с. 177].

Окрім цього, варто звернутися і до напрацювань Робочої групи з питань розвитку кримінального права, спрямованих на врахування у проєкті КК України проблем застосування норм чинного КК у сфері протидії організованим та професійній злочинності, що виникли внаслідок змін, ухвалених ЗУ № 671-IX від 4.06.2020 р. У процесі роботи над різними редакціями проєкту КК (2021–2022), розробники запропонували концепцію «Злочинне лідерство», згідно з якою злочинний лідер є особою, яка вчинила: а) запровадження правил поведінки для учасників однієї чи кількох злочинних організацій або поширила їх на інших осіб; б) примушування інших осіб до дотримання таких правил; в) представлення злочинної організації у перемовинах з іншими особами щодо злочинної діяльності; г) організацію зібрання представників злочинних організацій; ґ) розпорядження спільними активами однієї чи кількох злочинних організацій. Експерти відмічають, що такий підхід передбачає не просто відповідальність за набуття особою певного статусу у злочинній ієрархії, а своєрідну організаційно-управлінську діяльність, що відтворює і розширює злочинну поведінку, є «корисною» (потрібною) для консолідації злочинного середовища, тобто про конкретні дії, вчинення яких уможливорює висновок про належність особи до розряду злочинних лідерів. Наразі процес удосконалення згаданої концепції продовжується — відмовившись від неоднозначно сприйнятої конструкції об'єктивної сторони складу злочину «Злочинне лідерство» у статті 7.1.7. в ред. від 13.10.2023 р. — «Особа (злочинний лідер), яка здійснила злочинний вплив, — вчинила злочин 5 ступеня» [12], розробники Проєкту КК (ст. 7.1.6. «Злочинний вплив») більш коректно підійшли до формулювання підстави кримінальної відповідальності злочинного лідера — особи, що встановлює або поширює злочинний вплив [13]. В будь-якому разі, автори Проєкту відмовилися від

жаргонізму «злочин в законі» (так само як і від слова «сходка» — О.Б.), що позитивно розцінюється експертами [3, с. 158].

Однією з причин встановлення кримінальної відповідальності таких спеціальних суб'єктів, як особа, що перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «злочин в законі», і, відповідно, включення в текст КК України жаргонізму «злочин в законі», називають (і це, власне, підтверджувалося пояснювальною запискою до законопроекту (2019)) «копіювання» законодавчого досвіду Республіки Грузія 2005 року у сфері протидії організованим злочинності. Щоправда, на відміну від України, грузинський парламент на законодавчому рівні роз'яснив специфічні терміни з лексики злочинного середовища, що використовуються у конструкціях відповідних кримінально-правових норм. Пізніше такий крок грузинського законодавця був підтриманий достатньо відомим рішенням ЄСПЛ у справі *Ashlarba v. Georgia* від 15.10.2014 р. У цій справі Суд не переконали спроби заявника представити себе як особу, якій поняття, що стосуються кримінальної субкультури та «злочинського світу», є абсолютно чужими, незрозумілими. На думку Суду, запровадивши 20.12.2005 р. відповідальність за належність до «злочинського світу» та за статус «злочин у законі», які відображають добре відомий інститут організованої злочинності, грузинський законодавець, зберігши розмовну мову в юридичному визначенні цих злочинів для простішого розуміння громадськості, лише криміналізував поняття та дії, пов'язані з кримінальною субкультурою, точне значення яких вже було добре відоме широкому загалу. Як наслідок, Суд вважає, що стаття 223(1) КК Грузії у поєднанні з юридичними визначеннями, що містяться у р. 3 Закону Грузії «Про організовану злочинність і рекет» від 20.12.2005 р., доносить до відома пересічної особи всі необхідні складові елементи кримінальних правопорушень, пов'язаних з функціонуванням «злочинського світу» [14]. З огляду на дане рішення ЄСПЛ, у питанні підтримки та пояснення законодавчого рішення про використання у тексті КК України жаргонізмів «злочин в законі», «сходка» також хотілося б звернутися до теорії інституційності організованої та професійної злочинності. Представники кримінологічної науки зазначають, що у сучасному суспільстві окремі види кримінальних практик перебувають в активному процесі інституціоналізації, тобто перетворення злочинності на стійкий соціальний феномен, який постійно відтворюється та, інтегруючись у сформовану систему суспільних відносин, стає нормою поведінки; організована злочинність, корупція, тіньова економіка проявляють себе як специфічні кримінальні практики, які є основою неформальних, але усталених і впливових соціальних інститутів [15, с. 10]. До основних ознак (проявів) організованої злочинності як соціального інституту відносять пе-

ребирання окремих функції держави та виконання соціальних функцій; забезпечення власної безпеки і певного порядку; створення об'єднань з ієрархічною статусно-рольовою структурою; формування зразків поведінки, ідеології, соціального контролю [16, с. 22]; тривалість та регулярність функціонування тощо. У ціннісно-символічному аспекті інституціоналізації організована та професійна злочинність являє собою систему усталених ідей, вірувань, культурних символів («злочинська» ідеологія та традиції, мова, прізвиська, татуювання, інші форми ідентифікації) як складових специфічної кримінальної субкультури. Як наголошує український соціолог І. П. Рущенко, ці складові мають універсальний характер, поширені серед професійних злочинців, у в'язницях, у групах загальнокримінальної спрямованості. При проведенні досліджень інституційних характеристик організованої та професійної злочинності в Україні, харківські вчені констатували, що «злочинська ідея» реалізувалася у системі особливого роду інститутів, значимих для злочинного середовища, які виступають одним з регуляторів поведінки членів організованих злочинних об'єднань. Дослідники виокремили дванадцять таких «інституційних індикаторів»: в'язничний «общак», «общак на волі», «общак» злочинної групи, в'язнична «злочинська сходка», «злочинська сходка на волі», «злочин в законі», «коронування», «малява, ксива», татуювання; мова («феня»); «злочинський закон у в'язниці»; ««злочинський закон на волі» [17, с. 37–40]. На думку І. П. Рущенка, хоч і не варто перебільшувати прихильність сучасних злочинців до старих «злочинських» традицій, тим не менш вони не зникли, вони адаптуються до нових реалій. Можна говорити про ослаблення «злочинської ідеї» чи її трансформації, але не про руйнування. Щодо сучасних «злочинців в законі», то більш гнучкі та краще адаптовані до життя у суспільстві, вони і далі наві'язуватимуть злочинному середовищу свою ієрархію, правила та «поняття» [17, с. 42–50]. Щодо таких форм ідентифікації як специфічна мова спілкування, прізвиська, татуювання, то вони, за проведеним опитуванням, мають високий рейтинг; навіть на фоні загальної тенденції до зниження інституційності, ці усталені традиції достатньо поширені у злочинному соціумі [17, с. 87–90].

Кримінальний жаргон — це форма існування лексичного субстандарту, яка обслуговує кримінальну субкультуру, відбиває систему цінностей, традицій і форм поведінки її представників та виконує в ній функції конспіративного спілкування й емоційно-експресивного мовного засобу; перейшовши з мови закритих кримінальних груп у загальний жаргон, він має суттєвий вплив на мову засобів масової інформації та опосередковано на літературну мову [18, с. 41] і, як показує правозастосовна практика, — у юридичну професійну мову. Тому можна припустити, що ініціатори включення в текст КК України таких жаргонізмів, як «злочин в законі»,

«сходка», сприймаючи їх як усталені у суспільстві та зрозумілі феномени, керувалися тим, що саме ці специфічні поняття, як жодні інші і навіть попри відсутність їх офіційного визначення, відображають особливості злочинного середовища, ступінь його організованості й професіоналізації та сутнісні характеристики його представників, зокрема злочинних лідерів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснене дослідження проблеми використання у кримінальному законі слів та словосполучень кримінального жаргону дозволило зробити такі висновки:

а) використання лексичних одиниць кримінального жаргону у тексті чинного КК України є явищем винятковим і стосується окремих норм-заборон розділу IX Особливої частини КК, а саме ст.ст. 255, 255¹–255³;

б) за оцінками рішення законодавця включити у текст КК жаргонізми «злочин в законі», «сходка» як лексем кримінального аргументу науковці та експерти правотворчості розділилися на (а) тих, хто визнає однозначно неприйнятними такі термінологічні рішення, що суттєво знижують якість законодавчого тексту й негативно впливають на ефективність нормозастосування, і (б) тих, хто допускає обмежене вживання жаргонізмів у нормативних текстах за умови дотримання певних вимог до вибору таких лексичних форм та зважаючи на очікуваний позитивний (корисний) вплив відповідних юридичних понять на процес правозастосування;

в) дослідження причин, що спонукали законодавця до прийняття аналізованого вище рішення, дозволяє припустити, що вони мають як правове (потреба визначення кримінально-правових підстав відповідальності лідерів злочинного середовища, врахування позитивного зарубіжного досвіду у сфері протидії організованим злочинностям), так і криминологічне (віднесення феноменів «злочин в законі», «сходка» тощо до усталених та соціально сприйнятих інституційних маркерів організованої та професійної злочинності, які не потребують додаткового нормативного роз'яснення) обґрунтування;

г) у будь-якому разі, з метою дотримання вимог, що ставляться до мови офіційного акту, зокрема і кримінального закону, а також дотримуючись принципу юридичної визначеності, повноти та вичерпності правового регулювання, у нормотворчій діяльності законодавець повинен аргументовано та зважено обирати лексичні форми і забезпечувати їх тлумачення.

Відсутність однаковості у поглядах на допустимість та прийнятність вживання жаргонної лексики у кримінальному законі є підставою для продовження дослідження проблем, пов'язаних з наявністю та включенням лексики обмеженого використання (і не лише жаргонізмів) до текстів нормативно-правових та правозастосовних актів.

Література

1. Вознюк А. А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3 (17). С. 21–39.
2. Околіт О. В., Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації чи злочинної спільноти та участь у них: проблеми теорії і практики: монографія / за наук. ред. А. А. Вознюка. Київ : Вид-во «Норма права», 2025. 324 с.
3. Дудоров О., Мовчан Р. Кримінально-правова протидія діяльності організованих злочинних об'єднань: аналіз законодавчих новел, визначення перспектив. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 2. С. 152–167.
4. Кваша О. О. Вдосконалення законодавства у сфері протидії організованим формам злочинності: ілюзії та реальність. *Правова держава*. Вип. 32. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 394–403.
5. Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 167–170.
6. Д. Виговський. Окремі питання доцільності використання соціолектизмів кримінальної субкультури в тексті кримінального закону. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4. С. 297–304.
7. Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
8. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 17.07.2025 р., справа № 757/33415/25-к. URL: https://opendatobot.ua/court/129136218-d9d199be4d140647affbb60b100d400b?_gl=1*tnrocm*_ga*OTeZNDg0Mjk0LjE3NTMyNzM3NzA.*_ga_0SS0PS3NLJ*czE3NTQwMzYyNjckbzIkZzEkdDE3NTQwMzc3NTkkaUwJGwwJGgw (дата звернення: 19.07.2025).
9. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 14.02.2025 р., справа № 676/1013/23. URL: <https://opendatobot.ua/court/125175053-0cccca2d5c8a0299b41df642ed8ac360> (дата звернення: 19 липня 2025).
10. Ухвала Тростянецького районного суду Вінницької області від 01.05.2023 р., справа № 135/694/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/110630983/> (дата звернення: 19.07.2025).
11. Риндюк В. І. До визначення видів законодавчої техніки. *Правова держава*. Випуск 18. С. 519–526.
12. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-13-10-2023.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
13. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/07/22/kontrolnyj-projekt-kk-21-07-2025.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).
14. Case of Ashlarba v. Georgia (Application № 45554/08). Strasbourg, 15 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fr/e#%7B%22itemid%22%3A%22001-145572%22%7D> (дата звернення: 25.07.2025).
15. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис... доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 38 с.
16. Бова А. А. Соціологія організованої злочинності: окреслення предметної галузі. *Український соціум*. 2003. № 1 (2). С. 16–23.
17. Організовані злочинні групи в Україні: традиційне та типове (соціологічний нарис) : кол. монографія / за заг. ред. О. М. Ярмиша. Харків : ХНУВС, 2002. 336 с. (рос. мовою).
18. Левченко Т. М. Розширення сфери застосування кримінального жаргону. *International Academy Journal Web of Scholar*. (2019). № 6(36). С. 36–41.

References

1. Vozniuk A. A. Vstanovlennia abo poshyrennia zlochyynnoho vplyvu: aktualni pytannia kryriminalnoi vidpovidalnosti. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2021. № 3 (17). S. 21–39.
2. Okolit O. V., Vozniuk A. A. Kryriminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynnoi orhanizatsii chy zlochyynnoi spilnoty ta uchast u nykh: problemy teorii i praktyky: monohrafiia / za nauk. red. A. A. Vozniuka. Kyiv: Vyd-vo "Norma prava", 2025. 324 s.
3. Dudorov O., Movchan R. Kryriminalno-pravova protydiia diialnosti orhanizovanykh zlochyynkh obiednan: analiz zakonodavchykh novel, vyznachennia perspektiv. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasyilia Stusa*. 2022. № 2. S. 152–167.
4. Kvasha O. O. Vdoskonalennia zakonodavstva u sferi protydii orhanizovanykh formam zlochyynnosti: iliuzii ta realnist. *Pravova derzhava*. Vyp. 32. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2021. S. 394–403.
5. Nikitin A. O. "Zlodii u zakoni" u kryriminalnomu zakonodavstvi: zarubizhnyi dosvid ta protses zaprovadzhennia v Ukraini. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2020. № 2. S. 167–170.
6. D. Vyhovskyi. Okremi pytannia dotsilnosti vykorystannia sotsiolektyzmiv kryriminalnoi subkultury v teksti kryriminalnogo zakonu. *Universytetski naukovy zapysky*. 2020. № 3–4. S. 297–304.
7. Selivanova, O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2006. 716 s.
8. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 17.07.2025 r., sprava № 757/33415/25-k. URL: https://opendatobot.ua/court/129136218-d9d199be4d140647affbb60b100d400b?_gl=1*tnrocm*_ga*OTeZNDg0Mjk0LjE3NTMyNzM3NzA.*_ga_0SS0PS3NLJ*czE3NTQwMzYyNjckbzIkZzEkdDE3NTQwMzc3NTkkaUwJGwwJGgw (access date: 19.07.2025).

9. Vyrok Kam'ianets-Podilskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 14.02.2025 r., sprava № 676/1013/23. URL: <https://opendatabot.ua/court/125175053-0cccca2d5c8a0299b41df642ed8ac360> (access date: 19 lypnia 2025 r.).
10. Ukhvala Trostianetskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 01.05.2023 r., sprava № 135/694/21. URL: <https://you-control.com.ua/catalog/court-document/110630983/> (access date: 19.07.2025).
11. Ryndiuk V.I. Do vyznachennia vydiv zakonodavchoi tekhniky. Pravova derzhava. Vypusk 18. S. 519–526.
12. Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-13-10-2023.pdf> (access date: 25.07.2025).
13. Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/07/22/kontrolnyj-projekt-kk-21-07-2025.pdf> (access date: 25.07.2025).
14. Case of Ashlarba v. Georgia (Application № 45554/08). Strasbourg, 15 July 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fr/e#%22itemid%22:\[%22001-145572%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fr/e#%22itemid%22:[%22001-145572%22]) (access date: 25.07.2025).
15. Dromin V.M. Instytutstionalna teoriia zlochynnosti ta kryminalizatsii suspilstva: avtoref. dys... doktora yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.08. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa, 2010. 38 s.
16. Bova A.A. Sotsiologiia orhanizovanoi zlochynnosti: okreslennia predmetnoi haluzi. Ukrainskyi sotsium. 2003. № 1 (2). C. 16–23.
17. Orhanizovani zlochynni hrupy v Ukraini: tradytsiine ta typove (sotsiologichnyi narys): kol. monohrafiia / za zah. red. O.M. Yarmysha. Kharkiv: KhNUVS, 2002. 336 s. (ros. movoiu).
18. Levchenko T.M. Rozshyrennia sfery zastosuvannia kryminalnoho zharhonu. International Academy Journal Web of Scholar. (2019). № 6(36). S. 36–41.

УДК 343.21:343.26

Войтюк Тарас Романович

доктор філософії з права,
старший викладач кафедри обліку, фінансів та права
Дубенська філія

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «УКРАЇНА»

Voituk Taras

Doctor of Philosophy in Law,
Senior Lecturer at the Department of Accounting, Finance and Law
Dubno Branch of Ukraine University
ORCID: 0009-0002-5534-417X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11291

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВІДМОВИ ВІД ВИКОНАННЯ ПРАВОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

SUBJECTIVE ASPECT OF REFUSAL TO PERFORM A LEGAL OBLIGATION IN CRIMINAL LAW

Анотація. Вступ. У статті порушено одну з актуальних проблем кримінального права – розмежування відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності. Такий погляд має істотне значення як для теоретичної доктрини, так і для практики кваліфікації злочинів. Відсутність чіткого правового розмежування цих понять призводить до неоднаковості судової практики та ускладнює дотримання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Особливе значення в цьому контексті має аналіз суб'єктивної сторони діяння, зокрема форми вини, яка визначає ставлення особи до обов'язку діяти та наслідків бездіяльності.

Мета. Метою дослідження є з'ясування сутності суб'єктивної сторони злочину у випадках свідомої відмови від виконання правового обов'язку, а також визначення критеріїв розмежування такої відмови від бездіяльності в контексті кримінально-правової кваліфікації.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення Кримінального кодексу України, судової практики щодо кваліфікації злочинів, учинених шляхом бездіяльності, а також наукові праці українських і зарубіжних авторів – Ю. В. Бауліна, О. О. Дудорова, О. В. Поповича, К. Роксіна. Методологічну основу становлять формально-догматичний метод (для аналізу кримінально-правових норм), логіко-семантичний (для з'ясування змісту понять «умисел», «необережність», «відмова»), порівняльно-правовий (для зіставлення підходів до форми вини в різних правових системах), системно-структурний (для визначення місця відмови в системі злочинної поведінки) та метод аналізу судової практики.

Результати. У статті доведено, що суб'єктивна сторона злочинів з формальним складом характеризується, як правило, прямим умислом, тоді як у злочинах з матеріальним складом можлива наявність непрямого умислу або необережності. Показано, що правова кваліфікація діяння залежить не лише від факту невчинення дії, а й від вольового рішення особи та її психічного ставлення до наслідків. Розглянуто типові приклади з практики – ненадання медичної допомоги, невиклик швидкої допомоги, ненадання допомоги при ДТП – які ілюструють необхідність з'ясування форми вини для правильної правової оцінки. Також обґрунтовано значення психологічного та вольового елементів у структурі суб'єктивної сторони, що дозволяє відрізняти кримінально карану відмову від нейтральної бездіяльності.

Перспективи. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення кримінального законодавства, розроблення методичних підходів до кваліфікації злочинів, учинених шляхом бездіяльності, а також у практиці психологічної експертизи для оцінки вольового елементу. Перспективним напрямом подальших досліджень є формалізація критеріїв встановлення вини при правовій оцінці відмови від дії в умовах службового або професійного обов'язку.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, відмова, бездіяльність, умисел, необережність, правовий обов'язок, форма вини, кримінальна відповідальність, судової практика, тлумачення.

Summary. Introduction. The article raises one of the pressing issues in criminal law – the distinction between refusal to perform a legal duty and inaction. This distinction is of significant importance both for theoretical doctrine and for the practice of criminal classification. The lack of a clear legal distinction between these concepts leads to inconsistencies in judicial practice and complicates compliance with the principle of individualisation of criminal responsibility. In this context, it is particularly important to analyse the subjective aspect of the act, in particular the form of guilt, which determines the person's attitude to the duty to act and the consequences of inaction.

Purpose. The aim of the study is to clarify the essence of the subjective side of a crime in cases of deliberate refusal to fulfil a legal obligation, as well as to determine the criteria for distinguishing such refusal from inaction in the context of criminal law classification.

Materials and methods. The research materials include provisions of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice regarding the classification of crimes committed by inaction, as well as scientific works by Ukrainian and foreign authors – Yu. V. Baulin, O. O. Dudorov, O. V. Popovich, K. Roksin. The methodological basis consists of the formal-dogmatic method (for analysing criminal law norms), the logical-semantic method (for clarifying the meaning of the concepts of “intent”, “negligence” and “refusal”), the comparative-legal method (for comparing approaches to the form of guilt in different legal systems), the systemic-structural method (for determining the place of refusal in the system of criminal behaviour) and the method of analysis of judicial practice.

Results. The article proves that the subjective side of crimes with a formal composition is usually characterised by direct intent, while crimes with a material composition may involve indirect intent or negligence. It is shown that the legal qualification of an act depends not only on the fact of non-performance of the act, but also on the volitional decision of the person and their mental attitude to the consequences. Typical examples from practice are considered – failure to provide medical assistance, failure to call an ambulance, failure to provide assistance in a traffic accident – which illustrate the need to determine the form of guilt for a correct legal assessment. The significance of psychological and volitional elements in the structure of the subjective side is also substantiated, which makes it possible to distinguish between criminally punishable refusal and neutral inaction.

Discussion. The results obtained can be used to improve criminal legislation, develop methodological approaches to the classification of crimes committed by inaction, and in the practice of psychological examination to assess the volitional element. A promising area for further research is the formalisation of criteria for establishing guilt in the legal assessment of refusal to act in the context of official or professional duties.

Key words: subjective aspect of a crime, refusal, inaction, intent, negligence, legal obligation, form of guilt, criminal liability, judicial practice, interpretation.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу злочину, без якого неможлива правова кваліфікація діяння. Її значення зростає на тлі поширення злочинів, учинених шляхом бездіяльності, особливо в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій. Визначення форми вини — прямого чи непрямого умислу або необережності — забезпечує обґрунтованість кримінальної відповідальності, її індивідуалізацію та відповідність принципу справедливості.

Розмежування форм умислу при відмові від виконання обов'язку має принципове значення. Прямий умисел означає свідоме невиконання обов'язку з передбаченням і бажанням наслідків; непрямий — свідоме їх допущення без прагнення; необережність — відсутність належного усвідомлення небезпеки при наявній можливості її передбачити. Невірне визначення форми вини може призвести до помилкової кваліфікації діяння і порушення засад законності. Саме тому питання суб'єктивної сторони має бути в центрі як теоретичного аналізу, так і практичного правозастосування [3; 5].

Сучасна правозастосовна практика в Україні засвідчує істотну варіативність у кваліфікації діянь, пов'язаних із відмовою від виконання правового обов'язку. Така поведінка розцінюється по-різному — як кримінальне, адміністративне правопорушення або взагалі не вважається протиправною, що зу-

мовлено відсутністю єдиної судової доктрини щодо обсягу обов'язку діяти та критеріїв оцінки суб'єктивної сторони.

Уніфікація підходів має вирішальне значення як для забезпечення правової визначеності й передбачуваності судових рішень, так і для вироблення чітких методичних орієнтирів для органів досудового розслідування і суду. Це сприятиме запобіганню судовим помилкам і реалізації принципу рівності перед законом, що особливо актуально в умовах соціальних трансформацій і зростання значущості виконання спеціальних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика форми вини у випадках відмови від виконання правового обов'язку є предметом постійної уваги вітчизняної та зарубіжної доктрини. В українській науці зміст суб'єктивної сторони як обов'язкового елементу складу злочину ґрунтовно висвітлено у працях Ю. Бауліна [3], О. Дудорова [5], О. Поповича [8], М. Панова [7], які підкреслюють важливість аналізу психічного ставлення особи до діяння та його наслідків при кваліфікації бездіяльності.

У зарубіжній літературі (К. Роксін [1], П. Робінсон [2]) акцент робиться на вольовому компоненті суб'єктивної сторони, зокрема при moral omission. Водночас, попри визнання значущості аналізу внутрішнього ставлення особи до дії, феномен відмови як окремої, свідомої та вольової форми бездіяльності

досліджено недостатньо. Наукові джерела здебільшого зосереджуються на загальному обов'язку діяти й причинному зв'язку, не виокремлюючи відмову як самостійний об'єкт. Це ускладнює правозастосування й призводить до ототожнення свідомої відмови з недбалістю або пасивністю. Подальше дослідження відмови як усвідомленої поведінки, спрямованої на невиконання обов'язку, є необхідним для вдосконалення кримінального права та практики його реалізації.

Метою статті є дослідження суб'єктивної сторони складу злочину у випадках свідомої відмови від виконання правового обов'язку, з акцентом на розмежуванні прямого та непрямого умислу й необережності. **Завдання дослідження** полягає у формуванні теоретичної моделі тлумачення суб'єктивної сторони такої відмови, з урахуванням вольових, психологічних і юридичних чинників, а також узагальненої судової практики, з метою уніфікації підходів до кримінально-правової кваліфікації діянь, вчинених шляхом бездіяльності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення Кримінального кодексу України, що визначають склад злочину та форму вини у контексті вчинення діяння шляхом бездіяльності або свідомої відмови від виконання правового обов'язку; практика національних судів щодо тлумачення суб'єктивної сторони злочину у випадках невиконання обов'язків; а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема Ю. Бауліна, О. Дудорова, О. Поповича, К. Роксіна, які аналізують поняття вини, вольового аспекту та бездіяльності як форми протиправної поведінки. У процесі дослідження застосовано формально-догматичний метод для аналізу норм кримінального законодавства, логіко-семантичний — для уточнення змісту понять «умисел», «необережність» і «відмова», порівняльно-правовий — для зіставлення наукових підходів, системно-структурний — для визначення місця відмови в системі форм суспільно небезпечної поведінки, а також метод узагальнення судової практики, що дозволив виявити актуальні проблеми застосування відповідних норм на практиці. Сукупне використання цих методів забезпечило цілісність аналізу та наукову обґрунтованість отриманих висновків.

Виклад основного матеріалу. У сучасній кримінально-правовій науці суб'єктивна сторона злочину розглядається як внутрішнє психологічне ставлення особи до вчиненого та його наслідків. Її зміст залежить від типу складу злочину — формального чи матеріального, що безпосередньо впливає на обсяг вини й підстави кримінальної відповідальності. У злочинах із формальним складом відповідальність настає за сам факт діяння незалежно від наслідків, і в таких випадках ключовим є прямий умисел, який передбачає усвідомлення протиправності поведінки та бажання її вчинити [6, с. 38]. Деякі науковці заперечують можливість

існування непрямого умислу для такого складу, аргументуючи, що лише прямий умисел охоплює належний рівень усвідомлення та волі [5, с. 189].

Матеріальний склад, навпаки, передбачає настання шкідливих наслідків як обов'язкову ознаку, а отже — охоплює ставлення і до дії, і до її наслідків. Це відкриває можливість комбінування форм вини. Наприклад, особа може свідомо відмовитися від виконання обов'язку, але легковажно ставитися до можливих наслідків, що характерно для подвійної форми вини, визнаної в судовій практиці [4, с. 215].

Таким чином, суб'єктивна сторона злочинів із формальним складом характеризується стабільними ознаками: прямим умислом, усвідомленням протиправності діяння та, за потреби, наявністю мотиву чи мети. Натомість у злочинах із матеріальним складом до цього додається необхідність встановлення психічного ставлення до наслідків, що ускладнює правову кваліфікацію і вимагає глибшого аналізу поведінки. Особливо це важливо у випадках відмови від виконання правового обов'язку, яка може проявлятися як у дії, так і в бездіяльності.

У таких випадках вирішальне значення має з'ясування форми вини. Сам факт невчинення дії ще не свідчить про злочин, якщо не встановлено відповідне психічне ставлення особи. У більшості ситуацій відмова пов'язана з прямим умислом — особа розуміє наявність обов'язку, усвідомлює можливі наслідки його невиконання та бажає чи свідомо допускає їх настання. Такий підхід типовий для злочинів із формальним складом, де важливо враховувати не лише факт бездіяльності, а й мотиви — умисне ігнорування, саботаж чи байдужість [6, с. 38].

У судовій практиці можливе встановлення непрямого умислу, коли особа не бажає, але свідомо допускає настання шкідливих наслідків. Така форма вини характерна для злочинів із матеріальним складом, зокрема коли, наприклад, лікар, розуміючи смертельну загрозу для пацієнта, утримується від дій, не бажаючи, але й не перешкоджаючи настанню наслідків [4, с. 216].

У деяких випадках відмова супроводжується необережністю — коли особа не усвідомлює наслідків, хоча повинна і могла це зробити. Це стосується передусім професійної недбалості: шкода не бажана, але наслідки не передбачаються через легковажність чи самовпевненість [5, с. 187–189]. Водночас кримінальна відповідальність за необережні дії допускається лише там, де це прямо передбачено законом.

Отже, визначальним для кваліфікації є не сам факт бездіяльності, а форма вини — прямий чи непрямої умисел, або необережність. Лише чітке розмежування цих форм дозволяє правильно оцінити діяння, уникнути помилок правозастосування і забезпечити справедливості кримінального переслідування. Практичне значення таких підходів особливо помітне при аналізі конкретних справ, де оцінка внутрішнього ставлення особи є ключовою.

Одним із поширених прикладів відмови від виконання обов'язку є ненадання медичної допомоги. Коли медичний працівник усвідомлює критичний стан пацієнта, але свідомо не виконує професійні обов'язки — не з'являється на виклик або залишає особу без допомоги — така поведінка свідчить про наявність формального складу злочину. Суб'єктивна сторона тут представлена прямим умислом, оскільки особа усвідомлює як наявність обов'язку, так і можливі наслідки бездіяльності, але навмисно відмовляється діяти [4, с. 215–218].

У випадку, коли очевидцем небезпечної ситуації є особа, яка не має спеціального обов'язку, але свідомо не викликає швидку допомогу постраждалому, виникає питання наявності непрямого умислу. Водночас для кримінальної відповідальності необхідно довести наявність правового обов'язку діяти, оскільки без такого зв'язку правопорушення може бути юридично нейтральним [5, с. 178].

Нарешті, при дорожньо-транспортних пригодах, коли учасник події або свідок не надає допомоги постраждалому чи не повідомляє відповідні органи, вирішальним є мотив відмови. Якщо особа керується бажанням уникнути відповідальності чи проявляє байдужість до наслідків, це свідчить про наявність прямого або непрямого умислу. У кожному випадку необхідний комплексний правовий аналіз, що охоплює встановлення правового статусу суб'єкта, характеру його обов'язку, фактичної поведінки та форми психічного ставлення до наслідків. Саме така оцінка дозволяє точно визначити суб'єктивну сторону та забезпечити обґрунтовану кваліфікацію діяння.

У контексті кримінально-правової кваліфікації відмови від виконання правового обов'язку особливої ваги набуває судова практика, яка формує прикладні орієнтири для визначення форми вини. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності недостатньо встановити лише факт бездіяльності — необхідним є також з'ясування ознак прямого умислу, непрямого умислу або необережності. Відповідні висновки суди формують на основі оцінки як зовнішніх, так і внутрішніх обставин, що дозволяють реконструювати психічне ставлення особи до вчиненого.

Першим критерієм, який підлягає оцінці, є наявність об'єктивного юридичного обов'язку діяти, що має бути чітко визначений у нормативному акті або посадових інструкціях. Встановлення цього обов'язку є передумовою для подальшого аналізу суб'єктивної сторони, оскільки без нього правове значення бездіяльності втрачається [3, с. 21]. Водночас суд має пересвідчитися, що особа усвідомлювала цей обов'язок на момент події, що зазвичай впливає з її службового статусу, рівня професійної підготовки чи досвіду виконання аналогічних завдань.

Другим визначальним елементом є встановлення ставлення особи до можливих наслідків відмови. У випадках прямого умислу суди враховують активні дії, які свідчать про свідоме ухилення від вико-

нання обов'язку, зокрема навмисне ігнорування викликів, залишення місця події або демонстративну відмову від взаємодії з постраждалими. Непрямий умисел ідентифікується у тих випадках, коли особа усвідомлює потенційно шкідливі наслідки, не бажає їх, але свідомо допускає їх настання, не вживаючи заходів для їх запобігання [5, с. 168].

У разі необережної форми вини особлива увага приділяється тому, чи могла особа передбачити шкідливі наслідки, але не зробила цього через недбалість або самовпевненість. Це потребує врахування рівня її професійної підготовки, специфіки стандартів поведінки в аналогічних ситуаціях і наявності об'єктивних ознак, що вказують на легковажність або недостатню обачність [8, с. 49].

Додатковими факторами, що враховуються судами при дослідженні суб'єктивної сторони, виступають показання свідків про висловлювання чи поведінку особи до і після події, аналіз внутрішньої документації, зокрема службових записів, листування або відеофіксації, а також встановлення мотивів, які могли зумовити ухилення від дії — наприклад, уникнення відповідальності чи конфлікт інтересів. Важливе значення мають також факти ігнорування сигналів тривоги, прохань про допомогу або інших проявів, що свідчать про усвідомлене невтручання в ситуацію, яка вимагала дій. Усі ці обставини дозволяють встановити комплексну картину вини і забезпечити обґрунтовану кримінально-правову кваліфікацію.

Загалом, судова практика використовує комплексний підхід до визначення форми вини, що включає правовий аналіз обов'язку, фактичних дій або бездіяльності, а також оцінку психічного стану особи через зовнішні прояви. Такий підхід дозволяє уникати формалізму та забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

Однією з ключових передумов правильного тлумачення відмови від виконання правового обов'язку є аналіз психологічного та вольового елементів суб'єктивної сторони злочину. Вони дають змогу не лише формально зафіксувати наявність умислу чи необережності, а й розкрити справжню мотивацію та внутрішнє ставлення особи до правопорушення.

Психологічний елемент охоплює інтелектуальну сферу: усвідомлення особою факту існування обов'язку, змісту власної бездіяльності та можливих наслідків. Відмова від виконання обов'язку не може вважатися кримінально караною, якщо особа не розуміє наявності такого обов'язку або перебуває в умовах, що виключають усвідомлення — наприклад, у стані сильного психоемоційного потрясіння чи введення в оману. Таким чином, без повноцінного інтелектуального усвідомлення власної поведінки говорити про кримінальну відповідальність неможливо [3, с. 14].

Не менш важливою є вольова компонента, яка полягає у спрямованості волі на невиконання дії.

У разі прямого умислу вольовий елемент виявляється в активному рішенні утриматися від дії, навіть попри усвідомлення можливих негативних наслідків. У випадку непрямого умислу — у свідомому допущенні цих наслідків через байдужість або пасивність. Саме вольова складова дає змогу відмежувати умисну відмову від вимушеної бездіяльності, спричиненої страхом, фізичною неможливістю або зовнішніми обставинами [5, с. 166].

Психологічний і вольовий елементи у своїй сукупності формують підґрунтя для інтерпретації поведінки особи як злочинної або такої, що не підлягає кримінальній відповідальності. Наприклад, особа, яка утрималася від дії внаслідок паніки або шокowego стану, формально може виглядати як така, що свідомо відмовилась від виконання обов'язку. Однак за відсутності вольового наміру така поведінка не повинна кваліфікуватися як злочин.

Отже, **тлумачення відмови від виконання обов'язку без врахування внутрішньої психіки суб'єкта є юридично поверховим і потенційно несправедливим.** Саме тому в науковій літературі та судовій практиці постійно наголошується на необхідності **індивідуалізованого підходу**, заснованого на аналізі не лише зовнішніх фактів, а й внутрішньої структури умислу — що є одним з наріжних каменів сучасної доктрини кримінального права [8, с. 91].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що суб'єктивна сторона відмови від виконання право-

вого обов'язку у кримінальному праві має складну, багаторівневу структуру, де вирішальну роль відіграють форма вини, а також психологічний і вольовий елементи. Зокрема, правильне розмежування прямого і непрямого умислу, а також недбалості та самовпевненості, є основою для справедливої правової кваліфікації поведінки суб'єкта. За відсутності врахування внутрішнього ставлення особи до наслідків її бездіяльності зростає ризик формального застосування кримінального закону без врахування специфіки ситуації.

У сучасній судовій практиці простежується зростаюча увага до індивідуалізованого підходу при оцінці суб'єктивної сторони злочину, однак досі не сформовано єдиного методологічного підходу до з'ясування внутрішнього психічного ставлення особи у випадках відмови. Це свідчить про необхідність подальшого наукового осмислення цього питання. Перспективним напрямом майбутніх досліджень є поглиблення аналізу змісту обов'язку діяти у різних правових контекстах, зокрема в сфері публічної безпеки, медицини та службової діяльності, а також удосконалення механізмів доведення умислу чи необережності через аналіз поведінки особи до, під час і після правопорушення.

Таким чином, розгляд суб'єктивної сторони як внутрішньої основи злочинної відмови є важливим для забезпечення правової визначеності та справедливості в кримінальному судочинстві, що обумовлює подальшу актуальність дослідження даної проблематики.

Література

1. Jareborg N. Criminalization as Last Resort (Ultima Ratio). *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2005. Vol. 2, No. 2. P. 524–525.
2. Robinson P. H., Darley J. M. Justice, liability, and blame: community views and the criminal law. Boulder: Westview Press, 1995. 246 p.
3. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2020. 324 с.
4. Ботякова В. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Кримінальне право*. 2020. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.48>.
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
6. Замахін А. Л. Особливості суб'єктивної сторони неподання суб'єктом декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80(2). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.5>.
7. Панов М. І. Диференціація кримінальної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право. 1064 с.
8. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П. Кримінальне право України. Частина 1. Чернівці : ЧЮІ НУ «ОЮА», 2022. 182 с.

References

1. Jareborg, N. (2005). Criminalization as Last Resort (Ultima Ratio). *Ohio State Journal of Criminal Law*, vol. 2, no. 2, pp. 524–525.
2. Robinson, P. H., Darley, J. M. (1995). *Justice, liability, and blame: community views and the criminal law* [Justice, liability, and blame: community views and the criminal law]. Boulder: Westview Press, 246 p.

3. Baulin, Yu. V. (2020). *Fundamentalni problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti* [Fundamental Problems of Criminal Liability]. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 324 p. [in Ukrainian].
4. Botiakova, V. (2020). Subiektyvna storona kryiminalnoho pravoporushennia nenadannia dopomohy khvoroho medychnym pratsivnykom. *Kryriminalne pravo* [Criminal Law]. no. 7. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.48> [in Ukrainian].
5. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryriminalne pravo* [Criminal Law]. Kyiv: Vaite, 944 p. [in Ukrainian].
6. Zamakhin, A. L. (2023). Osoblyvosti subiektyvnoi storony nepodannia subiekptom deklaruvannia deklaratsii osoby, upovnovazhenoi na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law]. issue 80(2). doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.5> [in Ukrainian].
7. Panov, M. I. (2016). *Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti* [Differentiation of Criminal Liability]. In: *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*, vol. 17: Kryriminalne pravo. Kharkiv: Pravo, 1064 p. [in Ukrainian].
8. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskyi, P. P. (2022). *Kryriminalne pravo Ukrainy. Chastyna 1* [Criminal Law of Ukraine. Part 1]. Chernivtsi: ChUI NU "OYuA", 182 p. [in Ukrainian].

УДК 343.1

Гальонкін Станіслав Сергійович

аспірант кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Galonkin Stanislav

Postgraduate Student at Department of Criminal Procedure

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11312

ЗАСТАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОТРЕБА В РОЗШИРЕННІ ПРЕДМЕТУ ТА КОНТРОЛЮ ЛЕГАЛЬНОСТІ КОШТІВ

BAIL UNDER MARTIAL LAW: THE NEED TO EXTEND THE OBJECTS OF BAIL AND CONTROL THE LEGALITY OF FUNDS

Анотація. Вступ. Інститут застави посідає важливе місце серед запобіжних заходів у кримінальному провадженні, забезпечуючи належну процесуальну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого. В умовах воєнного стану його функціонування стикається з низкою проблем: зростання рівня кримінальних правопорушень, ускладнення соціально-економічної ситуації та підвищення ризиків використання незаконних фінансових ресурсів. Наявні норми законодавства щодо предмету застави та перевірки законності походження коштів виявилися недостатніми та потребують вдосконалення.

Мета. Метою дослідження є з'ясування особливостей застосування застави в умовах воєнного стану, визначення потреби у розширенні предмету застави та обґрунтування необхідності запровадження дієвих механізмів контролю за законністю коштів, що вносяться як застава.

Матеріали і методи. У статті використано аналіз чинного законодавства України, судової практики, наукових публікацій та міжнародного досвіду. Застосовано формально-юридичний, системний та порівняльно-правовий методи, що дозволило виявити ключові прогалини у правовому регулюванні та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Результати. Встановлено, що чинне законодавство обмежує перелік майна, яке може бути предметом застави, лише грошовими коштами. Такий підхід не враховує специфіку воєнного часу, коли доступ до грошових коштів у громадян може бути обмеженим, але вони володіють іншими видами майна (зокрема транспортними засобами та нерухомим майном), здатними забезпечити належне виконання процесуальних обов'язків. Крім того, відсутність ефективної перевірки походження коштів створює ризики легалізації злочинних доходів чи використання корупційних ресурсів. Це підриває довіру суспільства до правосуддя та суперечить міжнародним зобов'язанням України у сфері протидії відмиванню коштів.

Перспективи. Реформування інституту застави в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на поєднанні двох елементів: розширенні предмету застави з урахуванням сучасних економічних реалій та запровадженні суворого контролю за законністю походження коштів і майна. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності запобіжних заходів, забезпеченню балансу між правами особи та інтересами суспільства, а також зміцненню довіри до системи кримінального правосуддя.

Ключові слова: застава, запобіжні заходи, воєнний стан, кримінальне провадження, походження коштів, судова практика.

Summary. Introduction. Bail plays an important role among preventive measures in criminal proceedings, ensuring the proper procedural conduct of a suspect or accused. Under martial law, its functioning faces a number of challenges: the growth of criminal offenses, the complication of the socio-economic situation, and the increased risks of using illegal financial resources. Existing legal provisions regarding the subject of bail and verification of the legality of funds have proven insufficient and require improvement.

Purpose. The purpose of the study is to identify the peculiarities of applying bail under martial law, to determine the need for expanding the scope of bail, and to justify the introduction of effective mechanisms for controlling the legality of funds deposited as bail.

Materials and methods. The study applies the analysis of current Ukrainian legislation, judicial practice, scientific publications, and international experience. Formal-legal, systemic, and comparative-legal methods were used, which made it possible to identify key gaps in legal regulation and to formulate proposals for their elimination.

Results. It has been established that current legislation limits the scope of property that can serve as bail exclusively to monetary funds. Such an approach does not take into account the specifics of wartime, when citizens may have limited access to cash but possess other types of property (including vehicles and real estate) capable of ensuring proper fulfillment of procedural obligations. In addition, the lack of effective verification of the origin of funds creates risks of laundering criminal proceeds or using corrupt resources. This undermines public trust in justice and contradicts Ukraine's international obligations in the field of combating money laundering.

Discussion. Reforming the institution of bail under martial law should be based on a combination of two elements: expanding the subject of bail in view of modern economic realities and introducing strict control over the legality of funds and property. Such an approach will increase the effectiveness of preventive measures, ensure a balance between individual rights and public interests, and strengthen trust in the criminal justice system

Key words: bail, preventive measures, martial law, criminal proceedings, origin of funds, judicial practice.

Постановка проблеми. Інститут застави у кримінальному провадженні є одним із по-
блажливих запобіжних заходів, спрямованих на за-
безпечення належної процесуальної поведінки під-
озрюваного чи обвинуваченого. У сучасних умовах
воєнного стану та соціально-економічної нестабіль-
ності в Україні виникає низка проблем, пов'язаних
із застосуванням цього інституту. Зокрема, чинне
законодавство обмежує предмет застави грошовими
коштами, що не завжди відповідає реальним можли-
востям громадян, особливо ВПО та малозабезпечених
груп населення. У міжнародній практиці, зокрема
у Польщі, Казахстані, США, Хорватії та Австрії,
передбачено внесення застави не лише грошових
коштів, а й іншого — ліквідного майна, що забезпечує
більшу гнучкість та ефективність застосування за-
побіжних заходів. Одночасно, відсутність механізмів
перевірки легальності джерел коштів, що вносять-
ся як застава, створює ризики легалізації доходів,
отриманих злочинним шляхом, та використання
корупційних ресурсів. В умовах економічної неста-
більності, відсутність обов'язкової перевірки джерел
коштів може призводити до ситуацій, коли особи
отримують непряму вигоду або можливість пом'як-
шення покарання за рахунок незаконних активів.

Таким чином, актуальною є проблема одночас-
ного забезпечення ефективності інституту застави
та контролю за законністю джерел коштів у воєнний
час. Потреба у вирішенні цієї проблеми визначаєть-
ся не лише внутрішніми соціально-економічними
реаліями, а й міжнародними зобов'язаннями Укра-
їни у сфері протидії відмиванню коштів та фінан-
суванню тероризму. Недосконалість чинного зако-
нодавства у частині предмета застави та контролю
за джерелами коштів формує об'єктивні загрози
ефективності запобіжних заходів та справедливості
судового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Значний внесок у дослідження інституту застави
як запобіжного заходу та проблематики її засто-
сування в Україні зроблено низкою вітчизняних на-
уковців. Так, А. М. Соцький [3] зазначає доцільність
розширення предмету застави до рухомого та не-
рухомого майна, що дозволило б адаптувати засто-
сування цього запобіжного заходу до умов воєнно-

го стану та надзвичайних ситуацій. Вітчизняний
автор В. А. Завтур [2] підкреслює, що відсутність
такої можливості в чинному законодавстві є сут-
тєвим недоліком, оскільки обмежує ефективність
використання застави. Водночас В. О. Січко [4] звер-
тає увагу на процесуальні ризики та ускладнення,
які можуть виникнути у разі розширення переліку
предметів застави. Серед проблемних аспектів він
виділяє необхідність встановлення правового статусу
майна, перевірки його власника, оцінки ринкової
вартості, а також перевірки наявності обтяжень або
використання майна як речового доказу в іншому
провадженні. У свою чергу, Т. Г. Фоміна [5] зазна-
чає, що запровадження розширеного переліку пред-
метів застави ускладнює процедуру її застосування,
вимагає залучення експертів та додаткових витрат,
а також може суперечити встановленим строкам
розгляду клопотань про застосування запобіжного
заходу відповідно до ст. 186 КПК України.

Метою статті є з'ясування особливостей засто-
сування застави в умовах воєнного стану, визначення
потреби у розширенні предмету застави та обґрун-
тування необхідності запровадження дієвих меха-
нізмів контролю за законністю коштів, що вносяться
як застава.

Матеріали і методи. У статті використано ана-
ліз чинного законодавства України, судової практи-
ки, наукових публікацій та міжнародного досвіду.
Застосовано формально-юридичний, системний
та порівняльно-правовий методи, що дозволило ви-
явити ключові прогалини у правовому регулюванні
та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Так, практика
застосування застави у вигляді не лише грошових
коштів, а й іншого майна є поширеною у світовій
правовій системі. В багатьох країнах передбачена
можливість внесення в якості забезпечення вико-
нання процесуальних обов'язків не тільки грошових
активів, а й матеріальних цінностей, що мають лік-
відний характер. Зокрема, у Польщі передбачено
використання як грошових коштів, так і цінних па-
перів, рухомого майна та нерухомості, яка може бути
передана в іпотеку як гарантія належної поведін-
ки підозрюваного чи обвинуваченого. У Казахстані
до переліку можливих об'єктів застави включаються

коштовності, антикваріат, предмети культурної цінності, а також як рухоме, так і нерухоме майно, що має значну матеріальну вартість. У Сполучених Штатах Америки традиційно застосовується грошова застава, однак суд має право визначити альтернативні об'єкти забезпечення, наприклад, квартиру або земельну ділянку, що виступають гарантією належної поведінки особи та її обов'язкової явки до суду. Подібний підхід застосовується і в Хорватії, де заставою можуть бути гроші, цінні папери, а також інше майно, яке підлягає швидкій реалізації. В Австрії законодавчо визначено, що предметом застави можуть бути як грошові кошти, так і цінні папери, що закріплено у ст. 180 КПК цієї країни [1].

За розширення предмету застави неодноразово висловлювались і науковці. Так, А. М. Соцький зазначає, що поділяє думку про те, що варто піти шляхом розширення його переліку і незважаючи на протилежні точки зору, вважає, що варто в КПК України визначити предметом застави також рухоме та нерухоме майно і внести відповідні зміни до ст. 182 КПК України. Це також набуло б нового змісту застосування застави як запобіжного заходу кримінального провадження в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або у районі проведення АТО чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України [3, с. 193]. В. А. Завтур вважає, що відсутність у чинному законі можливості внесення застави у формі іншого майна є суттєвим недоліком. Науковець зазначає як приклад: КПК Грузії, де визначено дві форми внесення застави: у вигляді грошових коштів і у вигляді нерухомого майна (ст. 200) та Модельний КПК для держав — учасниць СНД передбачає можливість внесення застави у вигляді грошей, цінних паперів та інших цінностей (ст. 176). Таким чином, у випадку обрання запобіжного заходу у вигляді застави, її можна забезпечити і певним майном без його попередньої примусової реалізації [2, с. 90].

Втім, існує і протилежна точка зору, так В. О. Січко зазначає, що розширення предмета застави може стати фактором, який негативно вплине на ефективність її застосування та не відповідатиме критеріям процесуальної зручності. Це пояснюється тим, що у такому випадку значно збільшується обсяг обставин, які необхідно встановити під час розгляду питання про застосування цього запобіжного заходу. Як зазначає автор, такий підхід вимагає детального аналізу низки аспектів, зокрема: перевірки правового статусу власності майна, що передається у заставу, включаючи встановлення, чи належить воно підозрюваному, обвинуваченому або заставодавцю; визначення, чи є зазначене майно об'єктом спільної сумісної власності подружжя, що може вплинути на його подальше використання; оцінки вартості як рухомого, так і нерухомого майна; визначення ринкової вартості цінних паперів, при цьому варто враховувати

можливість їх знецінення, що потенційно знижує ефективність застосування застави як запобіжного заходу; обґрунтування механізмів збереження майна, яке передається у заставу, та забезпечення його належного використання; перевірки наявності зареєстрованого у встановленому законом порядку висновку про оцінку майна, а також підтвердження відсутності обтяжень щодо відповідного об'єкта; з'ясування, чи не визнано майно речовим доказом у іншому кримінальному провадженні, що може ускладнити його використання у межах застави.

Таким чином, з огляду на зазначені фактори, можна стверджувати, що надмірне розширення предмета застави здатне створити додаткові перешкоди у її застосуванні, що, у свою чергу, може знизити ефективність цього запобіжного заходу та вплинути на швидкість ухвалення відповідних судових рішень [4, с. 63].

Відповідно до думки Т. Г. Фоміної, питання визначення предмета застави в Україні, а саме спроби розширити предмет застави до рухомого та нерухомого майна можуть суттєво ускладнити процедуру її застосування. Це стосується, зокрема, необхідності визначення виду майна, яке може бути заставою, проведення оцінки його вартості та встановлення відповідального за ці дії суб'єкта. При цьому виникає питання, чи потрібно залучати експерта або спеціаліста для оцінювання майна, а також хто нестиме витрати, пов'язані з цими заходами. Додатковою проблемою є часові обмеження: відповідно до ст. 186 КПК України, розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу має бути здійснений у строк не більше 72 годин (якщо підозрюваний перебуває на свободі) або 12 годин (у разі затримання), що значно ускладнює процес встановлення предмета застави, особливо якщо ним є нерухомість або цінні папери. Крім того, розширення предмета застави може породити низку цивільно-правових питань. Зокрема, постає необхідність з'ясування, чи потрібна згода співвласників майна для його передачі у заставу, особливо якщо воно належить на праві спільної сумісної власності. Це може спричинити цивільно-правові спори, зокрема при вирішенні питання про звернення заставного майна у дохід держави. Особливо варто відзначити потенційні корупційні ризики. Як зазначає Т. Г. Фоміна, враховуючи високий рівень корупції у державних органах, надання можливості використовувати як заставу не лише кошти, а й майно може призвести до зловживань, особливо на етапі звернення заставного майна у дохід держави. З огляду на викладене, можна дійти висновку, що чинне законодавство, яке визначає предмет застави виключно у грошовій формі, є оптимальним і не потребує змін [5, с. 167].

На нашу думку, аргументи обох сторін є вагомими і заслуговують на увагу. Втім, вважаємо за необхідне погодитись з думкою щодо розширення предмету застави. По-перше, як вже було неодноразово зазначено, у міжнародному досвіді передбачено

можливість більш широкого предмету застави. Велика кількість провідних демократичних країн вдаються до такої практики, що може слугувати орієнтиром для нашого законодавця. По-друге, ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності індивідуального підходу до визначення запобіжних заходів. Виключно грошова застава може порушувати принципи справедливості та рівності, оскільки для заможних осіб вона є менш обтяжливою, ніж для тих, хто не має значних фінансових можливостей. По-третє, на нашу думку, в умовах економічної нестабільності грошові активи можуть бути менш доступними, ніж майнові. Наприклад, у періоди фінансових криз ліквідність грошових коштів зменшується, тоді як нерухомість та інше майно — зазвичай зберігають свою вартість. Крім того, зважаючи на велику кількість ВПО, які перебувають у складному фінансовому становищі, зазвичай полишають місце свого проживання на транспортному засобі, який цілком може слугувати предметом застави, таким чином даючи можливість малозабезпеченим групам осіб скористатись таким запобіжним заходом і у випадку звернення предмета застави до держави — транспортний засіб може бути переданий до ЗСУ, де автомобілі є цілодобовою потребою. Схожу позицію ми маємо і щодо нерухомого майна, яке може бути одним з небагатьох речей, які мають у власності ВПО або малозабезпечені групи населення. Висока ліквідність нерухомого майна обумовлює доцільність його прийняття державою як предмета застави. На відміну від інших об'єктів, нерухомість має стабільну ринкову вартість та постійний попит, що забезпечує реальну можливість її подальшої реалізації у випадку звернення застави. Таким чином, використання нерухомості як забезпечення виконання процесуальних обов'язків особи відповідає принципу ефективності запобіжних заходів і гарантує інтереси держави. Вважаємо, що запропонованими змінами, ми допоможемо забезпечити доступ таким групам осіб до альтернативних запобіжних заходів.

Таким чином, вважаємо, що доцільним буде розширити предмет застави, забезпечивши можливість вносити заставу у вигляді нерухомого майна та транспортних засобів.

Наступним дискусійним питанням є законність джерела коштів, які використовуються для внесення застави. У 2015 році було проведено спробу внести відповідні зміни до КПК України в частині перевірки легальності походження коштів, які вносяться у якості застави. Так, у законопроекті № 2086 від 10 лютого 2015 року, передбачалось запровадження обов'язковості документального підтвердження підозрюваним, обвинуваченим або заставодавцем легальності походження коштів, внесених у якості застави. Зокрема, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язаний надати слідчому судді, суду лист-клопотання, в якому зазначити джерела походження коштів, внесених у якості застави,

та надати документи, які підтверджують легальність походження коштів. Легальність походження коштів, які передаються у якості застави, підтверджується з боку фізичних осіб — декларацією про прибутки за минулий рік, за її відсутності — довідкою про заробітну плату за минулий рік або іншим документом; з боку юридичних осіб — декларацією про прибутки за минулий квартал або іншим документом та довідкою про наявність відповідної суми грошей на розрахунковому рахунку на день, що передує дню прийняття рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави. У правовій літературі також висловлюється думка про необхідність доповнення кримінально-процесуального законодавства нормами, які б вимагали перевірки походження заставних коштів [6].

Втім, науковці поставились до зазначеного законопроекту досить неоднозначно. Так, Т. Г. Фоміна зазначала, що з одного боку, впровадження такого механізму матиме низку позитивних аспектів. Зокрема, отримавши інформацію про рівень доходів підозрюваного чи обвинуваченого, слідчий суддя або суд зможе оцінити його фінансові можливості. Це дозволить визначити, чи є встановлений розмір застави обґрунтованим і чи не є він надмірним для конкретної особи. Крім того, ключовою перевагою такого підходу є запровадження процесуального механізму перевірки законності джерел доходу, що допоможе запобігти використанню коштів, здобутих злочинним шляхом, для внесення застави. Однак цей підхід має й певні недоліки. В сучасних економічних умовах України податкові декларації або довідки про офіційну заробітну плату не завжди відображають реальний фінансовий стан громадян. Досвід правозастосування свідчить про існування поширеної практики виплати заробітної плати «в конвертах», коли офіційно задекларовані доходи значно нижчі за фактичні. У такій ситуації підозрюваний чи обвинувачений, надаючи офіційні документи про свої доходи, може подати неповну або неточну інформацію про власний матеріальний стан, що ускладнює об'єктивне визначення його платоспроможності [5, с. 172].

З приводу легалізації висловлювався і В. О. Січко, який зазначав, що чинне законодавство дозволяє встановлювати розмір застави на рівні кількох мільйонів гривень, однак не передбачає обов'язкової перевірки законності походження цих коштів. Зокрема, при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави слідчий суддя або суд не з'ясовує характер зв'язку між підозрюваним чи обвинуваченим і заставодавцем, якщо останній є юридичною особою. Відсутність такого аналізу є суттєвим недоліком, адже юридична особа, яка вносить заставу, може бути очолювана співучасником злочину або діяти в його інтересах. Більше того, у деяких випадках діяльність такої організації може бути пов'язана з незаконними фінансовими схемами, включаючи фінансування

терористичних груп чи інші форми протиправної діяльності. З огляду на викладене, запровадження механізму перевірки законності походження коштів, які вносяться як застава, є обґрунтованим і необхідним заходом для забезпечення правомірності застосування цього інституту [4, с. 62–63].

Відомим у такому контексті є рішення ЄСПЛ у справі «V. v. Switzerland» № 14379/88 від 26 січня 1993 року, де суд визнав правомірною відмову національних судів у прийнятті застави у зв'язку з тим, що підозрюваний (який був наркозалежним) не надав доказів законності походження коштів [7]. Крім того, відповідно до рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) держави повинні забезпечити належний фінансовий моніторинг операцій, пов'язаних із великими грошовими сумами. Відсутність вимог щодо перевірки застави може суперечити цим рекомендаціям та створювати ризики невідповідності України міжнародним стандартам боротьби з фінансовими злочинами [8].

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо за необхідне погодитись з твердженням про необхідність встановлення обов'язкової перевірки легальності коштів, у разі оперування великими сумами і зокрема через нововведення ст. 616 КПК України.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 616 КПК України, за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

І навіть якщо не вести дискусію щодо перевірки легальності коштів на етапі внесення застави (оскільки ще не відомо чи буде така застава звернута в дохід держави), то на етапі передачі коштів для цілей оборони України, перевірка легальності походження коштів є, на нашу думку, необхідною. Адже у випадку, якщо кошти отримані незаконно і застава таки повертається заставодавцю, то такі кошти ще залишаються поза межами легального грошового обігу, а тому отримати будь-яке благо, для власника таких коштів залишається проблематичним.

Проте, нововведення передбачені ч. 5 ст. 616 КПК України дають підстави припускати, що у випадку внесення в якості застави таких (нелегальних) коштів і їх подальше передання для перерахування на потреби оборони України — матиме наслідком безперешкодне отримання блага, а саме зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання. Але навіть така ситуація, хоча і є дискусійною, ще не становить загрозу демократичному суспільству. Проте, варто звернути увагу на рішення ВС у справі № 442/2407/22 від 19 липня 2023 року, де було зазначено, що перерахування застави на під-

тримку ЗСУ може розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання. Так, обвинуваченого визнано винним за ч. 1 ст. 121 КК України, проте звільнено від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), з урахуванням того, що застава була перерахована на потреби ЗСУ, а обвинувачений добросовісно виконував свої обов'язки. Апеляційний суд залишив вирок без змін, а прокурор, у свою чергу, в касаційній скарзі стверджував, що кошти були внесені не обвинуваченим, а його сестрою, отже саме вона, як заставодавець, розпорядилася грошима, а відповідно це не може пом'якшувати покарання. ВС відхилив ці доводи, вказавши, що застава була внесена в інтересах засудженого і розпорядження коштами відбулося за його згодою, незалежно від формального статусу заставодавця. Тобто, таким чином, ВС фактично визнав добровільне спрямування застави на потреби ЗСУ пом'якшувальною обставиною [9]. І варто зазначити, що така судова практика є відносно поширеною [10; 11; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на нашу думку, за умови внесення в якості застави коштів, отриманих нелегальним шляхом (наприклад — грошові кошти є викраденими), здійснення процедури передбаченої ч. 5 ст. 616 КПК України призведе до непрямого наслідку у вигляді пом'якшення покарання для винної особи, свого роду «відкуп за брудні гроші». Ми вважаємо таку ситуацію неприпустимою.

Таким чином, по-перше, відсутність механізму перевірки легальності походження застави створює ризики використання коштів, здобутих унаслідок кримінальних правопорушень. У кримінальних справах, пов'язаних із корупцією, організованою злочинністю, фінансуванням тероризму чи незаконним обігом наркотичних речовин, внесення застави може стати способом легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

По-друге, у сучасних реаліях суд не досліджує зв'язок між підозрюваним чи обвинуваченим та заставодавцем, зокрема якщо останній є юридичною особою. Це може створювати ситуації, за яких співучасник злочину або організація, що діяла у змові з підозрюваним, вносить заставу за свого співучасника (вчинення злочину). У такому разі застава втрачає свою превентивну функцію, оскільки особа, яка вносить кошти, може мати злочинний мотив сприяти ухиленню від правосуддя.

По-третє, запровадження механізму перевірки походження коштів, що вносяться як застава, є важливим кроком у виконанні Україною міжнародних зобов'язань (які зазначені вище) у сфері протидії відмиванню коштів.

Та наостанок, відсутність такого механізму перевірки коштів, у сполучі з ч. 5 ст. 616 КПК України, створює можливість пом'якшення покарання для винної особи, а отже безпосередньо і безперешкодно отримати благо за рахунок незаконних активів.

Література

1. Пояснювальна записка до Проекту закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою» від 25.05.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61883 (дата звернення 27.08.2025).
2. Завтур В. А. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12.
3. Соцький А. М. Особливості застосування застави як запобіжного заходу кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 191–195 URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/251/229> (дата звернення 27.08.2025).
4. Січко В. О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні: дисер. ... канд. юрид. наук. Харків. 2019.
5. Фомина Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2020.
6. Проект Закону «Про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави)» № 2086 від 10.02.2015. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53964 (дата звернення 27.08.2025).
7. Case of the W v. Switzerland (Application No 14379/88): Judgement European Court of Human Rights, 26 January 1993, HUDOC: database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57817> (дата звернення 27.08.2025).
8. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. Рекомендації FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf.coredownload.inline.pdf> (дата звернення 27.08.2025).
9. Постанова Верховного Суду у справі № 442/2407/22 від 19 липня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112345047> (дата звернення 27.08.2025).
10. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області у справі № 345/2528/23 від 20 червня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111672760> (дата звернення 27.08.2025).
11. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 308/11162/22 від 24 листопада 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115198222> (дата звернення 27.08.2025).
12. Вирок Львівського апеляційного суду у справі № 461/4424/23 від 28 листопада 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115254284> (дата звернення 27.08.2025).

References

1. Poyasnialna zapyska do Proektu zakonu "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo rozshyrennia pereliku predmetiv, yaki mozhut vyznavatysia zastavoiu" vid 25.05.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61883 [in Ukrainian].
2. Zavtur, V. A. (2015). Obgruntuvannia ukhval slidchoho suddi pro zastosuvannia zapobizhnoho zakhodu u vyhliaidi zastavy: analiz problem ta shliakhy vdoskonalennia [Justification of the judge's decisions on applying bail: analysis of problems and ways of improvement]. *Visnyk prokuratury*. № 12 [in Ukrainian].
3. Sotskyi, A. M. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia zastavy yak zapobizhnoho zakhodu kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho, nadzvychnoho stanu [Features of applying bail as a preventive measure in criminal proceedings under martial and emergency law]. *Nove ukrainske pravo*. № 2, Pp. 191–195. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/251/229> [in Ukrainian].
4. Sichko, V. O. (2019). Obrannia, skasuvannia abo zmina zapobizhnoho zakhodu u sudovomu provadzhenni: dys... kand. yuryd. nauk [Selection, cancellation or change of preventive measure in judicial proceedings: PhD dissertation]. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Fomina, T. H. (2020). Teoretychni ta protsesualni osnovy zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: dys... d-ra yuryd. nauk [Theoretical and procedural foundations of preventive measures in criminal proceedings of Ukraine: Doctoral dissertation]. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Proekt Zakonu "Pro vnesennia zmin do statti 182 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo pidtvverdzhenia lehalnosti pokhodzhennia koshtiv, vnesenykh u yakosti zastavy)" № 2086 vid 10.02.2015. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53964 [in Ukrainian].
7. Case of W v. Switzerland (Application No 14379/88): Judgement European Court of Human Rights, 26 January 1993, HUDOC: database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57817>
8. Mizhnarodni standarty z protydii vydymanniu dokhodiv ta finansuvanniu terrorystiv ta rozpovsiudzhenniu zbroi masovoho znyshchennia. Rekomendatsii FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf.coredownload.inline.pdf>
9. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 442/2407/22 vid 19 liutogo 2023 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112345047> [in Ukrainian].

-
10. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 345/2528/23 vid 20 chervnia 2023 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111672760> [in Ukrainian].
 11. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti u spravi № 308/11162/22 vid 24 lystopada 2023 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115198222> [in Ukrainian].
 12. Vyrok Lvivskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 461/4424/23 vid 28 lystopada 2023 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115254284> [in Ukrainian].

УДК 343.2

Корогод Світлана Володимирівна

*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права та криминології
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Korohod Svitlana

*Doctor of Philosophy in Law,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipro State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-6696-6818*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11337

ЧИ ВІДПОВІДАЄ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА ККУ СУЧАСНИМ ЦИФРОВИМ ВИКЛИКАМ (DEERFAKE, БІОМЕТРИЧНІ ШАХРАЙСТВА, КІБЕРВПЛИВ)?

DOES THE GENERAL PART OF THE CCU MEET MODERN DIGITAL CHALLENGES (DEERFAKE, BIOMETRIC FRAUD, CYBER INFLUENCE)?

Анотація. Вступ. Цифрова трансформація суспільних відносин зумовила виникнення нових форм злочинності, які не знаходять належного відображення у чинному кримінальному законодавстві України. Технології deerfake, біометричні шахрайства, алгоритмічна шкода та різноманітні форми цифрової маніпуляції вказують на значний концептуальний розрив між положеннями Загальної частини Кримінального кодексу України та реальною цифровою дійсністю. Такий розрив створює загрозу безкарності, сприяє формуванню правового вакууму та знижує ефективність кримінально-правового захисту у сфері інформаційних відносин. Актуальність проблеми також підсилюється тим, що цифрова злочинність нерідко має транснаціональний характер, що ускладнює застосування традиційних механізмів відповідальності та міжнародного співробітництва.

Метою цієї наукової статті є виявлення ключових проблем функціонування кримінального права в умовах цифровізації суспільства, а також обґрунтування необхідності його концептуального оновлення.

Матеріали і методи. У дослідженні використано: 1) нормативноправові акти; 2) результати наукових досліджень щодо заходів запобігання кіберзлочинності. Використано методи порівняльно-правового аналізу для з'ясування світових підходів до боротьби з цифровими правопорушеннями, системний метод для узагальнення ключових проблем цифрової злочинності, формально-логічний метод для уточнення змісту дефініцій та кримінально-правових категорій, а також метод прогнозування для визначення можливих шляхів розвитку національного законодавства.

Результати. У результаті проведеного аналізу запропоновано низку напрямів оновлення кримінального законодавства. По-перше, доцільним є розширення поняття суб'єкта кримінального правопорушення з урахуванням можливості впливу на шкідливий результат через цифрових агентів, алгоритми та автоматизовані системи. По-друге, необхідним є оновлення дефініцій базових кримінально-правових категорій з урахуванням цифрової специфіки, що дозволить усунути прогалини у правозастосуванні. По-третє, пропонується розширення трактування вини у випадках опосередкованого цифрового впливу, де відповідальність особи може визначатися не лише за прямі дії, а й за керування або контроль над алгоритмами, які призвели до суспільно небезпечних наслідків. Нарешті, актуальною видається побудова цифрової парадигми кримінального права, яка забезпечить адаптацію правової системи до викликів глобального кіберпростору, включаючи розвиток Metaverse та інших новітніх технологічних платформ.

Перспективи. Розробка цілісної системи кримінально-правових інструментів протидії цифровим правопорушенням, виробленні універсальних дефініцій у сфері інформаційної безпеки, адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, а також у створенні ефективних механізмів взаємодії між державами у боротьбі з транснаціональною цифровою злочинністю. Реалізація цих завдань дозволить подолати правовий вакуум, забезпечити ефективний захист цифрових прав особи та підвищити стійкість кримінально-правової системи до сучасних технологічних викликів.

Ключові слова: цифрове правопорушення, deerfake, біометричні шахрайства, штучний інтелект, інформаційна ідентичність, цифрова особа, кібервплив.

Summary. Introduction. The digital transformation of social relations has led to the emergence of new forms of crime that are not adequately reflected in the current criminal legislation of Ukraine. Deepfake technologies, biometric fraud, algorithmic harm, and various forms of digital manipulation point to a significant conceptual gap between the provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine and the reality of the digital world. This gap creates a threat of impunity, contributes to the formation of a legal vacuum, and reduces the effectiveness of criminal law protection in the field of information relations. The relevance of the problem is also exacerbated by the fact that digital crime is often transnational in nature, which complicates the application of traditional mechanisms of accountability and international cooperation.

The purpose of this scientific article is to identify the key problems of the functioning of criminal law in the context of the digitalization of society, as well as to justify the need for its conceptual renewal.

Materials and methods. The study used: 1) regulatory acts; 2) results of scientific research on measures to prevent cyber-crime. Comparative legal analysis was used to identify global approaches to combating digital offences, a systematic method was used to summarise the key problems of digital crime, a formal logical method was used to clarify the content of definitions and criminal law categories, and a forecasting method was used to identify possible ways of developing national legislation.

Results. As a result of the analysis, a number of areas for updating criminal legislation were proposed. First, it is advisable to expand the concept of a criminal offense, taking into account the possibility of influencing harmful results through digital agents, algorithms, and automated systems. Second, it is necessary to update the definitions of basic criminal law categories, taking into account digital specifics, which will eliminate gaps in law enforcement. Third, it is proposed to broaden the interpretation of guilt in cases of indirect digital influence, where a person's liability may be determined not only by direct actions, but also by the management or control of algorithms that have led to socially dangerous consequences. Finally, it seems relevant to build a digital paradigm of criminal law that will ensure the adaptation of the legal system to the challenges of global cyberspace, including the development of the Metaverse and other cutting-edge technological platforms.

Key words: digital crime, deepfake, biometric fraud, artificial intelligence, information identity, digital identity, cyber influence.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суспільства призвела до появи нових форм злочинності, які не мають належного відображення у чинному кримінальному законодавстві України. Зокрема, такі явища, як deepfake, алгоритмічна шкода, біометричні шахрайства та цифрова маніпуляція, вказують на значний концептуальний розрив між положеннями Загальної частини ККУ та об'єктивною цифровою реальністю. Існуюча правова конструкція не передбачає можливості притягнення до відповідальності суб'єктів нової природи (автоматизованих систем, алгоритмів, цифрових агентів), а також не забезпечує належного захисту цифрових прав особи, що створює загрозу безкарності та правового вакууму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері цифрових правопорушень дозволяє виокремити кілька ключових напрямів їхніх досліджень.

1. Проблематика визначення суб'єкта цифрового правопорушення та можливості притягнення до кримінальної відповідальності алгоритмів, автономних систем і штучного інтелекту (наприклад, Радутний О. Є. [2]).

2. Кримінологічний аналіз використання новітніх технологій deepfake та їх кримінально-правова оцінка (наприклад, Юртаєва К. В. [3]).

3. Біометричні шахрайства та загрози безпеці цифрової ідентичності особи, що стають основним об'єктом протиправних посягань (наприклад, Філіппов С. О. [4]).

4. Міжнародні стандарти протидії цифровим загрозам, що закріплені у Будапештській конвенції про кіберзлочинність та актах Європейського Союзу

(наприклад, Конвенція про кіберзлочинність [6]; Директива ЄС NIS 2 [9]).

Перспективним концептуальним напрямом у розробці нової кримінально-правової парадигми є інтеграція традиційних положень кримінального права з сучасними підходами цифрового права та міждисциплінарними дослідженнями у сфері ІТ і кібербезпеки. Такий підхід дозволяє сформувати універсальні механізми протидії цифровим загрозам та адаптувати Загальну частину ККУ до викликів інформаційного суспільства.

Метою цієї наукової статті є виявлення ключових проблем функціонування кримінального права в умовах цифровізації суспільства, а також обґрунтування необхідності його концептуального оновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХІ столітті цифровізація трансформувала традиційні уявлення про об'єкти та суб'єкти правовідносин, породивши нові виклики для кримінального права. Однією з головних особливостей цього процесу є поява нових, раніше неіснуючих, категорій: цифрові особистості (аватари), електронні агенти, штучний інтелект (ШІ), смарт-контракти, NFT, віртуальні активи, автономні цифрові системи тощо. Водночас розвиток інформаційних технологій створив передумови для появи складних алгоритмічних конструкцій, що здатні вчиняти шкідливі дії без посередньої участі людини. До прикладу, технологія deepfake — це не просто інструмент генерації цифрових зображень, а механізм, що може створювати фальшиві свідчення, відео, які порушують честь, гідність та інші права, а також використовуються як засіб дискредитації в політичних, військових,

кримінальних та особистих цілях. У подібних випадках виникає логічне запитання: хто є суб'єктом кримінального правопорушення — користувач, який скористався алгоритмом, чи розробник коду? Або, можливо, сама програма, якщо вона діє автономно?

Згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України (далі — ККУ), кримінальним правопорушенням є, передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1]. Ця норма побудована на традиційних уявленнях про фізичну дію особи, вольове її спрямування та наявність вини. Однак в умовах цифрового середовища, коли шкода може бути заподіяна автоматизованою системою, за допомогою самооновлюваного алгоритму, виникає правовий вакуум щодо притягнення до відповідальності.

Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті застосування штучного інтелекту, який здатен до самонавчання, прийняття рішень, створення нових об'єктів або навіть взаємодії з іншими учасниками суспільних відносин без втручання людини. Алгоритм, який створює шкідливий deepfake без цільової вказівки людини, або біометричний сканер, який помилково ідентифікує особу і запускає ланцюг правових наслідків, формально не можуть бути притягнуті до відповідальності. Проте шкода заподіюється, і механізм відповідальності або профілактики такого типу шкоди відсутній.

Наявна редакція статті 18 КК України визнає, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична осудна особа, яка досягла встановленого віку кримінальної відповідальності. Таке положення виключає інші форми правосуб'єктності, зокрема юридичну, яка в умовах цифрової трансформації набуває все більшого значення. Разом із тим сучасні технології дозволяють автономним системам, алгоритмам і штучним агентам функціонувати у цифровому середовищі та метавесвіті, створюючи реальну можливість заподіяння суспільно небезпечної шкоди [2, с.107]. Попри це, вони не можуть визнаватися самостійними суб'єктами кримінальної відповідальності. Натомість обґрунтованим видається розширення відповідальності юридичних осіб, а також запровадження конструкції «опосередкованої вини» фізичних чи юридичних осіб — розробників, користувачів або адміністраторів, які свідомо чи через грубу необережність допустили використання таких цифрових систем у протиправних цілях.

Відсутність механізмів притягнення до відповідальності або щонайменше ідентифікації винної сторони у випадку використання штучного інтелекту чи цифрових інструментів створює загрозу безкарності в межах нових форм злочинності. Це також актуалізує проблему притягнення до відповідальності осіб, які є лише посередниками — наприклад, хостинги, онлайн-платформи або розробники

відкритого коду, які не мали умислу, але створили інструмент, що став засобом правопорушення.

Складність посилюється у ситуаціях, коли правопорушення вчиняються в транскордонному режимі. Скажімо, бот, що генерує deepfake-контент, розміщений на сервері в одній країні, адмініструється з іншої, а шкода заподіюється третій стороні — громадянину України. У таких обставинах постає питання про застосовність норм ККУ в просторі, визначене в статті 6, і про юрисдикцію, особливо якщо шкода має нематеріальний характер (наприклад, репутаційна шкода, порушення приватності).

Окремої уваги потребує питання інтерпретації вини її розширення та правильного тлумачення у сфері цифрових правопорушень. Використання ШІ-систем, зокрема тих, що здатні до самонавчання, ускладнює традиційне розмежування умислу та необережності. Адже особа може запускати алгоритм, не маючи повного уявлення про всі потенційні наслідки його автономних дій. Проте це не свідчить про необхідність відмови від класичної чотиричленної моделі вини. Навпаки, її збереження забезпечує юридичну визначеність та стабільність кримінально-правової системи, а для цифрових деліктів доцільним є вироблення доктринальних орієнтирів, що дозволять правильно тлумачити прямий та непрямий умисел, самовпевненість і недбалість в умовах опосередкованого впливу людини на шкідливий результат. Таким чином, йдеться не про створення нових форм вини, а про адаптацію вже існуючих категорій шляхом уточнення критеріїв їх застосування у цифровому середовищі.

У традиційній кримінально-правовій доктрині вихідним є прямий причинно-наслідковий зв'язок між діянням особи та шкідливим результатом, однак у цифровому середовищі цей зв'язок часто опосередковується діями програмного коду, машинних алгоритмів або роботизованих систем. За таких умов постає питання: якою мірою особа усвідомлювала можливі наслідки застосування технології та чи можна її поведінку віднести до умислу або необережності у класичному сенсі. Проте складність кваліфікації не означає, що необхідно конструювати нові, спеціально «цифрові» форми вини. Такий підхід міг би призвести до надмірної фрагментації кримінального права, ускладнити правозастосування та суперечити принципу юридичної визначеності. Саме тому принциповим є збереження класичної чотиричленної моделі вини — прямого умислу, прямого умислу, самовпевненості та недбалості, яка забезпечує системність кримінально-правового регулювання і водночас дозволяє врахувати нові суспільні реалії.

Разом із тим, у цифровому середовищі кожна з форм вини потребує конкретизації. Прямий умисел матиме місце тоді, коли особа створює або використовує штучно-інтелектуальну систему чи алгоритм із чітким усвідомленням і бажанням досягти конкретного протиправного результату. Це може проявлятися у програмуванні алгоритму, що генерує

шкідливе програмне забезпечення, або у створенні deepfake-матеріалів для шантажу чи дискредитації. У таких випадках цифровий інструмент виступає як своєрідне «знаряддя кримінального правопорушення», а особа діє з чітко визначеним наміром.

Непрямий умисел охоплює ситуації, коли суб'єкт усвідомлює високу ймовірність шкідливих наслідків автономних дій системи, але свідомо допускає їх. Типовим прикладом є запуск неконтрольованої бот-мережі, наслідком роботи якої може стати дезінформація, паніка чи дестабілізація суспільно-політичної ситуації. У цьому випадку особа не прагне безпосередньо досягти результату, але допускає його настання.

Самовпевненість виявляється тоді, коли суб'єкт розуміє ризики використання технології, проте легковажно вважає, що вони не реалізуються. Це може бути у випадках впровадження біометричних систем без належного тестування чи сертифікації, коли розробник знає про можливі помилки алгоритму, але не обґрунтовано сподівається, що проблеми не виникнуть.

Недбалість у цифровому контексті має місце тоді, коли особа не вживає заходів належного контролю за роботою системи, хоча повинна була й могла передбачити можливі негативні наслідки. Яскравим прикладом є розміщення у відкритому доступі програмного коду з відомими вразливостями, що створює ризик кібератак чи витоку даних.

Для правильного визначення форми вини у цифровій сфері необхідно спиратися на певні доктринальні орієнтири. Насамперед слід враховувати ступінь передбачуваності наслідків від використання конкретного алгоритму чи системи: чи існували відомості про потенційні збої, чи були зафіксовані аналогічні випадки раніше. Важливим є також обсяг можливостей і обов'язку контролю за функціонуванням системи, що покладається на розробника, адміністратора чи користувача. Крім того, визначальне значення має рівень професійної компетентності особи: спеціаліст у галузі ІТ чи кібербезпеки повинен мати вищий рівень обізнаності та передбачливості, ніж пересічний користувач. Не менш важливим є характер взаємодії людини з технологією — чи особа здійснювала програмування, налаштування чи запуск системи, чи лише користувалася нею.

Сучасні технологічні виклики — такі як deepfake, біометричні підробки, кіберманіпуляції, зловживання даними — вказують на наявну концептуальну і правову розривність між Загальною частиною ККУ та об'єктивною реальністю сучасного цифрового світу. Це потребує фундаментального перегляду таких базових положень, об'єкта кримінального правопорушення, форми вини, місця вчинення кримінального правопорушення та засобів його вчинення. Лише за умови такої ревізії кримінальне право здатне виконувати свої класичні функції — охоронну, превентивну та регулятивну — в умовах цифрової трансформації суспільства. У контексті порушеної проблеми доцільно зосередити

увагу на окремих цифрових феноменах, що становлять реальну загрозу особистій безпеці та стабільному функціонуванню правової системи, проте залишаються поза межами належного кримінально-правового реагування у чинному законодавстві. Йдеться насамперед про deepfake-контент, біометричні шахрайські практики та технології кіберманіпуляції (інформаційного впливу). Ці явища не лише змінюють уявлення про суспільну безпеку, а й наочно демонструють, що традиційне визначення складу кримінального правопорушення у національному кримінальному праві (зокрема, крізь призму умислу, суб'єкта та форми вини) потребує розширення чи переосмислення.

Технологія deepfake є результатом використання алгоритмів глибокого навчання (нейромереж) для створення фальшивих відео, аудіо або зображень, що імітують реальну особу. Її небезпека полягає у повній достовірності підробки, яка не дозволяє звичайному спостерігачу відрізнити фейк від реального контенту [3, с.32–33]. На практиці такі матеріали використовуються для шантажу, кібербулінгу, порушення честі й гідності особи, втручання у приватне життя. Частково ці дії можуть кваліфікуватися за статтями про наклеп, шахрайство, втручання в діяльність працівника правоохоронного органу або суду, але така кваліфікація є непрямую та складною для доведення. Суб'єктом таких правопорушень може бути фізична особа, власник або користувач алгоритму, а в деяких випадках — автоматизована система, яка вочевидь не охоплюється нормами статті 18 ККУ.

Не менш проблемною у цьому контексті є й сфера біометричних шахрайств. Йдеться про зловживання у сфері використання фізіологічних і генетичних характеристик особи (відбитки пальців, геометрія обличчя, сітківка ока, ДНК, голос), що стали основним інструментом цифрової ідентифікації у багатьох системах: банківській, прикордонній, медичній, податковій тощо [4]. В Україні, як і в більшості інших держав, такі дії можуть кваліфікуватися через шахрайства (ст. 190 ККУ), незаконного збору персональних даних (ст. 182), порушення недоторканності приватного життя (ст. 145) або використання підроблених документів (ст. 358). Однак жодна з вказаних норм не враховує специфіку предмета посягання — біометричної інформації — як особливого різновиду персональних даних, який за своєю природою не підлягає відновленню чи зміні, що об'єктивно підвищує ступінь суспільної небезпеки. Відсутність чіткої дефініції поняття «біометрична інформація» у тексті ККУ унеможливує її окрему кримінально-правову охорону, попри те, що в умовах розвитку штучного інтелекту такі дані стають основою для формування цифрових двійників, аватарів та інших ідентифікаційних моделей.

Особливої уваги потребує і категорія кібервпливу, під якою слід розуміти як цілеспрямовану маніпуляцію інформаційним середовищем, так і індивідуальне психологічне або соціальне програмування користувачів цифрових платформ. Зокрема,

це виявляється у формуванні інформаційних атак (дезінформація, фейкові новини, алгоритмічне просування контенту), впливі на електоральні процеси (шляхом керованої реклами, бот-мереж, синтетичних новин), використанні нейролінгвістичного програмування через соціальні мережі тощо [5, с.80]. На відміну від класичного «інформаційного кримінального правопорушення» (розголошення державної таємниці, незаконне збирання інформації), кібервплив спрямований не на об'єкти, а на свідомість і поведінку мас. На рівні КК України подібні прояви не отримали жодної нормативної інтерпретації. Це обумовлює нагальну потребу в оновленні положень про об'єкт кримінального правопорушення (ст. 1, 11 ККУ), адже вказані дії вже сьогодні призводять до реальних деструктивних наслідків: політичної дестабілізації, зростання рівня насильства, підриву правопорядку, мілітаризації суспільства.

У цьому контексті варто згадати і Будапештську конвенцію про кіберзлочинність 2001 року, яка була ратифікована Україною та стала основним міжнародно-правовим актом у сфері протидії кримінальним правопорушенням у кіберпросторі [6]. Її положення визначають базові стандарти криміналізації діянь, пов'язаних із неправомірним доступом до комп'ютерних систем, перехопленням даних, втручанням у роботу мереж, комп'ютерним шахрайством та порушенням авторських прав у цифровому середовищі. Разом з тим, попри фундаментальне значення цієї Конвенції, слід наголосити, що вона була розроблена понад два десятиліття тому і не охоплює новітні загрози, зокрема deepfake-технології, біометричні шахрайства чи системний кібервплив. Це вказує на потребу як у вдосконаленні національного законодавства, так і в ініціюванні оновлених міжнародних стандартів, здатних адекватно реагувати на сучасні форми цифрових загроз.

У перелічених випадках стає очевидно недостатність законодавства України як у концептуальному, так і в інструментальному вимірах. Ті цифрові виклики, що були розглянуті вище (deepfake, біометричні шахрайства, кібервплив), є лише окремими проявами більш глибоких проблем, що виникають у сфері загальноправової конструкції кримінального правопорушення. Найбільш системними серед них є відсутність сучасної термінології, обмеженість поняття суб'єкта кримінального правопорушення, негнучкість традиційного розуміння вини та нерозвинутість механізмів фіксації і оцінки електронних доказів у кримінальному провадженні.

Передусім, необхідно вказати на відсутність належних дефініцій ключових понять цифрової доби, що вже є не просто технічними, а соціально-правовими категоріями. У КК України повністю відсутні такі терміни, як «кіберпростір», «цифровий контент», «віртуальна особа», «штучний агент», «алгоритмічна шкода», «інформаційна ідентичність». Це унеможливорює нормативну конкретизацію скла-

ду кримінальних правопорушень, об'єктів посягання, форм вини та способів вчинення діяння. Наприклад, вчинення правопорушення щодо цифрової репутації особи (шляхом розповсюдження deepfake-контенту чи штучної дискредитації в мережі) фактично не має об'єктивного вираження в термінах Загальної частини ККУ. Немає поняття «репутаційної шкоди в цифровому середовищі» як самостійної форми шкоди. Відповідно, не існує і правових механізмів її захисту в рамках кримінального права.

Друга фундаментальна прогалина полягає у звуженому визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, яке закріплене у статті 18 ККУ. У такому підході абсолютно ігнорується цифрова реальність, де кримінальне правопорушення може бути вчинене за допомогою алгоритмічної системи (наприклад, бот-мережі, deepfake-генератора, нейромережі, яка сама змінює свій функціонал) або ж юридичною особою, яка цілеспрямовано запускає такі механізми. У правових системах низки держав уже активно впроваджується концепція деліктоздатності юридичних осіб або навіть «розширеного суб'єкта», коли відповідальність покладається не тільки на безпосереднього виконавця, а й на дизайнера цифрового середовища, розробника програмного забезпечення, системного адміністратора або замовника алгоритму [7]. В Україні ж навіть саме питання про відповідальність конструктора алгоритму залишається поза межами правового поля. Особливо небезпечним проявом цієї концептуальної прогалини є так звана алгоритмічна відповідальність — ситуація, коли шкідливі дії вчиняються автоматизованою системою без прямого втручання людини. Наприклад, алгоритм, що аналізує поведінку користувачів і на її основі генерує фейкові новини або обирає мішені для дискредитації, самостійно реалізує функцію, що має ознаки правопорушення. У той же час кримінальне право не визнає алгоритм суб'єктом, а його творець може бути відстороненим у часі або в просторі від моменту заподіяння шкоди. Відтак відповідальність фактично «розчиняється» в системі — і виникає ефект безкарності, особливо якщо технологія функціонує на умовах відкритого коду або через децентралізовану платформу (наприклад, DAO — децентралізовану автономну організацію [8, с. 45]).

Третім рівнем проблемності виступає питання форм вини та причинного зв'язку у цифрових правопорушеннях. Традиційна кримінально-правова парадигма розрізняє прямий і непрямий умисел, кримінально-протиправну самовпевненість та недбалість, і ці категорії залишаються універсальними. Водночас у випадках, коли протиправний результат настає внаслідок автономних дій алгоритму або штучної системи, виникає необхідність у більш гнучкому тлумаченні цих форм. Йдеться не про запровадження нових понять на кшталт «цифрової необережності» чи «технологічної халатності», що могло б призвести до надмірної фрагментації кримінально-

правової матерії, а про уточнення критеріїв для правильного застосування вже існуючих доктринальних конструкцій. Так, у випадках використання нестабільного програмного забезпечення або неналежного тестування ШІ-системи перед її комерційним запуском, шкідливий результат може бути кваліфікований крізь призму самовпевненості чи недбалості залежно від того, чи особа свідомо розраховувала на відсутність негативних наслідків, чи взагалі не вжила належних заходів контролю. Аналогічно, навмисне створення алгоритму з потенційно шкідливим функціоналом може свідчити про прямий чи непрямий умисел. Важливо також враховувати питання причинного зв'язку: навіть якщо шкідливий наслідок реалізується через автономне рішення системи, відповідальність особи визначається її рівнем передбачуваності, можливістю контролю та професійною компетентністю у сфері цифрових технологій.

У світлі вже зазначених глибоких концептуальних прогалин у Загальній частині Кримінального кодексу України, особливо щодо термінології, доречно звернути увагу на підходи зарубіжних держав та міжнародної доктрини, що демонструють прагнення системно оновити кримінальне право відповідно до вимог цифрової епохи. В умовах стрімкої трансформації суспільних відносин під впливом штучного інтелекту, мета всесвітів, нейромереж та цифрових валют, дедалі більше країн вбачають за необхідне формулювати нову парадигму кримінально-правового реагування на цифрові виклики.

Зокрема, у провідних юрисдикціях — США, країнах Європейського Союзу, КНР, Південній Кореї, Японії — вже фіксується тенденція до кодифікації спеціальних кримінальних норм, що регулюють цифрові простори, віртуальну поведінку та кіберзлочини нової генерації. Наприклад, у низці штатів США (Каліфорнія, Техас, Нью-Йорк) прийнято норми, що прямо забороняють створення та розповсюдження *deepfake*-контенту, особливо з метою впливу на вибори або поширення порнографії. У ЄС розроблено Директиву щодо боротьби з кіберзлочинністю, яка вимагає криміналізувати доступ до ІТ-систем, втручання в дані, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, протиправне використання бот-мереж та інші форми кібервтручання [9]. Китай, зі свого боку, пішов шляхом створення спеціального законодавства, яке прирівнює цифрову ідентичність до особистих немайнових благ, захищених кримінальним законом, і встановлює кримінальну відповідальність за їх порушення [10, с.139–140].

Особливої уваги заслуговує концепція так званого «Модельного Кримінального кодексу для Metaverse», яка вже пропонується окремими українськими та зарубіжними науковцями як відповідь на стрімкий розвиток віртуальних світів і цифрових платформ, що функціонують автономно або з мінімальним людським втручанням. Цей підхід передбачає розробку нової редакції Загальної частини КК, адаптованої

під правовідносини у цифровому середовищі. Зокрема, в його межах пропонується [11]:

- формалізувати окрему категорію віртуального або електронного суб'єкта кримінального правопорушення — тобто розширити поняття суб'єкта за рахунок юридичних осіб, автоматизованих систем, децентралізованих агентів та осіб, які діють через них;
- оновити класифікацію форм вини, доповнивши її поняттями «цифрової необережності», «алгоритмічного умислу», «непрямого технологічного впливу»;
- запровадити механізми електронної ідентифікації правопорушника, які б дозволили встановлювати особу на підставі цифрового сліду, ІР-ідентифікаторів, записів логів, блокчейн-активності, біометричних відбитків тощо;
- ввести окремі норми щодо кримінальних правопорушень у віртуальних середовищах, які б передбачали відповідальність за дії, спрямовані на цифрову власність (наприклад, віртуальні активи, NFT, токенозовані ресурси), цифрову особистість, психоемоційний стан особи внаслідок віртуального насильства, атак на віртуальні спільноти тощо;
- встановити особливий порядок визначення юрисдикції у випадках вчинення правопорушення у транскордонному цифровому середовищі (тобто коли правопорушник, потерпілий і платформа знаходяться в різних державах, а кримінальне правопорушення вчинено у віртуальному просторі).

Ця модельна концепція заснована на визнанні факту, що цифровий світ формує власні соціальні відносини, які за своєю суттю не є аналогами офлайн-дій, а відтак потребують оригінального кримінально-правового підходу, а не спроби формального розширення вже наявних норм. Вона орієнтована на технологічну нейтральність, тобто формулювання кримінально-правових приписів у спосіб, який не залежить від конкретного цифрового носія чи програми, але дозволяє охопити широкий спектр сучасних та майбутніх технологій.

Водночас така ідея викликає дискусії у вітчизняній юридичній науці. З одного боку, існує аргумент про несумісність класичних принципів кримінального права (особистої вини, суб'єктивного ставлення до діяння, презумпції невинуватості) з феноменом штучного інтелекту та алгоритмічної поведінки. З іншого — очевидно є потреба знайти юридичну форму для реагування на реальні цифрові загрози, які спричиняють шкоду не менш значущу, ніж традиційні кримінальні правопорушення. Саме тому постає необхідність поєднати доктрину кримінального права з міждисциплінарними розробками у сфері ІТ-етики, кіберправа, цифрової політики, що дозволить сформувати гібридну нормативну матрицю, придатну до застосування у нових цифрових середовищах.

Зарубіжний досвід та наукові моделі, зокрема ідеї Модельного Кримінального кодексу для Metaverse, вказують на неминучість реформування Загальної

частини КК України в бік її цифрової адаптації. Україна, яка активно рухається в напрямку цифрової держави (через ініціативи «Дія» [12], електронний суд, реєстри, смарт-контракти тощо), не може залишити поза увагою реформу кримінального законодавства як одного з ключових інструментів охорони прав і свобод у цифровому вимірі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чинна Загальна частина Кримінального кодексу України потребує не точкових змін, а системного перегляду основоположних понять, структур і логіки її побудови. Проблеми, пов'язані з неврахуванням цифрових об'єктів, нових форм шкоди та технологічно зумовлених видів вини, свідчать про те, що традиційна кримінально-правова конструкція вже не відповідає реаліям інформаційного суспільства. Відтак, доцільно сформулювати конкретні пропозиції щодо модернізації Загальної частини ККУ, які дозволили б підвищити її ефективність в умовах цифрових трансформацій.

По-перше, у чинному Кримінальному кодексі України бракує чіткого врахування нових цифрових викликів. Проте доцільніше не перевантажувати його завдання та загальні положення складними і змінними технічними термінами, які з часом втрачатимуть актуальність. Натомість варто передбачити загальне положення про охорону прав та свобод особи від суспільно протиправних посягань у сфері цифрових технологій, залишивши деталізацію конкретних складів кримінальних правопорушень для Особливої частини КК. Це дозволить гнучко реагувати на появу нових явищ, таких як маніпулятивний алгоритмічний вплив, неправомірне використання біометричних даних чи створення шкідливих цифрових симуляцій (наприклад, дипфейків), без необхідності постійно змінювати Загальну частину.

По-друге, надзвичайно актуальним є розширення поняття суб'єкта кримінального правопорушення (ст. 18 КК України). Поряд із фізичними особами суб'єктами повинні визнаватися також юридичні особи, причому їхня відповідальність має бути чітко розширена в частині цифрових правопорушень. Крім того, доцільно закріпити положення про можливість притягнення до відповідальності осіб, які опосередковано реалізують кримінально-протиправну поведінку через використання автоматизованих систем чи децентралізованих структур (наприклад, DAO). У такому випадку мова може йти про введення доктрини «опосередкованої вини» розробників, користувачів чи адміністраторів програмних продуктів, які свідомо або з грубою необережністю допустили використання створених ними технологій у кримінально-протиправних цілях.

По-третє, актуальним є питання оновлення доктринальної класифікації форм вини, закріплених у статтях 23–25 КК України. Йдеться не про введення нових категорій, що могло б порушити цілісність кримінально-правової системи, а про

конкретизацію існуючих понять умислу та необережності з урахуванням особливостей цифрового середовища. Це дозволить правильно кваліфікувати дії розробників, операторів чи адміністраторів алгоритмічних систем, які можуть впливати на настання шкідливого результату навіть без їхньої прямої участі в момент вчинення правопорушення. У такому контексті прямий і непрямий умисел, самовпевненість і недбалість отримують цифрові виміри: від свідомого програмування системи для досягнення протиправного результату — до невжиття необхідних заходів контролю за її функціонуванням. Важливим є також запровадження додаткових доктринальних орієнтирів (передбачуваність наслідків, можливість і обов'язок контролю, рівень цифрової компетентності, характер взаємодії особи з технологією), що сприятиме більш точному встановленню форми вини у випадках опосередкованого впливу людини на алгоритмічний процес.

По-четверте, доцільним є доповнення статті 15 ККУ (готування до кримінального правопорушення) ознаками, що відображають специфіку дій у цифровому середовищі. Наприклад, до готування слід віднести написання коду, що дозволяє генерувати deepfake, створення бот-мережі з метою подальшої атаки, завантаження шкідливого програмного забезпечення для злову систем. Такий підхід дозволить виявляти і переслідувати цифрові кримінального правопорушення ще на стадії підготовки, що особливо важливо з огляду на швидкоплинність цифрових дій та їхню високу латентність.

По-п'яте, потрібно переглянути підхід до визначення причинного зв'язку між діями і наслідками, адаптувавши його до складності цифрових процесів. Наприклад, у разі кримінально-протиправної поведінки штучного інтелекту слід оцінювати не лише «фактичний» причинний зв'язок, а й технологічно опосередкований, з урахуванням участі розробника, замовника, користувача тощо.

По-шосте, важливо врегулювати принципи визначення юрисдикції у випадках вчинення кримінальних правопорушень у цифровому середовищі, особливо коли йдеться про транскордонні атаки, хакерські вторгнення, поширення шкідливого контенту через зарубіжні сервери. Доцільно у Загальній частині встановити правило, за яким місцем вчинення кримінального правопорушення вважатиметься не лише місце, де діяв правопорушник, а й місце, де було завдано шкоди або де перебуває потерпілий.

Окрім того, важливим кроком могла б стати розробка окремого розділу або додатку до Загальної частини ККУ, присвяченого особливостям кримінально-правового регулювання у цифровому середовищі — своєрідної «цифрової парадигми кримінального права», яка б враховувала особливості віртуальних просторів, взаємодії між людиною та ІІІ, транснаціональної природи багатьох цифрових правопорушень.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.08.2025).
2. Радутний О. Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 106–115.
3. Юртаєва К. В. Кримінологічний аналіз використання технології Deepfake: коли фейк стає злочином. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1(24). С. 31–42.
4. Філіппов С. О. Біометричні технології: значення для протидії транскордонній злочинності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 2.
5. Вдовенко С. Г., Даник Ю. Г. Проблеми та перспективи забезпечення кібероборони держави. *Збірник наукових праць військового інституту Київського Національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. Вип. 66. С. 75–89.
6. Конвенція про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи від 23.11.2001: станом на 7 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 25.08.2025).
7. Napieralska A., Kepczynski P. Redefining accountability: navigating legal challenges of participant liability in decentralized autonomous organizations. *ArXiv, abs/2408*. 2024. 04717. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2408.04717>.
8. Бровченко Т. І., Білоус Д. Є. Децентралізована автономна організація: правові аспекти та міжнародний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2025. С. 44–50.
9. Директива європейського парламенту і ради (ЄС) 2022/2555 від 14 грудня 2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території союзу, внесення змін до регламенту (ЄС) № 910/2014 та директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування директиви (ЄС) 2016/1148 (директива NIS 2). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text (дата звернення: 03.08.2025).
10. Завадський А. А. Підходи Китаю до регулювання технологій глибокого синтезу (DEEPFAKE). *Правові виклики сучасності: Матеріали круглого столу* (20 грудня 2022 р.). 2022. С. 139–142.
11. Костенко О. В., Журавльов Д. В., Дніпров О. С., Коротюк О. В. Нові горизонти права: від електронної юрисдикції до модельного кримінального кодексу Метавесвіту. *Інформація і право*. 2024. № 2(49). С. 43–61.
12. Дія — Державні послуги онлайн. *Державні послуги онлайн. Дія*. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 03.08.2025).

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 17 lyp. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Radutnyi O. E. Shtuchnyi intelekt yak subiekt zlochynu. *Informatsiia i pravo*. 2017. № 4. S. 106–115 [in Ukrainian].
3. Yurtaieva K. V. Kryminolohichniy analiz vykorystannia tekhnolohii Deepfake: koly feik staie zlochynom. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2021. № 1(24). S. 31–42 [in Ukrainian].
4. Filippov S. O. Biometrychni tekhnolohii: znachennia dlia protyidii transkordonnii zlochynnosti. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Yurydychni nauky*. 2018. Vyp. 2 [in Ukrainian].
5. Vdovenko S. H., Danyk Yu. H. Problemy ta perspektivy zabezpechennia kiberoborony derzhavy. *Zbirnyk naukovykh prats viiskovoho instytutu Kyivskoho Natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2020. Vyp. 66. S. 75–89 [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro kiberzlochynnist: Konventsiiia Rady Yevropy vid 23.11.2001: stanom na 7 veres. 2005 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian].
7. Napieralska A., Kepczynski P. Redefining accountability: navigating legal challenges of participant liability in decentralized autonomous organizations. *ArXiv, abs/2408*. 2024. 04717. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2408.04717>.
8. Brovchenko T. I., Bilous D. Ye. Detsentralizovana avtonomna orhanizatsiia: pravovi aspekty ta mizhnarodnyi dosvid. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*. 2025. C. 44–50 [in Ukrainian].
9. Dyrektyva yevropeiskoho parlamentu i rady (IeS) 2022/2555 vid 14 hrudnia 2022 roku pro zakhody dlia vysokoho spilnoho rivnia kiberbezpeky na vsii terytorii soiuzu, vnesennia zmin do rehlamentu (IeS) № 910/2014 ta dyrektyvy (IeS) 2018/1972 ta skasuvannia dyrektyvy (IeS) 2016/1148 (dyrektyva NIS 2). *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text [in Ukrainian].
10. Zavadskiy A. A. Pidkhody Kytaiu do rehuliuвання tekhnolohii hlybokoho syntezy (DEEPFAKE). *Pravovi vyklyky suchasnosti: Materialy kruhloho stolu* (20 hrudnia 2022 r.). 2022. S. 139–142 [in Ukrainian].
11. Kostenko O. V., Zhuravlov D. V., Dniprov O. S., Korotiyuk O. V. Novi horyzonty prava: vid elektronnoi yurys-dyktsii do modelnoho kryminalnoho kodeksu Metavesvitu. *Informatsiia i pravo*. 2024. № 2(49). S. 43–61 [in Ukrainian].
12. Diia — Derzhavni posluhy onlain. *Derzhavni posluhy onlain. Diia*. URL: <https://diia.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 343.97–053.2(477)

Лубенець Ірина Григорівна

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник*

*лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження
ННІПО Національної академії внутрішніх справ*

Lubenets Iryna

Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher,

*Senior Researcher at the Laboratory for Law Enforcement Management and Psychological Support of the
National Academy of Internal Affairs*

ORCID:0000-0003-2597-0356

Наумова Ірина Вячеславівна

науковий співробітник

*лабораторії державотворення та правозастосування
ННІПП Національної академії внутрішніх справ*

Naumova Iryna

Research fellow at the

*Laboratory on issues of State building and Law enforcement of the
National Academy of Internal Affairs*

ORCID:0000-0002-6643-0375

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11267

ДІТИ ЯК ЖЕРТВИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ (2019–2024 РР.)

CHILDREN AS VICTIMS OF CRIMINAL OFFENSES: CRIMINOLOGICAL TRENDS AND FEATURES (2019–2024)

Анотація. Вступ. Захист прав, свобод і законних інтересів дитини є одним із основних пріоритетів у сфері кримінальної політики сучасної демократичної держави. Саме тому вивчення масштабів та особливостей віктимізації дітей потребує особливої уваги, оскільки дозволяє не лише виявити актуальні загрози безпеці неповнолітніх, а й спрогнозувати напрямки вдосконалення механізмів запобігання кримінальним правопорушенням стосовно дітей. В сучасних умовах війни в Україні, дослідження особи неповнолітнього потерпілого від кримінальних правопорушень набуло особливого значення, оскільки повномасштабне вторгнення спричинило суттєве загострення криміногенної ситуації, зокрема щодо найбільш вразливих категорій населення. Статистичні дані за 2019–2024 роки свідчать про певні коливання кількості дітей, які стали жертвами кримінальних правопорушень. Незважаючи на часткову стабілізацію у 2024 році та відповідне зменшення кількісних показників, загальний рівень насильства щодо дітей залишається тривожно високим.

Мета. Метою статті є підготовка криминологічної характеристики дітей –жертв кримінальних правопорушень в Україні впродовж 2019–2024 років, з урахуванням вікової специфіки потерпілих, структури та динаміки злочинності, частки тяжких та особливо тяжких посягань, а також зважаючи на вплив зовнішніх факторів (зокрема, воєнних дій).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) узагальнені показники щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, які відображені у розділі 7 «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» Єдиного звіту про кримінальні правопорушення (форма № 1); 2) наукові роботи вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджували стан та тенденції злочинності загалом та стосовно неповнолітніх зокрема, а також вивчали феномен ювенальної віктимології.

Дослідження базується на використанні загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів. Основу емпіричної бази становить аналіз офіційної статистичної звітності щодо неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні за період 2019–2024 рр. Застосовано методи кількісного аналізу (порівняльна статистика, розрахунок динамі-

ки та питомої ваги), а також елементи системного підходу для оцінки зв'язку між соціальними процесами та змінами в структурі злочинності стосовно неповнолітніх. Використання методу систематизації та узагальнення допомогло у формулювання висновків та загальних оцінок.

Результати. У статті авторами вперше на основі статистичних даних за 2019–2024 роки здійснено поглиблений кримінологічний аналіз кількісної та якісної характеристики дітей – жертв кримінальних правопорушень, виокремлено особливості вікової структури потерпілих залежно від виду злочину, а також окреслено вплив умов війни на рівень дитячої віктимізації. Таким чином, систематизувавши статистичні дані стосовно потерпілих дітей, автори здійснили об'єктивний аналіз кількісних показників дитячої віктимізації та окреслили сучасні тенденції у характері та динаміці кримінальних правопорушень.

Перспективи. Подальше наукове вивчення особи неповнолітнього потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні потребує розширення емпіричної бази за рахунок аналізу не лише офіційної статистики, але й відомостей, отриманих із судової практики, матеріалів кримінальних проваджень, а також соціологічних та психологічних досліджень. Перспективним є глибше вивчення латентної злочинності щодо дітей, особливо у сферах сексуального насильства, домашнього насильства, кіберзлочинів та торгівлі людьми.

Ключові слова: діти, жертви, звітність, кримінальні правопорушення, потерпілі.

Summary. Introduction. The protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of the child is one of the main priorities of criminal policy in a modern democratic state. Therefore, the study of the scale and specific features of child victimization requires special attention, as it allows not only to identify current threats to the safety of minors but also to forecast directions for improving mechanisms for the prevention of criminal offenses against children. Under the current conditions of war in Ukraine, the study of juvenile victims of criminal offenses has gained particular importance, as the full-scale invasion has significantly exacerbated the criminogenic situation, especially with regard to the most vulnerable population groups. Statistical data for 2019–2024 indicate certain fluctuations in the number of children who became victims of criminal offenses. Despite partial stabilization in 2024 and a corresponding decrease in quantitative indicators, the overall level of violence against children remains alarmingly high.

Purpose. The purpose of the article is to provide a criminological profile of children who became victims of criminal offenses in Ukraine during 2019–2024, taking into account the age-specific characteristics of victims, the structure and dynamics of crime, the share of serious and especially serious offenses, as well as the influence of external factors (in particular, military actions).

Materials and Methods. The research materials include:

aggregated data on victims of criminal offenses presented in Section 7 «Information on persons who suffered from criminal offenses» of the Unified Report on Criminal Offenses (Form No. 1);

academic works by national and foreign scholars who studied the state and trends of crime in general and with respect to minors in particular, as well as those who explored the phenomenon of juvenile victimology.

The study is based on the use of general theoretical and special scientific methods. The empirical foundation is based on the analysis of official statistical reports on juvenile victims of criminal offenses in Ukraine during 2019–2024. Quantitative methods (comparative statistics, calculation of dynamics and proportion), as well as elements of a systems approach, were applied to assess the relationship between social processes and changes in the structure of crime against minors. The use of systematization and generalization methods facilitated the formulation of conclusions and general evaluations.

Results. Based on statistical data for 2019–2024, the article presents, for the first time, an in-depth criminological analysis of the quantitative and qualitative characteristics of children who became victims of criminal offenses. It highlights the age-specific structure of the victims depending on the type of crime and outlines the impact of wartime conditions on the level of child victimization. Thus, by systematizing statistical data on juvenile victims, the authors conducted an objective analysis of the quantitative indicators of child victimization and outlined current trends in the nature and dynamics of criminal offenses.

Prospects. Further scientific study of juvenile victims of criminal offenses in Ukraine requires expanding the empirical base through the analysis not only of official statistics but also of data obtained from court practice, criminal case materials, as well as sociological and psychological research. A promising direction is a deeper examination of latent crime against children, especially in the areas of sexual violence, domestic violence, cybercrime, and human trafficking.

Key words: children, victims, reporting, criminal offenses, injured parties.

Постановка проблеми. У контексті збройного конфлікту, соціальної диференціації населення та зростання рівня криміналізації суспільного життя, особливої актуальності набуває проблема віктимізації дітей як надзвичайно вразливої категорії населення. Діти, як одна з соціально найуразливіших груп населення, зазнають широкого спектру кримінальних посягань — від шахрайства до сексуального насильства й умисних вбивств. Враховуючи соціально-економічну та політичну нестабільність,

обумовлену пандемією COVID-19, цифровізацією майже всіх сфер діяльності, а також умовами війни, динаміка й структура злочинів проти дітей зазнала істотних змін. Це обумовлює необхідність їх комплексного кримінологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, а також статистики злочинності, її структури, динаміки, впливу ключових факторів зроблено як вітчизняними, так

і зарубіжними дослідниками. Зокрема, корейськими вченими Чол Пак (Cheol Park), Джу-Йон Лі (Ju-Yeon Lee), Дже-Мін Кім (Jae-Min Kim), Іль-Сон Шин (Il-Seon Shin), Сенхьон Рю (Seunghyong Ryu), Сон-Бан Кім (Sung-Wan Kim) було проаналізовано статистику насильницьких злочинів за десятирічний період (2012–2022) та визначено їх динаміку та тенденцію до зростання [5]. Вивченню особи жертви домашнього насильства присвячені роботи Барлоу Шарлотт (Barlow Charlotte), Уоклейт Сандра (Walklate Sandra), Ренехан Ніколь (Renehan Nicole) [1].

Серед вітчизняних дослідників варто виокремити Є. С. Назимка, М. С. Андріяшевську та Т. І. Тіточка, які у монографії «Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель» надали ґрунтовну характеристику неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень, а також окреслили особливості запобігання їх віктимізації [6].

Віктимологічному запобіганню злочинам, а також вивченню особи потерпілого присвятив свої роботи О. М. Джужа [2]. Особу неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства досліджувала С. Косенко [3]. Питання, присвячені дослідженням особливостей психологічної та криміналістичної характеристики потерпілих від домашнього насильства дітей, вивчала Ю. Б. Комаринська [4].

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених аналізу злочинності та вивченню особи потерпілого від окремих видів кримінальних правопорушень, цілісне і системне дослідження дітей як жертв кримінальних правопорушень досі не отримало належного висвітлення.

Мета. Метою статті є підготовка криминологічної характеристики дітей –жертв кримінальних правопорушень в Україні впродовж 2019–2024 років, з урахуванням вікової специфіки потерпілих, структури та динаміки злочинності, частки тяжких та особливо тяжких посягань, а також зважаючи на вплив зовнішніх факторів (зокрема, воєнних дій).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) узагальнені показники щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, які відображені у розділі 7 «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» Єдиного звіту про кримінальні правопорушення (форма № 1) [7–12]; 2) наукові роботи вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджували стан та тенденції злочинності загалом та стосовно неповнолітніх зокрема, а також вивчали феномен ювенальної віктимології.

Дослідження базується на використанні загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів. Основу емпіричної бази становить аналіз офіційної статистичної звітності щодо неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні за період 2019–2024 рр. Застосовано методи кількісного аналізу (порівняльна статистика, розрахунок динаміки та питомої ваги), а також елементи системного підходу для оцінки зв'язку між соціальними проце-

сами та змінами в структурі злочинності стосовно неповнолітніх. Використання методу систематизації та узагальнення допомогло у формулюванні висновків та загальних оцінок.

Виклад основного матеріалу. У 2024 р. в Україні загалом було зафіксовано 245 784 особи, які були визнані *потерпілими від кримінальних правопорушень (далі — потерпіли)*¹, що менше, ніж у минулому році на 30,8%. Впродовж 2019–2021 рр. кількість потерпілих зменшилася з 301 792 до 197 274 (в 1,5 раза), а з початком російської агресії почала збільшуватися: у 2022 р. зросла на 17,1% до 230 939, а в 2023 р. збільшилася в 1,5 раза до 355 023. У розділі 7 Єдиного звіту про кримінальні правопорушення (форма 1) окремий блок даних стосується *дітей (осіб, віком до 18 років), які потерпіли від кримінальних правопорушень*. На нашу думку, такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки рівень злочинних посягань, вчинених стосовно дітей, виступає суттєвим індикатором якісного стану криміногенної ситуації в державі. Цей показник відображає не лише інтенсивність віктимізації неповнолітніх, але й демонструє ступінь моральної девіації та цинізму правопорушників, які посягають на найбільш вразливу й незахищену категорію осіб — дітей. У свою чергу, це свідчить про високий рівень їх суспільної небезпечності.

Перед тим як перейти до аналізу розподілу неповнолітніх потерпілих за видом кримінального правопорушення, жертвами якого вони стали, зауважимо, що у вищевказаній формі статистичної звітності наводиться інформація про потерпілих не від усіх, а лише від обмеженої кількості видів кримінальних посягань (у 2024 році — від 17 видів кримінальних правопорушень).

У 2019–2021 рр. кількість дітей, щодо яких було скоєно злочинні дії, підвищилася на 7,4% з 5 471 до 5 875. У 2022 р. з початком військових дій вона зросла в 1,5 раза до 8 608, а в 2023 р. ще збільшилася в 1,3 раза до 11 495. В 2024 р. чисельність потерпілих від злочинів дітей, як і всіх потерпілих, знизилася в 1,7 раза та дорівнювала 6 714 (рис. 1). При цьому, у 2022–2024 рр. значна частина представників цієї групи були визнані жертвами фактів порушення законів та звичаїв війни та деяких інших діянь, характерних тільки для періоду ведення активних бойових дій. Їх відсоток серед всіх потер-

¹ У роботі під терміном «потерпілий від кримінального правопорушення» («потерпілий») розуміється особа, яка визнана потерпілою в процесі перевірки заяви про кримінальне правопорушення і відомості щодо якої внесено до ЄРДР та враховано при визначенні узагальнених показників щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, які відображені у розділі 7 «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» Єдиного звіту про кримінальні правопорушення (форма № 1). Терміни «жертва кримінального правопорушення», «постраждалий від кримінального правопорушення» вживаються у тексті як синоніми терміну «потерпілий».

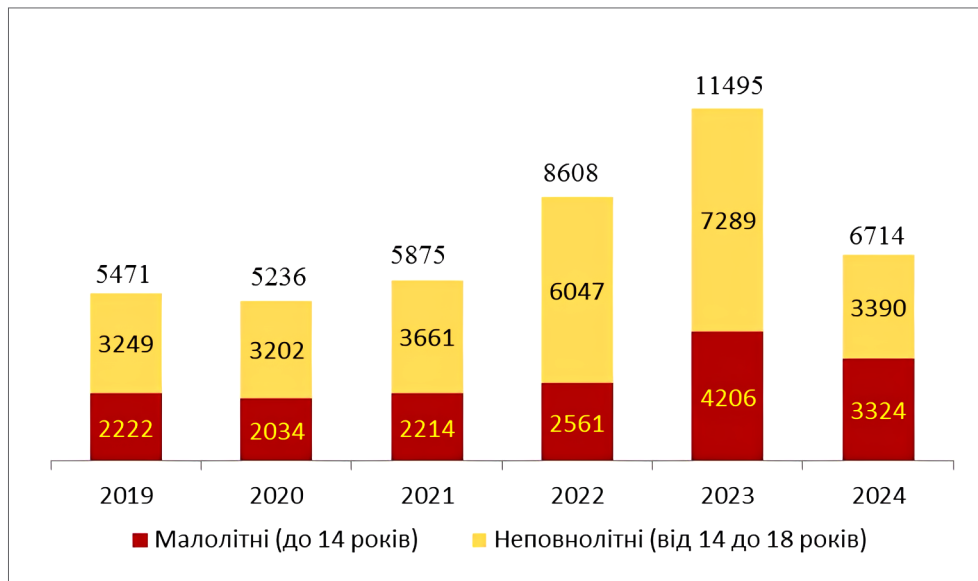

Рис. 1. Кількість дітей (малолітніх та неповнолітніх), які стали жертвами кримінальних правопорушень в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

пілих у 2019–2022 рр. підвищився з 1,8% до 3,7%, а в останні два роки знизився до 2,7%.

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України діти поділяються на 2 вікові групи — малолітні (віком до 14 років) та неповнолітні (від 14 до 18 років). Серед всіх дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень, **малолітні** складали в середньому 38,8%, а їх кількість у 2019–2023 рр. збільшилася з 2222 до 4206 (в 1,9 раза), а в 2024 р. знизилася до 3324 (–21,0%). Відповідно частка **неповнолітніх** серед всіх постраждалих дітей складала в середньому 61,2%, а їх чисельність впродовж 2019–2023 рр. зросла у 2,2 раза з 3249 до 7289, а в останньому році аналізованого періоду знизилася в 2,1 раза та дорівнювала 3390.

Кількість **дітей, які потерпіли від особливо тяжких та тяжких злочинів**, впродовж 2019–2023 рр. також зросла, але значно більше. У перші два роки цього періоду вона знаходилася на одному рівні та була трохи вище 1500 осіб, у 2021 р. зросла до 1771 (+18,0%), а у 2022 р. — вже дорівнювала 5806 (зростання в 3,3 раза). В 2023 р. збільшення продовжилося, хоча і з меншим темпом (+20,6%), та було зафіксовано 7004 дитини, постраждалих від тяжких та особливо тяжких злочинів. Однак, у 2024 р. мало місце її суттєве скорочення (у 2,8 раза) до 2545. Суттєве підвищення даного показника в 2022–2023 рр., як вже зазначалося вище, є наслідком вчинення в ході воєнних дій значної кількості злочинів щодо громадян, у тому числі неповнолітніх. Стабілізація ситуації на фронті в 2024 р. призвела до зменшення чисельності таких діянь у цьому році та, відповідно, і суттєвого скорочення постраждалих від них. Це підтверджує і той факт, що частка дітей, які постраждали від особливо тяжких

та тяжких злочинів, серед всіх дітей — жертв злочинних посягань у 2019–2021 рр. становила близько 30%, в 2022–2023 рр. дорівнювала 67,4% та 60,9%, а в 2024 р. знизилася до 37,9%.

Як було вказано раніше, в статистичній звітності щодо потерпілих відсутня інформація про значну частину кримінальних правопорушень. Серед дітей частка постраждалих від них складає майже 50%. Так відсутня інформація про жертв таких поширених відносно дітей кримінальних діянь як умисні легкі тілесні ушкодження, умисні тілесні ушкодження середньої тяжкості, побої і мордування, випадки хуліганства, а також факти ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Тому розглянемо тільки окремі, наведені в статистичній формі кримінальні правопорушення.

Жертвами **дорожньо-транспортних пригод (ДТП)** щороку у 2019–2024 рр. ставали близько 940 дітей, й їх чисельність в ці роки була доволі стабільною (виключення 2022 р.: 666 осіб, обумовлене виїздом за кордон з початком бойових дій великої кількості людей, у першу чергу дітей) (рис. 2). При цьому кількість серед них малолітніх скоротилася з 467 у 2019 р. до 334 у 2021 р., у 2022 р. становила 268, а в останні два роки підвищилася до 415. Чисельність неповнолітніх — навпаки в перші три роки розглядуваного періоду зросла з 469 до 641, в 2022 р. дорівнювала 398, в 2023 р. збільшилася до 544 та в 2024 р. знизилася до 510. Відмітимо, що частка дітей серед всіх потерпілих від ДТП впродовж розглядуваного періоду збільшилася з 9% до 13,7%.

У 2019 р. було встановлено 781 дитину, щодо якої вчинено **крадіжку** (142 віком до 14 років та 639 — від 14 до 18 років). У 2020 р. їх кількість скоротилася

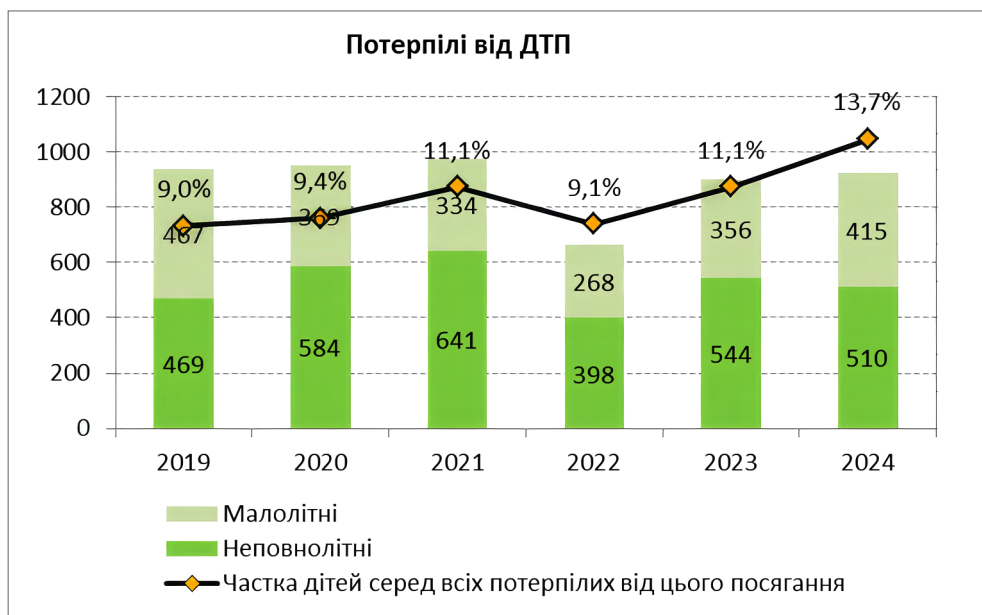

Рис. 2. Кількість дітей, які постраждали в дорожньо-транспортних пригодах в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

майже у 2 рази до 406 (67 малолітніх та 339 неповнолітніх). Наступні два роки скорочення продовжилося, але незначно та в 2022 р. число дітей, постраждалих від крадіжок дорівнювало 288 (57 малолітніх та 231 неповнолітній). Однак в 2023 р. чисельність потерпілих віком до 14 років зросла в 2,5 рази до 140, а осіб від 14 до 18 років — на 20,3% до 278. В результаті цього загальна кількість дітей, потерпілих від цього діяння, збільшилася у 1,5 рази до 418. В останньому році аналізованого періоду вона повернулася на попередній рівень та було зафіксовано 282 дитини, постраждалої від крадіжки, у т.ч. 192 віком 14–18

років та 90 — до 14 років. Серед всіх осіб, постраждалих від цього діяння, впродовж розглядуваного періоду діти складали в середньому 0,4% (рис. 3).

Кількість дітей, які стали жертвами **грабежу**, протягом аналізованого періоду майже постійно знижувалася. За цей час вона скоротилася в 3,3 рази з 382 у 2019 р. до 116 у 2024 р. При цьому чисельність неповнолітніх серед них знизилася у 4 рази з 251 до 63, а кількість осіб, віком до 14 років, впродовж 2019–2023 рр. зменшилася в 4 рази з 131 до 32, але в 2024 р. побільшала до 53. Однак слід відмітити, що на фоні суттєвого скорочення кількості

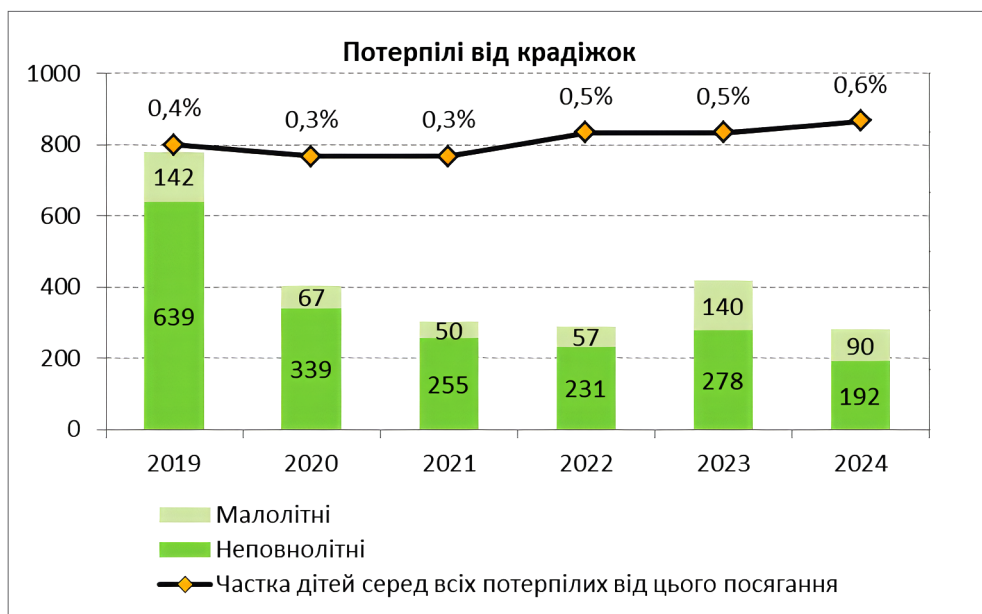

Рис. 3. Кількість дітей, які потерпіли від крадіжок в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

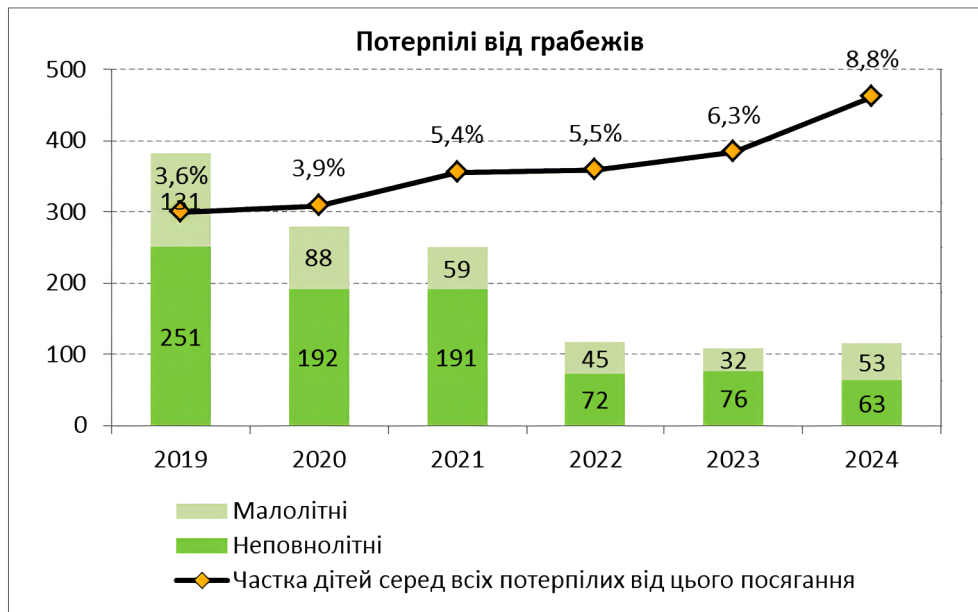

Рис. 4. Кількість дітей, які були жертвами грабежів в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

всіх осіб, потерпілих від грабежів, частка серед них дітей збільшилася з 3,6% до 8,8% (рис. 4).

Чисельність неповнолітніх, які постраждали від **розбоїв**, протягом аналізованого періоду була незначною і також скоротилася в 4,5 раза з 86 до 19. У т.ч. кількість малолітніх до 14 років знизилася з 19 до 2, а неповнолітніх від 14 до 18 років — з 67 до 17. Серед всіх жертв розбійних нападів діти у 2019–2022 рр. становили 3–4%, а у 2023 р. — близько 7%.

Можна припустити, що на таке зниження чисельності жертв цих двох корисливо-насильницьких посягань вплинуло широке запровадження в країні

безготівкових розрахунків за допомогою платіжних карток тощо і відповідно суттєве зменшення розрахунків готівкою та сум готівки на руках населення, у тому числі у дітей.

Зворотна тенденція була характерною для дітей, які постраждали від **шахрайства**. Після скорочення у 2020 р. з 145 до 120 в наступні два роки їх кількість збільшилася несуттєво до 150, а в 2023 р. — зросла одразу в 2,7 раза до 402. У 2024 р. відбулося зменшення чисельності дітей, постраждалих від шахрайських дій, в 1,6 раза до 258, але вона залишилася вищою, ніж у попередніх роках (рис. 5).

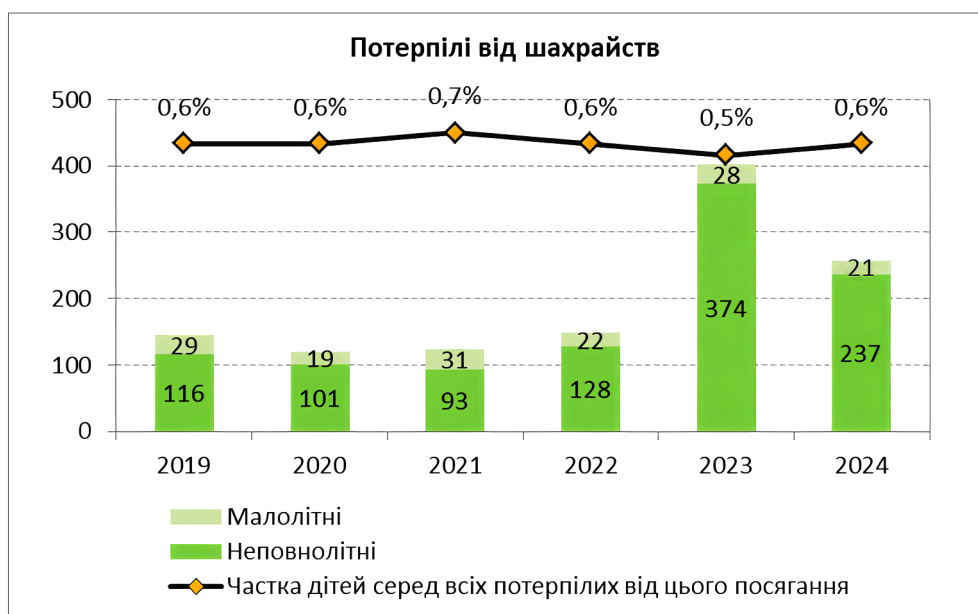

Рис. 5. Кількість дітей, які були жертвами випадків шахрайства в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

При цьому чисельність малолітніх за цей час коливалася незначним чином від 19 до 31 та в останньому році дорівнювала 21. А ось число осіб, віком від 14 до 18 років, після скорочення у перші три роки періоду аналізу з 116 до 93, у 2022 р. зросло на 37,6% до 128, а в 2023 р. — збільшилося вже в 3 рази та дорівнювало 374. В 2024 р. цей показник знизився в 1,6 раза до 237. Відмітимо, що попри суттєве зростання абсолютних показників потерпілих від шахрайства дітей їх відсоток серед всіх жертв цього діяння не змінився та був низьким (в середньому 0,6%).

Число дітей, потерпілих від **кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством**, у 2019–2020 рр. дорівнювало 188 та 199 відповідно, а у 2021 р. підвищилося більш ніж у 2 рази до 419 (рис. 6). Таке зростання відбулося на тлі посилення уваги суспільства та органів поліції до протидії випадкам домашнього насильства та виникнення умов, сприятливих для поширення домашнього насильства під час локдаунів, у зв'язку з пандемією COVID 19. Проте у 2022 р. кількість дітей, які постраждали від зазначених діянь, скоротилася у 2 рази до 206, що, як вже зазначалося вище, було обумовлено перш за все виїздом великої кількості матерів з дітьми в безпечні регіони країни та за кордон через масштабне військове російське вторгнення на територію України. У 2023 р. тенденція зростання відновилася та кількість потерпілих від діянь, пов'язаних з домашнім насильством, збільшилася в 2,8 раза та дорівнювала 571 дитину. В останньому році аналізованого періоду цей показник ще трохи підвищився та складав 581.

Слід звернути увагу, що на відміну від розглядуваних вище кримінальних правопорушень, серед

жертв цих посягань переважали діти до 14 років. У 2020 р. їх кількість скоротилася з 139 до 119, у 2021 р. зросла до 227, наступного року зменшилася до 119, в 2023 р. зросла до 301, а в 2024 р. становила вже 385 малолітніх осіб. Чисельність потерпілих віком від 14 до 18 років впродовж 2019–2021 рр. збільшилася з 49 до 192, у 2022 р. також знизилася до 87, в 2023 р. зросла до 270, а в останньому році аналізованого періоду вона знизилася до 196. Відсоток дітей серед всіх постраждалих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, складав в середньому 7,2%, тобто був хоча і помітним, але доволі низьким, як для зазначеного протиправного діяння. Це викликає сумніви в повноті заповнення в первинних формах статистичної звітності даних щодо категорії потерпілих від зазначених кримінальних правопорушень.

Число дітей, що стали жертвами безпосередньо домашнього насильства (ст. 126¹ КК), було ще меншим: 2020 р. — 31 дитина (18 малолітніх та 13 неповнолітніх), 2021 р. — 63 (35 та 28 відповідно), 2022 р. — 22 (13 та 9) та 2023 р. — 66 (31 та 35). Проте в 2024 р. цей показник збільшився одразу до 123. Причому кількість постраждалих від цього діяння неповнолітніх знизилася до 28, а ось чисельність малолітніх збільшилася у 3 рази до 95.

Викликає дуже серйозне занепокоєння зростання кількості дітей, які стали жертвами **зв'язування**. Протягом 2019–2023 рр. вона загалом збільшилася в 2,6 раза з 148 до 379 (виключення 2022 р.: 158). Причому за цей час відбулося суттєве підвищення і частки дітей серед всіх постраждалих від цього посягання з 43,4% до 85,6% (рис. 7).

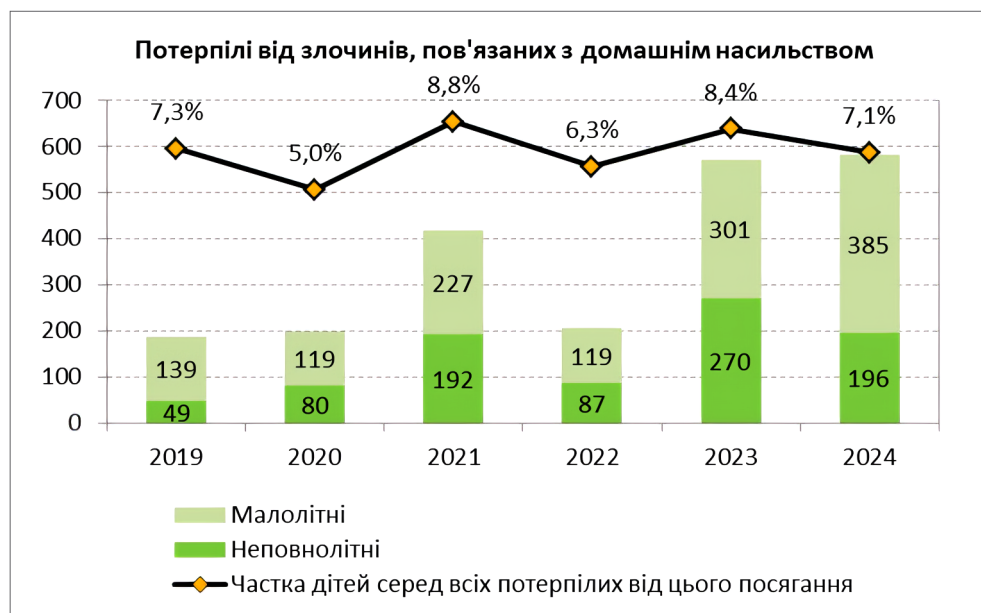

Рис. 6. Кількість дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

Як і в попередньому випадку більшу частину таких дітей, окрім 2023 р. становили малолітні. У 2019 р. зафіксовано 92 жертви зґвалтування, віком до 14 років, а в 2023 — вже 172. Число потерпілих від 14 до 18 років збільшилося з 56 до 207. У 2024 р. число малолітніх, постраждалих від цього злочину, продовжило збільшуватися та зросло до 203, при цьому кількість неповнолітніх знизилася в 2,3 раза до 90. Відповідно в останньому році чисельність всіх дітей — жертв зґвалтування — також зменшилася до 293, а їх частка складала 80,5%.

Значне зростання як абсолютних так і відносних показників дітей, стосовно яких було вчинено зґвалтування, також визиває питання або до достовірності відмітки категорії потерпілих, або до повноти реєстрації інформації про всі випадки даного злочину, а не тільки ті, що вчинені відносно дітей.

У 2022 р. в статистичній звітності додалися дані щодо дітей, які постраждали від інших видів кримінальних правопорушень сексуального характеру, кількість яких у 2023–2024 рр. також зросла. Зокрема число жертв **сексуального насильства** збільшилося з 92 у 2022 р. до 115 у 2024 р., постраждалих від **вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку**, — з 79 до 190 та **домогання дитини для сексуальних цілей** — з 8 до 11. Кількість потерпілих від **розбещення неповнолітніх** у 2023 р. також підвищилася з 189 до 284, але в 2024 р. скоротилася до 167.

Як вже зазначалося вище, с початком російської агресії значну кількість дітей було визнано жертвами фактів **порушення законів та звичаїв війни**. У 2022 р. зафіксовано 4206 таких постраждалих (812 малолітніх та 3394 неповнолітніх), в 2023 р. їх кіль-

кість поменшала до 2590 (547 та 2043 відповідно), а в 2024 р. скоротилася до 474 (209 та 265). Частка дітей серед всіх потерпілих від цього злочину знизилася з 8,3% до 1,2%.

На жаль, помітною була чисельність дітей, які загинули в результаті **умисних вбивств**. Причому, якщо впродовж 2019–2022 рр. вона знизилася з 51 до 34, то в 2023 р. зросла до 165. Вірогідно абсолютна більшість з них загинули від обстрілів. При цьому 145 постраждалих від умисних вбивств дітей були від 14 до 18 років. В 2024 р. кількість серед дітей жертв умисних вбивств повернулася до рівня попередніх років та становила 47 постраждалих. Скорочення відбулося за рахунок скорочення неповнолітніх осіб до 27. Число малолітніх залишилося на минулорічному рівні та дорівнювало 20. Відсоток дітей серед всіх жертв умисних вбивств у довоєнних роках складав близько 3%, а в останні три роки — не більше 0,4%.

У державній статистичній звітності також фіксується кількість дітей, які стали жертвами спричинення **умисних тяжких тілесних ушкоджень**. Протягом 2019–2023 рр. вона була незначною та скоротилася з 29 до 24, а в 2024 р. трохи підвищилася до 28. Їх частка серед всіх потерпілих від даного злочину складала в середньому 1,7%.

Ще менш численною була група дітей, які стали жертвами **торгівлі людьми**. Впродовж аналізованого періоду їх чисельність постійно коливалася: в 2019 р. зафіксовано 10 дітей, що потерпіли від цього злочину; 2020 р. — 1; 2021 р. — 26; 2022 р. — 12, в 2023 р. — 16 та в 2024 р. — також 16.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході аналізу статистичної звітності було встановлено, що впродовж 2019–2021 рр. кількість

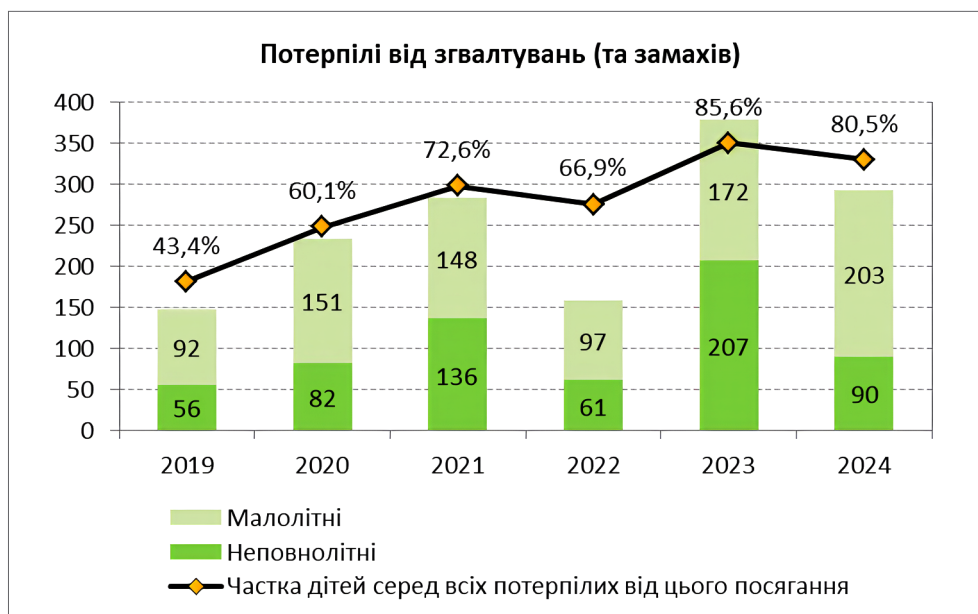

Рис. 7. Кількість дітей, які постраждали від зґвалтувань в Україні у 2019–2024 рр.

Джерело: узагальнено авторами на основі [7–12]

дітей, які стали жертвами кримінальних правопорушень, зросла на 7,4% — з 5 471 до 5 875 осіб. З початком повномасштабної військової агресії у 2022 році спостерігалось стрімке збільшення дитячої віктимізації: у 1,5 раза — до 8 608 осіб, а в 2023 році цей показник зріс ще в 1,3 раза і становив 11 495 осіб. У 2024 році кількість потерпілих дітей, як і загалом усіх потерпілих від кримінальних правопорушень, зменшилася в 1,7 раза — до 6 714 осіб. Така динаміка свідчить про безпосередній вплив воєнного конфлікту на рівень і структуру злочинності щодо дітей в Україні. Водночас зафіксовано стрімке зростання кількості неповнолітніх жертв шахрайства, що свідчить про зростання цифрової віктимізації. Значне занепокоєння викликає підвищення рівня сексуального насильства проти дітей, зокрема зґвалтувань і дій сексуального характеру щодо осіб, які не досягли 16 років. Спостерігається істотна кількість дітей,

які постраждали або загинули внаслідок бойових дій та порушення міжнародного гуманітарного права, що вимагає посилення кримінально-правових і соціальних заходів захисту. Отримані дані свідчать про необхідність вдосконалення статистичного обліку категорій потерпілих, зокрема дітей, з метою підвищення ефективності превентивних заходів.

При цьому, подальше наукове вивчення особи неповнолітнього потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні потребує розширення емпіричної бази за рахунок аналізу не лише офіційної статистики, але й відомостей, отриманих із судової практики, матеріалів кримінальних проваджень, а також соціологічних та психологічних досліджень. Перспективним є глибше вивчення латентної злочинності щодо дітей, особливо у сферах сексуального насильства, домашнього насильства, кіберзлочинів та торгівлі людьми.

Література

1. Barlow C., Walklate S., Renahan N. Rendering them responsible: victim-survivors experiences of Clare's Law and domestic violence disclosure schemes. *Journal of Gender-Based Violence*. 2024. 8(1). P. 83–97. DOI: <https://doi.org/10.1332/239868021x16751803681186>.
2. Джужа О. М. Запобігання злочинам: криминологіко-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
3. Косенко С. Криминологічна характеристика особи неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: зб. матеріалів Міжнар. науко.-практ. конф. (Кропивницький, 24 черв. 2022 р.). Кропивницький : Цент.-Укр. вид.-во, 2022. С. 37–41.
4. Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика дітей в умовах кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Innovations and prospects of world science: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada: Perfect Publishing, 2022. С. 893–899.
5. Cheol Park, Ju-Yeon Lee, Jae-Min Kim, Il-Seon Shin, Seunghyong Ryu, Sung-Wan Kim. Comparative Analysis of Violent Crime Statistics in Korea by Mental Illness Status (2012–2022): Implications of Deinstitutionalization. *Psychiatry Investig*. 2025. 22(6). P. 612–619. DOI: <https://doi.org/10.30773/pi.2024.0309>
6. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія / Є. С. Назимко, М. С. Андріяшевська, Т. І. Тіточка. Запоріжжя, 2021. 208 с.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2019 р. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генеральної прокуратури України від 23.10.2012 р. № 100 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2020 р. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).
9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2021 р. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 р. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).
11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року. Форма № 1 (місячна) : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 299 за погодженням з Держстатом України. URL: <https://is.gd/xkGSg0> (дата звернення: 01.07.2025).

References

1. Barlow C., Walklate S., Renahan N. (2024). Rendering them responsible: victim-survivors experiences of Clare's Law and domestic violence disclosure schemes. *Journal of Gender-Based Violence*, 8(1), 83–97. DOI: <https://doi.org/10.1332/239868021x16751803681186>.
2. Dzhuzha O.M. (2015). Zapobihannia zlochynam: kryminoloho-vikty-molohichna paradyhma: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 331 s. [in Ukrainian].
3. Kosenko S. (2022). Kryminolohichna kharakterystyka osoby nepovnolitnoho, poterpiloho vid seksualnoho nasylstva. Aktualni pytannia vdoskonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronnoi diialnosti: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kropyvnytskyi, 24 cherv. 2022 r.). Kropyvnytskyi: Tsent.-Ukr. vyd-vo, S. 37–41 [in Ukrainian].
4. Komarynska Yu. B. (2022). Psykholoho-kryminalistychna kharakterystyka ditei v umovakh kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh iz domashnim nasylstvom. Innovations and prospects of world science: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference. Vancouver, Canada: Perfect Publishing, S. 893–899 [in Ukrainian].
5. Cheol Park, Ju-Yeon Lee, Jae-Min Kim, Il-Seon Shin, Seunghyong Ryu, Sung-Wan Kim. (2025). Comparative Analysis of Violent Crime Statistics in Korea by Mental Illness Status (2012–2022): Implications of Deinstitutionalization. *Psychiatry Investig.* 22(6), 612–619. DOI: <https://doi.org/10.30773/pi.2024.0309>.
6. Iuvenalna vikty-molohiia: teoretyko-pravova model: monohrafiia / Ye. S. Nazymko, M. S. Andriiashevska, T. I. Titochka. Zaporizhzhia. 2021. 208 s. [in Ukrainian].
7. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen–hruden 2019 r. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 23.10.2012 r. № 100 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].
8. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen–hruden 2020 r. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoho prokurora vid 30.06.2020 r. № 299 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].
9. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen–hruden 2021 r. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoho prokurora vid 30.06.2020 r. № 299 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].
10. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen–hruden 2022 r. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoho prokurora vid 30.06.2020 r. № 299 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].
11. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoho prokurora vid 30.06.2020 r. № 299 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].
12. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku. Forma № 1 (misiachna): zatv. nakazom Heneralnoho prokurora vid 30.06.2020 r. № 299 za pohodzhenniam z Derzhstatom Ukrainy. URL: <https://is.gd/xkGSg0> [in Ukrainian].

УДК 343.9

Цюприк Ігор Володимирович

*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національна академія СБУ*

Tsiupryk Igor

*Doctor of Law, Professor of the
Department of Criminal Procedure and Forensics
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0009-0007-4460-9968*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11293

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ISSUES OF PROCEDURAL REGULATION IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У сучасному кримінальному судочинстві спостерігається стрімке зростання ролі інформаційних технологій, що безпосередньо впливає на трансформацію усталених підходів до процесу доказування. Одним із найбільш динамічних явищ у цій сфері є використання електронних доказів, які дедалі частіше стають основним джерелом інформації у кримінальних провадженнях, що особливо помітно в умовах відкритої збройної агресії російської федерації та стрімкого зростання кількості злочинів, які посягають на основи національної безпеки, спрямовані проти миру й безпеки людства, а також мають терористичний характер. Переважна більшість таких протиправних діянь вчиняється у кіберпросторі або за активного використання цифрових технологій, що зумовлює необхідність використання інформаційних технологій у процесі доказування як одного з ключових інструментів кримінального переслідування. Саме тому електронні докази набувають вирішального значення під час встановлення фактичних обставин у кримінальних провадженнях.

Комплексний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) дозволяє дійти висновку, що національне законодавство не містить чітко структурованого, системного врегулювання порядку збирання, подання, дослідження та оцінки електронних доказів, що створює суттєві перешкоди для ефективного застосування таких доказів у кримінальному процесі. У результаті, значна частина інформації, що становить інтерес для органів досудового розслідування та суду залишається у зоні невизначеності, що, у свою чергу, створює простір для зловживань і маніпуляцій з боку учасників кримінального провадження, що прямо впливає на ефективність досудового розслідування, справедливості судового розгляду та дотримання балансу між публічним інтересом і правами сторони захисту.

Зазначена проблема особливо загострюється у контексті оцінки належності, допустимості, достовірності та достатності електронних доказів. Відсутність єдиних стандартів чи процесуальних інструментів роботи з електронними доказами не лише ставить під сумнів принцип правової визначеності, а й нерідко суперечить засадам змагальності, рівності сторін та справедливого суду, гарантованим Конституцією України та міжнародними актами.

Метою цієї наукової статті є детальне дослідження теоретико-правових аспектів використання електронних доказів, виявлення прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві України щодо процесуальної фіксації електронних доказів у кримінальному судочинстві, а також визначення шляхів їх усунення з урахуванням міжнародних стандартів і практичних потреб правоохоронної та судової діяльності.

Матеріали і методи. У процесі дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. До загальнонаукових методів належать аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, що дозволили сформувати цілісне бачення проблеми. Спеціально-юридичний інструментарій включав формально-юридичний, логіко-нормативний та порівняльно-правовий методи, які застосовувались для вивчення правових норм, їхнього взаємозв'язку, а також порівняння національного підходу до регулювання електронних доказів із міжнародними стандартами. Матеріальну основу дослідження склали: положення КПК України, Закону України «Про основні засади забезпечення кібер-

безпеки України», Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», міжнародні стандарти, зокрема Конвенція про кібербезпеку, The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, сучасна наукова доктрина, а також національна судово практика, сформована Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду.

Результати. У межах наукової статті здійснено концептуальне розмежування понять «електронний документ», «електронний доказ», «комп'ютерні дані» та «цифровий доказ» з урахуванням нормативного змісту, контексту правозастосування та функціонального призначення кожного з цих елементів у межах кримінального процесу. Обґрунтовано, що чинне законодавство України потребує істотного удосконалення, у тому числі доповнення окремими процесуальними нормами, які б закріплювали поняття електронних доказів, визначали їхні ознаки, порядок фіксації, обробки, зберігання та використання, а також встановлювали єдині правила поведінки з такими доказами у кримінальному провадженні.

Окрему увагу приділено аналізу сформованої судової практики щодо використання електронних доказів, яка демонструє фрагментарний підхід та відсутність єдиного тлумачення окремих процесуальних положень, що підтверджує нагальну потребу у систематизації нормативного врегулювання відповідних питань.

Перспективи подальших досліджень. У подальших наукових дослідженнях варто зосередити увагу на: законодавчому закріпленні визначення поняття «електронний доказ» у кримінальному процесуальному законодавстві України та його узгодженні з міжнародними нормами у сфері дотримання прав та свобод людини під час поведінки з електронними доказами; розробці чітких алгоритмів процесуальної фіксації, зберігання та подання електронних доказів.

Ключові слова: кібербезпека, електронний доказ, цифровий доказ, електронний документ, комп'ютерні дані, доказування, допустимість доказу, Протокол Берклі.

Summary. Introduction. In modern criminal proceedings, the role of information technologies is rapidly increasing, directly influencing the transformation of established approaches to the evidentiary process. One of the most dynamic phenomena in this sphere is the use of electronic evidence, which is increasingly becoming the primary source of information in criminal cases.

A comprehensive analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC of Ukraine) leads to the conclusion that national legislation does not contain a clearly structured and systematic regulation of the procedure for collecting, submitting, examining, and evaluating electronic evidence. This creates significant obstacles to the effective use of such evidence in criminal proceedings. As a result, a substantial amount of information of interest to pre-trial investigation bodies and the court remains in a zone of legal uncertainty, which in turn opens the way for abuses and manipulations by participants in criminal proceedings. This directly affects the efficiency of pre-trial investigation, the fairness of trial, and the maintenance of a proper balance between the public interest and the rights of the defence.

This problem becomes particularly acute in the context of assessing the relevance, admissibility, reliability, and sufficiency of electronic evidence. The absence of unified standards or procedural instruments for working with electronic evidence not only calls into question the principle of legal certainty but also often contradicts the principles of adversarial proceedings, equality of arms, and the right to a fair trial, as guaranteed by the Constitution of Ukraine and international instruments.

The purpose of this scientific article is to conduct a detailed study of the theoretical and legal aspects of the use of electronic evidence, to identify gaps in the national criminal procedural legislation of Ukraine concerning the procedural recording of electronic evidence in criminal proceedings, and to define ways to eliminate these gaps, taking into account international standards and the practical needs of law enforcement and judicial activities.

Materials and Methods. The study employs both general scientific and special legal methods of research. General scientific methods include analysis, synthesis, induction, deduction, and abstraction, which made it possible to form a comprehensive understanding of the problem. Special legal tools included formal-legal, logical-normative, and comparative legal methods used to study legal norms, their interrelation, and to compare the national approach to the regulation of electronic evidence with international standards. The material basis of the research consists of: the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management”, international standards, including The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, contemporary legal doctrine, as well as national case law developed by the Criminal Cassation Court within the Supreme Court.

Results. The article provides a conceptual distinction between the notions of “electronic document”, “electronic evidence”, “computer data” and “digital evidence” taking into account their normative content, legal application context, and functional role within criminal proceedings. It is argued that the current legislation of Ukraine requires amendments introducing specific procedural norms that would define the concept of electronic evidence, determine its characteristics, and establish the procedures for its recording, processing, storage, and use, as well as unified rules for handling such evidence in criminal proceedings.

Special attention is devoted to the analysis of existing case law on the use of electronic evidence, which demonstrates a fragmented approach and the absence of a uniform interpretation of certain procedural provisions, thereby confirming the urgent need for systematisation of the regulatory framework in this area.

Prospects for Further Research. Further studies should focus on: legislative consolidation of the definition of “electronic evidence” in the criminal procedural legislation of Ukraine and its harmonisation with international standards on the protection of defence rights in the handling of electronic evidence; and the development of clear procedural algorithms for the recording, preservation, and submission of electronic evidence.

Key words: electronic evidence, digital evidence, electronic document, computer data, proof, admissibility of evidence, Berkeley Protocol.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та інформатизація суспільства зумовили появу нових видів джерел доказової інформації у кримінальному судочинстві, серед яких важливе місце посідають електронні докази. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України не забезпечує достатньо чіткого, внутрішньо узгодженого та системного механізму роботи з ними, що свідчить про недостатню готовність правової системи та законодавства до динамічного розвитку цифрового середовища.

Найбільш проблемними залишаються питання забезпечення цілісності електронних доказів, дотримання принципів їх автентичності, достовірності та допустимості, а також належної процесуальної фіксації. Відсутність чітко визначених процесуальних інструментів створює нагальну потребу у проведенні наукового аналізу, виявленні прогалин у законодавстві, розробленні точних юридичних дефініцій і процесуальних стандартів, а також у впровадженні кращих практик міжнародного досвіду в українську правову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання нормативного врегулювання електронних доказів у кримінальному процесі є предметом наукового інтересу багатьох українських дослідників. У сучасній правовій доктрині спостерігається активна дискусія щодо формулювання належного визначення електронних доказів, а також розробки ефективних процесуальних механізмів їх збирання, фіксації, дослідження та зберігання. Так, Фоміна Т.Г., Рачинський О.О. та Мілімко Л.В. запропонували авторське визначення поняття «електронний (цифровий) доказ» у кримінальному провадженні [13,16]. Окрему увагу технічному змісту електронних доказів приділяють Поліщук А. та Киливник К., які зосередилися на вивченні правової природи таких об'єктів, як системні журнали, кеш-файли, видалені файли [14]. Гарасимів О.І., Марко С.І. та Ряшко О.В. зробили внесок у визначення специфічних ознак електронних доказів, підкресливши, що саме дотримання визначених вимог щодо форми електронного документа забезпечує його належну доказову силу [15]. Смаль І.А. звернув увагу на необхідність виокремлення обшуку електронного носія інформації як самостійної слідчої дії, оскільки звичні форми процесуального втручання не забезпечують належного рівня процесуальних гарантій [17]. Тагієв С.Р., наприклад, переконаний що для того, щоб електронний доказ отримав правове закріплення необхідно продовжувати наукове вивчення всіх ознак і особливостей електронних носіїв інформації, виявити ті ознаки, які мають правове значення, сформулювати нові процесуальні правила виявлення та вилучення електронних носіїв інформації та їх дослідження з урахуванням юридично значущих ознак [18].

Сукупність значної кількості дослідження та публікацій засвідчують високий науковий ін-

терес до висвітленої теми, проте також демонструють й відсутність єдності в поглядах щодо поняття та використання електронних доказів у кримінальному провадженні, що підтверджує доцільність подальшого теоретико-прикладного аналізу, зокрема з урахуванням міжнародних стандартів і новітніх технологічних реалій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізації суспільних відносин дедалі актуальнішим постає питання належного нормативного врегулювання обігу електронної інформації в кримінальному процесі, що, зокрема, вимагає не лише унормування порядку фіксації та оцінки відповідної інформації, а й чіткого розмежування базових понять, що активно використовуються у правозастосовній практиці: «електронний доказ», «комп'ютерні дані», «цифровий доказ», «електронний документ». Відсутність нормативного визначення або ж ототожнення цих понять породжує правову невизначеність у процесуальній кваліфікації дій, унеможливорює формування сталої судової практики та ставить під сумнів допустимість певної категорій доказів.

Так, термін «цифровий доказ» на сьогодні використовується переважно у міжнародній практиці та наукових дослідженнях, де його зміст часто ототожнюється з «електронним доказом». Проте слід звернути увагу, що у рамках концептуальних підходів, цифровий доказ — це будь-яка інформація цифрового походження, яка може мати значення для розслідування та бути використаною як доказ у кримінальному процесі, тобто це поняття охоплює як структуровані, так і неструктуровані дані, добуті з відкритих або закритих цифрових джерел, із дотриманням методів, що забезпечують їхню автентичність та допустимість. У п 3.5. ДСТУ 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів» зазначено, що цифровий доказ — це інформація або данні, збережені або передані в бінарному вигляді (за допомогою двійкового коду), на які можна покладатися як на докази [6]. Цифровий доказ фактично є міжнародною категорією, що охоплює електронні документи, електронні повідомлення, мультимедійні файли, а також сліди цифрової активності особи в мережі.

Головною ознакою поняття «електронний доказ» є не форма, а зміст і джерело походження інформації, що має доказове значення. До електронних доказів належать будь-які відомості, що містяться в електронній формі й мають значення для кримінального провадження незалежно від того, чи оформлені вони у вигляді документа, наприклад електронні листи, записи з месенджерів або систем відеоспостереження, метадані, геолокаційні дані, історія дій користувача в обліковому записі. Важливою ознакою електронного доказу є його походження з цифрового середовища, а також можливість ідентифікації джерела, часу створення і способу зберігання.

Комп'ютерні дані, у свою чергу, є ще більш ширшим і технічним за природою терміном, який охоплює будь-яку інформацію, що зберігається, обробляється або передається за допомогою електронно-обчислювальної техніки. В цьому контексті, важливим є законодавче визначення терміну «дані» у Законі України «Про електронні комунікації», відповідно до якого дані — це інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки, технічними та програмними засобами [3]. В той же час, відповідно до п. б статті 1 Конвенції про кіберзлочинність: «комп'ютерні дані» означає будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки у комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою [4]. У кримінальному процесі комп'ютерні дані можуть стати об'єктом слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду в порядку ст. 237 КПК України [1]. Водночас самі по собі комп'ютерні дані не завжди мають доказове значення, поки не пройдуть оцінки на предмет достовірності, належності та допустимості.

Поняття «цифровий доказ», «електронний доказ» та «комп'ютерні дані» у сучасній кримінально-процесуальній практиці здебільшого залишаються абстрактними та не мають достатньої нормативної визначеності. Водночас категорія «електронний документ» хоча й не є повністю врегульованою на законодавчому рівні, проте вже використовується та певною мірою закріплена у національній правозастосовній практиці.

В контексті наведеного актуальним є проведення порівняльного аналізу визначень поняття «документ» і «електронний документ», закріплених у КПК України, Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» та Державних Стандартах України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості».

Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України, документом визнається матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ [1]. Вказана дефініція акцентує увагу на триєдиній природі документа як: матеріального об'єкта, носія інформації, доказу. Тож, варто стверджувати, що документ у розумінні КПК України — це не лише форма подання інформації, а й процесуальний інструмент, що повинен відповідати певним вимогам достовірності, допустимості та належності.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних з обов'язковими реквізитами [2]. Вказане визначення розширює класичне розуміння документа за рахунок дематеріалізації носія (відсутності його фізичної

форми) та його правової співмірності з паперовим документом за наявності необхідної сукупності постійних елементів — реквізитів.

У свою чергу, п. 3.8 ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» деталізує технічний аспект та вказує, що для використання електронного документу потрібні засоби обчислювальної техніки [5]. Зазначена термінологія дозволяє виокремити спільну ознаку документів, а саме їх функціональне призначення — збереження та передача інформації. Водночас, не кожен електронний документ автоматично є доказом у кримінальному провадженні, оскільки для цього необхідна його процесуальна легалізація у порядку, передбаченому КПК України.

Також, варто звернути увагу, що використання електронних документів — доказів у кримінальному провадженні, значно відрізняється від норм цивільно-процесуального та господарського-процесуального права України. Як зазначено у постанові від 23.01.2025 по справі № 638/6886/22 Касаційного кримінального суду: «...Натомість у кримінальному провадженні щодо ОСОБА_6 та ОСОБА_9 суд оцінював докази за правилами, визначеними кримінальним процесуальним законом, а саме в контексті реалізації приписів статей 84–86, 93, 94, 99 КПК, де відображені відповідні критерії оцінки доказів на предмет їх допустимості, в тому числі й електронних документів, відмінні від тих, про які йдеться в Господарському процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 96) та Цивільному процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 100), за вимогами яких на електронний документ накладається кваліфікований електронний підпис відповідно до положень законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», без чого він не вважається допустимим доказом стосовно встановлення певних фактів.

Захисник ОСОБА_7, спираючись на положення ч. 1 ст. 7 Закону № 851-IV, в обґрунтування вимог касаційної скарги посиляється на недопустимість як доказів даних електронної документації діяльності Ізюмського РЕМ АТ «ХАРКІВОВЛЕНЕРГО» під час окупації, яка міститься на оптичному носії інформації CD. Стверджує, що з урахуванням правозастосовної позиції Верховного Суду в постанові від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к, у значенні ст. 99 КПК електронний документ вважається процесуальним джерелом доказів лише після накладення електронного підпису та/або використання іншого способу ідентифікації автора такого документа. Проте такі доводи захисника Верховний Суд вважає необґрунтованими, а посилання на відповідну правозастосовну позицію цього Суду — нерелевантним...» [11].

Вказана судова практика засвідчує наявність нормативної колізії між КПК України, як спеціального процесуального акту в кримінальному судо-

чинстві та інших чинних нормативно — правових актів України, яка потребує негайного вирішення та вироблення єдиної доктрини щодо використання електронного документу в кримінальному процесі, яка відповідатиме як вимогам процесуального права, так і вимогам інформаційної безпеки та цифрової ідентифікації.

Не менш важливим залишається й правовий статус електронного документа в кримінальному провадженні у частині визначення його «оригіналу», оскільки від правильного розуміння цього терміну залежить допустимість та подальша оцінка електронного доказу в суді.

Частина 3 статті 99 КПК України встановлює, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа — його відображення, якому надається таке ж значення, як документу [1]. Ключовим у даному визначенні є термін «відображення», який, однак, не має законодавчого визначення, що ускладнює його розуміння та тлумачення.

Фактично, КПК України дозволяє використовувати копію електронного документа, яка відображає його зміст, як еквівалент оригіналу за умови, що їй «надається таке ж значення», що свідчить про орієнтованість на зовнішнє сприйняття інформації та відсутність обов'язковості електронного підпису чи технічної автентифікації. Попри такий гнучкий процесуальний підхід вказане створює ризики правової невизначеності, оскільки суд без опори на об'єктивні технічні критерії, самостійно вирішує, коли таке «відображення» відповідає оригіналу. Аналогічно, оригіналом документа відповідно до ч. 4 ст. 99 КПК України визнається й дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста [1].

В той же час, на відміну від КПК України, ст. 7 Закону «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлює чітке поняття, яке передбачає що оригіналом електронного документа вважається:

- електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису;
- кожний з електронних примірників, у разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації;
- ідентичний за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством [2].

Норми, які регламентують використання документів як в КПК України, так і в Законі не суперечать одна одній безпосередньо, проте їхні концепції

суттєво відрізняються, що й призводить до неоднорідності судової практики. Саме тому, в ході дослідження було здійснено аналіз релевантних судових рішень Касаційного кримінального суду Верховного Суду з метою виявлення усталеної судової практики та формування висновків щодо правового розуміння спірних аспектів використання електронних доказів у кримінальних провадженнях. У результаті проведеного аналізу встановлено наступні правові позиції.

1. Відповідно до Постанови від 04.10.2023 по справі № 159/1506/20 Касаційного кримінального суду: «...Матеріальний носій — лише спосіб збереження інформації, який має значення, тільки коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення.

Ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія.

Отже, дослідження диска, на який перенесено дані з іншого накопичувача, за умови того, що сторона захисту не посилається на монтаж та невідповідність відтвореного запису ходу проведення обшуку, не свідчить про порушення порядку дослідження доказів, зокрема тих, що зафіксовані на електронному носії інформації...» [9].

У даному рішенні Касаційний кримінальний суд формулює надзвичайно важливу правову позицію щодо електронного документа як джерела доказів у кримінальному процесі, акцентуючи на його нематеріальній природі та техніко-правовій відмінності від традиційних документів на паперовому носії.

Суд обґрунтовано виходить із того, що матеріальний носій не є визначальним для ідентифікації електронного документа, що відповідає сучасній інформаційній парадигмі, згідно з якою електронний документ — це не об'єкт у фізичному сенсі, а сукупність електронних даних, які можуть бути збережені, передані та відтворені на різних носіях, не втрачаючи при цьому своєї юридичної природи.

Окремо заслуговує на увагу теза суду про неприпустимість ототожнення електронного доказу як засобу доказування з матеріальним носієм, на якому він збережений, що є цілком коректним підходом відповідно до положень ст. 99 КПК України.

Суд обґрунтовано наголошує, що перенесення даних з одного електронного носія на інший (наприклад, із жорсткого диска на диск для огляду в суді) не нівелює їх доказової сили, якщо сторона захисту не заявляє про факти підробки, маніпуляцій або

монтажу, що також слугує гарантією процесуальної економії, оскільки у цифрову епоху вимагати дослідження «оригіналу» виключно на первинному носії було б архаїчним і технічно невиправданим.

2. Відповідно до Постанови від 19.09.2023 по справі № 756/8251/19 Касаційного кримінального суду: «...Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм поррахувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами — CRC-сума, hash-сума) або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень...» [8].

У вказаному судовому рішенні Касаційний кримінальний суд чітко окреслює техніко-правовий механізм ідентифікації електронного документа як оригіналу, що має важливе значення для процесуальної допустимості таких доказів у кримінальному провадженні. Суд визнає, що ідентифікація електронного документа як оригіналу можлива:

- шляхом перевірки контрольної суми уповноваженою особою, яка його створила. Hash-сума (або CRC) — це унікальний цифровий відбиток файлу, що дає змогу підтвердити його цілісність та автентичність. Зміна хоча б одного байта вмісту призводить до зміни контрольної суми, тобто, якщо обчислена hash-сума співпадає з початковою, можна стверджувати, що файл не був змінений;
- за допомогою спеціального дослідження, зокрема судової комп'ютерно-технічної експертизи, що особливо важливо у випадках спірності походження електронного документа та наявності заперечень із боку захисту щодо достовірності даних.

Таким чином, наведена правова позиція дає чітке розуміння сторонам кримінального провадження, що відсутність електронного підпису не є автоматичною підставою для визнання доказу недопустимим, якщо існують інші способи перевірки його автентичності. У перспективі ця практика може лягти в основу типових рекомендацій або методичних підходів до обробки електронних доказів у кримінальному процесі.

3. Відповідно до Постанови від 12.06.2024 по справі № 569/1908/23 Касаційного кримінального суду: «...оперуповноваженим співробітником було проведено огляд інтернет-сторінок, зроблено скріншоти і завантажено відеофайли, які є додатками до протоколів огляду, оформлених, відповідно до вимог КПК.

Місцевий суд, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, оцінюючи досліджені та перевірені в судовому засіданні докази, визнав їх такими, що перебувають в об'єктивному взаємозв'язку

з інкримінованими злочинами, не спростовані в ході судового розгляду, чинним законодавством передбачені як джерела доказування та зібрані з дотриманням процесуальних норм.

...Як убачається з матеріалів провадження, під час судового провадження сторона захисту хоча й ставила питання про недостовірність таких доказів, однак не заявляла будь-яких клопотань про залучення спеціалістів чи експертів, проведення експертизи, а тому колегія суддів погоджується з висновками, зробленими місцевим судом...» [10].

У наведеній постанові Касаційний кримінальний суд підтверджує важливу позицію щодо допустимості результатів огляду веб-ресурсів (зокрема, шляхом створення скріншотів та відеофайлів), здійсненого уповноваженою особою, як доказів у кримінальному провадженні, якщо вони оформлені у відповідному протоколі огляду та не були спростовані стороною захисту.

Важливою є згадка про те, що суд оцінював не лише наявність доказів, а їх зв'язок із предметом доказування, що є черговим підтвердженням важливості визнання цифрових доказів, отриманих, зокрема, через огляд відкритих інтернет-ресурсів, як повноцінних доказів у кримінальному процесі, за умов належного їх процесуального оформлення.

4. Відповідно до Постанови від 06.12.2021 по справі № 756/4855/17 Касаційного кримінального суду: «...відповідно до ч. 3 ст. 99 КПК України оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа його відображення, якому надається таке ж значення, як документу. Відповідна норма дозволяє використовувати електронні документи, інформацію, розміщену в мережі Інтернет, без отримання безпосереднього доступу до фізичних носіїв такої інформації. Це може бути пов'язано як з тим, що відповідна інформація перебуває у вільному доступі, у зв'язку із чим виключається необхідність застосування процедури тимчасового доступу до речей і документів, яка передбачена главою 15 КПК України, так і неможливістю застосування такої процедури через те, що, наприклад, сервери, на яких розміщені електронні документи, які мають значення для кримінального провадження, можуть бути розміщені в будь-якому місці світу, що значно ускладнює процес отримання доступу до таких серверів та завдає шкоди кримінальному провадженню.

У зв'язку із цим веб-сторінка з електронним документом, що оглядаються, можуть бути роздруковані та в письмовому вигляді додані до протоколу огляду. Якщо електронний документ містить фото-, відео-, аудіо матеріали, відповідні частини електронного документа можуть бути збережені та записані на фізичний носій інформації, який також стає невід'ємною частиною протоколу огляду електронного документа...» [7].

У вказаній постанові Касаційний кримінальний суд формулює одну з ключових позицій щодо обігу електронних документів і даних з мережі Інтернет

у кримінальному провадженні. Суть правової позиції полягає у визнанні легітимності електронного документа без доступу до фізичного носія та допустимості паперової фіксації або перенесення цифрових даних на фізичний носій як способу їх документування в межах процесуального огляду.

Суд також визнає, що інформація, яка перебуває у вільному доступі, не потребує звернення із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, що відповідає принципам процесуальної економії та обґрунтованої мінімізації формалізму. Вказана постанова чітко фіксує допустимі способи документування цифрових джерел, зокрема, шляхом оформлення протоколу огляду електронного документа з додатками (роздруковками веб-сторінок, тощо) та перенесення виявленого мультимедійного контенту (фото, відео, аудіо) на фізичний носій.

Тож, на підставі дослідження наведеної судової практики варто стверджувати про важливість саме належної процесуальної фіксації електронних доказів, що мають доказове значення у кримінальних провадженнях, оскільки порядок такого закріплення не висвітлено в нормативно-правових актах України належним чином.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 103 КПК України, процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися у протоколі, на носії інформації або у журналі судового засідання, однак чітких приписів щодо особливостей фіксації саме електронних доказів, отриманих із відкритих цифрових джерел КПК України не містить [1].

У зв'язку з цим виникає потреба у вивченні міжнародних стандартів, зокрема положень Протоколу Берклі (The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations), який встановлює вимоги до процесів збирання, перевірки, аналізу та збереження цифрової інформації, отриманої з відкритих джерел — інтернет-ресурсів, соціальних мереж, хмарних сервісів, месенджерів та інших цифрових платформ.

Протокол Берклі має рекомендаційний характер та був підготовлений Центром з прав людини при Каліфорнійському університеті в Берклі спільно з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини. Його поява стала відповіддю на виклик часу — стрімку цифровізацію суспільних процесів, зокрема у сфері фіксації масових порушень прав людини, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, а також загалом у контексті збирання доказів у міжнародних та національних кримінальних провадженнях.

Відповідно до принципів, викладених у Протоколі, використання цифрових джерел у слідчій та правозастосовній діяльності повинно передбачати чітко структурований, багатоетапний процес, що охоплює низку ключових стадій: онлайн-запити, слідчий аналіз, попередню оцінку, перевірку, збір та збереження.

Першим етапом фіксації електронних доказів є онлайн-запити, що реалізуються у формі актив-

ного пошуку (англ. active search) або пасивного моніторингу (passive monitoring) цифрового контенту [12]. Активний пошук включає перегляд вебресурсів, архівів, відеохостингів тощо, з метою виявлення та фіксації потенційно релевантної інформації. Моніторинг же передбачає відслідковування динамічно змінюваного контенту в часі, зокрема, наприклад, соціальних мереж конкретних осіб чи новинних стрічок. На даному етапі необхідно ретельно документувати усі дії слідчого чи спеціаліста, що включають фіксацію кожного кроку виявлення відповідного матеріалу, включаючи операторів та пошукові системи, які використовувались. Такий підхід дозволяє забезпечувати прозорість методології дослідження та створює можливість перевірки ланцюга пошуку у ході подальшого судового розгляду.

Другий етап передбачає проведення аналітичної обробки зібраної інформації. Слідчий аналіз охоплює порівняння цифрових даних, перевірку їх внутрішньої логіки, ідентифікацію зображень і відео, визначення ймовірних осіб, залучених до подій та мережеву аналітику (у тому числі аналіз взаємодії в соціальних мережах), що дозволяє встановити прогалини для подальшого дослідження.

Наступним етапом є попередня оцінка інформації з урахуванням її потенційної релевантності (prima facie), надійності, можливості вилучення з відкритого доступу та рівня безпеки її зберігання. В подальшому вже відбувається етап повної перевірки достовірності виявлених даних, що включає багаторівневий аналіз: оцінюється джерело походження інформації, здійснюється порівняння даних з іншими незалежними джерелами, досліджується зміст на наявність змін, маніпуляцій, фальсифікацій, втручання у метадані або структуру файлу. Визначаються унікальні характеристики відео, зображень, аудіозаписів чи текстових документів, перевіряється геолокація та хронологія (тобто відповідність місця і часу події), здійснюється аналіз змістовної та внутрішньої логічної узгодженості. Додатково досліджується, чи може інформація бути об'єктивно підтверджена альтернативними способами.

Збір цифрових доказів є технічно важливим процесом, який вимагає точності та дотримання передбачених процедур автентифікації. Залежно від характеру інформації, може застосовуватись знімок екрана, конвертація у PDF, експертне завантаження за допомогою спеціалізованих програм або інших засобів фіксації. Якщо матеріал передбачається використовувати як доказ у судовому провадженні, метод збору має бути обґрунтованим, відтворюваним та захищеним від можливих спроб його зміни. У процесі збору особливо важливо зафіксувати наступні відомості:

- точну веб-адресу/ідентифікатор (URL або URI) цифрового об'єкта;
- HTML-код сторінки, який містить технічну інформацію про вміст і структуру веб-ресурсу;

- знімок екрана цільової веб-сторінки із зазначенням дати та часу (скріншот);
- мультимедійні елементи (зображення, відео, аудіо), вбудовані на сторінці;
- вбудовані метадані (ідентифікатор користувача, дата й час завантаження, геотеги, хештеги, анотації тощо);
- контекстуальні дані, які дозволяють зрозуміти обставини створення чи публікації інформації;
- технічні дані збору (ім'я того, хто зібрав виявлену інформацію, IP-адресу пристрою, яка використовувалася під час пошуку, точний час, тощо);
- хеш-значення — криптографічний контрольний код, який підтверджує цілісність об'єкта та неможливість його зміни після збору [12].

Окрема увага приділяється збереженню цифрових доказів, оскільки саме правильне збереження повинно забезпечити незмінність, доступність, цілісність, зрозумілість і придатність об'єкта до використання у правовому контексті. З цією метою рекомендовано створювати хронологічну документацію, що фіксує кожен етап збереження, а також резервні копії цифрових об'єктів, які містять усю супровідну метайнформацію. Крім того, Протоколом передбачено складання технічного звіту, в якому фіксується наведена інформація, що дозволяє не лише засвідчити автентичність об'єкта, але й створити так званий «ланцюг збереження» (chain of custody), що є критично важливим для подальшого використання матеріалу як доказу в судовому провадженні. Усі зміни до цифрового носія, включаючи копіювання, мають бути обґрунтовані та зафіксовані в протоколі, оскільки збереження цілісності цифрового доказу є головною умовою його допустимості [12].

Протокол Берклі формує всебічну, міжнародно визнану методологію роботи з відкритими цифровими джерелами, поєднуючи технічні та юридичні компоненти щодо виявлення, збирання, перевірки достовірності та збереження цифрової інформації, отриманої з відкритих джерел, з урахуванням принципів належного процесу, дотримання прав людини та забезпечення безпеки даних. Висвітлені положення Протоколу дозволяють створити передумови для визнання цифрової інформації доказом у суді, навіть у випадках, коли вона отримана з нестандартних або нетрадиційних вебресурсів, зокрема соціальних мереж, хмарних сервісів чи інтерактивних платформ.

Водночас чинне процесуальне законодавство України, зокрема ст. 104 КПК України, яка встановлює вимоги до протоколу, в якому фіксуються хід і результати проведення процесуальної дії, містить виключно загальні положення, серед яких вимога зазначати послідовності проведених дій та відображення відомостей, отриманих у результаті їх здійснення [1]. Аналогічно й ст. 237 КПК України, щодо проведення огляду комп'ютерних даних не містить конкретизованих методів роботи з цифровими ресурсами чи критеріїв належної фіксації електронних

даних, що призводить до ситуації, коли якість документування цифрових доказів значною мірою залежить від індивідуальної компетентності слідчого або спеціаліста, а не від чітко врегульованих стандартів.

Саме тому, імплементація положень Протоколу у національну кримінальну процесуальну систему України має важливе значення у світлі актуальних викликів, зокрема у зв'язку з воєнними злочинами, фіксацією злочинів проти людяності, гібридної агресії, розслідувань пов'язаних із колабораційною діяльністю, дезінформацією або протидією кіберзлочинності.

В умовах відсутності розгорнутого процесуального регулювання щодо поводження з електронними доказами в КПК України, постає нагальна потреба у розробці відповідного спеціального підзаконного нормативного акта, що передбачатиме стандартизовану процедуру документування, збереження, передачі та перевірки цифрових доказів із урахуванням міжнародних стандартів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного аналізу встановлено, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема КПК України, не містить нормативно закріпленого поняття «електронний доказ», що створює умови для неоднозначного тлумачення, що, у свою чергу, призводить до ускладнень у правозастосовній практиці. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність внесення змін до КПК України, шляхом доповнення його окремою статтею, яка б визначала поняття електронного доказу, особливості його процесуального оформлення, допустимості та використання у кримінальному провадженні.

Зокрема, пропонується законодавчо визначити, що електронний доказ — це фактичні дані в електронній (цифровій) формі, які містять відомості, отримані за допомогою електронних пристроїв або технологій, і можуть бути використані для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

До форм електронних доказів доцільно віднести: електронні файли (у тому числі фото-, відео-, аудіофайли); електронне листування; комп'ютерні дані; метадані; інформацію з цифрових платформ, вебсайтів, соціальних мереж, хмарних середовищ, месенджерів тощо.

Необхідно також передбачити, що електронний доказ може зберігатися на будь-якому електронному носії, а кожна ідентична за змістом копія вважається оригіналом. При цьому автентичність електронного доказу має підтверджуватись за допомогою технічних засобів, зокрема: хеш-функцій (контрольних сум), електронного цифрового підпису, експертного дослідження або іншого передбаченого законом способу.

Попри наявність окремих правових підходів до електронних доказів у судовій практиці, відсутність належного нормативного регулювання їх збирання, оцінки та використання зумовлює серйозну

правову невизначеність. У зв'язку з цим доцільним є доповнення глави 20 КПК України спеціальною статтею, що регламентуватиме окремий порядок огляду електронних доказів із урахуванням сучасних міжнародних стандартів, зокрема Конвенції про кіберзлочинність та Протоколу Берклі (The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations).

Також нагальною є розробка та законодавче закріплення механізму роботи з доказами, що походять з мережі Інтернет та відкритих цифрових джерел. Саме тому, пропонується передбачити можливість використання як джерел доказування: скріншотів вебсторінок і цифрових платформ, архівних копій сайтів, повідомлень і даних з месенджерів (Telegram, Viber), соціальних мереж, відеоплатформ (YouTube) тощо — за умови їх належної процесуальної фіксації.

Окремо слід передбачити рівні процесуальні можливості як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту у збиранні, поданні та використанні електронних доказів. Зокрема, забезпечити: право сторони захисту на самостійне збирання

електронних доказів, можливість фіксації інформації з використанням технічних засобів, звернення до провайдерів, адміністраторів цифрових сервісів, залучення фахівців у сфері інформаційних технологій для підтвердження автентичності таких доказів.

Нарешті, ключовим завданням є розробка уніфікованої методики роботи з електронними доказами, яка включатиме: процедуру пошуку, виявлення, документування, вилучення, зберігання та перевірки цифрових даних; шаблони процесуальних документів (протоколів огляду, фіксації хеш-сум, тощо); порядок огляду веб-сторінок; алгоритми автентифікації цифрових матеріалів; стандарти дій для слідчих, прокурорів та адвокатів.

Усі вищезазначені пропозиції спрямовані на усунення правової невизначеності, що наразі існує у сфері використання електронних доказів. Їх імплементація дозволить підвищити ефективність кримінального провадження, мінімізувати процесуальні зловживання та гарантувати дотримання стандартів справедливого судового розгляду.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv> (дата звернення 23.07.2025).
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України № 851-IV від 22.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 23.07.2025).
3. Про електронні комунікації: Закон України № 1089-IX від 16.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 23.07.2025).
4. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#top (дата звернення 23.07.2025).
5. ДСТУ 7157:2010. Основні види та вихідні відомості. 2010 рік. URL: https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTY1/dsty_7157-2010.pdf (дата звернення 23.07.2025).
6. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. URL: https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTU5/DSTU_ISO_IEC_27037-2017.pdf (дата звернення 23.07.2025).
7. Постанова Касаційного кримінального суду від 06.12.2021 по справі № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100919101> (дата звернення 22.07.2025).
8. Постанова Касаційного кримінального суду від 19.09.2023 по справі № 756/8251/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113651233> (дата звернення 22.07.2025).
9. Постанова Касаційного кримінального суду від 04.10.2023 по справі № 159/1506/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114052575> (дата звернення 22.07.2025).
10. Постанова Касаційного кримінального суду від 12.06.2024 по справі № 569/1908/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340> (дата звернення 22.07.2025).
11. Постанова Касаційного кримінального суду від 23.01.2025 по справі № 638/6886/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718072> (дата звернення 22.07.2025).
12. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних, у перекладі виконаному Зюзь О. В. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення 22.07.2025).
13. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 3 (102). URL: https://www.researchgate.net/publication/376181942_Electronic_evidence_in_criminal_proceedings_problematic_issues_of_theory_and_practice (дата звернення 24.07.2025).
14. Поліщук А., Киливник К. Використання електронних доказів: іноземна практика. *Юридична газета*. № 50 (704). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vikoristannya-elektronnih-dokaziv-inozemna-praktika.html> (дата звернення 24.07.2025).

15. Гарасимів О.І., Марко С.І., Ряшко О.В. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 75 (2023): частина 2. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276174/271037> (дата звернення 24.07.2025).

16. Мілімко Л.В., Жидовцев Я.В. Електронні докази в кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88: частина 3. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330827/320168> (дата звернення 24.07.2025).

17. Смал І.А. Проблемні аспекти застосування електронних доказів у кримінальному судочинстві. *Періодичні наукові видання НАВС. Право і суспільство*. 2021. № 4. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2810abbd-a0ef-4976-b897-ec3170a1afc6/content> (дата звернення 24.07.2025).

18. Тагієв С.Р. Проблемні питання правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному процесі. *Академічні візії*. 2025. (41). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1742> (дата звернення 24.07.2025).

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine № 4651-VI of April 13, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv> (accessed: 23.07.2025).

2. Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Flow” № 851-IV of May 22, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (accessed: 23.07.2025).

3. Law of Ukraine “On Electronic Communications” № 1089-IX of 16 December 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (accessed: 23.07.2025).

4. Convention on Cybercrime of November 23, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#top (accessed: 23.07.2025).

5. DSTU 7157:2010. Main Types and Output Data. 2010. URL: https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTY1/dsty_7157-2010.pdf (accessed: 23.07.2025).

6. DSTU ISO/IEC 27037:2017. Information Technology. Security Techniques. Guidelines for Identification, Collection, Acquisition and Preservation of Digital Evidence. URL: https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTU5/DSTU_ISO_IEC_27037-2017.pdf (accessed: 23.07.2025).

7. Ruling of the Cassation Criminal Court of December 6, 2021, in case № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100919101> (accessed: 22.07.2025).

8. Ruling of the Cassation Criminal Court of September 19, 2023, in case № 756/8251/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113651233> (accessed: 22.07.2025).

9. Ruling of the Cassation Criminal Court of October 4, 2023, in case № 159/1506/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114052575> (accessed: 22.07.2025).

10. Ruling of the Cassation Criminal Court of June 12, 2024, in case № 569/1908/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340> (accessed: 22.07.2025).

11. Ruling of the Cassation Criminal Court of January 23, 2025, in case № 638/6886/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718072> (accessed: 22.07.2025).

12. The Berkeley Protocol on Open Source Investigations (translated by O. V. Zyuz). URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (accessed: 22.07.2025).

13. Fomina, T. H., Rachynskyi, O. O. (2023). Electronic Evidence in Criminal Proceedings: Problematic Issues of Theory and Practice. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(102). URL: https://www.researchgate.net/publication/376181942_Electronic_evidence_in_criminal_proceedings_problematic_issues_of_theory_and_practice (accessed: 24.07.2025).

14. Polishchuk, A., Kilyvnyk, K. Use of Electronic Evidence: Foreign Practice. *Yurydychna Hazeta*, № 50 (704). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vikoristannya-elektronnih-dokaziv-inozemna-praktika.html> (accessed: 24.07.2025).

15. Harasymiv, O. I., Marko, S. I., Riashko, O. V. (2023). Digital Evidence: Some Problematic Issues Regarding Their Concept and Use in Criminal Proceedings. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, Issue 75, Part 2. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276174/271037> (accessed: 24.07.2025).

16. Milimko, L. V., Zhydovtsev, Ya. V. (2025). Electronic Evidence in Criminal Proceedings in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, Issue 88, Part 3. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330827/320168> (accessed: 24.07.2025).

17. Smal, I. A. (2021). Problematic Aspects of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Periodical Scientific Publications of the National Academy of Internal Affairs. Law and Society*, № 4. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2810abbd-a0ef-4976-b897-ec3170a1afc6/content> (accessed: 24.07.2025).

18. Tagiyev, S. R. (2025). Problematic Issues of Legal Regulation of Electronic Evidence Use in Criminal Procedure. *Academic Visions*, (41). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1742> (accessed: 24.07.2025).

УДК 341.9:343.9

Шуляка Анастасія Володимирівна
здобувач ступеня доктора філософії
Державного податкового університету
Shuliaka Anastasiia
PhD Candidate of the
State Tax University
ORCID: 0000-0001-9197-6874

Омельчук Любов Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державний податковий університет
Omelchuk Liubov
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure
State Tax University
ORCID: 0000-0002-2457-0118.

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11309

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА ДОХОДИ, ЯКІ ОДЕРЖАНІ ШЛЯХОМ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ В УКРАЇНІ

PROCEDURAL ASPECT OF SEIZURE OF PROCEEDS OBTAINED THROUGH MONEY LAUNDERING IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Сучасні глобальні виклики у сфері фінансової безпеки зумовлюють необхідність удосконалення правових механізмів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У цих умовах ключового значення набуває інститут арешту майна, який виступає одним із найбільш дієвих заходів забезпечення кримінального провадження. Вивчення процесуальних аспектів накладення арешту на доходи, отримані незаконним шляхом, є важливим як для формування ефективної національної практики, так і для гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері протидії злочинності.

Мета. Метою дослідження є комплексне вивчення процесуальних аспектів накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів в Україні, з акцентом на виявленні проблемних питань їх ідентифікації, арешту та управління, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового механізму цього процесу з урахуванням міжнародних стандартів і національних особливостей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база України, що регулює процедуру накладення арешту на доходи, одержані злочинним шляхом, зокрема Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також міжнародні договори України; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячені питанням протидії легалізації злочинних доходів, міжнародного співробітництва у сфері фінансового моніторингу та застосування процесуальних заходів забезпечення кримінального провадження.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та системного аналізу (для характеристики правової природи арешту доходів та визначення його ролі в системі заходів забезпечення кримінального провадження); порівняльно-правовий метод (для аналізу національного та міжнародного досвіду застосування арешту доходів, одержаних злочинним шляхом); формально-юридичний метод (для дослідження законодавчих норм та виявлення їх недоліків); метод логічного узагальнення (для формулювання висновків і пропозицій щодо вдосконалення правового механізму накладення арешту на доходи, отримані шляхом відмивання коштів).

Результати. У статті розкрито процесуальні особливості накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів в Україні. Визначено нормативно-правові засади застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження та досліджено порядок звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням. З'ясовано проблемні аспекти ідентифікації та доказування злочинного походження доходів, особливо у випадках їх багаторазового перетворення або перепродажу.

Встановлено, що арешт доходів, одержаних злочинним шляхом, є ключовим інструментом протидії відмиванню коштів, який забезпечує можливість їх подальшої конфіскації та відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Проаналізовано практику міжнародного співробітництва та окреслено труднощі при накладенні арешту на майно, що знаходиться за кордоном, а також виявлено проблеми управління арештованим майном в Україні.

Особливу увагу приділено специфіці накладення арешту на нові форми активів, зокрема криптовалюти та інші віртуальні активи, що дедалі частіше використовуються для легалізації злочинних доходів. Запропоновано напрями вдосконалення процесуальних механізмів арешту таких активів, що сприятиме зміцненню національної системи протидії відмиванню коштів.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на розробці методики доказування злочинного походження доходів, удосконаленні процесуального порядку накладення арешту на різні види активів, у тому числі віртуальні, а також на проблемах забезпечення прав третіх осіб при застосуванні цього заходу. Важливим напрямом є також дослідження міжнародного досвіду арешту злочинних доходів і можливостей його адаптації до української правової системи. Реалізація цих завдань сприятиме вдосконаленню правозастосовної практики та підвищенню ефективності національної системи протидії відмиванню коштів.

Ключові слова: арешт майна, відмивання коштів, доходи, одержані злочинним шляхом, кримінальне провадження, забезпечення кримінального провадження, міжнародне співробітництво.

Summary. Introduction. Modern global challenges in the field of financial security necessitate the improvement of legal mechanisms for combating the legalization (laundering) of proceeds of crime. In these conditions, the institution of seizure of property, which is one of the most effective measures to ensure criminal proceedings, becomes of key importance. Studying the procedural aspects of seizure of proceeds of crime is important both for the formation of effective national practice and for the harmonization of Ukrainian legislation with international standards in the field of combating crime.

Purpose. The purpose of the study is to comprehensively study the procedural aspects of the seizure of proceeds from money laundering in Ukraine, with an emphasis on identifying problematic issues of their identification, seizure and management, as well as developing scientifically based proposals for improving the legal mechanism of this process, taking into account international standards and national characteristics.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) the regulatory and legal framework of Ukraine, which regulates the procedure for imposing an arrest on proceeds of crime, in particular the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to the Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction», as well as international treaties of Ukraine; 2) scientific works of domestic and foreign authors devoted to the issues of counteraction to the legalization of criminal proceeds, international cooperation in the field of financial monitoring and the application of procedural measures to ensure criminal proceedings.

The following scientific methods were used in the research process: theoretical generalization and systemic analysis (to characterize the legal nature of the arrest of proceeds and determine its role in the system of measures to ensure criminal proceedings); comparative law method (to analyze national and international experience in the application of the arrest of proceeds of crime); formal-legal method (for studying legislative norms and identifying their shortcomings); logical generalization method (for formulating conclusions and proposals for improving the legal mechanism for imposing seizure on income obtained through money laundering).

Results. The article reveals the procedural features of imposing an arrest on income obtained through money laundering in Ukraine. The regulatory and legal principles of applying this measure to ensure criminal proceedings are determined and the procedure for applying to an investigating judge with a corresponding request is examined. Problematic aspects of identifying and proving the criminal origin of income are clarified, especially in cases of their multiple transformation or resale.

It is established that the arrest of income obtained through criminal means is a key tool for combating money laundering, which provides the possibility of their further confiscation and compensation for damage caused by a criminal offense. The practice of international cooperation is analyzed and the difficulties in imposing an arrest on property located abroad are outlined, and problems of managing the arrested property in Ukraine are also identified.

Special attention is paid to the specifics of imposing an arrest on new forms of assets, in particular cryptocurrencies and other virtual assets, which are increasingly used to legalize criminal income. Directions for improving procedural mechanisms for the seizure of such assets are proposed, which will contribute to strengthening the national system for combating money laundering.

Discussion. In further scientific research, it is advisable to focus on developing a methodology for proving the criminal origin of income, improving the procedural procedure for imposing an arrest on various types of assets, including virtual ones, as well as on the problems of ensuring the rights of third parties when applying this measure. An important direction is also the study of international experience in the arrest of criminal proceeds and the possibilities of its adaptation to the Ukrainian legal system. The implementation of these tasks will contribute to the improvement of law enforcement practice and increasing the effectiveness of the national system for combating money laundering.

Key words: asset seizure, money laundering, criminally obtained proceeds, criminal proceedings, ensuring criminal proceedings, international cooperation.

Постановка проблеми. Проблема відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, залишається однією з найбільших загроз економічній безпеці України та світу в цілому. Ефективна протидія цьому явищу вимагає належного процесуального забезпечення, зокрема, через інститут арешту майна. Актуальність дослідження процесуальних аспектів накладення арешту на такі доходи зумовлена необхідністю удосконалення механізмів їх виявлення, арешту та конфіскації.

За даними Державної служби фінансового моніторингу України, протягом останніх років спостерігається тенденція до збільшення кількості повідомлень про підозрілі фінансові операції, пов'язані з відмиванням коштів. Це вимагає від правоохоронних органів оперативного реагування та застосування ефективних заходів забезпечення кримінального провадження, серед яких особливе місце посідає арешт майна [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика арешту майна в кримінальному провадженні активно досліджувалася вітчизняними науковцями та практиками, які зробили суттєвий внесок у формування теоретичних та практичних засад цього інституту.

Так, І.А. Бутирська [1] зосереджує увагу на окремих питаннях застосування арешту майна, розкриваючи його правову природу та значення в кримінальному процесі. Дослідження О. Гарасиміва, О. Захарової та О. Ряшка [2] містять аналіз сучасних тенденцій арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження, з урахуванням нових змін у процесуальному законодавстві.

У наукових працях П.Д. Денисюка [3] та О.В. Дрозда [4] детально розглянуто проблемні аспекти накладення арешту на майно, пов'язані зі складністю його доказування та обґрунтування у слідчого судді. І.П. Зіньковський [5] підкреслює недоліки правового регулювання та правозастосування арешту, пропонуючи шляхи їх подолання.

Праці О. Малої та Л. Місюри [8] висвітлюють особливості арешту майна в кримінальному провадженні в контексті забезпечення дієвості кримінального процесу, тоді як В.І. Медведєв [9] пропонує більш глибоке розуміння арешту майна як комплексного заходу забезпечення.

Актуальні проблеми правового регулювання та практики накладення арешту досліджували К. Пенькова [10], яка систематизувала норми законодавства у сфері арешту майна, та Т.В. Смалюк [13], яка аналізує недоліки регламентації цього інституту в кримінальному процесуальному законодавстві.

Вагомим є внесок А.Р. Туманянця та В.І. Медведєва [14], які вивчають проблеми застосування арешту майна в умовах правозастосовної практики. Поряд із цим, О. Пчеліна та В. Пчелін [12] розкривають зарубіжний досвід накладення арешту

на майно, зокрема практику європейських країн, що має важливе значення для удосконалення українського законодавства та його гармонізації з міжнародними стандартами.

Разом з тим, попри значну кількість наукових напрацювань, у сучасній науковій літературі бракує комплексних досліджень, присвячених саме процесуальним аспектам накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів. Невирішеніми залишаються питання доказування злочинного походження активів, застосування арешту до нових форм майна (зокрема віртуальних активів), а також забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та захистом прав третіх осіб.

Метою статті є комплексне дослідження процесуальних аспектів накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів в Україні, виявлення проблемних питань у цій сфері та розробка пропозицій щодо удосконалення відповідного правового механізму.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база України, що регулює процедуру накладення арешту на доходи, одержані злочинним шляхом, зокрема Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також міжнародні договори України; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячені питанням протидії легалізації злочинних доходів, міжнародного співробітництва у сфері фінансового моніторингу та застосування процесуальних заходів забезпечення кримінального провадження.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та системного аналізу (для характеристики правової природи арешту доходів та визначення його ролі в системі заходів забезпечення кримінального провадження); порівняльно-правовий метод (для аналізу національного та міжнародного досвіду застосування арешту доходів, одержаних злочинним шляхом); формально-юридичний метод (для дослідження законодавчих норм та виявлення їх недоліків); метод логічного узагальнення (для формулювання висновків і пропозицій щодо вдосконалення правового механізму накладення арешту на доходи, отримані шляхом відмивання коштів).

Виклад основного матеріалу. Накладення арешту на майно є важливим заходом забезпечення кримінального провадження, спрямованим на досягнення його дієвості шляхом запобігання приховуванню, пошкодженню, псуванню, знищенню, перетворенню, відчуженню майна. Особливої актуальності цей захід набуває у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Правову основу накладення арешту на майно у кримінальному провадженні становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України [7], Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Кодекс України з процедур банкрутства [6], міжнародні договори України.

Відповідно до статті 170 КПК України, арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому цим Кодексом порядку [7].

Особливістю накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів, є необхідність встановлення їх злочинного походження та зв'язку з предикатним злочином. Це вимагає від правоохоронних органів проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на документування злочинної діяльності та виявлення майна, що підлягає арешту [3].

Важливим етапом у процедурі накладення арешту є визначення майна, на яке може бути накладено арешт. Відповідно до статті 171 КПК України, у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено: підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; перелік і види майна, що належить арештувати; документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати [4].

Важливим етапом процедури накладення арешту є визначення майна, на яке може бути накладено такий захід забезпечення. Від цього залежить як ефективність кримінального провадження, так і дотримання прав власників чи користувачів відповідного майна. Відповідно до статті 171 КПК України, у клопотанні слідчого чи прокурора про арешт майна має бути зазначено підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт; перелік та види майна, що належить арештувати; документи, що підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту [11]. Таким чином, законодавець покладає на бік обвинувачення обов'язок чітко ідентифікувати майно, що підлягає арешту, та обґрунтувати необхідність його арештування.

На практиці визначення об'єкта арешту є складним завданням. По-перше, не завжди можливо швидко встановити належність майна конкретній особі, оскільки власники можуть приховувати свої активи за допомогою підставних осіб, трастів, фіктивних угод або через реєстрацію майна в інших юрисдикціях. По-друге, часто виникають ситуації, коли актив використовується кількома особами одночасно: наприклад, спільна власність подружжя чи корпоративні

права в господарських товариствах. У такому разі арешт майна може торкатися інтересів третіх добросовісних осіб, що породжує додаткові правові колізії та вимагає забезпечення балансу між інтересами кримінального провадження та правами власників.

Особливу увагу науковці звертають на практику Верховного Суду. У постанові від 20 травня 2020 р. у справі № 487/5665/18 Касаційний кримінальний суд зазначив, що слідчий суддя, вирішуючи питання про арешт майна, має перевірити не лише обґрунтованість доводів слідчого чи прокурора, а й наявність належних доказів, які підтверджують, що конкретне майно справді має значення для кримінального провадження. В іншій постанові від 15 грудня 2021 р. у справі № 761/30705/19 Верховний Суд підкреслив, що відсутність у клопотанні переліку майна, що підлягає арешту, є істотним порушенням процесуального закону та підставою для відмови у його задоволенні [8].

Окремої уваги потребує питання про арешт майна третіх осіб. Верховний Суд у постанові від 23 лютого 2022 р. у справі № 991/1234/21 зазначив, що арешт майна особи, яка формально не є підозрюваним у кримінальному провадженні, є можливим лише за наявності достатніх доказів його злочинного походження або використання як оруддя злочину. При цьому доведення таких обставин покладається на бік обвинувачення. Це узгоджується із практикою ЄСПЛ (право Silickienė v. Lithuania, 2009 р.), де наголошується на необхідності забезпечення ефективних процесуальних гарантій для захисту прав третіх осіб [3].

Додаткову складність становить ідентифікація нових форм майна, зокрема віртуальних активів. Верховний Суд вже висловлювався щодо цього питання: у постанові від 21 квітня 2022 р. у справі № 757/11150/20-к суд підтвердив можливість накладення арешту на криптовалюту як на інший вид майна, проте звернувши на необхідність спеціальної експертизи та технічних доказів для доведення належності такого активу конкретній особі. Це свідчить про поступове формування практики в сфері арешту віртуальних активів, яка потребує подальшого нормативного врегулювання [9].

При накладенні арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів, особливу увагу слід приділяти встановленню всього ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскуванню злочинного походження майна. Це може включати аналіз банківських документів, документів про право власності на нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права тощо.

Важливим аспектом протидії відмиванню доходів є міжнародне співробітництво у сфері їх виявлення та арешту. Оскільки злочини в цій сфері за своєю природою мають транснаціональний характер, ефективність кримінального переслідування значною мірою залежить від здатності держав взаємодіяти між

собою та надавати взаємну правову допомогу. Україна є учасницею низки міжнародних договорів, що регулюють відповідні питання. Зокрема, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000р. (так звана Палермська конвенція) передбачає обов'язок держав-учасниць співпрацювати у сфері ідентифікації, відстеження та арешту доходів від злочинів з метою їх подальшої конфіскації (ст. 12, 13). Аналогічні положення містяться в Конвенції Ради Європи 1990р. «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, здобутих злочинним шляхом», а також у Варшавській конвенції 2005 р., яка деталізує механізми міжнародної взаємодії у цій сфері. Міжнародні договори визначають кілька ключових напрямів співробітництва: обмін інформацією між компетентними органами, виконання запитів про накладення арешту на майно, що перебуває на території іншої держави, визнання та виконання рішень іноземних судів щодо конфіскації доходів від злочинної діяльності. Для України особливого значення набуває участь у Конвенції Ради Європи, адже саме через цей механізм здійснюється правова допомога з більшістю європейських держав [2].

Разом з тим, практика застосування цих механізмів виявляє низку проблем. По-перше, процедура міжнародних запитів часто є тривалою та бюрократизованою, що ускладнює своєчасне накладення арешту на майно, яке може бути швидко відчужене чи переведене на іншу юрисдикцію. По-друге, відсутність уніфікованих стандартів доказування незаконного походження майна призводить до того, що запити однієї держави можуть відхилятися іншою. По-третє, значні труднощі виникають щодо арешту віртуальних активів, які не мають чіткої територіальної прив'язки та можуть зберігатися на іноземних криптовалютних біржах [12].

Верховний Суд України у своїй практиці наголошує на важливості дотримання міжнародних стандартів. Так, у постанові від 19 травня 2021р. у справі № 991/567/19 суд підкреслив, що під час виконання запитів іноземних органів слідчі судді повинні враховувати вимоги міжнародних конвенцій, учасницею яких є Україна, а також принцип взаємності. Це свідчить про інтеграцію міжнародних механізмів у національну правову систему та підвищення ролі судової влади в забезпеченні їх реалізації.

Водночас необхідно враховувати практику ЄСПЛ, яка визначає стандарти втручання держав у право власності у випадках міжнародного арешту майна. Суд неодноразово наголошував, що арешт майна за запитом іноземної держави має супроводжуватися належними процесуальними гарантіями для власника активу, зокрема правом на ефективне оскарження та перевірку пропорційності обмеження права власності (справи *Raimondo v. Italy*, *Grifhorst v. France*).

Таким чином, міжнародне співробітництво у сфері виявлення та арешту злочинних доходів є не-

від'ємною складовою протидії відмиванню коштів. Україна, будучи учасницею провідних універсальних та регіональних конвенцій, має належну правову основу для такої взаємодії. Проте практична реалізація цих механізмів потребує подолання проблем із тривалістю процедур, відсутністю уніфікованих підходів до доказування, а також із викликами, що породжуються цифровою економікою. Далі удосконалення міжнародного співробітництва має відбуватися шляхом гармонізації законодавства, спрощення процедур обміну інформацією та створення ефективних інструментів арешту віртуальних активів.

Процесуальний порядок накладення арешту на майно передбачає звернення слідчого за погодженням з прокурором або прокурора до слідчого судді із відповідним клопотанням. При цьому важливо забезпечити оперативність розгляду такого клопотання, оскільки зволікання може призвести до приховування або відчуження майна.

Особливої уваги заслуговує питання забезпечення прав третіх осіб при накладенні арешту на майно. Відповідно до частини четвертої статті 170 КПК України, заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обґрунтовані підозри, що майно є предметом, знаряддям вчинення або засобом фінансування злочину, доходом від нього, або отримане за рахунок доходів від злочину.

Практика показує, що часто виникають складнощі з доказуванням злочинного походження майна, особливо коли воно було неодноразово перепродано або переоформлено на інших осіб. У таких випадках важливо зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала зв'язок між предикатним злочином та майном, на яке накладається арешт.

Окремою проблемою є накладення арешту на майно, що знаходиться за кордоном. У таких випадках необхідно використовувати механізми міжнародної правової допомоги, що вимагає додаткового часу та ресурсів. Важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія з компетентними органами іноземних держав через механізми взаємної правової допомоги.

Ще одним важливим аспектом є питання управління арештованим майном. Відповідно до законодавства, функції з управління арештованим майном покладено на Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). Однак практика показує, що існують певні проблеми в організації ефективного управління таким майном [5].

При накладенні арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів, важливо враховувати специфіку різних видів майна. Так, якщо йдеться про грошові кошти на банківських рахунках, необхідно забезпечити оперативне блокування операцій за такими рахунками. Якщо арешт накладається на нерухоме майно, важливо забезпечити належну

взаємодію з органами державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Окремі уваги заслуговує на накладення арешту на віртуальні активи, зокрема криптовалюти, які дедалі частіше використовуються для відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом. На відміну від традиційного майна, криптовалюти мають децентралізовану природу, обмежену територіальною юрисдикцією та високий рівень анонімності власників. Це ускладнює ідентифікацію власника активу, встановлення його злочинного походження та безпосереднє накладення арешту. У зв'язку з цим виникає потреба у розробці спеціальних методик виявлення, блокування та арешту таких активів, які включають аналіз блокчейн-транзакцій, виявлення цифрових гаманців, а також застосування експертних висновків у сфері інформаційних технологій та кібербезпеки [14].

Крім того, ефективне накладення арешту на криптовалюту передбачає належну підготовку працівників правоохоронних органів, які повинні володіти сучасними знаннями у сфері криптографії, принципів роботи децентралізованих мереж та міжнародних стандартів взаємодії з криптовалютними біржами. Верховний Суд України у постанові від 21 квітня 2022 р. у справі № 757/11150/20-к підтвердив можливість арешту криптовалют як іншого майна, однак наголосивши на необхідності документального та експертного підтвердження належності активів конкретній особі та їхньої зв'язку зі злочинною діяльністю.

Таким чином, накладення арешту на віртуальні активи є новим та специфічним напрямом у практиці кримінального процесу. Воно потребує поєднання класичних процесуальних підходів із сучасними технологічними методами, а також удосконалення законодавчого та нормативного регулювання. Лише комплексна підготовка слідчих, прокурорів та суддів дозволить забезпечити ефективність кримінального переслідування без порушення прав власників активів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів, є важливим інструмен-

том протидії легалізації злочинних доходів, який потребує належного процесуального забезпечення. Основними проблемами у сфері накладення арешту на такі доходи є: складність доказування їх злочинного походження; необхідність забезпечення прав третіх осіб; проблеми міжнародного співробітництва при арешті майна, що знаходиться за кордоном; складності в управлінні арештованим майном. Для підвищення ефективності накладення арешту на доходи, одержані шляхом відмивання коштів, необхідно: удосконалити механізми взаємодії правоохоронних органів та інших державних органів при виявленні та арешті злочинних доходів; розробити спеціальні методики виявлення та арешту віртуальних активів; посилити міжнародне співробітництво у сфері виявлення та арешту злочинних доходів; удосконалити систему управління арештованим майном. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є: розробка методики оцінки ефективності накладення арешту на злочинні доходи; дослідження особливостей накладення арешту на різні види віртуальних активів; вивчення міжнародного досвіду у сфері виявлення та арешту злочинних доходів; дослідження проблем забезпечення прав третіх осіб при накладенні арешту на майно, одержане злочинним шляхом; вдосконалення механізмів управління арештованим майном. Існує необхідність у подальшому вдосконаленні нормативно-правового регулювання процедури накладення арешту на доходи, одержані злочинним шляхом, зокрема, шляхом внесення змін до КПК України щодо особливостей накладення арешту на віртуальні активи та інші нові форми майна. Важливим напрямом удосконалення практики накладення арешту на злочинні доходи є підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, прокурорів та суддів щодо особливостей виявлення та арешту різних видів майна, одержаного злочинним шляхом.

Вирішення зазначених проблем та реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та забезпеченню економічної безпеки держави.

Література

1. Бутирська І. А. Окремі питання застосування арешту майна у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 96. С. 21–25.
2. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Арешт майна у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 118–123.
3. Денисюк П. Д. Окремі проблемні питання арешту майна за кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Том 2, № 2. С. 97–100.
4. Дрозд А. В. Деякі проблемні питання арешту майна в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. Том 2, № 36. С. 164–168.
5. Зінковський І. П. Застосування арешту майна у кримінальному провадженні: деякі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 182–189.

6. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 08.02.2025).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.02.2025).
8. Мала О., Місюра Л. Накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (13). С. 114–121.
9. Медведєв В. І. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження. Харків, 2019. 35 с.
10. Пенюкова К. Процедура накладення арешту на майно у кримінальному провадженні (витяги із законодавства): інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf>. (дата звернення: 08.02.2025).
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 769-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19#Text> (дата звернення: 08.02.2025).
12. Пчеліна О., Пчелін В. Зарубіжний досвід накладення арешту на майно в кримінальному провадженні (на прикладі європейських країн). *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький : ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. 486 с.
13. Смалюк Т. В. Проблемні питання регламентації накладення арешту на майно в кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70), № 3. С. 214–219.
14. Туманянц А. Р., Медведєв В. І. Арешт майна у кримінальному провадженні: окремі проблеми застосування. *Право і Суспільство*. 2018. № 2. Частина 3. С. 194–199.

References

1. Butyrska, I. A. (2022). Certain issues of the application of property seizure in criminal proceedings. *Journal of Eastern European Law*. № . 96. Pp. 21–25 [in Ukrainian].
2. Garasymiv, O., Zakharova, O., Ryashko, O. (2022). Property seizure in criminal proceedings. *Legal Bulletin*. № 2. Pp. 118–123 [in Ukrainian].
3. Denisyuk, P. D. (2017). Certain problematic issues of property seizure under the criminal procedural legislation of Ukraine. *Current problems of domestic jurisprudence*. № 2. Volume 2. Pp. 97–100 [in Ukrainian].
4. Drozd, A. V. (2018). Some problematic issues of property seizure in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*. № 36. Volume 2. Pp. 164–168 [in Ukrainian].
5. Zinkovsky, I. P. (2017). Application of property arrest in criminal proceedings: some problematic issues. *Bulletin of Criminal Procedure*. № 2. Pp. 182–189 [in Ukrainian].
6. Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Law of Ukraine dated October 18, 2018 № . 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian].
7. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
8. Mala, O., Misyura, L. (2017). Imposition of arrest on property in criminal proceedings. *Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. № 1 (13). Pp. 114–121 [in Ukrainian].
9. Medvedev, V. I. (2019). Arrest of property as a measure of securing criminal proceedings. Kharkiv, 35 p. [in Ukrainian].
10. Penkova, K. Procedure for imposing arrest on property in criminal proceedings (excerpts from legislation): informational note prepared by the European Information and Research Center at the request of the People's Deputy of Ukraine. European Information and Research Center. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf> [in Ukrainian].
11. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Certain Issues of Seizure of Property in Order to Eliminate Corruption Risks in Its Application: Law of Ukraine of November 10, 2015 № 769-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19#Text> [in Ukrainian].
12. Pchelina, O., Pchelin, V. (2022). Foreign Experience of Seizure of Property in Criminal Proceedings (on the Example of European Countries). Current Issues of Improving Forensic and Law Enforcement Activities: Collection of Materials of Meeting № 2 of the Permanent International Scientific and Practical Conference (Kropyvnytskyi, June 24, 2022). Kropyvnytskyi: LLC “Central Ukrainian Publishing House”, 486 p. [in Ukrainian].
13. Smalyuk, T. V. (2020). Problematic issues of regulating the seizure of property in criminal proceedings. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: legal sciences*. № 3. Volume 31 (70). Pp. 214–219 [in Ukrainian].
14. Tumanyants, A. R., Medvedev, V. I. (2018). Arrest of property in criminal proceedings: some problems of application. *Law and Society*. № 2. Part 3. Pp. 194–199 [in Ukrainian].

УДК 341.241

Пасічник Ярослав Сергійович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правових та інформаційних технологій

Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна»

Pasichnyk Yaroslav

Candidate of Juridical Sciences,

Associate Professor Department of Legal and Information Technologies

Khmelnytsky Institute of Social Technologies of University "Ukraine"

ORCID: 0009-0009-9750-6457

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11261

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КОДИФІКАЦІЯ ПРАВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

CODIFICATION OF INTERNATIONAL TREATY LAW: HISTORY OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATUS

Анотація. Вступ. Міжнародне право є основним регулятором міжнародних відносин між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами. Норми міжнародного права структуруються в окремі галузі, серед яких ключове місце право міжнародних договорів. Кодифікація як форма систематизації права міжнародних договорів пройшла великий шлях свого розвитку та вдосконалення, залишаючись головним інструментом оптимізації сучасного міжнародного права.

Метою цієї роботи є дослідження історії процесу кодифікації права міжнародних договорів та характеристика її стану на сучасному рівні розвитку міжнародного права з врахуванням головних тенденцій і викликів, які постають у відносинах між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Матеріали і методи. Матеріалами для даного дослідження виступили: джерела міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин у сфері договірного права держав та інших суб'єктів міжнародного права, що відносяться до офіційної кодифікації права міжнародних договорів; теоретичні праці зарубіжних і вітчизняних науковців у сфері міжнародного права. Використовувалися загально-наукові та спеціальні методи, притаманні для науки міжнародного права. Основним методом виступає історичний метод пізнання явищ міжнародного права. Також використовуються методи аналізу та синтезу, аналогії, порівняльного правознавства.

Результати. Проведене дослідження дозволяє констатувати про успішне здійснення кодифікації права міжнародних договорів як основних джерел міжнародного права. Вдосконалення існуючих норм міжнародного права, їх оптимізація і приведення в дію матиме суттєвий ефект на стан міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин.

Офіційна кодифікація та неофіційна кодифікація дає змогу супроводжувати та забезпечувати розвиток процесу кодифікації права міжнародних договорів на теоретико-методологічному рівні міжнародного права та у практичній діяльності держав та інших суб'єктів міжнародного права. Від реального стану якості норм права міжнародних договорів багато в чому буде залежати стан міжнародних відносин між суб'єктами міжнародного права.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях теоретикам і практикам міжнародного права необхідно зосередити увагу на кодифікації договорів між державами та міжнародними організаціями, питаннях забезпечення міжнародної відповідальності за невиконання міжнародних зобов'язань «*pacta sunt servanda*». Вирішення проблематики ефективного врегулювання прогалин у міжнародному праві надасть можливість розв'язувати суперечності між суб'єктами міжнародного права та забезпечити ефективне співробітництво між ними.

Ключові слова: міжнародний договір, право міжнародних договорів, кодифікація, Комісія ООН міжнародного права, Віденська конвенція про право міжнародних договорів.

Summary. Introduction. International law is the main regulator of international relations between states, international organizations and other subjects. The norms of international law are structured into separate branches, among which the law of

international treaties holds a key place. Codification as a form of systematization of the law of international treaties has come a long way in its development and improvement, remaining the main tool for optimizing modern international law.

Purpose. The purpose of this article is to study the history of the process of codification of the law of international treaties and characterize its state at the current level of development of international law, taking into account the main trends and challenges that arise in relations between states and other subjects of international law.

Materials and methods. The materials for this study were: sources of international legal regulation of international relations in the field of treaty law of states and other subjects of international law, relating to the official codification of the law of international treaties; theoretical works of foreign and domestic scholars in the field of international law. General scientific and special methods inherent in the science of international law were used. The main method is the historical method of cognition of the phenomena of international law. Methods of analysis and synthesis, analogy, and comparative jurisprudence are also used.

Results. The conducted research allows us to state the successful implementation of the codification of the law of international treaties as the main sources of international law. Improving the existing norms of international law, their optimization and implementation will have a significant effect on the state of international legal regulation of international relations.

Official codification and unofficial codification make it possible to accompany and ensure the development of the process of codification of the law of international treaties at the theoretical and methodological level of international law and in the practical activities of states and other subjects of international law. The state of international relations between subjects of international law will largely depend on the real state of the quality of the norms of the law of international treaties.

Discussion. In further scientific research, theorists and practitioners of international law should focus on the codification of treaties between states and international organizations, issues of ensuring international responsibility for failure to fulfill international obligations “pacta sunt servanda”. Addressing the issue of effective regulation of gaps in international law will provide an opportunity to resolve contradictions between subjects of international law and ensure effective cooperation between them.

Key words: international treaty, law of international treaties, codification, UN International Law Commission, Vienna Convention on the Law of International Treaties.

Постановка проблеми. Вдосконалення норм міжнародного права, які регулюють найбільш важливі міжнародно-правові відносини на двосторонньому та багатосторонньому рівні, об'єктивно вимагають свого теоретико-методологічного обґрунтування.

Історичний досвід людства об'єктивно підтверджує, що основною і найбільш ефективною формою вдосконалення міжнародно-правових норм і правил поведінки (практики) суб'єктів міжнародного права виступає кодифікація як форма систематизації міжнародно-правових норм, що дозволяє оптимізувати міжнародно-правове регулювання міжнародних відносин.

Серед джерел міжнародного права основним є міжнародних договорів (international treaty) в різних формах і найменуваннях. Кодифікація права міжнародних договорів у теорії та практиці міжнародного права визнана успішною, але існують окремі прогалини, особливо пов'язані з практичним втіленням і реалізацією міжнародно-правових норм, а також виникають нові виклики, пов'язані з постійною зміною стану міжнародних відносин на регіональному та універсальному рівні міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на актуальність проблематики кодифікації міжнародного права, зокрема, кодифікації міжнародних договорів, відповідну тему досліджували та досліджують відомі зарубіжні та вітчизняні науковці-міжнародники. Так, британський юрист Джеймс Браєрлі (James Brierly) є автором доповіді для Комісії міжнародного права ООН щодо світового досвіду з права міжнародних договорів [1]. Вітчизняний професор, народний депутат Украї-

ни О. О. Мережко аналізує сучасний стан кодифікованої галузі права міжнародних договорів, звертаючи увагу на проблеми та актуальні тенденції [2]. Професор М. О. Баймуратов досліджує загальні питання кодифікації як форму систематизації у міжнародному праві [3]. Професор О. В. Буткевич внесла значний внесок в дослідження історії міжнародного права, права міжнародних договорів та його кодифікації [4]. Український науковець В. А. Ващенко досліджує питання денонсації міжнародних договорів в теорії та практиці сучасного міжнародного права, зокрема, питання кодифікації права міжнародних договорів, як найбільш кодифікованої галузі міжнародного права [5]. Д. Азарія (D. Azaria) досліджує діяльність Комісії з міжнародного права ООН як органу тлумачення міжнародного права [6]. П. Кейл (P. Keil) також аналізує визначну роль Комісії ООН міжнародного права в процесі кодифікації міжнародного права [7]. Грецький науковець Н. Вулгаріс (N. Voulgaris) критикує сучасну діяльність Комісії ООН міжнародного права та звертає увагу на важливості розвитку міжнародного права як науки та здійснення подальшої кодифікації міжнародного права [8]. Український науковець І. Земан здійснив загальну характеристику та розкрив значення доктрини міжнародного права у процесі кодифікації міжнародного права» [9].

Наведені публікації присвячені, як правило, аналізу діяльності основного органу з питань кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права — Комісії ООН міжнародного права. При цьому, вимагають свого розвитку та вдосконалення теоретико-методологічні підходи до кодифікації права міжнародних договорів, які знаходять своє

втілення у подальшій практиці суб'єктів міжнародного права, насамперед держав і міжнародних організацій.

Метою статті є дослідження історії процесу кодифікації права міжнародних договорів та характеристика її стану на сучасному рівні розвитку міжнародного права з врахуванням головних тенденцій і викликів, які постають у відносинах між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Матеріали і методи. Матеріалами для даного дослідження виступили: 1) джерела міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин у сфері договірної права держав та інших суб'єктів міжнародного права, що відносяться до офіційної кодифікації права міжнародних договорів; 2) теоретичні праці зарубіжних і вітчизняних науковців у сфері міжнародного права, які внесли значний внесок у розробку проблематики неофіційної (доктринальної) кодифікації права міжнародних договорів.

Під час виконання дослідження питань кодифікації права міжнародних договорів використовувалися загально-наукові та спеціальні методи, притаманні для науки міжнародного права. Враховуючи обрану тематику дослідження, основним методом виступає історичний метод пізнання явищ міжнародного права. Також використовуються методи аналізу та синтезу, аналогії, порівняльного правознавства.

Виклад основного матеріалу. Кодифікація у теорії права є формою систематизації правових норм, яка передбачає їх якісне удосконалення, впорядкування і викладення у формі єдиного нормативно-правового акту.

Міжнародне право, користуючись методологією та інструментарієм загальної юридичної теорії, використовує кодифікацію в якості основної форми оптимізації і вдосконалення міжнародно-правового регулювання, в тому у числі в галузі міжнародних договорів.

Як зазначає проф. М. О. Баймуратов, кодифікація передбачає не тільки приведення в єдину систему чинних міжнародно-правових норм, але і більш точне їх формулювання, відбиття в договірній формі міжнародних звичаїв [3, с. 87].

Суб'єкти міжнародного права, вступаючи у відносини між собою, почали звертатись як до звичаю, так і до можливостей міжнародного договору. Міжнародні договори уточнювали, конкретизували, доповнювали і узгоджували зі змінними обставинами міжнародних відносин існуючі міжнародні звичаї [4, с. 129].

Розвиток процесу кодифікації права міжнародних договорів пройшов тривалий історичний процес від ідей визначних світових мислителів І. Бенґама та Г. В. Лейбніца, які зверталися у свої фундаментальних енциклопедичних працях до питань міжнародних договорів (наприклад, збірка договорів «Codex Juris Gentium Diplomaticus» 1693 року Лейбніца до сучасної кодифікації права міжнародних

договорів у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [10].

У 1739 році в Амстердамі французький юрист Жан Барбейрак видав двотомну збірку «Histoire des anciens traités» («Історія стародавніх договорів»), що дозволило фактично систематизувати міжнародну договірну практику стародавнього міжнародного права.

Починаючи з другої половини XIX століття розпочалися перші спроби дослідників міжнародного права на науковому рівні сформулювати один цілісний документ або кодекс, що вміщував би основні напрацювання та положення права міжнародних договорів між державами або цивілізованими націями.

А. Паролдо (Італія) у «Дослідах кодифікації міжнародного права» (1851 р.) та А. фон Домін-Петрушевич (Австро-Угорщина) в «Короткому змісті кодексу міжнародного права» (1861 р.) одними з перших своїми дослідженнями започаткували неофіційну доктринальну кодифікацію міжнародного права, зокрема, права міжнародних договорів. Більше, ніж через 100 років після цього, Комісія ООН міжнародного права відзначила внесок Доміна-Петрушевича в розвиток кодифікації міжнародного права, який у свій час запропонував створити міжнародну комісію юристів для кодифікації права націй і навіть чітко вказав, що кодифікація має бути втілена в міжнародних конвенціях [11, с. 74].

Спроби неофіційної кодифікації права міжнародних договорів або міжнародних трактатів були продовжені, зокрема, швейцарським юристом-міжнародником І. К. Блюнчлі у 1860–1870-ті роки (багаторазові видання «Сучасного міжнародного права цивілізованих держав, викладеного у вигляді кодексу»). Так, на його думку, держави укладають між собою договори в якості міжнародних осіб (суб'єктів); з цього слідує, що існування юридичних відносин, визначених договорами, не залежить від існування урядів, які підписали (затвердили) ці договори. Держави, як самостійні особи, можуть визначати свої юридичні відносини за допомогою трактатів (договорів), з чого виникає для них особливе договірне право [12, с. 235].

Американським юристом Девідом Дадлі Філдом у 1872 році було підготовлено проєкт міжнародного кодексу «Draft Outlines of an International Code» [10], в якому окрему книгу четверту безпосередньо було присвячено міжнародним угодам. Зокрема, у статті 188 передбачалося, що термін «договір» використовується в цьому кодексі в розумінні письмової угоди між двома або більше державами про дію чи бездіяльність, що створює, припиняє або іншим чином впливає на міжнародне право чи відносини [13, с. 78–79]. Крім того, в кодексі йдеться про правоздатність укладати договір, питання ратифікації договору, набрання чинності договором, внесення змін до договору, припинення зобов'язань, що виникли з договору та інші питання міжнародних договорів.

Над питаннями кодифікації міжнародного права працювали італійські науковці-міжнародники П. Фіоре, П. Манчіні та Ф. Козентіні, канадський вчений Дж. Інтерноскіа, чилійський юрист-міжнародник і дипломат А. Альварес, британський професор міжнародно права Леон Леві. Так, Л. Леві загальним питанням міжнародних договорів та їх узагальненню (кодифікації) присвятив розділ 8 своєї праці «Міжнародне право з матеріалами для кодексу міжнародного права», виданої в Нью-Йорку в 1888 році [14]. Розділи 9–12 були присвячені окремим видам міжнародних договорів між державами. Розглядаючи право держави на укладання договорів, Леві зазначає, що кожна суверенна держава має право укладати публічні договори з іноземними державами, а конституційні або основні закони держави визначають, кому належать повноваження вести переговори щодо них, та умови їхнього санкціонування та повноважень (пункт 152 кодексу міжнародного права [14, с. 129].

Наступний крок історичного розвитку кодифікації права міжнародних договорів пов'язаний зі створенням і діяльністю Ліги Націй.

Міжурядові зусилля щодо сприяння кодифікації та розвитку міжнародного права зробили ще один важливий крок вперед завдяки резолюції Асамблеї Ліги Націй від 22 вересня 1924 року, яка передбачала створення постійного органу під назвою «Комітет експертів з прогресивної кодифікації міжнародного права», склад якого мав би представляти «основні форми цивілізації та основні правові системи світу». Комітет, що складався з сімнадцяти експертів, мав підготувати перелік питань, «регулювання яких міжнародною угодою» було найбільш «бажаним і здійсненним». До плану роботи комітету було включено, зокрема, тему щодо порядку укладання міжнародних договорів. Це вважається першою спробою у світовому масштабі кодифікувати та розвинути цілі галузі міжнародного права, зокрема, право міжнародних договорів, а не просто врегулювати окремі та конкретні правові проблеми [15].

Відповідна кодифікація могла стати офіційною, тобто прийнятою на рівні загально-визнаної міжнародної конвенції, але війни та перешкоди об'єктивного характеру не дали змоги цьому статися.

У 1927 році було розроблено акт неофіційної кодифікації права міжнародних договорів — проєкт щодо міжнародних договорів Міжнародної комісії американських юристів у Ріо-де-Жанейро, що передбачав, зокрема, дотримання обов'язкової письмової форми текстів і додатків до міжнародних договорів, актів їх тлумачення (інтерпретації). Гаванська конвенція про міжнародні договори, прийнята 20 лютого 1928 році на Шостій Конференції американських держав, чинності не набрала, однак на регіональному американському рівні застосовуються в якості міжнародно-правового звичаю [1, с. 244, 248].

Гарвардський проєкт Конвенції з права міжнародних договорів (Harvard Draft Convention on the

Law of Treaties) 1930 року, розроблений Гарвардським університетом, визнається найбільш якісною роботою з кодифікації галузі права міжнародних договорів у міжвоєнний період. У Гарвардському проєкті знайшлося місце багатьом важливим і необхідним положенням. Дефініція міжнародного договору була сформульована як угода, згідно з якою, дві або більше держав встановлювали чи мали намір встановити відносини, врегульовані міжнародним правом, між собою. Обов'язкова письмова форма міжнародного договору не вимагалася. Відповідно до статті 20 передбачалося, що держава зобов'язана добросовісно виконувати зобов'язання, які вона взяла на себе договором («*pacta sunt servanda*») [1, с. 243]. Це стало однією з перших спроб нормативного закріплення на рівні права міжнародних договорів звичаєвої норми міжнародного права «*pacta sunt servanda*» (договори повинні виконуватися), відомої з часів римського права. В подальшому після прийняття Статуту ООН «*pacta sunt servanda*» буде закріплено в якості загальновизнаного принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у міжнародному праві.

Кількість міжнародних договорів стрімко зростає. Польський дослідник міжнародного права М. Ляхс підрахував, що між 1864 і 1919 роками між державами було укладено 257 багатосторонніх договорів, а між 1920 і 1957 роками їх кількість перевищила 1200 [16, с. 38].

У цьому зв'язку, після Другої світової війни та створення ООН розпочалася і була успішно здійснена офіційна кодифікація права міжнародних договорів, в результаті чого прийнято Віденську конвенцію про право міжнародних договорів 1969 року [10]. Для України ця конвенція набула чинності з 13 червня 1986 року.

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 174 (II) від 21.11.1947 «Про створення Комісії міжнародного права» [17], а також статті 13 Статуту ООН 1945 року, було створено Комісію міжнародного права ООН. В її роботі беруть участь юристи з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права, що репрезентують свої уряди та призначаються на строк в 5 років. На першій сесії Комісії в 1949 році до кола першочергових питань, що підлягають прогресивному розвитку та кодифікації, було віднесено право міжнародних договорів [5, с. 35].

Істотно посприяли успішності кодифікаційної роботи під егідою Комісії спеціальні доповідачі на цю тему, одні з найавторитетніших юристів-міжнародників — Дж. Браєрлі, Г. Лаутерпахт, Дж. Фіцморіс та Х. Уолдок. З незначними перервами кодифікація права міжнародних договорів тривала майже 15 років, за її підсумками у 1966 Комісія прийняла Проєкт конвенції з постатейним коментарем. Подальшим етапом стало скликання у Відні Конференції ООН з права міжнародних договорів, яка, розглянувши протягом двох сесій (1968–1969)

згаданий Проект, прийняла текст Віденської конвенції. До складу офіційної делегації УРСР, яка брала активну участь в обговоренні проекту Конвенції, входили І. І. Корчак, К. С. Забігайло, І. І. Лукашук та М. П. Макаревич [18, с. 444].

В процесі здійснення подальшої кодифікації права міжнародних договорів було прийнято Віденську конвенцію про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року [19], яка набрала чинності в 1996 році, а наша Українська держава приєдналася до цієї конвенції у 1992 році.

Крім того, інша (третя) Віденська конвенція з питань міжнародних договорів, а саме Конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року ще не набула чинності [20].

Як зазначає проф. О. О. Мережко, сучасний період міжнародного права у контексті права міжнародних договорів характеризується такими тенденціями: 1) стрімким зростанням кількості договорів, що укладаються за участю міжнародних організацій; 2) появою угод універсального характеру, предмет яких становить загальний інтерес для всіх держав світу; 3) кодифікацією галузей міжнародного права (міжнародне морське, космічне, повітряне, гуманітарне право, дипломатичне і консульське право) за допомогою міжнародних договорів; 4) появою нових видів і форм міжнародних договорів; 5) процесом подальшої деформалізації процедур укладення міжнародних договорів у практиці міжнародних організацій; 6) формуванням на основі міжнародних договорів права ЄС, норми якого мають прямий ефект щодо фізичних і юридичних осіб; 7) у певних аспектах процедура укладення договорів в рамках міжнародних організацій починає нагадувати законотворчий процес в національних парламентах (наприклад, конвенції МОП, стандарти і регламенти ІКАО); 8) успішною кодифікацією права міжнародних договорів [2, с. 27].

Слід погодитися з І. Земаном, що кодифікація норм міжнародного права є життєво важливим процесом для підтримки міжнародного правопорядку. Процедура створення та впорядкування міжнародно-правових актів з врахуванням досягнень науки міжнародного права необхідна для нормального розвитку міжнародного права як регулятора відносин між його суб'єктами. Взаємовплив доктрини на кодифікацію міжнародного права потребує подальшого дослідження задля сприяння розумінню основних практичних та теоретичних підходів міжнародних судів та органів міжнародних організацій в процесі прийняття рішень [9, с. 231].

Вважаємо, що свого невідкладного вирішення потребує питання договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, питання забезпечення міжнародної відповідальності за невиконання міжнародних зобов'язань «*pacta sunt servanda*», ефективне врегулювання прогалин у міжнародному праві, на що має бути зосереджена увага світового співтовариства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, в результаті проведеного дослідження історії розвитку та сучасного стану процесу кодифікації права міжнародних договорів можливо сформулювати висновок про успішне здійснення кодифікації права міжнародних договорів як основних джерел міжнародного права. Враховуючи завдання здійснення кодифікації, як основної форми систематизації міжнародно-правових актів, вдосконалення існуючих норм міжнародного права, їх оптимізація і приведення в дію матиме суттєвий ефект на стан міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин.

Право міжнародних договорів є найбільш кодифікованою галуззю міжнародного права. При цьому, офіційна кодифікація (Віденські конвенції про право міжнародних договорів, інші загально-визнані норми міжнародного права) та неофіційна кодифікація (діяльність Комісії ООН міжнародного права, доктрина міжнародного права) дає змогу супроводжувати та забезпечувати розвиток процесу кодифікації права міжнародних договорів на теоретико-методологічному рівні міжнародного права та у практичній діяльності держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Від реального стану якості норм права міжнародних договорів багато в чому буде залежати стан міжнародних відносин між суб'єктами міжнародного права, відповідальність суб'єктів міжнародного права, стан дотримання основних принципів і норм міжнародного права, підтримання міжнародного правопорядку.

В подальших наукових дослідженнях проблематики кодифікації права міжнародних договорів теоретикам і практикам міжнародного права необхідно зосередити увагу на кодифікації договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, іншими суб'єктами міжнародного права, а також на питаннях забезпечення міжнародної відповідальності за невиконання міжнародних зобов'язань «*pacta sunt servanda*». Вирішення проблематики ефективного врегулювання прогалин у міжнародному праві, мирного вирішення міжнародних спорів надасть можливість розв'язати суперечності між суб'єктами міжнародного права та забезпечити ефективне співробітництво між ними.

Література

1. Yearbook of the International Law Commission, 1950, Vol. II. Documents of the second session including the report of the Commission to the General Assembly. New York: UN Publications, 1957. 398 p.
2. Мережко О.О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Таксон, 2002. 344 с.
3. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підручник. Харків : Одиссей, 2008. 704 с.
4. Буткевич О.В. Історія міжнародного права : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 416 с.
5. Ващенко В.А. Денонсація міжнародних договорів в теорії та практиці сучасного міжнародного права. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019. 223 с.
6. Azaria D. Codification by Interpretation': The International Law Commission as an Interpreter of International Law. *The European Journal of International Law*, Vol. 31 no. 1, 2020. Pp. 171–200.
7. Keil P. The Role of the UN International Law Commission in the Codification of International Law. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, Volume 5, Issue 6, June 2020. Pp. 1384–1387.
8. Voulgaris N. The International Law Commission and Politics: Taking the Science Out of International Law's Progressive Development. *The European Journal of International Law*, Vol. 33, no. 3, 2022. Pp. 761–788.
9. Земан І. Значення доктрини у кодифікації сучасного міжнародного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія «Право». 2023. Випуск 76. Частина 2. С. 227–231.
10. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 31.07.2025)
11. Yearbook of the International Law Commission, 1974, Vol. I. Summary records of the twenty-sixth session 6 May–26 July 1974. New York: UN Publications, 1975. 302 p.
12. Bluntschli J. C. Le droit international codifié. Deuxième edition. Paris: Guillaumin et cie, 1874. 567 p.
13. Field D. D. Draft Outlines of an International Code. New York: Diossy & Company, Law Publishers, 1872. 518 p.
14. Levi L. International Law: with Materials for a Code of International Law. New York: D. Appleton and Company, 1888. 384 p.
15. League of Nations Codification Conference. URL: <https://legal.un.org/ilc/league.shtml> (дата звернення: 31.07.2025).
16. The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Volume 07 / Bernhardt R. (ed.). Amsterdam, New York, Oxford: Elsevier Science Publishers B. V., 1984. 571 p.
17. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 174 (II) від 21.11.1947 «Про створення Комісії міжнародного права». URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/174\(II\)](https://docs.un.org/en/A/RES/174(II)) (дата звернення: 31.07.2025).
18. Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1. А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. 920 с.
19. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text (дата звернення: 31.07.2025).
20. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en (дата звернення: 31.07.2025).

References

1. Yearbook of the International Law Commission, 1950, Vol. II. Documents of the second session including the report of the Commission to the General Assembly. New York: UN Publications, 1957. 398 p.
2. Merezhko O. O. Pravo mizhnarodnykh dohovoriv: suchasni problemy teorii ta praktyky: monohrafiia. Kyiv: Takson, 2002. 344 p. [in Ukrainian].
3. Baimuratov M. O. Mizhnarodne publiche pravo: pidruchnyk. Kharkiv: Odissei, 2008. 704 p. [in Ukrainian].
4. Butkevych O. V. Istoriia mizhnarodnoho prava: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2013. 416 p. [in Ukrainian].
5. Vashchenko V. A. Denonsatsiia mizhnarodnykh dohovoriv v teorii ta praktytsi suchasnoho mizhnarodnoho prava. Dys. na zdobuttia naukovo stupenia kand. yuryd. nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 12.00.11 "Mizhnarodne pravo". Natsionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademiia", Kyiv, 2019. 223 p. [in Ukrainian].
6. Azaria D. Codification by Interpretation': The International Law Commission as an Interpreter of International Law. *The European Journal of International Law*, Vol. 31 no. 1, 2020. Pp. 171–200.
7. Keil P. The Role of the UN International Law Commission in the Codification of International Law. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, Volume 5, Issue 6, June 2020. Pp. 1384–1387.
8. Voulgaris N. The International Law Commission and Politics: Taking the Science Out of International Law's Progressive Development. *The European Journal of International Law*, Vol. 33, no. 3, 2022. Pp. 761–788.
9. Zeman I. Znachennia doktryny u kodyfikatsii suchasnoho mizhnarodnoho prava. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia "Pravo". 2023. Vypusk 76. Chastyna 2. Pp. 227–231 [in Ukrainian].

10. Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian] (Accessed: 31 July 2025)
11. Yearbook of the International Law Commission, 1974, Vol. I. Summary records of the twenty-sixth session 6 May-26 July 1974. New York: UN Publications, 1975. 302 p.
12. Bluntschli J. C. Le droit international codifié. Deuxième édition. Paris: Guillaumin et cie, 1874. 567 p.
13. Field D. D. Draft Outlines of an International Code. New York: Diossy & Company, Law Publishers, 1872. 518 p.
14. Levi L. International Law: with Materials for a Code of International Law. New York: D. Appleton and Company, 1888. 384 p.
15. League of Nations Codification Conference. URL: <https://legal.un.org/ilc/league.shtml> (Accessed: 31 July 2025).
16. The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Volume 07 / Bernhardt R. (ed.). Amsterdam, New York, Oxford: Elsevier Science Publishers B. V., 1984. 571 p.
17. UN General Assembly Resolution 174 (II) of 21 November 1947 “Establishment of an International Law Commission”. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/174\(II\)](https://docs.un.org/en/A/RES/174(II)) (Accessed: 31 July 2025).
18. Entsyklopediia mizhnarodnoho prava: u 3 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 1. A–D. Kyiv: Akadempriodyka, 2014. 920 p. [in Ukrainian].
19. Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties of 1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text [in Ukrainian] (Accessed: 31 July 2025).
20. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations of 1986. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en (Accessed: 31 July 2025).

Поперечна Ганна Михайлівна

*доктор філософії у галузі права, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики
Західноукраїнський національний університет*

Poperechna Hanna

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Law and Migration Policy
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-6978-4892*

Поперечний Юрій Юрійович

військовослужбовець

Poperechnyi Iurii

Military Serviceman

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11263

ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ КІБЕРБЕЗПЕКИ: РИЗИКИ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ

HUMAN RIGHTS GUARANTEES IN THE CONTEXT OF STATE INTERFERENCE IN CYBERSECURITY: RISKS AND LEGAL CONSTRAINTS

Анотація. Вступ. Впровадження цифрових технологій у всі сфери життя змінює уявлення про простір, у якому реалізуються права людини, та висуває нові вимоги до їх правового захисту. У відповідь на зростання кіберзагроз держави все частіше застосовують заходи кібербезпеки, що включають моніторинг, збір даних, обмеження доступу до інформації та алгоритмічну модерацію контенту. Це зумовлює потребу в науковому аналізі ризиків державного втручання у сферу кібербезпеки та в розробці ефективних правових механізмів захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів.

Мета. Метою дослідження є здійснення правового аналізу гарантій захисту прав людини в умовах державного втручання у сферу кібербезпеки, зокрема з урахуванням потенційних ризиків для основоположних прав і свобод, а також визначення меж допустимого втручання відповідно до міжнародних стандартів та принципу верховенства права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти Організації об'єднаних націй, Ради Європи та Європейського Союзу у сфері захисту прав людини та основоположних свобод; 2) національні законодавчі акти, що регулюють діяльність органів державної влади у сфері кібербезпеки; 3) практика Суду справедливості ЄС; 4) положення української та зарубіжної доктрини.

У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Метод правового аналізу дозволив виявити основні ризики для прав людини, що виникають у зв'язку з державним втручанням у цифровий простір. Порівняльно-правовий метод був використаний для зіставлення підходів міжнародних та національних правових систем щодо меж допустимого втручання у сферу кібербезпеки. Системно-функціональний підхід дозволив розглянути співвідношення цілей кібербезпеки з принципами прав людини. Метод узагальнення забезпечив цілісне бачення проблеми та інтерпретацію отриманих результатів.

Результати. У статті проаналізовано правові ризики порушення прав людини, що виникають у зв'язку з державним втручанням у сферу кібербезпеки. Визначено основні виклики, пов'язані з застосуванням заходів державного контролю над цифровим середовищем, зокрема масового спостереження, збору даних, алгоритмічної модерації контенту та обмеження доступу до інформації. Розкрито межі допустимого втручання держави відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини. Обґрунтовано необхідність посилення демократичного контролю за діяльністю органів, що діють у сфері кібербезпеки, та вдосконалення нормативного регулювання з урахуванням принципу пропорційності, правової визначеності та недопущення зловживань.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на аналізі ефективності існуючих національних правових механізмів захисту прав людини в умовах цифровізації, а також на розробці конкретних пропозицій щодо приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини та кібербезпеки.

Ключові слова: права людини, міжнародне право, право на приватність, міжнародний захист прав людини, кібербезпека, міжнародні договори, відповідальність, суд справедливості ЄС.

Summary. Introduction. The active integration of digital technologies into all spheres of life is reshaping the understanding of the space in which human rights are exercised and sets new requirements for their legal protection. In response to growing cyber threats, states increasingly implement cybersecurity measures that include monitoring, data collection, restrictions on access to information, and algorithmic content moderation. This highlights the need for scholarly analysis of the risks associated with state interference in the field of cybersecurity and the development of effective legal mechanisms for the protection of human rights in line with international standards.

Purpose. The purpose of the study is to carry out a legal analysis of the guarantees for the protection of human rights in the context of state interference in the field of cybersecurity, in particular taking into account the potential risks to fundamental rights and freedoms, as well as determining the limits of permissible interference in accordance with international standards and the principle of the rule of law.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) normative legal acts of the United Nations, the Council of Europe and the European Union in the field of protection of human rights and fundamental freedoms; 2) national legislative acts regulating the activities of state authorities in the field of cybersecurity; 3) the case law of the Court of Justice of the European Union; 4) provisions of Ukrainian and foreign legal doctrine.

During the study, general scientific and special legal methods were applied. The method of legal analysis made it possible to identify the main risks to human rights arising from state interference in the digital space. The comparative legal method was used to compare the approaches of international and national legal systems regarding the limits of permissible interference in the field of cybersecurity. The system-functional approach allowed for the examination of the relationship between the goals of cybersecurity and the principles of human rights. The method of generalization provided a comprehensive understanding of the issue and interpretation of the results obtained.

Results. The article analyses the legal risks of human rights violations arising from state interference in the field of cybersecurity. The main challenges related to the use of state control measures over the digital environment, including mass surveillance, data collection, algorithmic content moderation, and restrictions on access to information, are identified. The limits of permissible state interference are clarified in accordance with international human rights protection standards, particularly the case law of the European Court of Human Rights. The necessity of strengthening democratic oversight of the activities of bodies operating in the field of cybersecurity and improving regulatory frameworks based on the principles of proportionality, legal certainty, and prevention of abuse is substantiated.

Prospects. Further scientific research should focus on analysing the effectiveness of existing national legal mechanisms for the protection of human rights in the context of digitalization, as well as developing concrete proposals for aligning Ukrainian legislation with international standards in the field of human rights and cybersecurity.

Key words: Human rights, international law, right to privacy, international human rights protection, cybersecurity, international treaties, liability, Court of Justice of the European Union (CJEU).

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства характеризується тотальною цифровізацією усіх сфер життєдіяльності, що у свою чергу приводить до зміщення традиційного уявлення про простір, в якому реалізуються права людини. Інтеграція цифрових технологій, зокрема Інтернету речей, штучного інтелекту та автоматизованих систем обробки даних, зумовлює формування нової соціально-правової реальності, в якій фізичний і віртуальний виміри існування особи дедалі тісніше взаємопов'язані.

Водночас у відповідь на зростання кіберзагроз та викликів у сфері національної безпеки держави розробляють та впроваджують комплекс заходів у сфері кібербезпеки, які передбачають втручання в цифрове середовище, серед яких: моніторинг, збирання даних, обмеження доступу до інформації, застосування алгоритмічного контролю тощо. Такі

дії, навіть коли вони мають на меті забезпечення публічної безпеки, створюють значні ризики для реалізації основоположних прав і свобод людини, насамперед права на приватність, свободи вираження поглядів, недоторканності особистого життя, свободи зібрань та права на ефективний засіб юридичного захисту. Тому, постає необхідність у комплексному правовому аналізі ризиків, пов'язаних із державним втручанням у сферу кібербезпеки, з одночасним формуванням концептуальних підходів до забезпечення ефективних правових механізмів гарантування прав людини у вказаному контексті. Розв'язання цієї проблеми є особливо актуальним у світлі міжнародних стандартів захисту прав людини та необхідності реалізації державами своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини в цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідженні гарантій прав люди-

ни в умовах втручання у сферу кібербезпеки зроблено як національними, так і зарубіжними дослідниками. Британські вчені Кор Д. (Korff D.), Вагнер Б. (Wagner B.), Авіла Р. (Avila R.) [14] аналізують режими державного спостереження у контексті забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного нагляду відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Французький дослідник Вантр Д. (Ventre D.) [18] аналізує інформаційну війну як інструмент державного впливу в кіберпросторі, зосереджуючись на загрозах безпеці та обмеженнях прав людини в умовах цифрових конфліктів. Соесанто С. (Soesanto S.) [15] розглядає питання відповідальності за кібератаки, аналізуючи підходи НАТО до визначення моменту, коли кібератака може вважатися збройним нападом і потребувати відповідної реакції. Американський дослідник Гадсон Дж. (Hudson J.) [12] аналізує зміну пріоритетів ФБР, зосереджуючи увагу на зсуві акценту від правоохоронної діяльності до завдань національної безпеки, зокрема в сфері кіберзагроз. Українські науковці Предместніков О. та Батирова А. [6] досліджують кібербезпеку як важливу складову захисту прав людини в інформаційному суспільстві, розкриваючи взаємозалежність технологічних загроз і гарантій прав людини. Дослідниця Андрущенко О. [1] аналізує забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства, зокрема в аспекті прозорості державної інформаційної політики. Українські автори Карвацька С., Маник А. Строїч М. [2] розглядають сучасні виклики кібербезпеки та міжнародно-правові рамки щодо захисту даних, з особливою увагою до впливу GDPR і Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність. Кучер В. О. [4] аналізує роль інформаційної безпеки як складової захисту прав людини під час воєнної агресії, акцентуючи ризики порушень у надзвичайних режимах. Український дослідник Хоббі Ю. [9] досліджує право людини на кібербезпеку як окрему категорію інформаційних прав, визначаючи його як невід'ємне право на захист при використанні кіберпростору.

Разом з тим, залишаються невирішеними низка проблемних питань, зокрема: відсутність ефективних міжнародних механізмів протидії втручанням з боку іноземних спецслужб, діяльності транснаціональних приватних компаній, які виконують функції цифрових підрядників на замовлення антидемократичних урядів, та поширення терористичної пропаганди через онлайн-мережі. Це створює суттєві виклики для забезпечення балансу між національною безпекою, інформаційною свободою та захистом фундаментальних прав людини у глобалізованому цифровому середовищі.

Метою статті є здійснення правового аналізу гарантій захисту прав людини в умовах державного втручання у сферу кібербезпеки, зокрема з урахуванням потенційних ризиків для основоположних прав і свобод.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти Організації об'єднаних націй, Ради Європи та Європейського Союзу у сфері захисту прав людини та основоположних свобод; 2) практика Суду справедливості ЄС щодо втручання держави в права людини у цифровому середовищі; 3) положення правової доктрини, присвячені питанням кібербезпеки, цифрових прав і обмежень державної влади.

У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Метод правового аналізу дозволив виявити основні ризики для прав людини, що виникають у зв'язку з державним втручанням у цифровий простір. Порівняльно-правовий метод був використаний для зіставлення підходів правових систем щодо меж допустимого втручання у сферу кібербезпеки. Системно-функціональний підхід дозволив розглянути співвідношення цілей кібербезпеки з принципами прав людини. Метод узагальнення забезпечив цілісне бачення проблеми та інтерпретацію отриманих результатів

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрової трансформації дедалі більшого значення набуває забезпечення прав людини в інформаційному середовищі. Суттєву загрозу в цьому контексті становлять дії авторитарних урядів, терористичних формувань та інших суб'єктів, що використовують цифрові технології як інструмент впливу, контролю або репресивного тиску. У відповідь на зазначені виклики держави та міжнародні організації розробили низку нормативно-правових актів, які стали основою для формування національного законодавства у сфері кібербезпеки та захисту прав людини в Інтернеті.

Разом з тим, варто звернути увагу на потенційні ризики, які супроводжують реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки. Зокрема, втручання держави в цифрову сферу, навіть якщо воно має на меті забезпечення національної безпеки, може призводити до надмірного обмеження основоположних прав і свобод. Таке втручання може становити загрозу для свободи вираження поглядів, права на приватність, свободи зібрань та інших прав, гарантованих Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (1966 р.) [5], Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [3] та Хартією основних прав Європейського Союзу (2000 р.) [8].

Серед найпоширеніших втручань держав у сферу захисту прав людини у мережі Інтернет вчені виділяють: кібернапади з боку держав на інші держави, масове стеження, яке здійснюють розвідувальні органи в інтересах національної безпеки та боротьби з тероризмом, обов'язкове зберігання даних; загальний моніторинг соціальних мереж, медіа та приватних соціальних сервісів із метою блокування «незаконного» або «небажаного» контенту та підриву наскрізного шифрування, застосування

новітніх технологій політичного контролю, зокрема: дистанційна біометрична ідентифікація в публічних місцях; алгоритмічне «виявлення» потенційно небезпечних осіб і передбачення їх поведінки; розпізнавання емоцій (із похибками), біометрична класифікація та превентивна поліція; збір інформації та доказів у рамках кримінальних розслідувань у кіберпросторі з боку правоохоронних органів.

Вважаємо доцільним розпочати аналіз ризиків порушення прав людини з боку держав із дослідження цифрових війн. У сучасній юридичній літературі поняття кібервійни розкривається як цілеспрямоване використання комп'ютерних систем для дестабілізації роботи державних органів або організацій, передусім шляхом втручання в інформаційні інфраструктури задля досягнення політичних або військових цілей [10]; застосування кібертехнологій для агресивних дій у цифровому середовищі, спрямованих проти військових об'єктів, держави чи її громадян. Такий тип збройного протистояння характеризується тим, що принаймні один з його елементів: цілі, мотиви чи засоби, ґрунтується на використанні комп'ютерних або цифрових ресурсів [18, с. 80]. Окрім того, дане поняття міститься у низці міжнародних нормативно-правових актах. Так, у резолюції Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 р. кібервійна визначається як використання комп'ютерів або цифрових засобів урядом або за його явного схвалення проти іншої держави або її приватної власності, та включає наступні дії: доступ до систем іншої держави; перехоплення даних; пошкодження цифрової інфраструктури чи інфраструктури, керованої цифровими методами; виробництво та поширення пристроїв, що можуть бути використані для підриву внутрішньої активності [7; 1].

Сучасні конфлікти найчастіше пов'язані із застосуванням кіберзасобів для проведення операцій у цифровому просторі проти військових об'єктів, державних структур або населення. Проте у міжнародному праві досі немає чіткого розуміння, коли саме кібератака може вважатися «збройною агресією». Слід зазначити, що позиція НАТО щодо реагування на кібератаки є неоднозначною. З одного боку, Альянс визнає можливість трактування окремої кібератаки як підстави для застосування статті 5 Північноатлантичного договору. Водночас, на практиці для реалізації колективного захисту за цією нормою зазвичай необхідним вважається сукупний вплив кількох атак, що разом досягають порогу, співмірного з актом збройної агресії. [15].

Окремої уваги заслуговує питання кібератак, що здійснюються недержавними акторами за підтримки або під контролем держав. Встановлення відповідальності за такі дії в цифровому середовищі є надзвичайно складним, що, у свою чергу, створює правову невизначеність щодо можливості повноцінного застосування норм міжнародного гуманітарного права в подібних ситуаціях.

Ще однією важливою проблемою є втручання держав або пов'язаних із ними недержавних суб'єктів у внутрішньополітичні процеси інших країн шляхом поширення пропаганди та дезінформації в цифровому середовищі.

Якщо раніше пропаганда традиційно розглядалася як інструмент ведення збройного конфлікту, то в сучасних умовах її дедалі частіше трактують як складову кібервійни. У відповідь на такі дії держави застосовують заходи протидії, які самі по собі нерідко мають ознаки кібервтручання в контексті міждержавного протистояння [6]. Водночас більшість таких дій здійснюється поза межами правового режиму збройного конфлікту та припадає на період формального миру, хоча й підвищеної міжнародної напруги.

Однією з ключових проблем у сфері кібербезпеки є масове стеження, що здійснюється розвідувальними службами під приводом захисту національної безпеки та протидії тероризму [11; 8]. З одного боку, такі практики можуть слугувати ефективним інструментом для виявлення потенційних загроз і запобігання терористичним актам. З іншого боку, масштабне збирання персональних даних та втручання в комунікацію громадян можуть розглядатися як порушення права на приватність, гарантованого міжнародними стандартами у сфері прав людини.

У контексті збройних конфліктів шпигунство традиційно не розглядається як порушення норм міжнародного права. Водночас у мирний час діяльність розвідувальних органів щодо збору інформації про фізичних осіб часто виходить за межі правового регулювання. Саме через цю специфіку в міжнародному праві подібні структури зазвичай позначаються як «таємні служби». Протягом тривалого часу їхнє існування залишалося офіційно невизнаним — так, наприклад, уряд Великої Британії публічно підтвердив існування Секретної розвідувальної служби (MI6) лише у 1992 році [17].

У сучасну епоху цифрових технологій технічні можливості для стеження досягли безпрецедентного рівня. Після терористичних атак 11 вересня 2001 року багато держав істотно розширили повноваження своїх розвідувальних органів у сфері збору інформації. Зокрема, йдеться про можливість перехоплення приватної комунікації, відстеження пересування осіб, моніторинг соціальних мереж та інтернет-активності, часто, без належного демократичного контролю чи згоди осіб, яких це стосується.

Сучасні виклики безпеки зумовлюють необхідність забезпечення ефективного захисту держави без порушення фундаментальних прав і свобод громадян. Досягнення оптимального балансу між гарантуванням національної безпеки та збереженням індивідуальних свобод є ключовим завданням правового регулювання. Для цього необхідно впровадити чітке та справедливе законодавство, забезпечити незалежний контроль за діяльністю розвідувальних органів, а також гарантувати їхню прозорість і підзвітність.

Відсутність таких механізмів підвищує ризик перетворення системи безпеки на засіб тиску і порушень прав людини. Наступною з ключових особливостей сучасного розвитку безпекових систем є розмивання меж між такими напрямками, як зовнішня оборона, радіоелектронна та зовнішня розвідка, внутрішня боротьба з тероризмом, зовнішні заходи протидії терористичним загрозам, а також правоохоронна діяльність. Ця тенденція відображається не лише в теоретичних підходах, а й у структурних змінах відповідних інституцій [14; 13].

Так, у Сполучених Штатах Федеральне бюро розслідувань (*FBI*) офіційно виконує функції як правоохоронного органу, так і агенції національної безпеки та розвідки. У Сполученому Королівстві Агентство урядового зв'язку (*GCHQ*), яке займається електронною розвідкою, на підставі чинного законодавства отримало повноваження безпосередньо співпрацювати з правоохоронними органами у боротьбі з тероризмом, а також іншими злочинами, зокрема, розповсюдженням дитячої порнографії. Подібні процеси простежуються і в багатьох інших державах [12].

Варто підкреслити, що внаслідок зазначених трансформацій потенційна шкода від кібероперацій спецслужб у рамках таємної діяльності вже виходить за межі окремих груп і специфічних умов, таких як зони активних бойових дій. Натомість вона може поширюватися на цілі суспільства, включно з країнами, які формально перебувають у мирному стані, але водночас стикаються із загрозою терористичних атак. Викриття, здійснені Едвардом Сноуденом, виявили існування масштабних систем масового спостереження, організованих Сполученими Штатами Америки, Великою Британією та іншими державами, що входять до розвідувального альянсу «П'ять очей» (Австралія, Канада, Нова Зеландія). Аналогічні практики були виявлені і в діяльності спеціальних служб інших держав, зокрема Німеччини, Франції та Південної Африки, при цьому іноді такі дії здійснюються без належного інформування або санкціонування з боку урядових структур, парламентів чи наглядових органів [14]. Наведені факти свідчать про те, що навіть у державах, які формально визнають принципи верховенства права, можуть системно впроваджуватись заходи масового електронного стеження. Що ж до авторитарних режимів, таких як Росія та Китай, то можна припустити, що аналогічна діяльність здійснюється там за відсутності будь-яких ефективних правових обмежень чи незалежного контролю.

Зазначені заходи передбачають масове перехоплення як змісту електронних комунікацій, так і відповідних метаданих, часто без наявності конкретних підозр щодо окремих осіб. Крім того, включають умисне послаблення криптографічного захисту з метою забезпечення доступу до зашифрованої інформації. Такі дії зазвичай обґрунтовуються необхідні-

стю забезпечення національної безпеки та протидії тероризму, як міжнародного, так і внутрішнього. Показовим прикладом законодавчого закріплення подібних практик є ухвалення у 2016 році у Великій Британії «Закону про слідчі повноваження», який експерти характеризують як один із найжорсткіших нормативних актів щодо спостереження у демократичних державах. Цей документ передбачає, зокрема, обов'язок інтернет-провайдерів зберігати історію переглядів усіх користувачів і надавати ці дані державним органам за запитом, а також надає можливість державним структурам здійснювати втручання у комп'ютерні системи шляхом їх несанкціонованого доступу [13].

Водночас такі заходи становлять значне втручання в реалізацію фундаментальних прав, зокрема права на повагу до приватного життя, захист персональних даних та свободу вираження поглядів. У низці прецедентних рішень, серед яких: *Digital Rights Ireland* [11], *Tele2 Sverige AB / Watson* [16] Суд Європейського Союзу однозначно вказав на непропорційність масового збору персональних даних без належних правових підстав, відсутність незалежного контролю та ефективних механізмів запобігання зловживанням, в тому числі збору персональних даних громадян інших держав. Законодавчі акти, що передбачають загальне зберігання великої кількості персональних даних без диференціації, обмежень або винятків, посиляючись лише на досягнення певної мети, а також не встановлюють об'єктивних критеріїв щодо меж доступу і порядку використання таких даних, не відповідають принципу пропорційності. Відтак, вони є несумісними з положеннями Хартії основоположних прав Європейського Союзу [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчує, що зростаюча активність іноземних спецслужб, незаконних та терористичних організацій у кіберпросторі становить серйозну загрозу для прав і свобод людини, насамперед права на приватність, свободу вираження поглядів і безпеку персональних даних. Такі кібервтручання часто здійснюються поза межами правового поля, що створює ризики як для окремих осіб, так і для національної безпеки загалом.

В умовах гібридних конфліктів та інформаційних війн держава має не лише реагувати на подібні виклики, а й забезпечувати ефективний захист своїх громадян. Це вимагає посилення правового регулювання діяльності національних спецслужб, запровадження дієвого демократичного контролю за кіберопераціями, а також чіткого дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Особливого значення набуває прозорість, підзвітність та превентивний нагляд за використанням цифрових технологій у сфері безпеки, аби запобігти зловживанням, які можуть призвести до ерозії фундаментальних свобод.

Література

1. Андрущенко О. Забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства. *Вісник НІОУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. 4(59). DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.59.289661>.
2. Карвацька С., Маник А., Строїч М. Сучасні виклики кібербезпеки та міжнародно-правові рамки щодо захисту даних. *Вісник правових наук*. 2023. Вип. 4 (65). С. 45–59. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325629> (дата звернення: 10.06.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.06.2025).
4. Кучер В. О. Інформаційна безпека як складова захисту прав людини під час воєнної агресії. *Вісник правових наук*. 2022. Вип. 3 (62). С. 112–124. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300549> (дата звернення: 10.06.2025).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.06.2025).
6. Предместніков О., Батирова А. Кібербезпека як важлива складова захисту прав людини в інформаційному суспільстві. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023 (160). С. 188–191. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3967> (дата звернення: 10.06.2025).
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633__169633 (дата звернення: 10.06.2025).
8. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Європейське право*. 2013. № 1–2. С. 294–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення: 10.06.2025).
9. Хоббі Ю. С. Право на кібербезпеку як категорія інформаційних прав людини. *Наукові записки Одеського національного університету*. 2021. Вип. 1 (85). С. 78–87. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c192f469-04d2-453f-ab8d-22cfb09c9abf> (дата звернення: 10.06.2025).
10. Definition of cyberwar in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/cyberwar> (дата звернення: 10.06.2025).
11. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others (Joined Cases C-293/12 and C-594/12): Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 April 2014 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0293> (дата звернення: 10.06.2025).
12. Hudson J. FBI Drops Law Enforcement as «Primary» Mission. *The Cable*. URL: https://foreignpolicy.com/2014/01/05/fbi-drops-law-enforcement-as-primary-mission/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.06.2025).
13. Investigatory Powers Act 2016: Government Bill, originated in the House of Commons. 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25/enacted> (дата звернення: 10.06.2025).
14. Korff D., Wagner B., Powles J., Avila R., Buermeier U. Boundaries of Law: Exploring Transparency, Accountability, and Oversight of Government Surveillance Regimes. Global Report, January 2017. University of Cambridge Faculty of Law Research Paper No. 16/2017. URL: <https://ssrn.com/abstract=2894490> (дата звернення: 10.06.2025).
15. Soesanto S. When Does a Cyber Attack Demand Retaliation? NATO Broadens Its View — A set of «malicious cumulative cyber activities» may now amount to an armed attack. *DefenseOne*. 30 June 2021. URL: <https://www.defenseone.com/ideas/2021/06/when-does-cyber-attack-demand-retaliation-nato-broadens-its-view/175028/> (дата звернення: 10.06.2025).
16. Tele2 Sverige AB v Post- och telestyrelsen and Secretary of State for the Home Department v Tom Watson and Others (Joined Cases C-203/15 and C-698/15): Judgment of the Court (Grand Chamber) of 21 December 2016 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62015CJ0203>. (дата звернення: 10.06.2025).
17. UK must retaliate against cyber-attacks says chancellor. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-37821867> (дата звернення: 10.06.2025).
18. Ventre D. Information Warfare. 2016. 352 p.

References

1. Andrushchenko, O. (2023). Zabezpechennia prav liudyny v umovakh totalnoi informatyzatsii suspilstva [Ensuring human rights under conditions of total informatization of society]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofia, filofosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. № 4(59). URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.59.289661> [in Ukrainian].
2. Karvatska, S., Manyk, A., Stroich, M. (2023). Suchasni vyklyky kiberbezpeky ta mizhnarodno-pravovi ramky shcho do zakhystu danykh [Current challenges of cybersecurity and international legal frameworks for data protection]. *Visnyk pravnych nauk*. № 4(65). Pp. 45–59. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325629> [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) vid 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

4. Kucher, V.O. (2022). Informatsiina bezpeka yak skladova zakhystu prav liudyny pid chas voiennoi ahresii [Information security as a component of human rights protection during military aggression]. *Visnyk pravnych nauk*. № 3(62). Pp. 112–124. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300549> [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
6. Predmestnikov O., Batyrova A. (2023) Kiberbezpeka yak vazhlyva skladova zakhystu prav liudyny v informatsiinomu suspilstvi [Cybersecurity as an important component of human rights protection in the information society]. *Scientific Collection "InterConf"*. No. 160. Pp. 188–191. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3967> [in Ukrainian].
7. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON 3314 vid 14.12.1974 r. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633__169633 [in Ukrainian].
8. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. Yevropeiske pravo. 2013. № 1–2. S. 294–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 [in Ukrainian].
9. Khobbi, Yu.S. (2021). Pravo na kiberbezpeku yak katehoriia informatsiinykh prav liudyny [The right to cybersecurity as a category of informational human rights]. *Naukovi zapysky Odeskoho natsionalnoho universytetu*. № 1(85). Pp. 78–87. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c192f469-04d2-453f-ab8d-22cfb09cbafb> [in Ukrainian].
10. Definition of cyberwar in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/cyberwar>
11. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others (Joined Cases C-293/12 and C-594/12): Judgment of the Court (Grand Chamber) (2014). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0293>.
12. Hudson J. FBI Drops Law Enforcement as 'Primary' Mission. *The Cable*. URL: https://foreignpolicy.com/2014/01/05/fbi-drops-law-enforcement-as-primary-mission/?utm_source=chatgpt.com
13. Investigatory Powers Act 2016: Government Bill, originated in the House of Commons. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25/enacted>
14. Korff D., Wagner B., Powles J., Avila R., Buermeier U. (2017). Boundaries of Law: Exploring Transparency, Accountability, and Oversight of Government Surveillance Regimes. Global Report, January 2017. University of Cambridge Faculty of Law Research Paper No. 16/2017. URL: <https://ssrn.com/abstract=2894490>
15. Soesanto S. (2021). When Does a Cyber Attack Demand Retaliation? NATO Broadens Its View — A set of “malicious cumulative cyber activities” may now amount to an armed attack. *DefenseOne*, URL: <https://www.defenseone.com/ideas/2021/06/when-does-cyber-attack-demand-retaliation-nato-broadens-its-view/175028/>
16. Tele2 Sverige AB v Post- och telestyrelsen and Secretary of State for the Home Department v Tom Watson and Others (Joined Cases C-203/15 and C-698/15): Judgment of the Court (Grand Chamber) (2016). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62015CJ0203>
17. UK must retaliate against cyber-attacks says chancellor. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-37821867>
18. Ventre D. (2016). Information Warfare. 2016. 352 p.

УДК 340.15

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Дудар Світлана Костянтинівна

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії права та держави
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Dudar Svitlana

PhD in Laws, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Law and State
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0009-6902-766X

Ластовський Валерій Васильович

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
Київський національний університет культури і мистецтв

Lastovskyi Valerii

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of International Relations
Kyiv National University of Culture and Arts
ORCID: 0000-0001-8900-5569

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11377

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

WAYS TO ENSURE RELIGIOUS RIGHTS UNDER MARTIAL LAW AND PROTECT NATIONAL SECURITY

Анотація. Вступ. У статті розглядається процес пошуку шляхів забезпечення релігійних прав людини у зв'язку з необхідністю захисту національної безпеки в умовах воєнного стану. Перебіг цього процесу розпочався через вторгнення Російської Федерації у 2014 році та не зупинився через посилену активізацію агресії у 2022 році. Водночас, цей процес став точкою відліку нового (другого) етапу розвитку церковно-державних відносин в Україні, коли перед державною владою і суспільством постало питання про захист релігійних прав громадян вже в умовах війни. Вирішення дилеми необхідності захисту національної безпеки та забезпечення релігійних прав людини в умовах воєнного стану є тестом на відданість української держави фундаментальним принципам демократії, верховенства права та захисту права людини.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей забезпечення релігійних прав людини в умовах воєнного стану та захисту національної безпеки сучасної України. Оскільки захист прав людини та захист національної безпеки є пріоритетними функціями сучасної держави, перед авторами статті постали завдання з'ясувати вплив політичних процесів на необхідність зміни законодавства у сфері релігійних прав та розглянути шляхи запобігання можливим соціальним конфліктам на основі релігійного протистояння.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) проекти законів, закони України, Конституція України, практика Конституційного Суду; 2) праці вітчизняних авторів, науково-практичні дослідження яких присвячені питанню захисту прав людини в умовах воєнного стану. Методологія даного дослідження базується на застосуванні загальних методів і принципів, властивих для наукових досліджень (логічний метод, порівняльний метод, принцип об'єктивності). Разом з тим, враховуючи специфіку теми даного дослідження, застосовувався також і принцип історизму, що пов'язаний із обумовленістю сучасних процесів відповідними історичними обставинами.

Результати. У результаті проведення дослідження було з'ясовано, що в Україні до 2014 року питання забезпечення релігійних прав людини у зв'язку з необхідністю захисту національної безпеки та в умовах воєнного стану фактично не

порушувалося в практичній площині, а теоретично розглядалося лише в окремих випадках. Це зумовлювалося тим, що до початку вторгнення Російської Федерації українські території перебували під її сильним геополітичним впливом. В релігійних питаннях найбільш впливовим лобістом російського впливу була Українська Православна Церква (Московський Патріархат), котра у свою чергу залежала від Російської Православної Церкви. Після окупації територій Криму та сходу України перед владою постало одночасно як питання щодо захисту національної безпеки, так і забезпечення релігійних прав громадян. В подальшому цьому сприяв цілий ряд законодавчих ініціатив, про що свідчать законопроекти 2018 та 2022 років. Зрештою на законодавчому рівні це питання було вирішене у 2024 році прийняттям Закону України «Про захист конституційного лагу у сфері діяльності релігійних організацій». Дослідження показало, що шляхи забезпечення релігійних прав громадян реалізовувалися як кардинальним способом впливу на діяльність релігійних організацій, так і «м'якою силою», через створення законодавства, яким права громадян не зазнають відповідних обмежень і водночас здійснюється захист національної безпеки.

Перспективи. Перспективи досліджень проблеми забезпечення релігійних прав громадян у зв'язку з необхідністю захисту національної безпеки та в умовах воєнного стану пов'язані із проблематикою застосування принципу пропорційності у практиці вирішення спорів у судах різних юрисдикцій (національних, ЄСПЛ) як вимоги верховенства права, а також правової інтеграції України з ЄС.

Ключові слова: законодавство, Конституція України, Церква, релігійні права, права людини, воєнний стан, національна безпека.

Summary. Introduction. The article examines the process of finding ways to ensure religious human rights in connection with the need to protect national security and under martial law. This process began with the Russian Federation's invasion in 2014 and continued with intensified aggression in 2022. It marked a new stage in Ukraine's church-state relations. The state and society now face the challenge of protecting religious rights during war. Resolving the need to balance national security and religious rights under martial law tests Ukraine's commitment to democracy, the rule of law, and human rights.

Purpose. The aim of the article is to identify the peculiarities of ensuring religious human rights in conditions of martial law and protecting national security in modern Ukraine. Since the protection of human rights and national security are priority functions of the modern state, the authors of the article set themselves the task of clarifying the influence of political processes on the necessity to change legislation in the field of religious rights and to consider ways of preventing possible social conflicts based on religious confrontation.

Materials and methods. The research materials include: 1) draft laws, laws of Ukraine, the Constitution of Ukraine, and the practice of the Constitutional Court; 2) works by domestic authors whose scientific and practical research is devoted to the issue of protecting human rights under martial law. The methodology of this study is based on the application of general methods and principles inherent in scientific research (logical method, comparative method, principle of objectivity). However, taking into account the specifics of the topic of this study, the principle of historicism was also applied, which is associated with the conditioning of modern processes by relevant historical circumstances.

Results. The study reveals that until 2014, the issue of ensuring religious human rights in connection with the need to protect national security and in conditions of martial law in Ukraine was not actually raised in practice, but was theoretically considered only in individual cases. This was due to the fact that before the invasion of the Russian Federation, Ukrainian territories were under its strong geopolitical influence. In religious matters, the most influential lobbyist for Russian influence was the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate), which in turn depended on the Russian Orthodox Church. After the occupation of the territories of Crimea and other territories in eastern Ukraine, the authorities faced both the issue of protecting national security and ensuring the religious rights of citizens. This was further facilitated by a number of legislative initiatives, as evidenced by the draft laws of 2018 and 2022. Ultimately, at the legislative level, this issue was resolved in 2024 by the adoption of the law «On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Activities of Religious Organizations». The research demonstrates that the ways of ensuring the religious rights of citizens were implemented both as a cardinal way of influencing the activities of religious organizations and as a «soft power», through the creation of legislation that does not subject citizens' rights to corresponding restrictions and at the same time protects national security.

Discussion. Future research on the problem of ensure religious human rights in connection with the need to protect national security and under martial law are linked to the issue of applying the principle of proportionality in the practice of resolving disputes in courts of various jurisdictions (national, ECHR) as a requirement of the rule of law, as well as Ukraine's legal integration with the EU.

Keywords: legislation, Constitution of Ukraine, Church, religious rights, human rights, martial law, national security.

Постановка проблеми. Розвиток української держави від 1991 року проходив достатньо поступально, коливаючись між можливістю повернення до авторитарного режиму і поступовим рухом в демократичному напрямі. Ключовими моментами у цьому процесі стали політичні пріоритети,

пов'язані з дотриманням прав людини. Вони були не лише формально відображені у Конституції України 1996-го року, але й стали частиною розвитку громадянського суспільства та реформування держави на засадах верховенства права. Одними із них стали й питання, пов'язані із формуванням та розвитком

власної моделі релігійно-державних відносин, що було надзвичайно важливо після завершення епохи радянської атеїстичної політики.

Засади релігійної та церковної політики України як держави були відображені, крім Конституції України, ще і в цілому ряді нормативно-правових актів, зокрема у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», що був прийнятий ще у 1991 році, а пізніше неодноразово зазнавав змін. Можна у повній мірі стверджувати, що забезпечення прав громадян у релігійній сфері відповідало міжнародним стандартам прав людини. Основними принципами, які були проголошені, стали право на свободу віросповідання, відокремленість держави від Церкви, невтручання Церкви у політику, рівноправність громадян у їх ставленні до релігії тощо.

Разом з тим, події, пов'язані із вторгненням Російської Федерації у 2014 році, та подальший їх розвиток показали, що діюче законодавство України має прогалини, пов'язані із захистом національної безпеки в умовах воєнного стану та водночас забезпечення релігійних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження прав людини в українському науковому просторі нараховують на сьогодні вже сотні праць, в яких розглядаються різноманітні аспекти їх дотримання, захисту, закріплення в законодавстві тощо. Проте, до 2014 р. на зв'язок між захистом національної безпеки та правовим регулюванням діяльності релігійних організацій і захистом релігійних прав громадян уваги зверталось небагато. На цю особливість наукових досліджень ще у 2010 р. звернув увагу С. Шаправський. Надзвичайної актуальності ця проблематика набула лише через вторгнення Російської Федерації, і, як пізнішого наслідку, ще й введення воєнного стану. Зокрема, на захист прав людини або ж їх обмеження, на особливості правового регулювання діяльності релігійних організацій в нових умовах звертали увагу В. Єрьоменко [3], В. Ластовський [4], В. Любко [5], І. Мельничук [6], І. Шопіна [10] та ін.

Метою статті є розкриття особливостей забезпечення релігійних прав людини в умовах воєнного стану та захисту національної безпеки сучасної України. Оскільки захист прав людини та захист національної безпеки є пріоритетними функціями сучасної держави, перед авторами статті поставили завдання з'ясувати вплив політичних процесів на необхідність зміни законодавства у сфері релігійних прав та розглянути шляхи запобігання можливим соціальним конфліктам на основі релігійного протистояння.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі розвитку церковно-державних відносин в Україні, у 1991–2013 роках, питання зв'язку між національною безпекою, церковною політикою та дотриманням прав людини ставилося хіба що у теоретичній площині. Тому не можна не погодитися

із словами Сергія Шаправського, котрий у 2010 році відзначав: «...повного розуміння проблем релігійної безпеки, як одного з пріоритетних чинників внутрішньої стабільності держави, поки що не відбулося» [8, с. 168]. Звісно, причина цього полягала, передовсім, у загальній політичній площині і несприйнятті Російської Федерації як потенційного ворога.

На другому етапі, від 2014 року, цей аспект вже був серйозно переосмислений. Безпосереднім поштовхом до цього послужила агресія проти України з боку Російської Федерації, в результаті якої було окуповано Крим та частину територій Луганської і Донецької областей. Вже на самому початку цієї агресії проявилася антидержавна позиція УПЦ МП. Окрім того, що значна частина самого духовенства підтримала дії Російської Федерації (шляхом агітації, пропаганди, інколи і прямої участі), з'ясувалося, що ще й матеріальні ресурси УПЦ МП (території храмів, монастирів) прямо використовувалися для ведення антиукраїнських дій [2].

Відтак, перед державною владою і суспільством постало питання про захист релігійних прав громадян вже в умовах війни. Проблема на той час полягала в тому, що релігійні права належали всім громадянам України, як прихильникам ідеї автокефалії, так і прихильникам УПЦ МП.

Звісно, реальний захист прав громадян повинен забезпечуватися не тільки завдяки існуванню законодавчих гарантій та ефективності судів, а ще й реальними політичними процесами, що реалізуються від імені держави, політичних партій та громадських організацій. Та цей процес від 1991 року лише частково відповідав внутрішньодержавним демократичним інтересам. Проблема полягала в тому, що українські території перебували у сфері постійних геополітичних інтересів Російської Федерації. Остання ж мала тут найбільш впливового лобіста своїх інтересів у релігійних процесах — УПЦ (Українська православна церква). Юридично вона була зареєстрована як окрема незалежна церковна структура, хоча фактично була частиною РПЦ (Російська православна церква), більш відома під аббревіатурою УПЦ МП.

Стабільність панівного положення УПЦ МП в церковному світі України забезпечували політичні сили, що притримувалися проросійської орієнтації, зокрема КПУ (Комуністична партія України) та Партія регіонів. Цьому сприяла також і постійна стійка підтримка УПЦ МП з боку тієї частини населення України, яке вважало цю церковну структуру законною представницею християнського світу у власній державі. Спиралося таке бачення на стереотип, що пропагувався з боку представників цієї ж організації, так і з боку відповідних політичних сил, що її підтримували. Та ж сама КПУ навіть пішла шляхом зміни своїх ідеологічних постулатів, пристосовуючи їх до нових умов (зокрема, це стосується питань атеїзму). У зворотному напрямку означені

політичні сили також отримували підтримку, зокрема у виборчому процесі. З цього приводу влучно висловилася публіцист Катерина Щоткіна: «...московіфіцтво еліт — і світських, і церковних — було частиною внутрішньої української політичної гри» [9, с. 235]. Але це була та гра, яка підтримувалася ззовні, тобто з боку Російської Федерації та частини її політичної системи — РПЦ.

Події 2014 року спонукали українську владу кардинально переглянути зв'язок між питаннями національної безпеки та церковної політики. Але, разом з тим, виникло й питання щодо дотримання прав людини. Адже будь-які обмеження (не кажучи вже про можливість ліквідації) УПЦ МП одночасно порушили б базові конституційні принципи.

Наслідком оцінки всієї цієї ситуації та прорахунків можливих напрямів удосконалення системи безпеки стало вироблення двох шляхів: через застосування «м'якої сили» обмеження впливу УПЦ МП та через сприяння підвищенню авторитету і суспільної ролі інших християнських Церков, у першу чергу УПЦ КП (Українська православна церква Київського патріархату) та УАПЦ (Українська автокефальна православна церква).

Перший шлях привів у найбільш «радикально-му» варіанті до прийняття Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року. Призначення цього закону було цілком очевидним. Він, передовсім, був спрямований проти УПЦ МП як структури і зобов'язував її внести відповідні зміни до статуту (положення) і цим визнати, що фактично вона належить до ворожого середовища. Тим не менше, закон так і не став тією радикальною «м'якою силою», яка могла б більш чітко визначити межі безпеки для держави і суспільства [1].

Застосування українською владою саме «м'якої сили», а не кардинального розрубання Гордіївого вузла можна пояснити її намаганням не порушити закріплений у статті 3 Конституції України головний обов'язок держави перед людиною — утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, а саме право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), внутрішній аспект (*forum internum*) якого є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Натомість, щодо зовнішнього аспекту (*forum externum*) цього права, який вочевидь не є абсолютним, держава мала право на запровадження таких обмежень. У частині першій статті 36 Конституції України передбачено, що держава має право застосувати заходи, що обмежують пра-

во на свободу об'єднання в громадські організації з міркувань національної безпеки. Тож обмеження права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) в частині уточнення назви певних релігійних організацій (об'єднань) стосуються виключно його зовнішнього аспекту (*forum externum*) і не є таким, що не відповідають Конституції України, тобто є конституційним, правомірним і допустимим (Рішення Конституційного Суду від 27 грудня 2022 року, справа № 1–13/2019(374/19)).

Другий шлях привів до створення ПЦУ (Православна Церква України) наприкінці 2018 — на початку 2019 рр. Звісно, ця подія не стала кінцевою крапкою у всіх проблемах. Навпаки, вона стала початком нових процесів як у внутрішньодержавному, так і на міжнародному просторі [4]. У подальшому вже саме по собі набуття ПЦУ канонічного статусу у християнському світі підірвало можливості УПЦ МП, оскільки остання такий статус після цього втратила. І на це було вказано у повідомленнях Константинопольського патріархату.

Будь-яка держава, безумовно, повинна на перше місце у реалізації власних функцій ставити інтереси своїх громадян і забезпечувати реалізацію їх прав. І це в тому випадку, звичайно, якщо ми маємо на увазі демократичну правову державу. Але виживання такої держави в умовах зовнішньої агресії спонукають до виникнення проблеми: в якій мірі можуть дотримуватися права людини, якщо їх реалізація може завдавати шкоди національній безпеці? Здається, від 2014 року українська влада змогла достатньо оптимально підійти до вирішення саме цієї проблеми, хоча значна частина суспільства очікувала й більш радикальних дій. Згодом, щоправда, застосування «м'якої сили», призвело до нової активізації з боку адептів УПЦ МП. Зокрема, 20 квітня 2020 р. на сторінці Офіційного інтернет-представництва Президента України була зареєстрована електронна петиція № 22/094406-еп «Просимо захистити права віруючих УПЦ, яку помилково називають МП» (підтримано 597 особами). І це тільки один із епізодів, який свідчить про спробу відновити попередній політичний вплив УПЦ МП.

Вже на другому етапі українсько-російської війни, що розпочався у лютому 2022 року, питання заборони УПЦ як складової частини РПЦ знову постало перед суспільством та державою, однак вже у більш гострій формі. І вирішувалося воно різними шляхами. Так, вже 22 березня 2022 року у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект № 7204 «Про заборону Московського патріархату на території України». А потім одним із найбільш гучних заходів став розрив 29 березня 2023 р. договору про оренду між Національним заповідником «Києво-Печерська лавра» та Києво-Печерською лаврою як монастирем УПЦ.

Законопроект № 7204 від 22 березня 2022 року, автором якого виступила народний депутат Оксана Савчук, так і не був розглянутий, хоча отримав

схвалення від комітету з питань бюджету, комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу та комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики. Він викликав заперечення у деяких депутатів. Між іншим, у цьому законопроекті було достатньо чітко розставлено кілька аспектів. Зокрема, наголошувалося на захисті національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, запобіганні колабораціонізму, припиненні розпалювання міжрелігійної ворожнечі та дестабілізації релігійного середовища в Україні [7]. У статті 1 законопроекту зазначалося: «На території України забороняється діяльність Московського патріархату — Російської православної церкви та релігійних організацій, які є частиною Російської православної церкви, в тому числі Української православної церкви».

Відхилення законопроекту, зрозуміло, зумовлювалося цілим рядом причин, у т.ч. й суто політичними, породженими різними баченнями врегулювання ситуації із впливом УПЦ-РПЦ на українське населення. Відповідно невдовзі з'явилися й розробки нових законопроектів. В результаті спочатку 19 січня 2023 року був зареєстрований «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій» № 8371 (ініціатор — прем'єр-міністр Денис Шмигаль), а потім 6 лютого 2023 р. — «Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», який передбачав встановлення обмежень щодо здійснення свободи сповідувати релігію або переконання, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян» № 8371–1 (автор — народний депутат Інна Совсун). Проте, останній із цих двох законопроектів, при позитивних рішеннях Комітету з питань бюджету та Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, все ж таки, був відхилений 19 жовтня 2023 р.

Зрештою, 20 серпня 2024 р. Верховною Радою України був схвалений Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 3894-ІХ, у преамбулі якого було чітко зазначено: «...численні протиправні дії Російської православної церкви та підлеглих їй релігійних організацій на території України створюють загрозу національній та громадській безпеці, правам і свободам громадян України».

На сьогодні цілком очевидно, що держава, все ж таки, повинна забезпечувати права всіх громадян України. Однак, чи забезпечуються права і тих громадян, які є прихильниками УПЦ МП? Прийняття та введення в дію Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» створило реальність, при якій було поставлено питання про зміну юридичного статусу УПЦ МП із наступним обмеженням у можливості її діяльності, але, при цьому, не було порушено Конституцію України в питанні дотримання прав людини.

У зв'язку з вищевикладеним, не можна не погодитися із І. Шопіною, що «Виклики сучасності потребують переосмислення ролі держави у регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією релігійних прав громадян. В умовах правового режиму воєнного стану таке переосмислення має, на нашу думку, передбачати досягнення двох основних цілей: по-перше, збереження рівня додержання демократичних стандартів, одним із яких є свобода віросповідання, і, по-друге, забезпечення необхідного рівня національної і воєнної безпеки» [9, с. 470–471].

Разом з тим, не можна не відзначити, що діюче нині законодавство України вирішує існуючі проблеми лише на даний момент. Проте, після закінчення воєнних дій і відміни воєнного стану вочевидь постає проблема коригування відповідних норм права, хоча б з огляду на припинення агресії Російської Федерації. Задля остаточного вирішення можливих проблем у майбутньому необхідна розробка вже нового законодавства, яке б узгоджувало позиції держави у церковно-релігійній політиці у сфері захисту національної безпеки вже у післявоєнний час.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання співвідношення забезпечення релігійних прав із захистом національної безпеки достатньо довгий час фактично не розглядалося ні в правовій, ні в політичній площині. Цьому сприяла загальна суспільно-політична ситуація і прорахунки політичної еліти України. Як видно із законодавчого та політичного процесів, лише починаючи від 2014 року, влада України, виходячи із нових умов, що сформувалися внаслідок вторгнення Російської Федерації, поставила перед собою завдання позитивного вирішення захисту національної безпеки, спираючись на негативні наслідки впливу РПЦ та її філій в Україні — УПЦ МП. Спочатку було прийнято рішення здійснювати відповідні заходи достатньо радикальним шляхом, в результаті чого з'явився Закон України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року. Проте потім було застосовано й інший спосіб — створення ПЦУ. Разом з тим, обидва ці шляхи достатньо повільно впливали на загальну ситуацію із вирішенням зазначеної проблеми. Тому у 2024 р. був схвалений Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 3894-ІХ, який був спрямований на захист національної безпеки і одночасно не обмежував релігійних прав громадян. Разом з тим, цей закон є ситуативним і, безумовно, потребуватиме змін у майбутньому, особливо після припинення агресії Російської Федерації.

Література

1. Горевой Д. Переименования УПЦ (МП). Чому закон України досі не запрацював? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tserkva-moskovskoho-patriarkhatu-pereymenuvannia/31175863.html> (дата звернення: 15.07.2025)
2. Деркач Т. Московский патриархат в Украине: анатомия предательства. Киев, 2018. 224 с.
3. Єрьоменко В. О. Релігія та національна безпека або «По чому опіум для народу». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 20–24.
4. Ластовський В. Християнська Церква та український фактор в цивілізаційних та геополітичних процесах. Міжнародні відносини: соціокультурний вимір ХХІ ст. : монографія. Київ : КНУКіМ, 2024. С. 86–112.
5. Любко В. Захист національної безпеки як підстава для обмеження прав фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 29–34.
6. Мельничук І. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (2024): політико-правові підстави прийняття і ймовірні наслідки для православних церков в Україні. *Літопис Волині*. 2024. № 31. С. 162–169.
7. Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7204&conv=9> (дата звернення: 16.07.2025)
8. Шаправський С. Проблеми забезпечення релігійної безпеки України та шляхи їх вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: *Історичне релігієзнавство*. 2010. Вип. 2. С. 167–175.
9. Щоткіна К. Хроніки Томосу. Харків : Віват, 2019. 304 с.
10. Шопіна І. М. Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 8. С. 467–471.

References

1. Horievoi D. Pereimenuvannia UPTs (MP). Chomu zakon Ukrainy dosi ne zapratsiuvav? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tserkva-moskovskoho-patriarkhatu-pereymenuvannia/31175863.html> [in Ukrainian].
2. Derkach T. Moskovskiy patriarkhat v Ukrainy: anatomyia predatelstva. Kyev, 2018. 224 s. [in Ukrainian].
3. Yeromenko V. O. Relihiia ta natsionalna bezpeka abo “Po chomu opium dlia narodu”. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 10. S. 20–24 [in Ukrainian].
4. Lastovskiy V. Khrystyianska Tserkva ta ukrainskyi faktor v tsyvilizatsiinykh ta heopolitychnykh protsesakh. Mizhnarodni vidnosyny: sotsiokulturnyi vymir KhKhI st.: monohrafiia. Kyiv: KNUKiM, 2024. S. 86–112 [in Ukrainian].
5. Liubko V. Zakhyst natsionalnoi bezpeky yak pidstava dlia obmezhennia prav fizychnykh ta yurydychnykh osib v umovakh voiennoho stanu. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2023. № 1. S. 29–34 [in Ukrainian].
6. Melnychuk I. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii” (2024): polityko-pravovi pidstavy pryiniattia i ymovirni naslidky dlia pravoslavnykh tserkov v Ukraini. *Litopys Volyni*. № 31. 2024. S. 162–169 [in Ukrainian].
7. Proekt Zakonu pro zaboronu Moskovskoho patriarkhatu na terytorii Ukrainy. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7204&conv=9> [in Ukrainian].
8. Shapravskiy S. Problemy zabezpechennia relihiinoi bezpeky Ukrainy ta shliakhy yikh vyrishennia. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. Ser.: *Istorychne relihiieznastvo*. 2010. Vyp. 2. S. 167–175 [in Ukrainian].
9. Shchotkina K. Khroniky Tomosu. Kharkiv: Vivat, 2019. 304 s. [in Ukrainian].
10. Shopina I. M. Administratyvno-pravovi aspekty diialnosti relihiinykh orhanizatsii Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2024. № 8. S. 467–471 [in Ukrainian].

УДК 347.921

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Виприцький Андрій Олексійович
кандидат юридичних наук, доцент
Vypriyski Andrii
PhD in Law, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-6539-7075

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11265

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЩОДО ЦИКЛІЧНОГО РЕНЕСАНСУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

RECEPTION OF ROMAN PRIVATE LAW IN RELATION TO THE CYCLIC RENAISSANCE OF CIVIL PROCEDURE IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Змагальність сторін та слідчий процес є самостійними принципами, як входять до гармонійної системи принципів цивільного судочинства. Разом із тим слід зазначити, що принципи змагальності сторін та слідчого процесу перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємовпливу. Відповідно, реалізація принципів судового слідства та змагальності сторін має забезпечити певним чином гармонізацію процесуальних цінностей цивільного судочинства з точки зору його публічно-правової та приватноправової природи. Таким чином, важливе право реалізації рівних можливостей у цивільному процесі відводиться принципу судового керівництва, який у своєму взаємозв'язку із принципом змагальності сторін дозволяють суду, як активному суб'єкту розгляду цивільної справи, прийняти правосудне, об'єктивне, обґрунтоване і справедливе рішення.

Мета. Метою статті є дослідження особливостей та механізмів збирання та дослідження доказів у цивільному процесі України, а також виокремлення проблематики застосування існуючого законодавства та пошуки шляхів універсального адаптування до сучасних умов. Для цього буде проаналізовано національне законодавство, римське приватне право, а також практичні проблеми та виклики, з якими стикаються сторони у сучасному цивільному процесі.

В результаті дослідження буде зроблено висновок про необхідність вдосконалення правових норм і процедур, що регулюють діяльність сторін у цивільному процесі України, запропоновано дієві шляхи подолання існуючої проблематики.

Матеріали і методи. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальноюридичні методи наукового пізнання. Зокрема, застосовано метод філософської діалектики, який реалізовано через методи аналізу і синтезу, сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного. Також використано порівняльноправовий метод, метод ідеалізації та формалізації. Матеріалами для написання цього дослідження стали праці українських науковців, чинне законодавство України, а також нормативно-правові акти, що регулювали протимінну діяльність та подолання наслідків надзвичайних ситуацій протягом останніх трьох з половиною десятиліть.

Результати. У статті автором розкривається сутність справедливого та непередбачуваного цивільного судочинства України та римського приватного права. Звертається увага на необхідність відмежування судового слідства від змагальності сторін у контексті цивільного провадження.

Обґрунтовано, що зміст змагальності становлять не всі процесуальні права учасників справи, а лише права у доказовій діяльності; досліджено категорію ризику у цивільному процесуальному праві; розглянуто роль суду в реалізації принципу змагальності. На базі та історичного досвіду римського приватного права з нашої сторони ми пропонуємо зміни і доповнення до норм Цивільно-процесуального кодексу України. Досліджено історії цивільного процесуального права в якій були відомі кілька варіантів збирання процесуальних матеріалів, пошуку і подання доказів, необхідних для вирішення спорів, такі дії законом може бути покладено на: заінтересованих осіб; на органи судової влади; заінтересованих осіб і суд разом.

Перспективи. У якості висновку, виходячи із властивостей збирання та дослідження доказів у цивільному процесі, дається порівняльний аналіз практичному застосуванню механізму внесення доказів в процес.

Ключові слова: слідчий цивільний процес, докази, збирання та дослідження доказів, змагальність сторін, об'єктивна істина, цивільний процес України, римське приватне право.

Summary. Introduction. The adversarial nature of the parties and the investigative process are independent principles, as part of a harmonious system of principles of civil justice. However, it should be noted that the principles of the adversarial nature of the parties and the investigative process are closely interconnected and mutually influence each other. Accordingly, the implementation of the principles of judicial investigation and adversarial proceedings should ensure, to a certain extent, the harmonization of the procedural values of civil proceedings from the point of view of its public-law and private-law nature. Thus, the important right to exercise equal opportunities in civil proceedings is assigned to the principle of judicial management, which, in its relationship with the principle of adversarial proceedings, allows the court, as an active subject of consideration of a civil case, to make a just, objective, reasoned and fair decision.

Purpose. The purpose of the article is to study the features and mechanisms of collecting and examining evidence in the civil process of Ukraine, as well as to identify the issues of applying existing legislation and search for ways of universal adaptation to modern conditions. To this end, national legislation, Roman private law, as well as practical problems and challenges faced by parties in modern civil proceedings will be analyzed.

Materials and methods. The methodological basis of the study was general scientific and special legal methods of scientific knowledge. In particular, the method of philosophical dialectics was applied, which was implemented through the methods of analysis and synthesis, ascending from simple to complex, from abstract to concrete. The comparative law method, the method of idealization and formalization were also used. The materials for writing this study were the works of Ukrainian scientists, the current legislation of Ukraine, as well as regulatory and legal acts that regulated mine action and overcoming the consequences of emergency situations over the past three and a half decades.

Results. In the article, the author reveals the essence of fair and non-preemptive civil proceedings in Ukraine and Roman private law. Attention is drawn to the need to distinguish judicial investigation from the adversarial nature of the parties in the context of civil proceedings. It is substantiated that the content of adversarial proceedings is not all the procedural rights of the participants in the case, but only the rights in evidentiary activities; the category of risk in civil procedural law is investigated; the role of the court in implementing the principle of adversarial proceedings is considered. Based on the historical experience of Roman private law, we propose amendments and additions to the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine. The history of civil procedural law was studied, in which several options for collecting procedural materials, searching for and presenting evidence necessary for resolving disputes were known; such actions may be assigned by law to: interested persons; to judicial authorities; interested persons and the court together.

Prospects. As a conclusion, based on the properties of collecting and examining evidence in civil proceedings, a comparative analysis is given of the practical application of the mechanism for introducing evidence into the process.

Key words: inquisitorial civil procedure, proofs, collections and researches of proofs, contentionness of parties, objective truth.

Постановка проблеми. Для вітчизняної процесуальної думки проблематика механізму збирання доказів завжди була і залишається однією з центральних у дослідженнях правосуддя у цивільних справах. Про це свідчить значна і, напевно, не до кінця оцінена наукова спадщина. В руслі колись панівного історичного напрямку розвитку науки лише коротко окреслимо основні етапи розробки судового слідства та змагальності сторін у цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші курси цивільного судочинства А. С. Штефан [1], М. Й. Штефан [2], В. Городовенко В [3] В. В. Комаров [4], а також теоретико-прикладні дослідження, які з'явилися одразу за ними, зокрема «Змагальні засади цивільного процесу в теорії і російському законодавстві, переважно новітньому», «Основні засади цивільного процесу», «До оцінки теорії змагальних засад у цивільному процесі», та низка інших, започаткували період формування базисних досліджень у сфері цивільного процесу. І хоча ці праці характеризувалися різним ступенем охоплення висвітлюваних питань, підвищеною увагою до прикладних аспектів проблематики. Проте можна констатувати зародження розвитку цивілістичної теорії в напрямку дослідження змагального та слідчого цивільного процесу. Традиції дослідження й постановки про-

блематики змагальності цивільного процесу нині отримують новий розвиток. У цьому зв'язку можна відзначити дисертаційні та монографічні дослідження В. Ю. Мамницького [8], О. В. Немировської [9], С. О. Волосенка [10], Шутенко [11], О. В. Лемак, [12], та ін. Це є знаковим для розуміння сучасного етапу розвитку цивільної процесуальної думки.

Метою статті є дослідження особливостей та механізмів збирання та дослідження доказів у цивільному процесі України, а також виокремлення проблематики застосування існуючого законодавства та пошуки шляхів універсального адаптування до сучасних умов. Для цього буде проаналізовано національне законодавство, римське приватне право, а також практичні проблеми та виклики, з якими стикаються сторони у сучасному цивільному процесі.

В результаті дослідження буде зроблено висновок про необхідність вдосконалення правових норм і процедур, що регулюють діяльність сторін у цивільному процесі України, запропоновано дієві шляхи подолання існуючої проблематики.

Матеріали і методи. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальнотрибунальні методи наукового пізнання. Зокрема, застосовано метод філософської діалектики, який реалізовано через методи аналізу і синтезу, схо-

дження від простого до складного, від абстрактного до конкретного. Також використано порівняльно-правовий метод, метод ідеалізації та формалізації. Матеріалами для написання цього дослідження стали праці українських науковців, чинне законодавство України, а також нормативно-правові акти, що регулювали протимінну діяльність та подолання наслідків надзвичайних ситуацій протягом останніх трьох з половиною десятиліть.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 129 Конституції України до основних принципів судочинства відноситься принцип змагальності сторін і свободи в наданні ними суду своїх доказів та в доведенні перед судом їхньої переконливості. Згідно зі ст. 10 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, крім випадків, установлених ЦПК України.

Потрібно спершу розкрити саму змагальність, як і диспозитивність, змагальність ми розкриватимемо через антипод — слідство. Слідчий цивільний процес — це процес, в якому суд веде слідство. Суд веде розшук, тобто має право збирати докази сам. Змагальність сторін та судові розслідування — це дві сторони однієї медалі, яка називається «Механізм внесення доказів в процес». Перша сторона волею сторін — змагальний процес, друга сторона волею суду — слідчий процес.

Історії цивільного процесуального права відомі кілька варіантів збирання процесуальних матеріалів, пошуку і подання доказів, необхідних для вирішення спорів. Обов'язок проводити такі дії законом може бути покладено на:

- 1) заінтересованих осіб. Вони мають самостійно відшукувати фактичний матеріал, обґрунтовувати його зв'язок із предметом спору. А суд повинен давати оцінку зібраним матеріалам і брати до уваги тільки ті з них, що надали такі особи. При цьому суд виступає пасивним учасником цивільних процесуальних правовідносин;
- 2) суд. У такому разі він перетворюється із пасивного учасника цивільного процесуального правовідношення на активного. За таких умов сторони у своїх процесуальних правах прирівнюються до свідків, що виключає можливості застосування у цивільному процесі засади змагальності. Тут мають місце слідчі принципи або інквізиційні засади цивільного процесу;
- 3) заінтересованих осіб і суд разом. Радянське цивільне процесуальне законодавство будувалося на засадах змагальності з певною частиною судового слідства. Суд за своєю ініціативою міг витребувати докази, переважно ті, що містилися в інших судових справах, вирішувати інші питан-

ня, які, на його думку, мали суттєве значення для розвитку справи [13 с. 47].

До прийняття нового ЦПК України сторони могли не звертати уваги на дії суду, що роз'яснював сторонам їхній обов'язок надавати докази та встановлював строки для їх надання, оскільки закон не передбачав ніяких правових наслідків невиконання цього обов'язку. Суд був зобов'язаний замість сторін витребувати необхідні докази. Зараз же, якщо сторони не надають докази, це може мати для них негативні наслідки: ухвалене рішення буде ґрунтуватися тільки на тих доказах, що були надані до суду [14].

Переваги змагальності сторін, які є недоліками судового слідства в контексті цивільного процесу:

1. *Змагальний процес швидкий і дешевий, а слідчий — довгий і дорогий.* Кому швидше і легше знайти докази? Краще обставини справи знають учасники подій. Тому сторони швидше і з меншими витратами знайдуть докази. Адже суд витратить на їх пошук і збирання більше засобів і часу тому, тому що для виконання зазначених функцій йому потрібен розшуковий апарат. Суд не є очевидцем подій, які відбувалися між позивачем та відповідачем, тому якщо суд здійснює пошук доказів, то це буде відбуватися за рахунок державного бюджету, а якщо сторони, то ці витрати покладанні на користь сторони якої ухвалено судові рішення.

2. *Змагальний процес відповідає приватно-правовій природі тих стосунків, які складають предмет судової діяльності.* Це, знову ж таки, перевага змагальності і недолік слідства суду.

Суперечка про приватні права. Приватний оборот — це оборот, який ґрунтується на автономії волі, на цивільно-правовому ризику. Цивільний процес відображає модель приватного змагання. Цивільний процес — це продовження конкурентного змагання між позивачем та відповідачем.

Слідчий цивільний процес, навпаки, суперечить приватно-правовій природі ринку, суд втручається в автономію і перетворює сторони з суб'єктів в об'єкти правовідносин, з яких він отримує доказову інформацію, що його цікавить його. Суд керується своїми завданнями, сторони для нього не суб'єкти вільної волі, а об'єкти, інструменти пізнання.

3. *Змагальність є інструмент забезпечення справедливості суду.*

Змагальність виключає перетворення судді на суддю у своїй власній справі. же Недоліком судового слідства може бути те, що суд стане судом у своїй справі — чому? Сутність змагальності сторін та судового слідства в збиранні доказів. Що це означає? Це ціляспрямована діяльність. Отже, що треба зробити, перш ніж почати збирати докази? Треба створити версію. А потім версія відпрацьовується на підставі зібраних доказів, які підтверджують версію або спростовують її. Версія — це припущення подій. Тобто, перш ніж збирати докази, треба створити ідеальний образ подій. Позовна

заява — це ідеальний образ подій, це твердження позивача про те, що було насправді. Заперечення відповідача на позов — це його картина подій. Якщо суддя збиратиме докази, то він має спочатку створити у своїй свідомості ідеальний образ подій. А якщо він його створить (повірить якій-небудь із сторін), то коли він збере докази і піде до дорадчої кімнати, він перевірятиме правильність своєї версії, а це зробить його суддею у своїй справі, що суперечить римській доктрині [15]. Ніхто не хоче визнавати, що все, що було зроблено, було марно і треба починати спочатку. В цьому відношенні ніхто не може бути суддею у своїй власній справі. Ця доктрина була виведена в силу нескінченної порочності полеглої людської суті. У змагальному процесі суд оцінює твердження чужих версій (позивача і відповідача), що позбавляє його від необхідності бути суддею у своїй власній справі.

Недоліки змагальності сторін — вони ж і перевага судового слідства:

1. Сторони при змагальності здатні перетворити суд на маріонетку.

Докази — це джерела інформації. Якщо суд обмежений в джерелах пізнавальної інформації, то для нього такими джерелами є тільки сторони, а він буде їх заручником в гносеологічному сенсі. Сторони можуть домовитися за спиною суду та обдурити суд. Так як оскільки суд сам докази не збирає, то він стає заручником сторін, заручником тієї доказової інформації, яку йому надають сторони. У слідчому процесі суд сам збирає докази і виводить сторони на чисту воду, не стає заручником сторін. Вважають, що змагальність навпаки веде до істини тому, що в умовах протилежного характеру діяльності сторін, їх інтересів, вони в процесі протиборства дадуть такі докази, які допоможуть встановити істину. «Істина народжується в спорі».

Взаємне прагнення викрити один одного у брехні, обумовлене протилежним характером інтересів. Це твердження в цілому є правильне і справедливе. Зрештою буде встановлена істина. Але не можна ігнорувати і першої обставини — суд може стати заручником сторін. Приклад. 2014 рік. молодший лейтенант збройних сил відправився служити в зону проведення антитерористичної операції медичним працівником за контрактом з Міністерством оборони Україні, у мотопіхотний полк. Так як в той час зарплата офіцера ЗСУ була невелика, та існувала реальна загроза життю та здоров'ю в зоні проведення АТО, військовослужбовець вирішив достроково розірвати контракт з Міністерством оборони України (військовослужбовець який має неповнолітню дитину, та утримує її, може достроково розірвати контракт з Міністерством оборони України, і це буде поважною причиною [4], він звернувся до суду з позовом про розірвання шлюбу і передача дитини батькові. Дружина дала згоду на розірвання шлюбу та передачу дитини на виховання батькові. У цьому

прикладі суд був використаний як маріонетка — легалізація уявного розлучення в протизаконних цілях. Якщо існують фіктивні браки визнаються недійсними, то повинні визнавати недійсними і фіктивні розлучення. Розлучення — це не особиста справа, це колосальні соціальні і правові наслідки, як в нашому прикладі. Слідчий цивільний суд мав би запитати: чому мати відмовляється від дитини; чи їй погрожували, шантажували, чи в неї важка життєва ситуація та проблеми зі здоров'ям; чи допитали сусідів, які мешкають поруч, колег по роботі, вихователів дитячого садочку? Але суд застосував тільки ті докази, які сторони надали по справі. У цьому випадку був обман держави, використавши суд. Суд який не має власних прерогатив збирати інформацію, стає заручником.

2. Недоліком змагальності є також проблема фактичної нерівності сторін.

Усі рівні перед законом і судом, але юридична рівність це формальна рівність. Насправді ми всі не рівні. Бідні, хворі і інтелегентні менше захищені, ніж здорові, багаті і зухвалі. Формальна юридична рівність в умовах змагальності, що ігнорує фактичну майнову нерівність — це побиття немовля в змагальному цивільному процесі, це далеко не судовий захист. Хтось взагалі без адвоката, тому що грошей не має. Представники, експертизи і вся інфраструктура — це великі кошти. Хто допоможе слабкому? Суд. Чим?

Про засаду процесуальної активності суду в цивільному процесі можна говорити тоді, коли в основу тих чи інших процесуальних дій суду законодавець заклав ініціативу можливість здійснити органом правосуддя. Інакше кажучи, процесуальна активність суду реалізується в його ініціативних діях незалежно від волевиявлення осіб, які беруть участь у справі. Підставою для прояву такої ініціативи є пряма вказівка процесуального закону, його зміст або потреба, що виникла в ході розгляду справи і обумовлена завданнями цивільного судочинства [18].

Відповідно до ч. 1 ст. 143 ЦПК для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у різних галузях, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. Але суд не збирає докази, а застосовує тільки ті які йому надали сторони. Але сторони не подають клопотання про призначення експертизи, тому що згідно ч. 2 ст. 86 ЦПК кошти на оплату судової експертизи вноситься стороною яка заявила клопотання про проведення експертизи, а сторони не мають коштів на її проведення. Тоді проведення експертизи суд повинен призначати за власною ініціативою і це буде початок слідства у змагальному процесі, яке має вирівняти фактичну нерівність сторін. Така експертиза буде зроблена за рахунок коштів державного бюджету. Якщо в цивільному процесі не буде елементів судового слідства, то рішення суду буде не об'єктивне.

3. *Недолік змагального процесу у тому, що він втрачає принцип об'єктивної істини як мети процесу.*

Змагальність на думку Комарова В.В., зазнає критики на підставі того, що знівелювання активної ролі суду у збиранні доказів піддає сумніву принципу об'єктивної істини як мети цивільного процесу, як істини, що ґрунтується на з'ясуванні всіх дійсних обставин справи та доведеності їх належними доказами. Визнання можливості ухвалення судового рішення лише на підставі зібрання доказів сторонами вважається посяганням на ідеали правосуддя [18]. Власне кажучи, мова, по суті, йде про процесуальні гарантії забезпечення права на справедливий суд як атрибут сучасного судочинства в контексті ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [19].

У зв'язку з прийняттям чинного ЦПК 2004 р., стало питання щодо наявності у цивільному процесі принципу об'єктивної істини. Деякі вчені виходять із того, що у зв'язку з посиленням змагальних засад цивільно-процесуального судочинства принципу об'єктивної істини не існує. Інші, навпаки, стверджують, що встановлення об'єктивної істини як мети процесу залишається, але змінилися лише методи її дослідження [20].

4. *Останній недолік змагального цивільного процесу і перевага слідчого цивільного процесу: сторони можуть зловживати.*

Сильний, зухвалий і здоровий може зловживати своїм положенням відносно доказів. Згідно ч. 3 ст. 10 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається. Тягар доказування покладається на сторони, ст. 60 ЦПК роз'яснює — докази надаються сторонами і іншими учасниками процесу. У разі, якщо учасникам процесу складно надати необхідні докази суд по їх клопотанню сприяє у збиранні і затребуванні доказів. Отже, суд пасивний. Сам суд докази не збирає.

Якщо, згідно ч. 1 ст. 146 ЦПК (презумпція визнання) особа ухиляється від проведення експертизи, а без цієї особи не можна її провести, то суд може признати факт або відмовити в його визнанні.

Не надаєш докази на проведення експертизи — означає визнаєш її. Найтипівіший приклад — це ухилення від участі в проведенні експертизи на предмет встановлення батьківства. Якщо відповідач не надає свій біологічний матеріал, то експертизу зробити неможливо тоді застосовується презумпція визнання, і батьківство вважається встановленим. Це єдина презумпція визнання, *expressis verbis* (чітко і ясно) присутня в тексті ЦПК. Аналогічних положень для письмових доказів і речових доказів не передбачено. Але відкриємо ч. 8 ст. 8 ЦПК (аналогія закону або права), і якщо є презумпція визнання в ст. 149 ЦПК, є підстави застосувати аналогію закону та сказати, якщо не надаєш накладну, договір — означає визнаєш. Цьому випадку ми маємо дві альтернативи. Але вона чомусь тільки стосовно експертизи. Мені цей варіант не подобається, тому що тут взагалі відсутні підстави для аналогії закону, експертиза і надання доказів — речі різні. Аналогію слід застосовувати тільки у тому випадку, коли відповідач говорить «у мене є докази, але я їх не наддам». Ми можемо поставити питання про те, що змагальність стимулює сторони говорити неправду. Про очевидно і те, що суд зобов'язує сторони надавати докази.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумуємо слідчий та змагальний цивільний процес їх недоліки та переваги, зазначимо, що слідчий процес довгий і витратний, він суперечить приватному праву, веде до того, що суддя стає суддею у своїй власній справі, але слідчий цивільний процес — це процес, в якому активність суду нівелює фактичну нерівність, це процес, в якому суд, збираючи доказ за власною ініціативою, не виявляє ті проблеми, які ми розкрили, отже слідчий цивільний процес позбавляє від маніпулювання правосуддя з боку зацікавленої особи, щоб отримати вигідне судове рішення. У слідчому цивільному процесі суд виводить сторони на чисту воду і встановлює істину.

Пропонуємо та вважаємо необхідним невідкладне внесення змін до Цивільно-процесуального кодексу України стосовно впровадження слідчого цивільного процесу.

Література

1. Штефан А.С. Змагальні засади цивільного судочинства — фундамент судового захисту прав людини. *Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 3 грудня 2015 р.) / НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. Київ, Інтерсервіс, 2015. С. 30–34.
2. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.
3. Городовенко В.П. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
4. Комаров В.В., Бігун, В. А., Баранкова В.В. Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
5. Popova V. Principles of Bulgarian Civil Procedure Law. *Civil Procedure Review*. 2011. Vol. 2. No 2. P. 28–73.

6. Голубева Н.Ю. Змагальність як принцип цивільного судочинства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14026/Голубева%20Н.%20Ю.%20Змагальність%20як%20принцип%20цивільного%20судочинства.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.07.2025).
7. Гуменюк М. Реалізація принципу змагальності сторін в цивільному судочинстві. *Національний університет «Острозька академія»: науковий блог*. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiyapryntsypu-zmahalnosti-storin-v-tsyvilnomusudochynstvi/#respond> (дата звернення: 31.06.2025).
8. Мамницький В.Ю. Принципы состязательности в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2025. 177 с.
9. Немировська О.В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: дис. ... канд. юрид. наук. К., 1999. 189 с.
10. Волосенко С.О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук : 12.00.03. Київ, 2004. 19 с.
11. Шутенко О.В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Х., 2003. 19 с.
12. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
13. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України : підручник. К. : Атіка, 2009. 790 с.
14. Ясинка М.М. Цивільний процес України : підручник. К. : Алерта, 2014. 744 с.
15. Борисова В.І. Основи римського приватного права : підручник. Х. : Право, 2008. 224 с.
16. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 р. № 413.
17. Луспенник Д.Д. Суд у цивільному змагальному процесі. *Юридичний журнал*. 2004. № 5. С. 116–120. URL: www.justinian.com.ua/article.php?id=1156. (дата звернення: 31.03.2024).
18. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Бараканова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
19. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
20. Неклеса Ю.В. Принцип змагальності та диспозитивності в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.

References

1. Shtefan A. S. (2015) Zmahalni zasady tsyvilnoho sudochynstva — fundament sudovoho zakhystu prav liudyny. Prava liudyny v Ukraini i sviti: okhrona, realizatsiia, zakhyst. [Competitive principles of civil proceedings are the foundation of judicial protection of human rights. Human rights in Ukraine and the world: protection, implementation, defense]. *III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii / NDI intelektualnoi vlasnosti NAPrN Ukrainy*. Kyiv, (pp. 30–34) Interservis [in Ukrainian].
2. Shtefan M. Y. (2005) Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: akademichniy kurs. [Civil Procedural Law of Ukraine: Academic Course] Pidruch. dla studentiv yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
3. Horodovenko V.P. (2012) Pryntsyp rivnosti hromadian pered zakonom i sudom. [The principle of equality of citizens before the law and the court]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. № 1 [in Ukrainian].
4. Komarov V. V. & Bihun, V. A. & Barankova V. V. (2011) Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil procedure course: pidruchnyk]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Popova V. (2011) Principles of Bulgarian Civil Procedure Law [Pryntsypy bolhars'koho tsyvil'noho protsesual'noho prava]. *Civil Procedure Review*. No 2. (pp. 28–73) [in Ukrainian].
6. Holubieva N. Yu. Zmahalnist yak pryntsyp tsyvilnoho sudochynstva [Competition as a principle of civil justice]. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14026/Holubieva%20N.%20Yu.%20Zmahalnist%20yak%20pryntsyp%20tsyvilnoho%20sudochynstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
7. Humeniuk M. Realizatsiia pryntsypu zmahalnosti storin v tsyvilnomu sudochynstvi. [Implementation of the principle of adversarial proceedings in civil proceedings]. *Natsionalnyi universytet "Ostrozka akademiia": naukovyi bloh*. Retrieved from <https://naub.oa.edu.ua/2013/realizatsiyapryntsypu-zmahalnosti-storin-v-tsyvilnomusudochynstvi/#respond> [in Ukrainian].
8. Mamnytskyi V. Yu. (2025) Pryntsyp sostizhatelnosti v hrazhdanskom sudoproizvodstve [Principles of solidarity in civil court production]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Nemyrovska O. V. (1999) Pryntsyp zmahalnosti storin ta yoho realizatsiia v sudovii praktytsi [The principle of adversarial proceedings and its implementation in judicial practice]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Volosenko S. O. (2004) Pryntsypy zmahalnosti ta obiektyvnoi istyny u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Problems of dispositiveness in civil proceedings]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Shutenko O. V. (2003) Problemy dyspozytyvnosti v tsyvilnomu sudochynstvi [Problems of dispositiveness in civil proceedings]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Lemak O. V. (2014) Pravo na sudovyi zakhyst: konstytutsiino-pravovyi aspekt [The right to judicial protection: constitutional and legal aspect]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Bychkova S. S. (2009) Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine]. Pidruchnyk. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
14. Yasyuka M. M. (2014) Tsyvilnyi protses Ukrainy [Civil process in Ukraine]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
15. Borisova V. I. (2008) Osnovy rym'skoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]. Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2013 chervnia 12) Pro zatverdzhennia pereliku simeinykh obstavyn ta inshykh povazhnykh prychn, shcho mozhut buty pidstavoioiu dlia zvlennia hromadian z viiskovoi sluzhby ta iz sluzhby osib riadovoho i nachalnytskoho skladu. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
17. Luspenyk D. D. (2004) Sud u tsyvilnomu zmahalnomu protsesi [Court in civil litigation]. *Yurydychnyi zhurnal*. № 5. Retrieved from www.justinian.com.ua/article.php?id=1156 [in Ukrainian].
18. Komarova V. V. (2011) Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil procedure course]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
19. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Zakon Ukrainy (1950) [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
20. Neklesa Yu. V. (2011) Pryntsyp zmahalnosti ta dyspozytyvnosti v tsyvilnomu protsesi Ukrainy [The principle of adversarial and dispositive nature in the civil process of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian]

УДК 347.91/.95+347.921:004

Дрогозюк Крістіна Борисівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Drogoziuk Kristina

*PhD of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil, Notarial and Enforcement Process
National University "Odesa Law Academy"*
ORCID: 0000-0001-9254-9575

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11338

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: БАЛАНС МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ГАРАНТІЯМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

DIGITAL TECHNOLOGIES IN CIVIL PROCEEDINGS: BALANCING EFFICIENCY AND HUMAN RIGHTS GUARANTEES

Анотація. Вступ. У сучасному світі цифровізація є одним із ключових чинників модернізації державних інституцій, зокрема судової влади. В Україні цей процес особливо актуальний у сфері цивільного судочинства, де забезпечення ефективності, прозорості та доступності правосуддя безпосередньо пов'язане з реалізацією фундаментального права на справедливий суд. Запровадження електронного документообігу, онлайн-платформ та інструментів дистанційної участі у процесі створює нові можливості, водночас породжуючи низку викликів – від технічних збоїв і цифрової нерівності до проблем кібербезпеки та захисту персональних даних.

Мета. Дослідження має на меті проаналізувати роль цифрових технологій у цивільному судочинстві України, оцінити позитивні ефекти та ризики цифровізації, а також визначити перспективи розвитку системи «Електронний суд» і можливостей застосування штучного інтелекту.

Матеріали. У роботі використано нормативні акти України, міжнародно-правові документи, аналітичні матеріали, наукові публікації вітчизняних дослідників, а також приклади зарубіжного досвіду цифровізації правосуддя.

Методи. Застосовано комплексний підхід, що включає формально-правовий, порівняльно-правовий та системний аналіз, а також елементи прогностичного методу для визначення можливих напрямів подальшого розвитку цифровізації.

Результати. У статті встановлено, що цифровізація цивільного судочинства сприяє прискоренню розгляду справ, зменшенню корупційних ризиків і підвищенню прозорості діяльності судів. Водночас виявлено проблеми, пов'язані з нерівним доступом громадян до цифрових технологій, недосконалістю законодавчого регулювання та ризиками використання штучного інтелекту. Підкреслено, що впровадження інновацій має здійснюватися поетапно із забезпеченням балансу між технічною ефективністю та гарантіями справедливого суду.

Перспективи. Подальший розвиток цифрового правосуддя в Україні потребує удосконалення законодавства щодо електронного документообігу та електронних доказів, зміцнення кіберзахисту, мінімізації цифрової нерівності та гармонізації з європейськими стандартами. Особливе значення матиме контрольоване впровадження технологій штучного інтелекту, що може стати інструментом оптимізації процесів, за умови забезпечення прозорості та дотримання прав людини.

Ключові слова: цивільне судочинство, електронне судочинство, цифрові технології, доступ до правосуддя.

Summary. Introduction. In the modern world, digitalization is one of the key factors in the modernization of state institutions, in particular the judiciary. In Ukraine, this process is especially relevant in the field of civil justice, where ensuring the efficiency, transparency and accessibility of justice is directly related to the implementation of the fundamental right to a fair trial. The introduction of electronic document management, online platforms and tools for remote participation in the process creates new opportunities, while at the same time generating a number of challenges – from technical failures and digital inequality to cybersecurity and personal data protection problems.

Purpose. The research aims to analyze the role of digital technologies in civil justice in Ukraine, assess the positive effects and risks of digitalization, and determine the prospects for the development of the «Electronic Court» system and the possibilities of applying artificial intelligence.

Materials. The work uses regulatory acts of Ukraine, international legal documents, analytical materials, scientific publications by domestic researchers, as well as examples of foreign experience in the digitalization of justice.

Methods. A comprehensive approach was applied, including formal-legal, comparative-legal and systemic analysis, as well as elements of the predictive method to identify possible directions for further development of digitalization.

Results The article established that the digitalization of civil justice contributes to speeding up the consideration of cases, reducing corruption risks, and increasing the transparency of court activities. At the same time, problems associated with unequal access of citizens to digital technologies, imperfect legislative regulation and risks of using artificial intelligence were identified. It was emphasized that the introduction of innovations should be carried out in stages, ensuring a balance between technical efficiency and guarantees of a fair trial.

Prospects. Further development of digital justice in Ukraine requires improving legislation on electronic document flow and electronic evidence, strengthening cyber protection, minimizing digital inequality and harmonization with European standards. Of particular importance will be the controlled introduction of artificial intelligence technologies, which can become a tool for optimizing processes, provided that transparency and respect for human rights are ensured.

Key words: civil justice, e-justice, digital technologies, access to justice.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифровізація стає ключовим фактором модернізації державних інституцій та правової системи. Судова система України також активно інтегрує новітні тенденції електронного урядування, зокрема, з метою забезпечення ефективного та прозорого розгляду справ, зменшення бюрократичних бар'єрів і підвищення доступності правосуддя. Особливо актуальним цей процес стає у сфері цивільного судочинства, де правові спори стосуються приватних інтересів громадян та юридичних осіб, а забезпечення рівного доступу до суду є гарантією дотримання фундаментальних прав людини.

Впровадження електронних платформ, онлайн-подачі документів та електронного документообігу дозволяє підвищити швидкість розгляду справ і створює прозоріші умови для учасників процесу. Проте разом із ефективністю виникає ряд викликів: цифрова нерівність, загроза захисту персональних даних, а також потенційне порушення процесуальних гарантій. Водночас цифровізація судочинства не позбавлена проблем. Виклики, пов'язані з технічними збоями, відсутністю стабільного інтернет-з'єднання у віддалених регіонах, загрозами кібербезпеки та нерівністю у володінні цифровими навичками, породжують питання щодо дотримання основоположних прав людини. Тому перед українською судовою системою стоїть завдання знайти оптимальний баланс між інноваціями та правами людини. Насамперед йдеться про право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Мета цієї статті полягає у дослідженні ролі цифрових технологій у цивільному судочинстві України, виявленні позитивних аспектів та ризиків цифровізації, а також аналізі впровадження системи «Електронний суд» як інструменту підвищення ефективності судового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ви-сока актуальність обраної теми підтверджується чис-

ленними науковими напрацюваннями, де вона розглядається в різних площинах. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблематики цифровізації судової системи здійснили наступні вітчизняні науковці: Н.Ю. Голубєва, С.В. Дяченко, О.М. Перунова, В.С. Савчук, Д.М. Моїсєєнко, А.Ю. Каламайко, Р.В. Карпюєва, Р.О. Кабальський, Б.П. Ратушна, С.А. Чванкін, А.І. Чорна та ін. Однак стрімке впровадження інноваційних технологій у правовій та судовій діяльності супроводжується низкою викликів: недосконалістю законодавчого регулювання, складністю їх інтеграції у практику та неоднозначністю правозастосування. Таким чином, дослідження ролі цифрових технологій у цивільному судочинстві України вимагає комплексного підходу, що враховує як їхні переваги у сфері ефективності та доступності правосуддя, так і ризики для реалізації фундаментальних прав і свобод.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології проникають у всі сфери правової діяльності: від автоматизації типових юридичних послуг і розвитку онлайн-сервісів до запровадження електронного правосуддя, «цифровізації» державних послуг та навіть моделювання юридичних рішень із використанням штучного інтелекту [1, с. 3].

В Україні процес цифровізації розпочався з ухвалення Стратегії розвитку судової системи (2014 р.), де одним із пріоритетів визначено створення «електронного суду». Ключову роль у цьому відіграє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), до складу якої входять підсистеми «Електронний кабінет», «Електронний суд» і відеоконференцз'язок. Вони забезпечують онлайн-подання документів, повідомлення учасників, доступ до матеріалів справи та дистанційну участь у засіданнях. Термін «Електронний суд» уперше був закріплений наказом ДСА України від 22 грудня 2018 року № 628, а подальші напрями розвитку визначені Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки.

Збройна агресія Росії ще більше актуалізувала потребу у цифрових механізмах. Найбільш поширеними стали відеоконференції (у тому числі через Zoom та MS Teams), використання «Електронного кабінету» та сервісу «Дія.Підпис» для ідентифікації.

У 2025 році в Україні представлено нову Концепцію розвитку Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), яка визначає стратегічні напрями цифрової трансформації правосуддя. Згідно з документом, передбачається поетапне впровадження технологій штучного інтелекту, зокрема для автоматизованого розподілу судових справ, підготовки проєктів процесуальних документів, аналізу судової практики та забезпечення екстериторіального розгляду. Важливим нововведенням стане інтеграція ЄСІКС із додатком «Дія», системою нотаріату та іншими державними реєстрами, що має сприяти підвищенню доступності правосуддя та зменшенню адміністративних бар'єрів. Архітектура системи ґрунтуватиметься на відкритих стандартах, що дозволить забезпечити її сумісність, масштабованість та прозорість функціонування. У перспективі така модернізація здатна істотно вплинути на ефективність судового процесу, водночас актуалізуючи питання належного балансу між технічною інноваційністю та дотриманням фундаментальних прав людини [2].

Використання цифрових технологій у цивільному судочинстві часто описується поняттями «електронне правосуддя», «цифровізація правосуддя», «діджиталізація правосуддя» тощо. Ці категорії поступово закріпилися у науковому дискурсі й нормативних актах, однак їх зміст та співвідношення залишаються предметом наукових дискусій.

Частина дослідників пропонує їх розмежовувати: цифровізація трактується як процес переведення інформації в цифрову форму, тоді як діджиталізація охоплює ширші процеси — модернізацію програмного забезпечення, розвиток онлайн-сервісів і платформ, що забезпечують функціонування судової системи на якісно новому рівні [3, с. 57]. Натомість інші автори вважають ці терміни синонімами, посилаючись на англійське походження «digitalization», яке перекладається як «цифровізація». Водночас такий підхід піддається критиці через спрощеність та ігнорування відмінностей між зазначеними категоріями у сфері правових трансформацій [4, с. 39].

Різничитання простежуються і в правотворчій практиці. Так, у законодавчих актах закріплено поняття «цифровізація» (зокрема, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 № 2807-IX), визначене як процес упровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Водночас у документах органів виконавчої влади частіше використовується термін «діджиталізація» (наприклад, у розпорядженні КМУ від 18.02.2025 № 131-р), хоча його змістового визначення не подано [4, с. 39]. Це свідчить про відсутність

єдиного підходу та необхідність чіткого нормативного закріплення термінології у сфері цифрової трансформації правосуддя.

У вітчизняній теорії та практиці також проводиться розмежування між поняттями «електронне забезпечення правосуддя» та «електронне правосуддя». В.С. Савчук зазначає, що електронне забезпечення полягає у використанні ІКТ як допоміжного інструмента (електронне подання документів, дистанційна участь через веб-конференції, електронні повідомлення), не змінюючи сутності процесу. Електронне ж правосуддя означає якісно інший рівень — цифрову трансформацію діяльності судів, яка може включати навіть застосування штучного інтелекту для аналізу доказів та ухвалення рішень [5, с. 171].

У зарубіжній практиці глибина цифровізації варіюється від використання ІКТ для спрощення процесуального провадження до делегування технологіям штучного інтелекту окремих елементів прийняття рішень. У праві ЄС, хоча відсутнє чітке визначення термінів «цифровізація» чи «діджиталізація», активно застосовуються поняття «цифрова трансформація» (*digital transformation*), що вживається у стратегічних документах, зокрема «Цифровому компасі 2030» та Акті про цифрові ринки [6, с. 71].

На нашу думку, «цифровізацію правосуддя» доцільно визначати як комплексний процес упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність судових органів з метою підвищення ефективності, доступності та прозорості судочинства. Таке розуміння включає автоматизацію окремих процесуальних дій, використання електронного документообігу, забезпечення можливості дистанційної участі учасників процесу, а також застосування електронних доказів.

Таким чином, сучасні напрями цифровізації цивільного судочинства охоплюють широкий спектр інновацій: подання процесуальних документів в електронній формі, формування електронної справи, контроль процесуальних строків, забезпечення дистанційного доступу учасників до матеріалів провадження, електронні повідомлення, використання систем відеоконференцій, аудіо- та відеофіксацію судових засідань, автоматизацію окремих процесуальних дій, а також застосування алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування результатів справ.

Водночас цифровізація судочинства зумовлена не лише внутрішніми потребами правової системи, а й ширшими соціально-економічними трансформаціями, серед яких особливе значення має дематеріалізація цивільного обороту. Поширення електронних договорів і цифрових форм комунікації у сфері приватноправових відносин сприяло формуванню нових процесуальних інститутів, зокрема інституту електронних доказів, та їх подальшому нормативному закріпленню в процесуальному законодавстві. З огляду на активне використання електронних засобів комунікації у повсякденному житті,

професійній діяльності та комерційному обороті, потреба в традиційних письмових формах домовленостей із власноручним підписом поступово втрачає своє домінуюче значення. У цьому контексті законодавче врегулювання електронних доказів видається логічним і необхідним кроком для забезпечення принципу справедливого суду та реалізації права громадян на ефективний захист.

Подальший етап цифровізації безпосередньо пов'язаний із прийняттям Закону України № 3424-ІХ, яким внесено зміни до Цивільного процесуального кодексу, зокрема до ст. 14. Ними встановлено обов'язок для адвокатів, нотаріусів, виконавців, арбітражних керуючих, органів державної влади, місцевого самоврядування та юридичних осіб реєструвати електронні кабінети в ЄСІТС. Для фізичних осіб реєстрація залишилася добровільною, що створює певний дисбаланс, адже саме вони найчастіше виступають основними учасниками цивільних спорів. Відтепер усі документи у справах, де сторони мають зареєстрований кабінет, суд надсилає виключно в електронній формі, хоча зберігається можливість отримати паперову копію на вимогу. У випадках знеструмлення або технічних збоїв передбачено резервний механізм — вручення документів у паперовій формі [1, с. 4].

Такі зміни до ЦПК покликані забезпечити гнучкість і надійність комунікації між судом і учасниками процесу, а також спростити та прискорити вручення процесуальних документів, мінімізуючи ризики, пов'язані з воєнним станом та технічними обмеженнями.

Окрім того, під час дослідження відповідної теми неможливо оминати питання застосування штучного інтелекту (ШІ) у сфері правосуддя, яке залишається предметом дискусій і поки що має переважно теоретичний характер. Як зазначає суддя Верховного Суду Ян Берназюк, український Верховний Суд позиціонує себе як суд високих технологій і розглядає можливість використання ШІ для забезпечення єдності практики. Водночас фактичного досвіду імплементації алгоритмів у національне судочинство немає, на відміну від зарубіжних країн [7].

У Китаї цифровізація судової системи відбувалася поетапно: від упорядкування даних і автоматизованої підготовки матеріалів до створення «розумних судів», де ШІ аналізує докази, прогнозує рішення та супроводжує онлайн-процеси (Chen & Li, 2020; Zou, 2020). Судові зали оснащені роботизованими помічниками та системами розпізнавання мови, що фіксують засідання у реальному часі [4, с. 41].

У Бразилії Верховний федеральний суд застосовує систему VICTOR, яка скорочує первинний аналіз справ із 30 хвилин до 5 секунд, а Вищий суд правосуддя — систему SOKRAT, що групує справи за аналогією з попередньою практикою (Ferari & Becker, 2020) [4, с. 41]. Сінгапур ще з 1990-х років поступово перевів документообіг у повністю електронний фор-

мат, зробивши подання документів виключно онлайн обов'язковим з 2000 року. У США цифровізація почалася з 1970-х і привела до появи систем PACER та законодавчих механізмів відкритого доступу до судових документів. Канадська модель, реалізована як державно-приватне партнерство, передбачає можливість вибору між традиційним та електронним провадженням, а також забезпечує відкритий доступ до рішень через платформу CanLII [8, с. 121].

Зарубіжний досвід демонструє перспективність застосування ШІ у первинному аналізі справ, обробці процесуальних документів, визначенні юрисдикції та прогнозуванні результатів проваджень. Він дозволяє скоротити навантаження на суддів і забезпечити єдність практики. Водночас такі технології супроводжуються серйозними ризиками, зокрема, в сфері кібербезпеки.

Серед інших ключових викликів — відсутність морального та емоційного компонентів, що може призвести до «формально законних, але несправедливих» рішень; «ефект чорного ящика», коли алгоритм не пояснює логіку ухвалення рішення; упередженість даних, яка відтворює наявні соціальні чи правові викривлення; технічні збої та питання відповідальності. Окрім того невизначено хто має нести юридичну відповідальність за помилкове або неправомірне рішення ШІ: розробник алгоритму, адміністратор системи чи суд [4, с. 41–42].

Таким чином, упровадження штучного інтелекту в цивільне судочинство потребує етапності, комплексного законодавчого регулювання та чітких механізмів контролю. Важливо передбачити процедури оскарження алгоритмічних рішень, визначити відповідальних суб'єктів та забезпечити прозорість роботи систем. Лише за таких умов ШІ може стати інструментом підвищення ефективності правосуддя, не порушуючи його справедливості.

Висновки та наукові пропозиції. Використання цифрових технологій відкриває нові можливості для розвитку цивільного судочинства в Україні, сприяючи підвищенню ефективності розгляду справ, зручності для учасників процесу та зменшенню корупційних ризиків. Водночас цифрові технології посилюють прозорість і підзвітність судових органів, що є ключовим чинником формування довіри суспільства до правосуддя.

Разом із тим упровадження інновацій супроводжується низкою викликів: цифровою нерівністю серед населення, ризиками для інформаційної безпеки та конфіденційності даних, а також потребою адаптації традиційних процесуальних гарантій до електронного середовища. За відсутності належного врегулювання ці чинники можуть перетворитися на бар'єри доступу до правосуддя та поставити під сумнів легітимність судових рішень.

Незважаючи на очевидні переваги електронного правосуддя — його зручність, прозорість і доступність — у практичному вимірі громадяни стикаються

з низкою проблем. Серед них: технічні збої, складнощі з використанням електронного підпису, низький рівень цифрової грамотності, питання кібербезпеки та баланс між паперовим і електронним документообігом. В умовах воєнного стану додатковими перешкодами стають перебої з електропостачанням та роботою серверів, що нерідко обмежує доступ до правосуддя та суперечить принципу юридичної визначеності.

Особливе значення у цьому контексті має подальший розвиток системи «Електронний суд», яка здатна стати ключовим інструментом цифрової трансформації правосуддя. Для цього необхідно:

- удосконалити правове регулювання електронного документообігу та процедур автентифікації;
- встановити чіткі стандарти оцінки електронних доказів;
- забезпечити альтернативні способи вручення процесуальних документів (зокрема у разі технічних збоїв чи надзвичайних обставин);
- посилити захист персональних даних та кіберстійкість судової інфраструктури.

Окрім того, запровадження нової Концепції ЄСІКС (2025 р.) із використанням технологій штучного інтелекту та інтеграцією з державними сервісами («Дія», нотаріат, реєстри) відкриває перспективи

підвищення ефективності й доступності правосуддя. Водночас це потребує чіткого нормативного врегулювання й гарантування дотримання прав людини в умовах цифрової трансформації судочинства.

Окремим завданням є мінімізація цифрової нерівності. Це потребує реалізації державних програм з розвитку інтернет-інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності населення та спрощення доступу до електронних сервісів для вразливих соціальних груп.

З огляду на євроінтеграційний курс України, перспективним напрямом є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами цифрового правосуддя. Це забезпечить сумісність правових механізмів і сприятиме інтеграції України у спільний правовий простір ЄС.

Отже, подальший розвиток цифрового цивільного судочинства має ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує технічну ефективність, належний захист прав учасників процесу та демократичні принципи відкритості й прозорості. Лише за умови дотримання цього балансу електронне правосуддя може стати реальним механізмом модернізації правової системи та дієвим інструментом зміцнення довіри громадян до судової влади.

Література

1. Ратушна Б. П. Елементи цифровізації в цивільному судочинстві України. *Академічні візії*. 2024. Т. 27. С. 1–5. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/837/763> (дата звернення: 29.08.2025).
2. ДСА затвердила концепцію ЄСІКС — у правосудді планують використати штучний інтелект. *Судова влада України*. 05.05.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/329958-gsa-utverdila-kontseptsiiyu-esiks-v-pravosudii-planiruyut-ispolzovat-iskusstvennyy-intellekt#google_vignette (дата звернення: 29.08.2025).
3. Манько, Д. Г. Цифровізація та цифрове середовище: щодо співвідношення понять. У Д. Г. Манька, Я. О. Тицької та А. О. Згами (Уклад.), *Цифровий розвиток України: проблеми та перспективи* (матеріали доповідей учасників круглого столу, м. Одеса, 22 березня 2024 р.) Міжнародний гуманітарний університет, Фенікс. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91274484-f67f-416b-bebe542d51d328ab/content>
4. Мелянчук М. Цифровізація цивільного судочинства: новели та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2025. 129(1). С. 38–44. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-7>
5. Савчук В. С. Цифровізація цивільного судочинства: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 171–174.
6. Карпов Р. В., Моисєнко Д. М. Діджиталізація цивільного судочинства в Україні. *Jurisprudence. «Colloquium-journal»*. 2023. № 30. С. 71–75.
7. Берназюк Я. Ера III й роль верховних судів у цифровій трансформації правосуддя. *Юридична Газета*. 25.05.2025. № 4 (792). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/era-shi-y-rol-verhovnih-sudiv-u-cifroviy-transformatsiyi-pravosuddya.html> (дата звернення: 29.08.2025).
8. Кабальський Р. О. Цифровізація цивільного судочинства в умовах правового режиму воєнного стану як засіб реалізації принципу доступу до правосуддя. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. Т. о 128. С. 117–123.

References

1. Ratushna, B. P. (2024). Elementy tsyfrovizatsii v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Akademichni vizii*, 27, 1–5. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/837/763>
2. Sudova vlada Ukrainy. (2025, May 5). DSA zatverdyla kontseptsiiu YeSIKS — u pravosuddi planuiut vykorystaty shtuchnyi intelekt. *Sudova vlada Ukrainy*. https://sud.ua/uk/news/publication/329958-gsa-utverdila-kontseptsiiyu-esiks-v-pravosudii-planiruyut-ispolzovat-iskusstvennyy-intellekt#google_vignette

3. Manko, D.H. (2024). Tsyfrovizatsiia ta tsyfrove seredovyshche: shchodo spivvidnoshennia poniat. V D.H. Manko, Ya. O. Tytska, & A. O. Zghama (Уклад.), *Tsyfrovyi rozvytok Ukrainy: problemy ta perspektyvy* (materialy dopovidei uchasnykiv kruhloho stolu, m. Odesa, 22 bereznia 2024 r.). Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet, Feniks. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91274484-f67f-416b-bebe-542d51d328ab/content>
4. Melianchuk, M. (2025). Tsyfrovizatsiia tsyvilnoho sudochynstva: novelty ta perspektyvy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 129(1), 38–44. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-7>
5. Savchuk, V.S. (2024). Tsyfrovizatsiia tsyvilnoho sudochynstva: perevahy ta nedoliky. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, (3), 171–174.
6. Karpoiev, R. V., & Moiseienko, D.M. (2023). Didzhytalizatsiia tsyvilnoho sudochynstva v Ukraini. *Jurisprudence. “Colloquium-journal”*, (30), 71–75.
7. Bernaziuk, Ya. (2025, May 25). Era ShI y rol verkhovnykh sudiv u tsyfrovii transformatsii pravosuddia. *Yurydychna Hazeta*. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/era-shi-y-rol-verhovnih-sudiv-u-cifroviy-transformaciyi-pravosuddya.html>
8. Kabalskyi, R. O. (2024). Tsyfrovizatsiia tsyvilnoho sudochynstva v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu yak zasib realizatsii pryntsypu dostupu do pravosuddia. *The Journal of Eastern European Law*, 128, 117–123.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 8 (90)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.08.2025. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 18,14. Тираж 100. Замовлення № 224.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.